

Ungdomars matval

GOTHENBURG STUDIES IN EDUCATIONAL SCIENCES 320

Ungdomars matval –

Erfarenheter, visioner och miljöargument
i eget hushåll

Ann Parinder

GÖTEBORGS UNIVERSITET
ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS

© *Ann Parinder*, 2012

ISBN 978-91-7346-721-6

ISSN 0436-1121

Fotograf omslag: Johan Wingborg

Övriga foton i avhandlingen är tagna av informanterna

Akademisk avhandling i hushållsvetenskap, vid Institutionen för kost- och idrottsvetenskap

Avhandlingen finns även i fulltext på

<http://hdl.handle.net/2077/29038>

Distribution: ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS

Box 222

SE-405 30 Göteborg, Sweden

Tryck: Kompendiet, Göteborg, 2012

Abstract

Title: Young adults' choices of food Experiences, visions and environmental arguments in a newly formed household

Language: Swedish with an English summary

Keywords: Home Economics, adolescent, moving from home, choices of food, everyday life, household, sustainable development, climate, internal conversation

ISBN: 978-91-7346-721-6

The aim of this thesis is to increase the knowledge of how young people, who have recently formed their own household, reason about and present their food choices. The study sheds light on the process the young people become a part of when food choices are made and food habits established. Additionally, light is shed on young people's reasoning about their choices of food, their previous experiences and how they envision the future. The starting point has been how the young people present their food choices in relation to ethical standpoints, particularly with respect to the environment and climate. A central interest of the thesis has been to study young people's households from a Home Economics perspective. In order to analyse and shed light on young people's considerations and individual reflections when facing different choices, Archer's (2003, 2007) "internal conversation" has been used.

The empirical material, which comes from a 3-year study, included 51 young people who were studying, 19 of whom participated during all three years. The young people were aged 15 to 23 and had recently formed their own household. The methods used during the fieldwork included questionnaires, written reflections and participant observations as well as individual and group conversations. In addition, 23 young people photo documented their choices of food during a period of one week. The conversations were based on a guide where the young people's perspective on the choice of food was central. The empirical material provided the prerequisites for the subsequent analysis.

The results show that when the young people formed their own household, previously self-evident norms were questioned, opportunities for acquiring new standpoints arose and alternatives in the everyday food choices were found. Ethical, sensory, economical, health-related, social and knowledge-related aspects influenced in different ways the food choices. Daily routines and rituals were created and considerations concerning ethics, taste, social activities, time aspects and a desire to change the food repertoire influenced the choices. The results show clearly how the young people acted in several food arenas and navigated in order to create a functioning everyday life. Usually, ethical standpoints regarding the environment and climate varied and were taken more or less into account when choosing food. All felt that environmentally and climate friendly food choices were important and that in the future, it would be necessary to take this into account when choosing food.

In conclusion, the study shows that when young people moved from a familiar life to their own household where they have to take responsibility and where habits and routines are established, they are open to change and to outside influences. Furthermore, they strive for a normative and pragmatic organisation of their food choices.

Innehåll

FÖRORD

DEL I

PROBLEMATISERING, SYFTE, FORSKNINGSÖVERSIKT OCH METOD

KAPITEL 1. INLEDNING OCH BAKGRUND	17
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	21
DISPOSITION	21
KAPITEL 2. PERSPEKTIV OCH TEORETISKA VERKTYG	23
HUSHÅLLSVETENSKAP	23
TEORETISKA VERKTYG	25
Inre konversation.....	26
Matvalsvärld.....	28
KAPITEL 3. FORSKNINGSÖVERSIKT.....	31
MAT, KONSUMTION OCH IDENTITET	31
Ungdomars identitet och ageranden på konsumtionsarenan	31
Mat och identitet.....	33
Att flytta och bli självständig.....	34
Att formas till konsument	35
MAT – ERFARENHETER OCH UTMANINGAR.....	37
Mat på den privata arenan	37
Erfarenheter av att (för)handla mat	39
Ungdomars väg till autonoma matval.....	39
Att utöka smakrepertoaren.....	40
Makt över kylen	41
Riskfyllt och riktigt	42
Mat är också hälsa.....	44
Mat på andra arenor	45
MAT, MILJÖ OCH KLIMAT.....	47
Miljöhänsyn och klimatperspektiv	47
Individens och hushållens ställningstaganden	52
Ungdomars etiska ställningstaganden.....	53
Alternativ matregim.....	55
Ungdomars vegetariska val.....	56
SAMMANFATTANDE KOMMENTARER.....	57
KAPITEL 4. METOD.....	59
METOD OCH MATERIAL	59
Tillvägagångssätt	61
Medverkande ungdomar.....	66
Samtal med och utan foton.....	68
Etiska ställningstagande.....	71
METODÖVERVÄGANDEN	72
Avgränsning, resultatbearbetning, analys och presentation.....	75

DEL II

EMPIRISKT GRUNDAD DEL – UNGDOMARNAS MATVALSVÄRLD SEDD UR OLIKA PERSPEKTIV

KAPITEL 5. UNGDOMARNAS MATVALSVÄRLD	83
MATERFARENHETER FRÅN UPPVÄXTEN	83
Tidigare ansvar och arbetsinsatser i matvardagen	85
Erfarenheter av matinköp	88
Familjens matvalsvärld under uppväxten	90
MATVAL I EGET HUSHÅLL	93
Etiska ställningstaganden under uppväxten	94
Vägen till autonoma matval	96
Matvalens <i>jag, vi</i> och <i>de andra</i>	98
Att besöka familjen med nya erfarenheter	100
SAMMANFATTANDE KOMMENTARER	102
KAPITEL 6. BETYDELSEFULLA ASPEKTER I UNGDOMARS MATVAL	107
ETISKA MATVAL	108
Etiska överväganden ur ett miljö- och klimatmässigt perspektiv	113
Pragmatiska matval	122
SMAK	126
Smakmässiga erfarenheter	128
Smakvanor under förändring	130
Kräsenhet, neofobi och förtrogenhet som påverkande aspekter	134
EKONOMI	138
De ekonomiska förutsättningarnas betydelse för matvalen	142
HÄLSA	145
Matvalens hälsomässiga aspekter	147
SOCIALA RELATIONER	155
Matvalens sociala betydelse	156
Gåvor, omsorg och hänsynstaganden	158
KUNSKAP	164
Kokboken i huvudet	167
SAMMANFATTANDE KOMMENTARER	169
KAPITEL 7. MATVAL – MÅNGFACETTERADE BESLUT I VARDAGEN	171
MATINKÖP SOM TIDSFÖRDRIV OCH EFFEKTIV RUTIN	171
Inköp av mat är att aktivt välja	172
Transportstrategier	175
Etiska ställningstaganden vid matinköp	177
STRÄVAN EFTER DEN NORMATIVA MATVALSVÄRLDEN OCH RIKTIG MAT	180
Matrutiner och matritualer	182
Ungdomars organiserande av matvalsvärlden	191
Mat- och måltidsplanering	203
Tid – tillgång och betydelse för matval	204
Matens och måltidens iscensättande	205
Måltidens efterarbete	209
FRAMTIDA MATVAL	211

SAMMANFATTANDE KOMMENTARER.....	212
KAPITEL 8. MATVAL, MEDIA OCH OFFENTLIGA MATARENOR.....	217
FÄRDIGLAGAD MAT- EN LIVLINA	217
Erfarenheter från att fika och äta ute.....	218
Direkta och indirekta beslut på lokal	219
MAT I SKOLAN.....	220
MEDIA I UNGDOMARS MATVALSVÄRLD.....	223
Reklam och media som delar i matvalsvärlden	223
Medier som kitt i matsituationer och i social samvaro.....	226
SAMMANFATTANDE KOMMENTARER.....	226
DEL III	
RESULTAT, SLUTSATSER OCH FORTSATT FORSKNING	
KAPITEL 9. EGET ANSVAR – EGNA VAL	231
FÖRHÅLLNINGSSÄTT INFÖR EGET BOENDE OCH EGET MATANSVAR	231
MATREGIMERS INBÖRDES ORDNING	234
MATVAL – TILLFREDSTÄLLElse OCH TILLKORTAKOMMANDEN	237
MATARENORNAS MÅNGFALD	239
Etik	240
Enskildhet	241
<i>Entertainment</i>	241
Event	242
Enkelhet	242
Envishet och eftersträvan.....	243
SAMMANFATTANDE KOMMENTARER.....	244
KAPITEL 10. SAMMANFATTANDE SLUTSATSER	247
ERFARENHETER, EGET HUSHÅLL OCH ETISKA STÄLLNINGSTAGANDEN	248
MATVAL SOM UTTRYCK FÖR SJÄLVSTÄNDIGHET OCH IDENTITET.....	250
ETISKA MATVAL I UNGDOMARS MATVALSVÄRLD.....	251
Ungdomars värdering av sina matval.....	254
Ekonomiska aspekter	255
ANSVARIGA AKTÖRER PÅ UNGDOMARS MATARENOR.....	256
Vidare forskning	257
SUMMARY.....	259
REFERENSER.....	271

Förord

Så är jag då nästan framme vid slutdestinationen men det var själva resan och inte målet som lockade från allra första början. Nu måste jag ändå tillstå att det ska bli skönt att helt och fullt sätta ny kurs och fokusera på något annat. Oavsett vad kommer det knappast att bli mer spännande än färden mot avhandling och disputation. För seglatsen, många gånger på stormiga hav, har varit berikande på många sätt och vis och kantad med möten jag aldrig annars inte skulle fått uppleva.

Tänk om jag inte fått träffa alla er ungdomar som alltid varit så generösa med er tid och engagerat er i studien, vissa under tre hela år. Utan er ingen avhandling så är det bara, mitt tack är gränslöst. Ni gav mig tillträde till era matvalsvärldar och fick mina tankar att ta nya vägar. Dessutom var de ni som med era frågor om ”-När blir du klar Ann?” som sporrade mig extra mycket när vägen ibland blev allt för krokig. Jag önskar er allt gott i framtiden både bildligen och bokstavligen. Tack alla ni som beredde vägen för mina möten med ungdomar, rektorer, lärare, besättning, föräldrar och kollegor. Speciellt tack till dig Agneta Gustavsson som korsade Atlanten med mig och en del av studiens ungdomar. Vi har gungat runt i 32 sekundmeter men också mellan två kontinenter badat i öppet hav, där blev min resa mycket konkret.

Stödet under färden har betytt allt, för även om ett avhandlingsarbete många gånger kan upplevas som ett soloäventyr finns det tack och lov handledare som lotsar på färden. Inga Wernersson min huvudhandledare, du har entusiastiskt och förtroendegivande stöttat, konstruktivt kritiserat, uppmuntrat vid just de rätta tillfällena och visat mig vad vetenskap kan innebära. Det har varit ovärderligt. Tack Helena Åberg min bihandledare, du har bidragit med en ny dimension till diskussionen och din förmåga att se det andra inte ser har givit mig nya insikter. Helena Shanahan, du var med mig som handledare de första stapplande åren och gav mig utrymme att forma detta projekt, tack för det.

Under vägen har också andra varit deltagare på min resa och i mitt arbete. Marianne Pipping Ekström, du har med all din energi återkommande gett mig stöd och generöst visat vägen med dina breda ämneskunskaper. Kajsa Ellegård, du mötte upp när jag nått fram till slutseminariet, din konstruktiva genomgång och tydliga kommentarer gav mig energin att ta mig i hamn.

Tack alla doktorandkollegor på Institutionen för kost och idrottsvetenskap (IKI) och som jag har diskuterat texter och livet som doktorand i allmänhet med, ni

som varit och ni som är ett tag till. Bland er inkluderar jag doktorandkollegor i Ingas doktorandgrupp och er från skivartvister i Kavala där möten gett mig fart på färden. Jag har också haft förmånen att lite mer ingående diskutera livet som doktorand med dig Jenny Klingberg, dig Karin Höijer och dig Signild Risenfors, vilket varit mycket värdefullt.

Vägen har också varit fylld med möten med alla ni stöttande kollegor på IKI. Tack för att ni så positivt lyssnat och tagit del under arbetets gång. Gunvor Fröberg, tack för läsning och tillförsikt. Tack Marianne Andersson, du finns alltid där och levererar alla de svar en doktorand vill ha innan frågan ens är ställd. Tack Lisbetth Söderberg för all hjälp med layout och Alexander de Courcy för engelsk språkgranskning.

Avhandlingsarbetet har varit möjligt genom en doktorandtjänst inom ramen för forskarskolan Klimat och Mobilitet, Göteborgs miljövetenskapliga centrum, Göteborgs universitet, tack Dan Strömberg som gav skjuts på vägen när det behövdes. Jag vill också tacka för att jag under doktorandtiden haft stöd både ekonomiskt och praktiskt från prefekter och administrativ personal på IKI (Ihu och MHM). Tack Kungliga och Hvitfeldtska stiftelsen, Stiftelsen Praktiska Hushållskolans donationsfonder och Adlerbertska forskningsstiftelsen för finansiellt stöd under avhandlingsarbetet.

Jag vill också rikta ett stort tack för stöd och support från min familj, mamma, svärföräldrar, bror och kusin med familjer och vänner. Ni har funnits där på kajen, vinkat och kommit med positiva tillrop, så uppskattat.

Avslutningsvis vill jag rikta all min tacksamhet till Astrid och Petra för att ni finns och att ni inte bara stöttat mig under vägens gång för att utan er, ingen resa. Era sms de dagar då jag behövde uppmuntran har varit oskattbara men även hjälpen med att få bilder på plats när alla blev suddiga konkret och metaforiskt. Leif, du har varit med på hela min resa, stöttat med allt och mer därtill. Ja denna resa hade inte blivit vad den blev utan dig. Ni mina kära ger mig glädje i livet.

Nu grunnar jag på om det inte vore roligt och spännande att försöka sig på att ...kasta loss...

Björkekärr den 7 maj 2012

Ann Parinder

DEL I

Problematisering, syfte, forskningsöversikt
och metod

För många är det som en politisk grej att vara vegetarian eller vegan eller sådär du vet. Och de uttrycker sina åsikter och vissa säger "jag vill äta kött för det är så töntigt att vara vegetarian" för många är det nog så. För mig är det inte politiskt men det är åsiktsbaserat såklart. Jag tycker ju att det är onödigt att lägga jättemycket energi på köttindustrin när man kan få i sig allt på bättre vägar. Men är det klart att bönor är bättre? Med tanke på att de fraktas över halva världen och besprutas jättemycket när de odlas. Det är inte säkert det heller...men sådant lyfts inte, för kornas utsläpp är dåligt för klimatet. Sedan så skall korna äta en massa och det kunde vi äta själva. Så skall de fraktas och slaktas, det är en mycket större debatt kring det. Så frågan är egentligen hur bra bönor är? Eller till exempel quorn, det är egentligen halvfabrikat. Hur bra är det att alltid äta halvfabrikat? Det var en som berättade för mig att quorn är svampprotein. Det är fixat på kemiskt väg med tillsatt köttsmak som de lägger i formar för att det skall se ut som kycklingfiléer eller köttfärs. Det är köttimitation för att det skall vara mer politiskt korrekt att äta det.

Det är därför jag inte säger att jag vill vara vegetarian resten av mitt liv. För hela tiden blir det överväganden, vad jag tycker personligen att jag skall äta just nu. Kanske kommer de på att det är jättedåligt att äta bönor. För då spolas det ut en massa skit som folk dricker och som folk dör av... man kan aldrig veta. Det kan hända. Då kanske jag inte vill äta mer bönor. Istället kanske jag börjar äta närproducerat kött eller fisk. Något som man tycker är bra just då. Så jag väljer mer det som är bäst nu. Personligen så tycker jag det är bra att behålla jorden så länge som möjligt. Det låter ju töntigt verkligen. Men det är ju bra om man på något sätt kan påverka lite. Alla kan väl påverka lite tänker jag och då kanske det är bra att göra det. [...] Inte heller sitter jag och predikar. För det är mitt val. Om någon frågar mig så kan jag berätta varför jag väljer så [...] men det är inte så att jag ställer mig upp och ropar ut det helst. (tjej 47)

Citatet ovan är ett exempel på hur ungdomar i dag kan resonera kring etiska ställningstaganden rörande miljö, klimatfrågor och matval. De skäl som blir avgörande för valen och de överväganden som ungdomar ställs inför ingår i en komplex problematik. Tjejens val är grundade på information och kunskap som hon idag känner till. Framtiden kan komma att innebära andra val. Valen är hennes och ingen annans. Klimat och miljöfrågor är angelägna och tjejen pekar på att budskapen är många och otydliga men att besluten skall tas här och nu.

Kapitel 1

Inledning och bakgrund

Denna avhandling handlar om vad som händer när unga tar över ansvaret för sin mathållning och hur denna nya situation formas i ungdomars vardag. Detta sker för de flesta i en ny fas i livet då de flyttar till eget boende.

De vanor som utvecklas i etableringen av eget boende har betydelse inte bara för den enskilda individen och hennes hushåll utan även för allas gemensamma villkor. Att få jordens resurser att räcka till beskrivs idag som en utmaning som människan står inför. Jordens resurser är begränsade och världens befolkning ökar. Samtidigt hotas jorden av den miljöförstörande klimatpåverkan som överkonsumtionen i vår del av världen är en bidragande orsak till (Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC], 2007a, 2007b, 2007c). Därigenom har individens val av mat blivit en allt mer betydelsefull fråga. Miljöproblematiken är starkt förknippad med produktion och konsumtion av livsmedel och där bland annat faktorer som transporter och djuruppfödning blir hushållsrelaterad problematik (Johansson, 2005c).

Utifrån individens förutsättningar och ekonomiska resurser står det denne fritt att välja den mat som ska konsumeras. Mat tillfredsställer primärt människans fysiska behov men är också förknippat med socialt agerande. Dessutom är matval ofta förknippade med smakpreferenser, kunskap och ekonomi. Till dessa överväganden kring matval kan adderas etiska, moraliska och ideologiska värderingar (Magnusson & Biel, 2005) liksom politiska ställningstaganden. Övertygelser tillsammans med kulturella och sociala färdigheter påverkar individens beslut till att välja miljövänliga varor. Överväganden utmynnar i attityder och så småningom till invanda konsumtionsbeteenden (Jonsson, 2006; Lindén, 2004; Östlund, 2005).

Innan 1990 var miljöarbete i första hand fokuserat på att komma till rätta med symtomen, inte orsakerna till miljöproblematiken. Tillbakablickar visar på att ställningstaganden i miljöfrågor över tid har haft olika konnotationer (Cowe &

Williams, 2000). Det finns en samhällelig strävan till hållbar konsumtion¹, inte bara för den enskilde individen utan även gentemot omvärlden. När etiska miljöval utgår från ett klimatperspektiv innebär det att miljörelaterade utsläpp i form av exempelvis koldioxid-, metan- och dioxinutsläpp, ofta omräknade till koldioxidekvivalenter², beaktas. Forskare för fram att individens val av mat har betydelse för miljön eftersom varje produkts energihistorik bidrar till klimatbelastningen men även individens val av mattransporter har betydelse (Carlsson-Kanyama, 2004; Carlsson-Kanyama, Pipping Ekström & Shanahan, 2003; Lagerberg-Fogelberg & Carlsson-Kanyama, 2006; Shanahan & Carlsson-Kanyama, 2005). Individen rekommenderas av olika aktörer att anpassa sina matval till att bli mer miljö- men framför allt klimatanpassade (Angervall, Sonesson, Ziegler & Cederberg, 2008; Björklund, Holmgren & Johansson, 2008; Stockholms läns landsting, 2004).

Småskalighet och närproduktion ses då som positiva attribut hos ett livsmedel avseende aspekterna ursprung och transporter. Miljöbelastningen kan ändå vara större än för varor producerade och transporterade under andra betingelser. Bland svenska konsumenter uppfattas dock svensk mat som pålitligare än mat från andra delar i världen (Klintman, Boström, Ekelund & Lindén, 2008). Individen ställs inför komplexa frågor där överväganden exempelvis innefattar matens ursprung, hur långt den har transporterats och om transporterna skett med bil, båt eller flyg. Här konfronteras de reflekterande konsumenterna med ett inbyggt dilemma genom att ekologiska varor kan ha transporterats längre än närodlade (inte nödvändigtvis ekologiska) livsmedel. Inte sällan har konsumenten i slutändan att kompromissa med sig själv när matvalet görs (Magnusson & Biel, 2005). I konsumtionsrelaterade beslutssituationer kan inre konflikter mellan agerandet som individ och samhällsmedborgare uppkomma (Micheletti, 2003).

---

¹ Hållbar konsumtion handlar om att värna om och inte överutnyttja givna resurser. Det handlar också om resurseffektivisering och att långsiktigt förvalta och investera i mänskliga, social och fysiska resurser (Regeringens proposition 2005/6:105, s. 24). I propositionen Svenska miljömål - för ett effektivare miljöarbete (Regeringens proposition 2009/10:155) återfinns generationsmålet att: konsumtionsmönstren av varor och tjänster orsakar så små miljö- och hälsoproblem som möjligt. Detta är politiska riktmärken som bygger på FN:s så kallade Brundtlandskommission (Världskommissionen för miljö och utveckling, 1988). Rapporten använde Lester Browns begrepp ”*sustainable development*”, hållbar utveckling som innefattar de ekologiska, ekonomiska och sociala perspektiven, definierat som: ”En hållbar utveckling tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov” (s. 57).

² Koldioxidekvivalent är en mängd växthusgas även benämnt *Global Warming Potential* (GWP) där exempelvis metan räknas om för att bli jämförbart med koldioxids påverkande effekt på klimatet. Ett kilo metan påverkar klimatet lika mycket som 21 kilo koldioxid (Naturvårdsverket, 2010b).

Forskningsfrågorna i denna avhandling försöker ge svar på hur ungdomar resonerar och väljer att presentera sin egen hantering av livsmedel men även de dilemman de ställs inför och hur de uppfattar konsekvenserna av de egna matvalen. Eftersom matvalen är komplexa har det varit angeläget att ta ett helhetsgrepp. För de flesta konsumenter inbegriper matvalet många fler ställningstaganden än enbart inverkan på miljön genom bland annat växthuseffekter eller övergödning, exempelvis beaktas återkommande sensoriska, hälsomässiga, ekonomiska och/eller sociala aspekter i valen.

Frigörandet från föräldrar, och att bli självständig, innebär ett steg bort från uppväxtmiljön och blir en markör inför vuxenblivandet. Orsakerna till flytten varierar och kan inkludera studier, arbete, en nyfikenhet att testa något nytt, ändrade familjeförhållanden eller ett boendeeerbjudande. Tidpunkten för flytten är relaterad till kulturella, könsmässiga, klassrelaterade, etniska och ekonomiska påverkansfaktorer och kan variera mellan länder och världsdelar. I Sverige sker vanligtvis flytten i åldrarna 19 till 22 år. Flyttlassen går tidigast hos svenska tjejer uppväxta på landsbygden (Furlong & Cartmel, 2007; SCB, 2008).

De flesta har fram till de lämnar hemmet ingått i en etablerad hushållsgemenskap där en del av dem sedan barnsben kan ha varit delaktiga i familjens inköpsbeslut och inte minst i beslut som gäller maten (Gram, 2010; Johansson, 2009; Tufte, 2007). Detta sker genom att föräldrar och barn redan från barnens tidiga år förhandlar om vad som skall handlas och ätas (James, Curtis & Ellis, 2009). När ungdomar flyttar till det första egna boendet tar de med sig en mängd erfarenheter av mat från uppväxttiden (Basset, Chapman & Beagan, 2008). Dessa erfarenheter kommer inte bara från familjen utan också från andra matmiljöer, exempelvis från förskolan och skolan, från att äta ute tillsammans med familj och kompisar, från att besöka andra och genom vistelser i andra länder. Även media exponerar mat i tv-program, tidningsartiklar och reklam och i ett ständigt flöde kantar matbudskap ungdomars tillvaro (Wickenberg, 2004; Ekström, 1995).

I en ny verklighet med eget hushållsansvar förändras förutsättningarna till viss del för ungdomarna (Guzman, Bjørkum & Kjærnes, 2000). Att mat är lättillgänglig och bara finns där på bordet färdig att ätas har för många, men inte för alla ungdomar, varit en självklarhet. När de lämnat hemmet gäller detta inte längre och ansvaret för mathållningen blir deras eget. Flytten resulterar också i en frihet och ger ungdomarna makten över besluten runt maten. Inflytandet från familjen finns kvar men marginaliseras för de flesta. Istället kan andra personer i

omgivningen komma att bli allt mer närvarande och deras påverkan bli mer påtaglig (Feltham, 1998; Wills, Backet-Milburn, Lawton & Roberts, 2009). Ungdomar är idag också självständiga deltagare i konsumtionssamhället (Cook, 2008; Miles, 2000) och sägs vara utpräglade individualister (Lindgren, Lüthi & Fürth, 2005; Ziehe, 1993a). Deras konsumtion av mat, sociala medier och artefakter visar dessutom för omgivningen och dem själva vem de vill vara (Hjalmarson, 2007; Lindgren, m.fl., 2005).

Anledningen till och avsikten med att jag valt det unga hushållet som forskningsområde är att forskning saknas inom fältet och att detta arbete kan bidra till en ökad förståelse för hur ungdomars hushåll formas avseende val av mat och i förhållande till miljö och klimat. Intresseområdet grundades när jag som lärare arbetade med mat tillsammans med ungdomar. Min erfarenhet är att dagens ungdomar kan betydligt mer om mat än vad min egen generation (nu medelålders) kunde i motsvarande ålder, även om ungdomarna själva ibland inte anser sig veta så mycket. Få är de ungdomar som inte på något sätt varit engagerade i mat. En del av ungdomarna jag tidigare träffat hade dessutom ett extra intresse genom att de uppfattade mat som njutning, spännande, hälsosam, prestationsoptimerande, miljömässig, utmanande, trygg, eller förknippad med etiska förtecken. Inte sällan har jag hört ungdomar reflektera över olika ställningstaganden medan andra konstaterat att de åt för att bli mätta.

Vad händer med alla dessa funderingar, övertygelser och åsikter runt val av mat när ungdomarna tar steget ut från föräldrasfärens och skolans matvärld och de själva äger problematiken? Hur påverkas nyfikenheten och vetgirigheten inför frågor som rör mat? Vart bär det hän och vad sker när ungdomar själva får makten över kylan? Det är frågor jag under åren har ställt mig. I avhandlingen har jag valt att sätta sökarljuset på hur ungdomar som nyligen flyttat hemifrån beskriver sina matval och på vilka grunder de motiveras till aktiva val. Vad sker under denna första tid av eget matansvar när rutiner från barndomen bryts och nya vanor etableras. Hur resonerar ungdomar kring denna process och hur beskriver de den? Vad blir betydelsefullt och påverkar deras dagliga val av mat? Vilka aktiviteter och faktorer runt maten tillåts ta plats, vilka matval görs och hur motiveras beslut? Är matens koppling till miljö- och klimatproblematiken en del av denna nya vardag?

Avhandlingen belyser aspekter av 51 ungdomars val av mat under den första tiden av eget boende och faktorer som påverkar valen identifieras och analyseras. Genom att följa 19 av ungdomarna under tre år har det varit möjligt att över tid

ta del av hur de resonerat och presenterat processerna runt matvalen. I avhandlingen utgår jag från ett *hushållsvetenskapligt* perspektiv med en öppen och vid ingång där etiska ställningstaganden kring framför allt miljö och klimat beaktats. Efter denna inledning och bakgrund av avhandlingens problemområde presenteras studiens syfte och frågeställningar.

Syfte och frågeställningar

Mitt syfte är att bidra med ny kunskap om hur ungdomar, som nyligen flyttat till eget hushåll och därmed har eget ansvar för mathållningen, resonerar kring och presenterar val av mat. Det handlar om hur nya erfarenheter och rutiner formas i en situation där vanor från uppväxten bryts eller befästs och där interaktioner med andra i omgivningen och familjen sker under nya betingelser. En särskild betoning på miljö- och klimatpåverkan finns i arbetet. Utifrån detta syfte har följande specifika frågeställningar definierats:

- Hur resonerar ungdomar kring val av mat och hur beskriver de tidigare erfarenheter och framtida visioner kring mat?
- Vilka matval presenterar ungdomar för omgivningen och vilka former tar dessa presentationer?
- Hur resonerar ungdomarna om sina val av mat i relation till miljö och klimat?

Disposition

Avhandlingen är indelad i tre delar om totalt tio kapitel. Del I omfattar fyra kapitel där det inledande ger bakgrund till forskningsfrågan som preciseras i ett övergripande syfte med frågeställningar. I det andra kapitlet presenteras hushållsvetenskap och de teoretiska utgångspunkter som studien bygger på och dessutom introduceras, presenteras och definieras begreppet *matvalsvärld*. Kapitel 3 presenterar tidigare forskning som är relevant för studien, framförallt områden som berör ungdomar, mat och miljörelaterade ställningstaganden i förhållande till val av mat. Kapitel 4 är ett metodavsnitt där undersökningens delar beskrivs. De medverkande ungdomarna presenteras och varför jag valde att inkludera just dem. Metodvalen beskrivs, motiveras och diskuteras liksom etiska överväganden samt hur underlaget från samtal, foton med samtal, reflektioner och enkäter analyseras och presenteras.

Del II innefattar resultatdelens fyra kapitel. Kapitel 5 är deskriptivt och belyser ungdomarnas erfarenheter från uppväxten när de delat hushåll med familjen och

övergången till eget boende. Kapitel 6 visar på aspekter som har betydelse för ungdomarnas matval. Kapitel 7 sätter fokus på hur ungdomar förevisar och resonerar kring sina matval, hur rutiner och ritualer formas och vad som tar plats i det nya hushållet. Kapitel 8 koncentreras runt de val som ungdomarna har erfarenhet av när de äter ute eller på skolors offentliga matarenor.

Del III, avhandlingens avslutande två kapitel, belyser valda delar i undersökningen. Kapitel 9 innehåller fördjupade analyser där ungdomarnas ageranden i sociala sammanhang urskiljs. Förhållningssätt till att ordna med mat före och efter flytten identifieras. Innehållet i kapitlet visar också på att ungdomars matval och ageranden är kopplade till vilken arena de väljer att beträda. Avslutningsvis i kapitel 10 presenterar och diskuterar jag mina slutsatser utifrån studiens forskningsfrågor och valda resultatdelar.

Kapitel 2

Perspektiv och teoretiska verktyg

Tidigare kapitel gav en inledning och bakgrund till avhandlingens syftet och forskningsfrågor. Följande kapitel inleds med en övergripande beskrivning av hushållsvetenskap som sätts in i ett historiskt och samtida sammanhang. Efter detta presenteras de teoretiska verktyg jag valt att använda i avhandlingen. Avslutningsvis beskrivs och motiveras begreppet *matvalsvärld*.

Hushållsvetenskap

Centralt för avhandlingen har alltså varit ungdomars hushåll studerat i ett hushållsvetenskapligt perspektiv, eftersom matvalen görs inom ramen för ett hushåll. Hushållets (individuella medlemmar, men även familjen eller hushållet som enhet) agerar och inte minst är det vid måltider som sammanhang och tillhörighet skapas.

Hushållsvetenskap (*Home Economics*) är ett mångvetenskapligt forskningsområde som utvecklades under tidigt 1900-tal och som bland annat har sina rötter i USA, där Ellen Swallow Richards (1842-1911) anses haft stor betydelse för ämnesområdet. Den tidiga forskningen inom området fokuserade på människors beteenden i det dagliga livet och syftet var primärt att förbättra hälsa och levnadsförhållanden. Möjligheten till förändring sågs inte enbart som individrelaterad utan sattes i ett vidare sammanhang, vilket innebar att omgivningens fysiska, sociala och miljömässiga aspekter blev betydelsefulla (Bubolz & Sontag, 1993). Forskningen försköts alltmer bort från det ekologiska perspektivet som dock under 1960/70-talet återigen kom att aktualiseras (Buboltz & Sontag, 1993; Shanahan, 2003).

När hushållsvetenskap åter kopplas till det ekologiska helhetstänkandet sker detta bland annat via den av psykologen Bronfenbrenner (1979) utvecklade *ekologiska systemteorin*. Den sammanlänkar mikro-, meso-, exo- och macronivåer där det i varje nivå återfinns roller, normer och regler för agerande. Hushållet (familjen) återfinns på mikronivå där de agerar och interagerar med omgivande samhälle. Genom att väva samman hushållsvetenskap och ekologisk systemteori vidareutvecklades *Human Ecology Theory*, en hushålls-ekologisk systemsyn och

modell av Sontag och Bubolz (1996). I denna modell är familjen (hushållet) navet i ett ekosystem som påverkar och påverkas av omgivningen. Sontag och Bubolz menar att familjens (hushållets) omgivning kan ses som tre sfärer. Först finns en inre sfär bestående av artefakter, det vill säga av människa byggd miljö och materiella tillgångar. I en andra sfär återfinns sociokulturella faktorer och institutionella aktörer såsom samhälle och marknadsekonomi men även andra människor som på olika sätt interagerar med hushållet. Här återfinns också kulturella konstruktioner som skapar förutsättningar för värden, normer och mönster. Den tredje sfären utgörs av omgivande naturlig miljö i form av klimat och atmosfär, växter, vatten, djur men också säsongens skiftningar och annan miljöpåverkan (Bubolz & Sontag, 1993; Sontag & Bubolz, 1996).

Hushållsvetenskap kan definieras på flera sätt beroende av vad som studeras eller var i världen begreppet användes. Jag har valt att utgå från en europeisk och nordamerikansk definition, där ett hushållsvetenskapligt perspektiv inbegriper en helhetssyn på vad som sker i det dagliga livet med hushållet i centrum (Bubolz & Sontag, 1993; Sontag och Bubolz, 1996). Shanahan (2003) menar att i den europeiska och nordamerikanska traditionen definieras hushåll med att det är där människan bor och vistas sin huvudsakliga tid, medan i begreppet familj ses sambanden som emotionella. I Sverige, hävdar Shanahan vidare, används termen hushåll för båda delarna och därmed är det här relevantt att enbart använda hushåll som begrepp. Därigenom kan enpersonshushåll inkluderas. I ett hushåll med en person finns ingen inre social interaktion, men även ensamhushåll interagerar givetvis med omgivningen och med sin familj i en vidare mening³.

Inom detta hushållsvetenskapliga perspektiv anses hushållet inte vara autonomt utan interagerar genom komplexa processer med sin omgivning, med det av människan byggda samhället samt med den omgivande naturliga miljön. Detta sker genom att hushållets ageranden anpassar sig gentemot, eller påverkar omgivningen i en ständig växelverkan. Hushållet innefattar inte enbart sina medlemmar utan även de resurser som dessa har eller de tillgångar som finns att förfoga över, såväl immateriella som materiella (Buboltz & Sontag, 1993; Shanahan, 2003; Sontag och Bubolz, 1996). Individiden bidrar exempelvis med det som Bourdieu menar är hennes habitus och symboliska kapital (Bourdieu, 1993). Exempel på nordiska studier inom ramen för hushållsvetenskap är hur hushåll med nyinflyttade i Finland organiserar sig (Janhonen-Abuqah, 2010), hushålls

---

³ I Sverige var det 1990 cirka 70 procent ett- eller tvåpersonshushåll (SCB, 1990).

val av egenlagad mat relaterat till kunskap (Palojoki, 1997) samt miljörelaterade överväganden runt hushållsavfall (Åberg, 2000).

Under arbetets gång har det blivit allt mer tydligt att hushåll och familj är två begrepp som är lika men ändå inte. Ungdomarna i studien har alla innan flytt tillhört en familj med föräldrar, ibland boende i olika hushåll. Även andra personer figurerar som familjemedlemmar, exempelvis nära släktingar eller föräldrarnas sambos. Ett hushåll däremot kan ses som en enhet där en eller flera personer är medlemmar men de behöver inte vara knutna med släktskap eller emotionella band⁴. I själva verket kan det vara ett praktiskt delande av boende.

Inget hushåll är helt statiskt, utan beroende på i vilken livsfas individer befinner sig, ges hushållen olika förutsättningar. I den speciella fas som beskrivs i denna avhandling, när unga flyttar till eget hushåll och lever ensamma eller tillsammans med andra jämnåriga, kan ungdomarna fortfarande i någon mening vara en del av de hushåll de lämnat. De är fortfarande en del av familjen. Denna omställning innebär också en ny fas för familjen eftersom situationen för de kvarvarande medlemmarna förändrats. I avhandlingen används det hushållsvetenskapliga perspektivet för att se och beskriva helheten av enskilda ungdomars resonemang kring och presentation av sin matvalsvärld (begreppet introduceras i detta kapitel) där sociala inter- och intraageranden sker. Avhandlingen placeras inom ramen för ett hushållsvetenskapligt perspektiv, där den ekologiska systemsynen blir en naturlig del, eftersom ämnet är val av mat med fokus på miljö- och klimatproblematik.

Teoretiska verktyg

I arbetet med avhandlingen växte ett behov av att förstå ungdomarnas uttalanden och presentationer om val av mat fram. För att analysera och belysa ungdomarnas överväganden och individuella reflektioner i olika valsituationer valde jag att använda Archers (2003, 2007) begrepp ”*inre konversation*”. Genom att välja detta analysverktyg skapades möjligheter att dels visa på de överväganden som ungdomarna gjorde i valsituationer, dels på kopplingen till omgivningens påverkande faktorer och hur dessa relaterar till betydelsefulla kollektiva och samhällliga normer.

---

⁴ Familj (från latinets *famīlia*) ses idag som en samhällelig organisation grundat på släktskap i form av kärnfamilj, utvidgad familj eller storfamilj. Hushåll (från tyskans *Haushalt*) kan definieras till en eller flera individer som delar bostad, ibland med gemensamma försörjningsåtaganden (Statens kulturråd, 1993)

Inre konversation

En utgångspunkt i arbetet har varit att försöka förstå vad som sker när ungdomarna skall skapa sitt egna hushåll. Vilka medel använder de för att fatta beslut? Vad som framkommit i berättelserna är ungdomarnas egna överväganden i de matval som görs. I dessa valsituationer uppstår reflektioner över eget välbefinnande, över olika typer av normer och över omgivningens faktiska eller förväntade reaktioner. Resultaten av dessa reflektioner blir viktiga beslutsfaktorer. De överväganden som ungdomarna berättar om kan ses som exempel på det Margaret S. Archer (2003, 2007), kallar en ”inre konversation” där individen resonerar med sig själv för att komma fram till ståndpunkter och beslut. Inom ramen för kritisk realism⁵ menar Archer att individen har förmåga att agera utifrån egna överväganden, men att den egna historien finns där som utgångspunkt och ram för vilka handlingar som är möjliga. Det som individen bär med sig i form av erfarenheter skapar förutsättningar för beslut och får därmed konsekvenser för hur individen tänker och agerar. Archer menar att det finns strukturella möjligheter men även hinder för hur beslut fattas. Det finns ramar och villkor i form av normer och sociala villkor som påverkar de beslut individen tar (Archer, 2007). Kontexten, påpekar även Blumer, (1969) skapar förutsättningar för ageranden men individen handlar och interagerar inte enbart medvetet via de symboler de har tillgång till i form av exempelvis kulturella eller sociala betingelser utan också utifrån den givna situationen. Blumer visar på individens förmåga att interagera med sig själv. Det sker inte på ett psykologiskt plan utan via en social dimension som ger möjligheter till en intern kommunikation vilket kan uttryckas vara en självreflektion som inte är avsedd för omgivningen att ta del av.

Utifrån dessa förutsättningar menar Archer att individen via inre samtal överlägger med sig själv. I dessa samtal är individen både objekt och subjekt och motiverar stundtals övervägandena för att övertyga sig själv om sina egna ställningstaganden. Genom besluten ges förutsättningar för reproducerande av strukturer eller, alternativt, förändringar genom att individen väljer att omforma sin omgivning eller sig själv. Dessa inre samtal liknas vid en ständigt pågående utvecklingsprocess som Archer kallar morfogenetisk där det sociala objektet rör sig mellan fyra fält. Fälten kallar hon *I*, *Me*, *We* och *You*. *I* representerar den del som reflexivt förhåller sig till de egna ställningstagandena, *självet*. *Me* representerar det privata, individens sociala bakgrund. Fältet *We* är det kollektiva

---

⁵ Kritisk realism kan ses som att via begrepp, tolkning, abstraktioner och teorier förklara och förstå den verklighet som finns. Se vidare Bhaskar & Archer (1998).

som blir en länk till omgivande samhälle. Inom ramen för *You* blir subjektet en agerande person. Archer definierar detta som utgångspunkten i den livsvärld människan bär med sig och interagerar i. Den tankeprocess där individen både är objekt och subjekt rör sig mellan dessa områden i en ständig rörelse som jag i min tolkning av Archers teori ser som loopar i tillvaron. Det finns ytterligare en dimension i det inre samtalet och den härrör till olika sfärer som de tidigare nämnda fälten har koppling till, den individuella, den privata, den kollektiva och den publika sfären.

Genom att förhandla mellan de fyra fälten ställs individen inför nya ställningstaganden och därigenom skapas nya förutsättningar för beslut. De egna erfarenheterna utökas kontinuerligt vilket kan få till följd att ageranden förändras. Som exempel kan ungdomar med eget ansvar besluta sig för att välja mat utifrån miljöaspekter även om familjen inte gjort så under ungdomarnas uppväxt. När de så själva står inför möjligheten att fritt välja på egen hand uppstår en förhandlingssituation mellan den gamla bilden av vad som bör väljas och den nyvunna insikten om exempelvis att miljö- och klimatfrågor blivit allt viktigare att beakta. På så sätt uppkommer en inre diskussion om vilka beslut som tillåts vara betydelsefulla i de egna valen. Om kompisar är med och bestämmer kan nya förhandlingar ta plats där deras preferenser beaktas. Utifrån den nya situationen sker en inre dialog där det betydelsefulla i den nya situationen viktas och inbegrips i individens beslut. Blir nya beslut förenliga med tidigare ställningstaganden eller upplever individen att det är oförenligt att kompromissa med omgivningens förväntningar och de egna prioriteringarna? Dessa inre konversationer pågår ständigt och är en del i en process där erfarenheter och egna och omgivningens preferenser vägs in när beslut tas. Archer påtalar att det finns en motsägelsefullhet i antagandet att individen själv kan fatta beslut och bana sin väg. Archer betonar individens förmåga att tänka själv men talar om att individen är länkad med omgivningen i ett ömsesidigt beroende. Det finns därmed i individen en historia som påverkar framtida beslut. Detta resonemang står delvis i kontrast mot habitusbegreppet (Archer 2007). Habitus förstås enligt Bourdieu som en seg, om än inte oföränderlig, struktur hos individen (Broadly, 1991; Bourdieu, 1993). Enligt Archers modell ses det symboliska kapitalet som tillgängliga resurser för individens agerande. Det formar individens värderingar och handlingar, men är också resurser som kan hjälpa individen att anpassa sina handlingar efter nya omständigheter eller ståndpunkter.

Jag uppfattar att Archer menar att den inre överläggningen hos individen sker utifrån tidigare erfarenheter och genom att hon lyssnar och erfar sin omgivning

så pågår en process där intrycken bearbetas och påverkar förutsättningarna för nästkommande beslut. Därmed har jag valt att använda habitusbegreppet för att belysa de erfarenheter en individ bär med sig men väljer att betona att individens habitus är något som är i förändring genom att nya erfarenheter läggs till gamla.

Matvalsvärld

Avhandlingen fokuserar på val av mat inom hushållets kontext och därför används begreppet *matvalsvärld* som förtydligas i detta avsnitt. I ett hushåll pågår processer som resulterar i vad som benämns mat och måltider. Förutsättningen är en rad val som inkluderar planering, inköp, beredning, ätande och efterarbete. Dessutom inbegrips en social dimension med förväntningar och förhandlingar kring matval och ansvarsfördelning samt beslut av resurshantering, tidpunkt, deltagare och plats för måltidssituationen. Utöver detta är själva iscensättandet⁶ av måltiden förknippat med val om hur måltiden visualiseras och presenteras. Valen är således många i mat- och måltidssammanhang därav behovet av ett samlande begrepp, nämligen matvalsvärld. De överväganden som görs runt livsmedel benämns i avhandlingen matval. Beroende på vilken plats och om personen är ensam eller har sällskap konstrueras olika diskurser/kulturella världar av iscensättningar för att hantera mat och måltider som i sin tur vilar på beslut. När detta beskrivs har jag valt att använda begreppet matvalsvärld för att ge en samlad bild av vad som avses. Liknande begrepp har bland annat använts av Sellerberg (1976) när hon använder ordet matvärld för att beskriva skeenden runt mat och måltider i ett hushåll. När Jonsson (2004) väljer att beskriva hur skolungdomar lär sig definiera nya smaker och att kommunicera i denna fråga (och därigenom utökar sin förmåga att beskriva vad mat smakar) väljer hon att addera smak till begreppet matvärld. Jonsson menar att ungdomarnas smakerfarenhet blir en del av skolans värld men erfarenheten tar de inte med hem. Istället rör de sig mellan två kontexter kring mat där erfarenheterna inte syns påverka varandra. Dessa olika delar i ungdomarnas vardag, skolan och hemmet, kallar Jonsson mat- och smakvärldar. Ytterligare begrepp som tangerar området är ”mathabitus” där Liukko (1996 s. 115) tar hjälp av Bourdieus habitusbegrepp. Hon har ett klassrelaterat förhållningssätt till individens uttryck om vad som sker runt mat och måltider grundat på individens uppväxterfarenheter. Matlandskap *food scapes* är ytterligare ett begrepp som forskare introducerat i matområdet och som med olika tolkningar används på flera matarenor som ett substitut för mat-

---

⁶ Iscensättning kan förstås i ljuset av Goffmans (1974) dramaturgiska teatermetaforer se vidare kapitel 8.

värld men som också kan sägas utgöra en vidare tolkning av den matrelaterade sfär som finns i samhället. Begreppet introducerat från början av antropologen Appadurai (1996) i form av *-scape* som ett suffix till termer inom områden som exempelvis media, etnicitet eller teknik. Avsikten var att visa på rörelser och på globaliseringens allomfattande närvaro. Tid och rum sätter inte gränser för vad som kan iscensättas tack vare Internet och mediebevakning. Begreppet har sedan utvecklats vidare för att användas i termer av globala perspektiv på matkonsumtion och produktion där mat och måltider, alternativt normer, föreställningar och iscensättningar, innefattas. En definition har exempelvis preciserats av Dolphijn (2004) som menar att matlandskap, *food scape* som uppstår i interaktionen mellan ätaren och det ätna (se vidare, Bildtgård, 2009; Brembeck & Johansson, 2010; Shanahan, Carlsson-Kanyama, Offei-Ansah, Pipping Ekström & Potapova, 2003).

Genom att tillföra val till *matvärld*, det begrepp som Sellerberg (1976) och Jonsson (2004) med sin utökade definition använder sig av sker en förskjutning av innebörden av begreppet. Fokus sätts inte på den kontextuella inramningen i ett hushåll utan förflyttas till och innefattar explicit de val som görs i ett hushålls vardag. Med begreppsvalet vill jag betona den aktivitet som är central i avhandlingen och sätta in denna i ett sammanhang. Det innebär nämligen ställningstagande, resonemang och att de val som görs inte enbart innefattar maten utan också de sociala aktiviteterna, kontexterna och/eller diskurserna där ett helhetsperspektiv är av intresse.

Kapitel 3

Forskningsöversikt

I förra kapitlet har hushållsvetenskap, teoretiska verktyg och begreppet matvalsvärld presenterats. I följande kapitel introduceras valda delar av det empiriska forskningsfältet som är relevant inom avhandlingens områdessfär. Tre områden har valts ut. Översikten innehåller forskning från flera discipliner med skilda perspektiv. Avsikten är att presentera intressanta delar inom fältet som berör ungdomars skapande av en egen matvalsvärld. Första området, mat, konsumtion och identitet, sätter fokus på mat, identitetsskapande, ekonomi och i det ryms sociala relationer. Det andra området handlar om forskning kring ungdomars val av mat och matens sociala aspekter och ryms under rubriken, mat - erfarenheter och utmaningar. Det tredje området belyser avslutningsvis forskning inom fältet mat, miljö och klimat med utgångspunkt från individuella etiska ställningstaganden. I möjligaste mån belyses varje område genom studier där ungdomar och deras livsvärld beskrivits. Majoriteten av de refererade studierna har sitt ursprung i Sverige och övriga nordiska länder, men i viss omfattning har också internationell forskning inkluderats.

Mat, konsumtion och identitet

Avsnittet berör forskning om hur ungdomar formas till konsumenter och hur konsumtion är förknippad med identitet uttryckt genom individens matval. Konsumtion som ett sätt att uttrycka identitet berör de flesta i västvärlden och unga i synnerhet. Ungdomskulturen av idag ses av en del forskare som liktydig med en konsumtionskultur där ungdomar förväntas forma och uttrycka en viss livsstil genom sina inköpsval (Johansson, 2005a; Miles, 2000; Näsman & von Gerber, 2003). I det moderna samhället är konsumtion ett område där ungdomar kan spela ut och testa sina egna roller medan de förhandlar om sin position (Miles, 2000).

Ungdomars identitet och ageranden på konsumtionsarenan

Ungdom som begrepp vilar på att det finns en barndom (Cunningham, 2005; Postman, 1984). Idag är barndomen en självklarhet och barn har rättigheter som är globalt fastlagda (CRC, United Nations, 1989). Postman (1984) menar dock

att barndomen kommit att bli allt mer diffus, eftersom barns delaktighet och engagemang i samhället ständigt ökar, då exempelvis medier och teknik ger förutsättningar för detta. Lika diffust uppfattas ungdomstidens omfattning och på många håll i världen tenderar perioden att bli allt längre (Furlong & Cartmel, 2007). Ungdomsforskaren Thomas Johansson menar att ekonomiska och materiella förutsättningar som exempelvis tillgång (eller brist) på förvärvsarbete och bostäder har legat till grund för den förändrade synen på tidpunkten när man blir vuxen (Ungdomsstyrelsen, 2007). Andra förklarar förändringen med att ungdomarna i sin livsvärld inte ser vuxenheten som något ofrånkomligt utan mer som en livsstil bland andra och något som aktivt väljs (Lindgren, m.fl., 2005). I frigörelsen från barndomens föräldrastyrda tillvaro står jaget i centrum och barnen går via ungdomstiden in i vuxenvärlden. Dagens ungdom har en frihet eftersom de strukturella förutsättningar som omger dem har förändrats i jämförelse med föregående generationers. Ibland hävdas att friheten beror på bristande socialiserande rutiner och avsaknad av starka normer. Förr var det samhället eller familjen som bestämde, idag styr ungdomarna själva i stor utsträckning (Sernhede, 2006). Traditionellt har ungdomars motstånd och delaktighet stått i centrum för forskning där autenticitet, likriktning och identitet synliggjorts (Muggleton, 2000; Risenfors, 2011). En svensk undersökning visar att ungdomar undviker omgivningens stereotypa kategoriseringar av deras identitetsskapande och istället tar de aktiv del i en pågående social och kulturell process (Moinian, 2007).

Skandinaviska ungdomar födda under 1980- och i början på 1990-talet tillhör den postmoderna generationen, där multipla identitetsuttryck är naturliga, hävdar författarna Lindgren, Lüthi och Furth (2005) och adresserar sitt budskap till marknadsaktörer och politiker. Författarna menar att dessa ungdomar är individualister sedan barnsben men hävdar att denna generation också har ett kollektivt engagemang. Mest betydelsefulla för ungdomarna är kompisar och familj men de visar också intresse gentemot omvärlden i övrigt. Obehindrat rör de sig i sitt identitetssökande på arenor, där de har intressen av att vara, samtidigt som de testar och väljer hur och på vilket sätt de vill förvalta de möjligheter som erbjuds. Den närmsta vänkretsen är oftast inte stor utan omfattar två till tio personer. Kompisar från olika arenor blandas inte. Istället är det ungdomarna själva som vandrar mellan grupperna. De kan på så vis fritt förhålla sig till varje gruppering. Målet är att hitta sig själv, sin egen roll och en inre harmoni där de uttrycker vem de är eller vill vara (Lindgren, m.fl., 2005).

Ungdomar sägs vara en del i en konsumtionskultur oavsett om de väljer att konsumera mycket eller lite i förhållande till sina ekonomiska förutsättningar och resurser. Det finns en koppling mellan hur mycket pengar ungdomar väljer att lägga på konsumtion och deras sociala ageranden. Mer pengar spenderas när de frekvent umgås med kompisar på externa arenor (Storm-Mathisen, 2004). Varufieringen, *commodification*, i ungdomars livsvärld är något som framträtt allt tydligare under de fyra senaste decennierna (Bjurström, 2005). Produkters varumärken har visat sig vara viktiga för ungdomar i västvärlden (Klein, 2000; Quart, 2004) och märkesidentitet liksom politiska ställningstaganden har därmed blivit angelägna delar i konsumtionsvalen (Micheletti & Stolle, 2004a, 2004b), val som inte sällan inbegriper ett visst mått av miljömedvetenhet (Lundby, 2011; Klöfver, 1995). Ungdomarna ser konsumtionen som en arena där det ges möjlighet att experimentera med den egna identiteten och där artefakter blir identitetssymboler (Lindgren, m.fl., 2005). Multipla konsumtionsidentiteter utvecklas ofta (Autio, 2004). Drotner (1991) menar att centralt för ungdomars kulturella uttrycksformer idag är musik, bilder och kroppen; den kan smyckas och göras något med, exempelvis genom olika fysiska aktiviteter. Var ungdomarna befinner sig geografiskt påverkar inte nämnvärt deras konsumtion utan det är snarare kön och egna preferenser som avgör (Carle & Sjöstrand, 1995; Storm-Mathisen, 2003).

Ett sätt att se på ungdomars identitetsskapande via maten är att använda sig av strukturalisten Lèvi-Strauss ([1962]1984) begrepp *bricolage*⁷ som beskriver hur en stil kan uttryckas genom individens collageliknande teknik, där lager på lager ger henne möjlighet att skapa och uttrycka sig. Lèvi-Strauss menar att unga väljer attribut, som exempelvis musik eller kläder, för att kommunicera med omvärlden vad och vilka värden de representerar. Ungdomskulturforskare har sedan använt begreppet för att åskådliggöra hur ungdomsgrupper tar till sig olika artefakter för att visa vem de är och vilka grupper de känner tillhörighet med (Bjurström, 2005). Däremot behöver ungdomar inte nödvändigtvis subkulturella arenor för att bekräfta sin identitet. Istället tar de till sig tillgängliga möjligheter att forma egna livsstilar i en föränderlig värld (Miles, 2000).

Mat och identitet

Människan har behov att av äta mat och dela måltider för att bli mätt och uppnå gemenskap. Till detta kan adderas andra immateriella värden genom att maten

---

⁷ Lèvi-Strauss ([1962]1984) använde en "bricoleur", det vill säga en förmodern tusenkonstnär som förebild. En bricoleur hade förmågan att återanvända ting i ny skepnad och mening. På samma sätt som ungdomar använder välkända artefakter för att uttrycka sig.

kan fungera som uttrycksmedel gentemot omvärlden på liknande sätt som musik, kläder och annan konsumtion (jfr Miles, 2000). Exempelvis kan ett val av second handkläder ses som ett uttryck för att personen inte enbart är intresserad av återvunna kläder för att visa på sin identitet eller att det är ekonomiskt fördelaktigt utan också något som är starkt förknippat med miljöengagemang (Roux & Korchia, 2006). På samma sätt går det genom matval att gentemot sig själv och omvärlden visa vem man är eller vill vara (Johansson, 2005b). Grupptillhörighet kan uttryckas genom mat, men maten kan också visa på avståndstagande genom att definiera ett vi och *de andra*.

Veblen ([1899]1970) diskuterade konsumtion där han betonade klasstillhörighet. Idag är konsumtion inte enbart en fråga om klasstillhörighet utan används också för att forma individens identitet genom smak och livsstilsval (Inglehart & Weizei, 2005). Matens koppling till identiteten är ett återkommande tema över tid i forskning om mat, måltider och individ, såväl teoretiskt som empiriskt, (Fischler, 1988; L'orange Fürst, 1993; Warde, 1997, se även Stjerna, 2007; Östberg, 2003). Val av livsmedelsmärken blir ett sätt att markera grupptillhörighet och en identitetsyttring (Edson Escalas & Bettman, 2003). Detta visar dels på att individen blir påverkad av vad den äter och dels att omgivningen lägger vikt vid dessa matval och att valen ses som en del i individens identitetsskapande (Kittler & Sucher, 2008). Aktiviteter kring mat och måltider är delar i livet som gestaltar barns och ungdomars identiteter och där familjen kan ses som en förlängning av det egna jaget (jfr Belk, 2010; Jenkins, 2008). Kopplingen mellan matval och identitet styrs av en inre process som endast kan bli verifierad om den synliggörs för omvärlden det, vill säga genom vad individen väljer att visa för omgivningen (Archer, 2003, 2007; Simmel, 1977).

Att flytta och bli självständig

De flesta ungdomar har under uppväxten bott hos och präglats av sina föräldrar. Barn som tillhör flera hushåll lever som en form av nutida nomader vilka ges större utrymmen genom att de är delaktiga i skilda kontexter med olika förutsättningar och kulturer (Jensen, 2009). En del av ungdomars frigörelse från sina föräldrar handlar om maktförskjutning. Inför flytten till eget boende och självständigheten visar det sig ofta att ungdomar tillbringar allt mindre tid med föräldrarna (Meadows, 2010).

Idag är det inte helt ovanligt att ungdomar efter flytt har en flytande eller temporär boendesituation. *Boomerang* används som en metaforisk beskrivning av ungdomars flyttande fram och tillbaka, något som över generationer blivit vanligare,

eftersom utbildning tenderar att ta allt mer tid i anspråk, ekonomin är begränsad och en önskan om högre boendestandard påtaglig (Beauprè, Turcotte & Milan, 2006). Beroende på möjligheter att ordna boendet kan tillfälligt boende i studentbostad, i andrahandslägenhet, hos kompisar eller som samboboende vara lösningen (Ungdomsstyrelsen, 2011). Uttrycket *flytta hemifrån* är således diffust och det kan vara på sin plats att dela in begreppet i *living away*, bo hemifrån och *leaving home*, flytta hemifrån (jfr Furlong & Cartmel, 2007). Andra uttryck som *semi autonomy* syftar på ett första steg till autonomi som exempelvis militärtjänstgöring och campusboende (Goldscheider & DaVanzo, 1986). Beauprè, Turcotte och Milan (2006) menar att stigmat förknippat med att bo kvar hos föräldrarna har tonats ned samtidigt som familjemedlemmars roller har förändrats. Behovet av emotionellt, ekonomiskt och funktionellt föräldrastöd har också ökat och kvarstår ofta efter att ungdomarna flyttat. I denna avhandling kommer uttrycken *eget boende* alternativt *flyttat hemifrån* explicit användas för den boendeform som innebär eget ansvar utanför föräldrahemmet oavsett om utflyttningen senare följdes av en återflytt till föräldrarna eller inte.

Att formas till konsument

Över tid har synen på barns och ungdomars konsumtionsbehov förändrats. Olsen (2004) hävdar att tidigare avgjorde vuxenvärlden vad som var bra för barn och ungdomar medan det idag handlar om att tillfredsställa barns önsksningar. Konsumtion blir en del i ungas vardag och unga socialiseras till att spendera pengar som en väg in i vuxenlivet (Miles, 2000). Redan i slutet av 1800-talet pågick en debatt om synen på barn och pengar. Industrialiseringens utveckling förutsatte masskonsumtion som inkluderade även barn och ungdomar som konsumenter (Zelizer, 1994). Idag ses barn allt oftare som en mer eller mindre självständig konsument. Centrala begrepp för att beskriva barns och ungas självständighet är *human beings* och *human becomings* (Qvortrup, 1994). Definitionen av *beings* innebär att barn och ungdomar ses som självständigt agerande i förhållande till sin omvärld. Även om barn många gånger befinner sig i en beroendeställning gentemot omgivningen anses de vara delaktiga, tolkande och reflekterande, *beings*. Barnen agerar genom eget beslutsfattande vilket innebär att de själva styr sitt meningsskapande och därmed formar sina liv. *Becomings* innebär att barnen inte ses som mogna att ta eget ansvar och att de bör skyddas tills de är stora nog att göra så. Oavsett vilka förhållningssätt eller förutsättningar som ungdomars familjer lever under har de flesta unga någon form av ekonomisk erfarenhet. Ziehe (1993a) hävdar att barns värld är monetariserad då det mesta de gör och vill göra kostar pengar. Studier visar att nordiska föräldrar generellt sett anser att

barn inte är kompetenta konsumenter. Svenska och norska föräldrar är mer skyddsbenägna än finska och danska som sätter mer tilltro till ungas förmåga att hantera konsumtionsbeslut (Brusdal, 2006). Huruvida unga blir bemötta som *beings* eller *becomings* är också en fråga om makt i förhållande till de vuxna i omgivningen. Alla barn vill dock inte ha eget ekonomiskt ansvar utan föredrar att vid behov be om pengar och följaktligen intar de positionen som *becomings*. Vissa ungdomar betraktar en sådan situation som ekonomiskt mer fördelaktig men också enklare att hantera (Johansson, 2005a).

Ungas konsumtionsfärdighet är relaterad till kognitiv och social utveckling. Stegvis växer förmågan att fatta övervägda beslut fram. Utvecklingen kan enligt Roedder John (2002) delas in i tre faser. Den första fasen, den perceptuella, infaller i åldern tre till sju år men redan vid två års ålder börjar barn känna igen varumärken och peka ut vad de vill ha i matvaruaffären. De är i denna första fas inriktade på att få sina egna önskningar uppfyllda, men är ändå varse att föräldrarna inte nödvändigtvis delar önskemålen. Barnens överväganden utgår exempelvis från hur förpackningen ser ut, inte innehållet. Under den andra fasen i sju till elvaårsåldern sker ett stort språng i utvecklingen både vad gäller kognitiv förståelse, det sociala samspelet och förmågan att processa information. Barn inser vad märkesvaror står för och att reklam har en funktion. Priset på varan och produktkategorier får en mening och kan analyseras. Flera dimensioner inför ett val tas i beaktande och de egna erfarenheterna inkluderas i analysen. Omgivningens ståndpunkter blir allt viktigare och anpassas till de egna. Den tredje fasen är reflexiv och inträffar i åldern elva till sexton år. Kunskaper om pris, marknad och varumärken blir än mer nyanserade och fördjupade. Framträdande är alltså att en reflexiv förmåga till tänkande och resonerande utvecklas. Den sociala medvetenheten om omgivningens perspektiv liksom de egna behoven av att uttrycka sin identitet och insikten om de förväntningar som ställs på en gruppmedlem ökar. Genom sina sociala kunskaper blir ungdomarna allt mer uppmärksamma och flexibla i sina konsumtionsval och skaffar sig en repertoar av konsumtionsstrategier (Roedder John, 2002).

Att hantera pengar, konsumtionsnormer och kunskap lär sig barn genom föräldrars mer eller mindre utvecklade pedagogiska metoder (Hjalmarsen, 2007; Moschis, 1985). Barn och ungdomar kan exempelvis få en summa pengar på regelbunden vecko- eller månadsbasis (Carle & Sjöstrand, 1995). För äldre ungdomar kan det vara frågan om helt eller del av barnbidrag, studiebidrag eller andra tillägg (Harju, 2008; Lundby, 2011). Alternativt ger föräldrarna ungdomarna pengar vid behov. Summan styrs av familjens ekonomiska förut-

sättningar och normer men ökar normalt med stigande ålder (Carle & Sjöstrand, 1995; Hjort, 2004). Studier visar att i hushåll med knappa ekonomiska resurser försöker föräldrar med hjälp av olika strategier se till att barnens situation inte blir allt för avvikande gentemot omgivningens (Harju, 2008; Hjort, 2004).

Genom att regelbundet använda egna pengar och bli varse hur man kan förhålla sig till en budget får barnen över tid kunskap i ekonomiska frågor (Harju, 2008; Johansson, 2005a; Näsman & von Gerber, 2003). Vissa barn och ungdomar kan dessutom få extra pengar genom att ansvara för arbetsuppgifter i hemmet (Johansson, 2005a; Näsman & von Gerber, 2003). Därigenom konkretiseras sambandet mellan arbete och lön (Belk, 2010; Johansson, 2005a). Ungdomarna vet vad de förväntas ta ansvar för utan betalning och när de kan kompenseras för arbetsinsatser i hemmet (Elvstrand, 2002). Ofta finns en överenskommelse mellan föräldrar och barn om vad fickpengar är ämnade till (Justegård, 2002). Ekonomiska kunskaper hos unga kommer som nämnts från hemmet, men föräldrarna anser att barnen bör utbildas också med hjälp av samhällets försorg där skolan anses spela en viktig roll (Brusdal, 2006; Näsman & von Gerber, 2003). Dessutom är erfarenheter ungdomarnas själva skaffat i form av *trial and error*, pröva och göra misstag, ett sätt att vidga kunskapsbasen (Lachance & Choquette-Bernier, 2004). Ahava & Palojoki (2004) visar på att ungdomar i tidiga tonår inte uppfattar att konsumtion rör dem och att skolans undervisning i detta avseende därmed inte uppfattas som angelägen. Samtidigt visar andra studier att ungdomar har behov av vidare och mer fördjupad kunskap än den som föräldrar och de egna erfarenheterna bidrar med (Grønhøj, 2007b; Lachance, Beaudoin & Robitaille, 2006).

Mat – erfarenheter och utmaningar

Avsnittet presenterar forskning om mat, måltider i sociala sammanhang samt ungdomars förhållningssätt och erfarenheter av mat. Genom att lyfta fram faktorer i ungas vardag som grundlägger normer och värderingar, vill jag visa på en erfarenhet många unga bär med sig in i vuxenblivandet dels från uppväxten i hemmet dels från andra matarenor.

Mat på den privata arenan

I en socialiseringsprocess relaterad till mat förs kulturella värden, normer och beteenden vidare mellan generationer (Mennell, Murcott & Otterloo, 1992). Därigenom formas ungdomars preferenser och värderingar kring mat genom att föräldrar vidarebefordrar kunskaper och erfarenheter (DeVault, 1991; Liukko,

1996; Otnes, 1991; Sjögren-de Beauchaine, 1988). Hos barn och ungdomar sker denna socialisering till viss del via måltiderna i hemmet (Charles & Kerr, 1988; Douglas, 1982; Murcott, 1983; Sjögren-de Beauchaine, 1988). Hur detta sker kan förklaras med det som socialantropologen Margaret Mead (1970) menar är kunskapsöverförande via den äldre generationen till den yngre. Detta benämner Mead som postfigurativt. Det motsatta, när de yngre lär de äldre är prefigurativt. Lärande mellan jämnåriga kallar hon det cofigurativa tillvägagångssättet. Sigfridsson (2005) använder Meads modell för att synliggöra kunskapsöverförande när det gäller drycker.

Familjen kan enligt forskare ses som en symbolisk konstruktion där gemenskap via maten till viss del skapas. Familjekonstruktionen är fylld av ideala förväntningar (DeVault, 1991; James, m.fl., 2009; Murcott, 1983, se även Ekström, 1990; Holm, 2001b; Holm, 2003). Måltiden kan då ses som en metafor för familjen som institution (Murcott, 1983). Att måltiden är betydelsefull är något som Moasio (2004) hävdar. Han menar att den hemlagade maten (fortfarande) symboliserar omsorg och altruism. Samtidigt uttrycker den familjens identitet där det egentillverkade fungerar som en motpol till marknadens intrång i hushållens vardag med prefabricerade produkter. Andra forskare menar dock att ramfaktorerna runt maten är föränderliga, vilket varje hushåll har att förhålla sig till då det ständigt pågår en process där mat väljs, produceras och konsumeras utifrån normer och existerande förutsättningar (DeVault, 1991; Sellerberg, 2008). Detta leder å andra sidan till enligt Moasio (2004) att varje generation skapar sig en uppfattning om vad hemlagat är synonymt med. I ett historiskt perspektiv finns det få belegg för uppfattningen om måltidens normativa egenskaper (Murcott, 1997). Andra forskare menar att måltidens sociala dimension och betydelse är utmanad, exempelvis anser Fischler (1988) att den håller på att försvinna i takt med att kulturella komponenter fragmenteras och det inte längre är uppenbart med vem, vad och när människor äter. Huruvida den hemlagade måltiden bidrar till familjens meningsskapande råder det delade meningar om. I motsats till Moasio (2004) menar Warde (1997) att den inte gör det. Andra forskare ser också en måltidens mening vilket kan förstås av Douglas uttryck ”*food is not feed*” (1982, s. 117), vilket kan ses som ett uttryck för att mat fungerar som katalysator för exempelvis social kommunikation och meningsskapande i ett hushåll. Björk (1997) liknar hemarbetet vid en process som i praktiken är ett växelspel mellan autonomi och beroende. Valen runt mathållningen blir en viktig del i vardagen där tillgången till processade råvaror, köksteknik och nya kunskaper skapar förutsättningar för att få livspusslet att fungera.

Erfarenheter av att (för)handla mat

Familjens gemensamma måltider inkluderar inte enbart maten utan också de ständigt pågående förhandlingar där barnens preferenser och önskemål beaktas av de vuxna (James, m.fl., 2009). I Sverige finns ett demokratiskt familjeideal där barn i stor utsträckning själva tillåts bestämma vad de vill äta vilket då också blir ett sätt för föräldrarna att faktiskt få barnen att äta (Johansson, 2009). Barns delaktighet kan förstås utifrån Sellerbergs (2008) antagande om att det är en eller flera i hushållet som beslutar i matfrågor.

Föräldrar vill inte neka barnen alla matönskingar de för fram genom tjat, *pester power*, och även om föräldrarna inte uppfattar reklam som problematisk i sig, är det produkternas innehåll som föräldrar har att förhålla sig till (Preston, 2004). En dansk studie som genomfördes i mataffärer, och där föräldrar och barn inte var medvetna om att de blev observerade, pekar på att det inte alltid är uppenbart vem som påverkar vem i hushållet. Övervägningar mellan föräldrarna och barn föregår beslut och inte sällan sker komplexa förhandlingar i flera steg, vilket gör det svårt att retrospektivt rekonstruera vad som egentligen skedde under matinköpen. Vem som hade makten över besluten blir oklart. Ofta rör besluten frågor där snabba svar ges och där föräldrarna i allmänhet har veto men där barnen ändå förhandlar sig fram mot ett beslut de önskat sig (Gram, 2010). Det finns också en diskrepans mellan hur mycket föräldrar och barn anser sig bli påverkade och i vilken omfattning barn tycker att de påverkar matvalen (Kümpel Nørgaard, Bruns, Haudrup Christensen & Mikkelsen, 2007; Mikkelsen & Kümpel Nørgaard, 2006). I vilken omfattning föräldrarna faktiskt låter sig påverkas styrs också av de ekonomiska förutsättningar hushållet lever under (jfr Näsman & von Gerber, 2003).

Ungdomars väg till autonoma matval

I familjer pågår det ständigt en process runt val av mat i relation till ungdomarnas preferenser (Bassett, Chapman & Beagan, 2008). Mat handlar som framgått inte enbart om nutrition utan är också enligt Lupton (1996) starkt förknippad med sociala relationer, och inte minst makt exempelvis kan ta sig uttryck i barns och ungdomars vägran att äta av den vanliga maten eller att föräldrar enväldigt bestämmer reglerna runt matbordet. Självtändighet gentemot föräldrar kan markeras genom att ungdomarna i ena stunden vägrar att äta viss mat hemma, bara för att senare berätta om att de ätit likadan mat hos vänner (Bassett, m.fl., 2008). En amerikansk studie identifierade fyra förhållningsätt som ungdomar hade gentemot familjens gemensamma måltider. Ett var att ungdomar åt det som serverades hemma eftersom de hade samma sensoriska preferenser

som övriga i familjen. Ett annat var att ungdomarna åt som alla andra eftersom de bedömde att de måste göra så även om de egentligen önskade annan mat. En tredje sätt var att ungdomarna förhandlade om vad som skulle serveras. Det fjärde sättet var att ungdomarna tillredde sin egen mat även om det redan fanns tillagad mat och bland dem återfanns oftare de som valde att inte äta tillsammans med familjen (Contento, Williams, Michela & Franklin, 2006). Neumark-Sztainer, Story, Ackard, Moe och Perry (2000) visar på att olika tidsscheman också kan vara en anledning till att ungdomar inte äter tillsammans med övriga i hushållet. Att de ordnar sin mat själva men att föräldrarna kan ha tillagat den. Tv-tittande eller osämja menar de är andra orsaker till att äta själv, sällan beror det på hur maten smakar.

Att utöka smakrepertoaren

Smaken (sensorisk aspekt) anses föränderlig (se t.ex. Lupton, 1996). Balansen mellan att ständigt söka efter nya smaker och matupplevelser och att inte göra för vågade avsteg från det kända och trygga är enligt Fischler (1988) allätarens paradoxala dilemma där nyfikenheten brottas med rädslan inför ny och okänd mat. Genom matupplevelser adderas nya värden till livserfarenheterna i enlighet med normen i det västerländska samhället av idag, som föreskriver omväxling i maten (Lupton, 1996). Även myndigheter uppmuntrar ett varierat matintag genom näringsrekommendationer (Statens Livsmedelsverk, 2005). Kulturella ambitioner att söka, testa och uppskatta nya smaker betraktas som eftersträvänsvärt men samtidigt kan det vara svårt att i förväg bedöma för individen, oavsett ålder, hur en ny matprodukt kommer att uppfattas smakmässigt (Lupton, 1996; Rozin, Hanko & Durlach, 2006).

Under barnens uppväxt har föräldrar ett starkt inflytande på barnens matpreferenser (Cavazza & Guidetti, 2008; Savage, Fisher & Birch, 2007; Unusan, 2006). Intryck och påverkan runt mat kommer dessutom från skola, media och vänner (Ekström, 1995; Wickenberg, 2004). Däremot är inte föräldrars påverkan på vad barnen uppfattar som välsmakande lika tydlig. Föräldrar har metoder för att få barnen att äta och tycka om maten som serveras genom att exempelvis belöna eller bejaka det sociala i situationen (Casey & Rozin, 1989). För svenska barn har smaken stor betydelse när de väljer vad de skall äta (Gummesson, Jonsson & Conner, 1997). Genom att föräldrarna frågar vad barnen vill äta när de köper mat sparas tid eftersom de då vet att barnen kommer att äta. Tidsbrist kan således ses som en anledning till att föräldrar inte lyckas övertala barnen att äta allt (Schor, 2004).

Neofobi med avseende på mat innebär ett avvaktande inför eller svårighet med att pröva nya smaker och/eller okänd mat. Detta kan ses som en försvarsmekanism i syfte att skydda individen från okänd potentiell otjänlig mat. Barn och ungdomar (och även vuxna) har ibland svårt med olika smaker eller texturer på mat. För barn är det ofta frågan om okänd, ovanlig, oidentifierad eller sammanblandad mat (Rozin & Vollmecke, 1986). Utsattheten i sådana sammanhang menar Bachtin (1984) är förknippad med ett interagerande, att människan tillåter världen att komma in i sin kropp. Motsatsen till neofobi är neofili där en nyfikenhet att söka efter nya upplevelser dominerar (Fischler, 1988). Män har en större benägenhet till ett neofobiskt förhållningssätt till mat än kvinnor och det samma gäller barn visavi vuxna. Bland barn är neofobin lika vanlig bland pojkar och flickor och den avtar med stigande ålder (Fischler, 1988; Koivisto Hursti & Sjödén, 1997; Koivisto & Sjödén, 1996a). Förändringen sker gradvis under inflytande av sociala faktorer som utökad kunskap men viktigast är kompisars inflytande (Birch, 1980). Skälen bland unga till att undvika eller avstå från viss typ av mat är att den inte smakar gott. Neofobin kan också vara en konsekvens av att föräldrarna antar att ungdomarna inte tycker om maten och därmed heller inte erbjuder dem till att prova nya smaker. Äldre ungdomar formulerar sig mer nyanserat som att orsaken exempelvis kan vara att texturen, det vill säga konsistensen på maten inte är tilltalande (Koivisto & Sjödén, 1996b).

Makt över kylan

Inledningsvis är ungdomarna efter flytt till stor del trogna sina föräldrar i sina val av varor men successivt minskar detta inflytande och kompisar kommer att påverka val av varumärken (Feltham, 1998). Kompisar påverkar även köpbeslut när det gäller annat än mat, exempelvis kläder (Chen-Yu & Seock, 2002) och ungdomarna påverkar i sin tur föräldrarna i dessa val (Hajtaieb El Aoud & Neely, 2008). Åldersrelaterade skillnader i val av mat är inte förvånande eftersom individens livscykel är förknippad med olika behov och önskemål (Warde, 1997). Ungdomars matval när de har eget hushåll är inte beroende av föräldrars sociala status utan av den egna sociala kontexten (Jansson, 1990).

Det råder delade meningar om ungdomars kunskaper och färdigheter i matlagning och organiserandet av måltider. Gymnasieungdomar uttalar att de ansåg sig ha tillräckligt med kunskap (Wesslén, 2000). I en studie på 1990-talet ansåg däremot Jansson (1990) att unga hushålls kunskaper var basala, teoretiskt fattiga och saknade förankring i praktisk erfarenhet. De ungdomar som har erfarenhet av att laga mat under uppväxten har fått den från föräldrahemmet eller från tidigare arbetsplatser. Matinformation som föräldrarna förmedlar tar ungdomarna till sig

men de beaktar inte alltid budskapen när de själva kan bestämma över matvalen (Bassett, m.fl., 2008; Prättälä, 1989; Wills, m.fl., 2009).

När ungdomar *datar*, läggs vikt vid att matvalet inte blir generande eller på annat sätt utmärkande och inte heller bör den uppfattas som billig, enkel eller som snabbmat (Amiraian & Sobal, 2009). Svenska samboende ungdomar ser sig som jämbördiga och lär av varandra men den som anses mest kunnig dominerar ofta i köket och inom ramen för samboskapet blir samlingen kokböcker mer omfattande än bland ensamstående (Jansson, 1990). Att mat och måltider är viktiga i parrelationer tyder en skotsk studie med unga nygifta på. Paret spenderade mycket kraft och pengar på att skapa ett hem genom maten, de fick mer regelbundna och hälsosammare matvanor och matinköpen blev gemensamma aktiviteter. Vad som också noterades var att detta inte enbart var positiva erfarenheter utan matområdet kunde både beröra och väcka känslor som störde relationen (Kemmer, Andersson & Marshall, 1998). Liknande resultat visar också en norsk undersökning av nyetablerade parförhållanden (Bahr Bugge, 2005). Prioriteringar förändras när hushåll skaffar barn vilket exempelvis innebär att måltider ges mer tid (Forsell, 2002) och lagade måltider förekommer oftare (Holm, 2001b). Barnfamiljers måltidspraktiker är förbundna med att göra familj (Anving, 2012; DeVault, 1991).

Riskfyllt och riktigt

Forskare menar att tillagandet av mat i sig kan ses som en moralisk process. Naturens råvaror omformas till hushållssfärens matkultur. Från att ha varit oätbart till att bli ätbart (Lupton, 1996). Enligt Lévi-Strauss (1970) sker en kulturell transformation när det råa bereds och tillagas. Vad som anses vara mat eller inte kategoriserar individen utifrån den lokala matkulturens mening om vad som anses ätbart eller inte (Douglas, [1966]2002; Fischler, 1988). I ett och samma land och över tid kan olika normer gälla (O'Doerty Jensen, 2003). Beroende på tid och kontext uppstår sociala konstruktioner som bestämmer vad som är vad. I det fall gränsen mellan de vedertagna och icke vedertagna matvalen överskrids blir resultatet en sammanblandning av ståndpunkter (Douglas, [1966]2002).

Risker förknippade med mat blir i allt större omfattning synliggjorda, dels via forskning men inte minst genom att de uppmärksammas i media. Det kan gälla matens hygienaspekter och innehåll, men även hälsomässiga egenskaper (se nästa avsnitt). Maten i sig kan ses som en risk eftersom överkonsumtion kan leda till att kroppsidealet inte kan upprätthållas (Mennell, 1996). Mat kringgärdas också

av kulturellt betingade tabun som styr vad människan väljer att äta där det som är rent kan förtäras medan det som anses smutsigt förkastas (Douglas, [1966]2002; Fischler, 1988; Lévi-Strauss, 1970). Uppfattningar om oren mat kan grunda sig på religiösa föreställningar men också genom att maten har producerats ovarsamt, eller att brister i hanteringen förekommit. Matens ursprung och hantering på olika nivåer av produktionskedjan har under de senaste tio åren synliggjorts i populärlitteraturen (Lövin, 2010; Olofsson & Öhman, 2011; Schlosser, 2002). Ett annat område som med jämna mellanrum uppmärksammas är matincidenter, allmänt kallade matlarm (Nerlich 2004). Exempelvis åsidosatte mataktörer i början av 2000-talet hygien genom att märka om köttfärs, ett annat fall handlade om hur mat, som hamnat på golvet, plockats upp (Statens Livsmedelsverk, 2007d). Även matens innehåll i form av tillsatser och substitut, ofta benämnda E-nummer, och matens okända innehåll, förknippas med risker. Dessa har till och från varit extra intressanta för media men med Nilssons böcker (2007, 2008) i ämnet förnyades och vitaliserades debatten, vilket resulterade i ett konsumentmotstånd som fick livsmedelsbranschen att revidera sina strategier i en form av motaktion. Andra risker kan exemplifieras med att konsumenterna väljer ekologisk kyckling eftersom den anses vara säkrare och hälsomässigt bättre, då köttet inte antas innehålla rester av hormoner, antibiotika och/eller bekämpningsmedel (Van Loo, m.fl., 2010). Beståndsdelar i maten kan med andra ord på olika sätt ses som farliga att äta och för att motverka risker har samhället skapat riktlinjer och rekommendationer (Bildtgård, 2002). Enligt Fischler (1980, 1988) är det svårt för konsumenterna i västvärlden att spåra varifrån maten kommer och hur den är producerad också det blir en osäkerhet.

I motsats till matens risker står den trygga och välkända maten. De flesta människor har oftast en uppfattning om vad *riktig mat* eller en bra måltid innebär och hur dessa begrepp definieras. Detta har även forskare tagit sig an att belysa (Douglas & Nicod, 1974). Vad som definieras/betraktas som riktig mat eller inte är ofta knutet till kulturella förhållanden och/eller värderingar. Dessa är i sin tur geografiskt och tidsmässigt betingade. Något som en person anser vara betydelsefullt kan för en annan betraktas som oväsentligt.

En klassisk definition av *a proper meal*, riktig mat/måltid, föreslogs i slutet av förra århundradet av Murcott (1983), Charles & Kerr (1988) och DeVault (1991). Definitionen var baserad på vad anglosaxiska kvinnor ansåg vara riktig mat. Det vill säga kött, potatis, sås och, inte att förglömma, två sorters grönsaker. För att anpassa definitionen till nordiska förhållanden adderades senare fisk (som inte alltid har setts som riktig mat i Sverige, se Metzger, 2005). Förändringen visar på

att uppfattningar om matens och enskilda livsmedels betydelse inte är statiska (Kjærnes, 2001a; Mäkelä, 2001). Ytterligare ett kriterium för att mat ska betraktas som riktig mat i det västerländska samhället är att den är hemlagad (Bahr Bugge, 2005; Liukko, 1996) och om den serveras varm eller kall (Douglas & Nicod, 1974; Mäkelä, Kjærnes & Pipping Ekström, 2001). Mat som äts vid tillfällen som kan klassificeras som frukost, lunch, kvällsmat eller mellanmål (*snack*) kan utifrån sitt innehåll ibland betraktas som nästan riktig mat (Charles & Kerr, 1988).

Riktig mat och husmanskost är inte synonyma begrepp, det sistnämnda grundar sig på Tore Wretmans kodifiering från 1960-talet där det lokala, genuina och nationella köket i svensk matkultur träder fram. Vardagsmatens mer komplexa praktik inkluderar både svensk husmanskost och rätter som köttfärssås och spagetti eller pizza som blivit vanlig middagsmat. Sushi å andra sidan benämns fortfarande som utländsk mat och exkluderas från husmanskostepitetet (Metzger, 2005). Maten som serveras på McDonalds ses inte alltid som riktig mat av alla utan betraktas istället som *något annat* (Brembeck, 2007). Produktion av mat riktad mot barn är många gånger globaliserad och produkterna har egna estetiska uttryck som inte liknar traditionell mat (Coakley, 2003). Produkterna har ingen tydlig koppling till vad som traditionellt kan kallas riktig mat utan har sin egen nisch och saluförs som rolig och attraktiv (god) mat riktad till unga. Detta kan förstås som att matproduktionen tappat kontakten med den etiska, sociala och fysiska kontexten (i Giddens, 1990, terminologi *disembedded*).

Mat är också hälsa

En översiktlig genomgång av svenska och internationella forskningsstudier kring ungdomars matval visar att dessa mestadels fokuserat på hälsomässiga frågeställningar. Genom historiska tillbakablickar kan man se att sedan 1930- och 40-talet har det funnits politiska agendor för hur hälsa skall främjas genom upplysning, information och kunskapsbildande (Palmlblad & Eriksson, 1995). Men det finns också en kroppens estetik och hälsonorm som utvecklats över tid (Featherstone, 1994). En utgångspunkt i forskning om barns och ungdomars matvanor har ofta varit relaterad till ett behov av förändrade vanor för att maten skall bli hälso-sammare (se Berg, 2002; Dovey, Staples, Gibson & Halford, 2008; Holm, 1991; Prell, 2010; Wyon, 1991) och där barns problematik med övervikt fokuseras (Patterson, 2010) eftersom detta är ett globalt ökande problem av allt större omfattning. Andra forskningsområden inkluderar exempelvis ätstörningar (se Mooney, Farley & Strugnell, 2004; Westerberg Jacobson, 2010), barns problem att äta på grund av neofobi (se Tuorila, Lähtemäki, Pohjalainen & Lotti, 2000)

och sjukdomsrelaterad forskning kring barns matbehov till exempel vid celiaki, glutenfri mat (se Olsson, 2008).

Ungdomar väljer som nämnts tidigare oftast mat utifrån bekanta smaker men också hälsoperspektivet vägs in i besluten (Contento, m.fl., 2006). Noterbart är att barn i åldern 10-11 år kategoriserar mat som vardagsmat, hälsosam mat eller festligare men samtidigt ohälsosam mat (Johansson, m.fl., 2006). Ungdomar är medvetna om vilken mat som är mindre accepterad ur hälsosynpunkt och vilken mat som är bra enligt gängse normer och föräldrars och skolans åsikter (Croll, Neumark-Sztainer & Story, 2001; Prättälä, 1989). I umgänget med kompisar grundas valen av mat ofta på vad som är tillgängligt, rumsligt och ekonomiskt. Utbudet skiljer sig åt gentemot vuxenvärldens traditionella kontext, i hemmet eller skolan (Prättälä, 1989; Wenzel, 2010). Studier visar på att ungdomar inte är okritiska till vilken mat som erbjuds. En studie visar exempelvis att föräldrars erbjudande av pizza accepteras när kompisar kommer på besök trots att ungdomar vill bjuda på något annat än det som erbjöds (Wills, m.fl., 2009). Hjalmarson (2007) visar att svenska ungdomar inte själva alltid är nöjda med att välja onyttig mat. Forskningsresultat visar att ungdomar ofta äter mer varierat när de bor med föräldrarna (Harker, Sharma, Harker & Reinhard, 2010). Andra studier visar att detta inte per automatik innebär att maten ungdomar äter när de bor med sina föräldrar är hälsosammare än den de väljer i det egna hushållet (Beasley, Hackett & Maxwell, 2004; Papadaki, Hondros, Scott & Kapsokefalou, 2007; Vejrup, Lien, Klepp & Bere, 2007).

Mat på andra arenor

Följande avsnitt berör ungdomars erfarenhet från andra matarenor än de privata. Unga idag har erfarenheter av mat från förskola, grundskola och gymnasium, vilket i Sverige innebär under minst nio år, men kan vara så mycket som upp till 17-18 år. Den kommunala måltidsarenan erbjuder storhushållsproducerad mat och måltider i en annan kontext än den familjen tillhandahåller. Den svenska familjepolitiken grundlades i samspel mellan vetenskap och politisk reglering. Besluten har resulterat i hushållsliga förändringar (Lundqvist, 2007). Detta har med Zieher's (2009) ord lett till en separation mellan familjens socialiserande omsorg och skolan som en utbildningsinstitution. Barnen lever därmed i två skilda världar, en arbetsvärld i skolan och en mer privat hos föräldrarna. Båda påverkar varandra men skapar också konflikter och tävlan.

Skolans och förskolans måltidsverksamhet kan ses som en av Sveriges största sociala reformer (Gullberg, 2004; Halling, Jacobsson & Nordlund, 1990). Inom

förskolan och grundskolan vilar verksamheten på regelverk och styrdokument med riktlinjer och rekommendationer för de aktörer som hanterar mat och måltider inom respektive institution (Folkhälsoguiden, 2009; Regeringskansliet, 2010; Skolverket, 2011b; Statens Livsmedelverk, 2005, 2007a, 2007d). Skolans måltidsverksamhet blev reformen som gav kvinnor förutsättningar att verka i förvärvslivet och som bland annat vilar på makarna Myrdals ([1934]1997) visioner om familjens vardag (Hirdman, 1983, 2003; Lundqvist, 2007; Virgin, 1970; jfr även Aléx, 1994, 2003). Reformen har också haft en stor påverkan i barn och ungdomars dagliga liv. Konkret innebär detta att inom ramen för förskolan sker en socialisering runt matborden (Hellman, 2010; Sepp, 2002) och en normativ internalisering av hur det bör gå till vid en måltid (Hellman, 2010). Det är således inte som tidigare nämnts enbart i hemmet som denna socialisering äger rum. Vidare grundläggs matvanor redan i förskolans verksamhet genom att barnens preferenser för exempelvis dryckesval (vatten eller mjölk) etableras och förs vidare till grundskolan (Koivisto Hursti, 1997).

En annan av skolans matarenor är det som sker inom ramen för grundskolans undervisning i ämnet hem- och konsumentkunskap. Ämnet har funnits i över hundra år och i mitten av nittonhundratalet införs ämnet hemkunskap och hushållsgöromål i folkskola och realskola. Grundskolereformen 1962 innebar att alla skulle ta del av ämnet oberoende kön. Därmed fick också killarna ta sig an de praktiska göromålen. Hemkunskap syftade till att stärka, förbereda men även öka intresset hos ungdomar för att hantera det som hör hushållet till exempelvis ekonomikunskaper och matlagning. Vissa förändring har sedan dess skett med ämnet och det är inte enbart namnet som ändrats till hem- och konsumentkunskap (Hjälmeskog, 2000; Hjälmeskog, Cullbrand & Petersson, 2006). Kursplanen från 2011 utgår från livet och verksamheten som tar plats i hemmet och tillsammans med familjen vilket då sker i samspel med människor, samhälle och naturen. Individens handlingar fokuseras och vikt läggs vid perspektiven hälsa, ekonomi och miljö där planering, hantering och värdering av vardagliga handlingar betonas (Skolverket, 2011a, 2011b). Undersökningar visar på att killar har ett stort intresse av hem- och konsumentkunskap men de anser att ämnet är mer utmanande än vad tjejerna tycker. Detta kan förklaras med att tjejerna får mer stöd hemifrån och att de är mer aktiva hemma än killarna (Cullbrand & Petersson, 2005; Petersson, 2007; Skolverket 2004).

Ungdomar är inte bara aktiva på samhällsanknutna matarenor utan även på kommersiella där besök på snabbmatsrestauranger, kaféer och restauranger är viktiga inslag. Oftast sker den första kontakten med snabbmatsaktörer genom att

barnen introduceras till detta utbud via sina föräldrar (Brembeck, 2007). Besöken på McDonalds ses som en naturlig del i vardagen, nästan som hemma. Ungdomar däremot kan vara kritiska till snabbmat visar en studie med engelska medelklassungdomar som också pekar på att när ungdomar äter ute saknar de reella alternativ till snabbmatsutbudet (Wills, m.fl., 2009). Snabbmatsätandet kan inte ses som enbart en barndomsföreteelse utan det är också en vuxenaktivitet (Postman, 1985). Kafébesökets (fika) popularitet ökar med åldern och bland ungdomar över tjugo är det en statusfylld aktivitet (Larsson, 2005; Lundby, 2011).

Mat, miljö och klimat

Avsnittet berör kopplingen mellan mat och miljö samt individens roll och möjligheter att aktivt agera som konsument. Etisk konsumtion blir ett uttryck för en vilja hos individen att tillföra en etisk dimension till konsumtionsbeslutet. Individens inre förhandlingar och reflekterande över moraliska värden bildar grund för det egna etiska ställningstagandet. Drivkraften hos individen kan förstås som att hon har ambitionen att göra något bra för *andra* (altruism) (Adams & Raisborough, 2010). Detta utesluter inte att det också kan finnas själviska motiv där etiska ställningstaganden kan ses som pragmatiska (Klintman, m.fl., 2008). Etiska ställningstaganden är inte enbart individbaserade utan besluten påverkas bland annat av kontexten, exempelvis vilket land personen kommer ifrån (Zick Varul, 2009). Definitionen av *etisk konsumtion* utifrån moraliska dilemman är ofta individuellt betingad och kan variera mellan familjemedlemmar i ett hushåll. Begreppet inbegriper olika överväganden som berör miljö och klimat, ekologiska val, människor, djur, solidariska val⁸, politiska val och lokalproducerade produkter som individen förhandlar om i den specifika valsituationen (Hall, 2011). När begreppet *etiska (mat)val* används i denna avhandling åsyftas ovan nämnda definition av etisk konsumtion. Förhållande mellan mat och miljö- och klimatpåverkan har många dimensioner. Avsnittet ger en glimt av komplexiteten i att som konsument välja mat och samtidigt beakta miljö- och klimatfrågor.

Miljöhänsyn och klimatperspektiv

Det som är relaterat till livsmedelshanteringen är den del av de svenska hushållens konsumtion som belastar miljön i störst omfattning. Matförsörjningen för

---

⁸ Solidariska produktval som exempelvis saluförs via produktmärkningen Fairtrade. I detta arbete benämns dessa varor som solidariska val, rättvisemärkt eller som Fairtrade.

världens konstant ökande befolkning har bevisligen en stor inverkan på miljön. Flera forskningsrapporter kopplar människan till de allt större utsläppen av koldioxid, metangas och dikväveoxid och den ökade växthuseffekten som leder till global uppvärmning (IPCC, 2007a, 2007b, 2007c) där matproduktion är en orsak. Till detta kan adderas förhöjda ozonhalter som bidrar till miljöförstöringen och riskerar att reducera jordbruksproduktionen (Klingberg, 2011). Globalt påverkas därmed miljön genom användandet av fossila bränslen vid transport och produktion av mat. Vidare är livsmedelsproduktionen i sig miljöpåverkande genom att djurhållning (metangasutsläpp) direkt eller indirekt genom foderproduktion påverkar klimatet negativt (Clarín & Johansson, 2009).

Bedömning av matens klimatpåverkan sker bland annat med hjälp av livscykelanalyser (LCA). Det innebär att exempelvis tomaters klimatpåverkan övervägs utifrån flera olika aspekter. På vilket sätt de odlas och transporteras, hur mycket vatten, landyta och fossila bränslen som används beräknas. När det gäller tomater beaktas exempelvis aspekten frilands- och växthusodling, men även vilken avkastning odlingen har är av intresse. Det kan också vara frågan hur livsmedlet hanteras på vägen till konsumenten exempelvis om det är fryst (Lagerberg Fogelberg & Carlsson-Kanyama, 2006; Mobjörk & Jonsson, 2009; Naturvårdsverket, 2010a, 2010b). Detta genererar ett mått på en produkts totala miljöhistorik och som stundtals benämns *från jord till bord* eller *från vaggan till graven*, där produktion, distribution, konsumtion och avfallshantering för en vara sätts i ett sammanhang (Naturvårdsverket, 2008; Rydh, Lindahl & Tingström, 2002). Forskning visar på att primär- och råvaruproduktion generellt sett bidrar med en stor andel av en varas totala klimatpåverkan och så gör även avfallshanteringen. Animalier har större påverkan än vegetabilier. Det är också skillnad mellan olika vegetabiliers påverkan, exempelvis påverkar ris mer än andra grödor, eftersom odlingen orsakar klimatpåverkande metangasutsläpp. Växthusodling påverkar mer än frilandsodling om man använder fossila bränslen. Av transporter är det konsumenters hemtransporter som har störst klimatpåverkan sett per kilo eller liter produkt (Angervall, m.fl., 2008). Klimatfrågans multipla problematik har synliggjorts allt mer under 2000-talet av klimatambassadörer som exempelvis USA:s tidigare vice president Al Gore (2008) likväl som av forskare, internationellt (t.ex., IPCC), och i Sverige (t.ex., Azar, 2008; Johansson, 2008). Johansson (2005b) hävdar att utifrån den enskilde individens perspektiv är det viktigt med stöd från det omgivande samhället för att underlätta överväganden när konsumenten skall välja mat. För att erbjuda individen verktyg att använda vid val av mat genomfördes på uppdrag av Livsmedelsverket en utredning i syfte att addera miljöaspekter (Lagerberg-Fogelberg, 2008) till de

svenska näringsrekommendationerna (SNR) (Statens Livsmedelsverk, 2005). Underlaget blev dock aldrig prövat i EU utan utredningen lades ned 2011.

År 2000 konsumerade en svensk i medeltal 800 kilo mat och dryck, en ökning med 40 kilo på tio år. Cirka en fjärdedel av individens miljöbelastning är kopplad till dennes livsmedelskonsumtion inräknat alla produktions- och konsumtionsled undantaget hushållsel och inköpsresor (Angervall, m.fl., 2008; Naturvårdsverket, 2008; Regeringens proposition 2005/06:105). Statistik visar att den svenska köttkonsumtionen ökat med över 30 procent sedan 1989. Animalier tillsammans med utrymmesprodukter, (produkter med mycket fett och/eller socker; är kaloriska och med låg näringshalt) svarar för ca två tredjedelar av hushållets totala matutgifter. Vegetabilier och säd står för 16 procent respektive 13 procent av hushållens kostnader (Johansson, 2005c). De största posterna för svenska hushålls växthusgasbelastning kopplat till maten, är kött och mejeriprodukter (Naturvårdsverket, 2008). Clarin och Johansson (2009) visar i en rapport att val av säsongsanpassade frukter och grönsaker och andra stapelfödor (potatis och vete) än ris minskar växthusgasutsläppen till viss del men den stora skillnaden sker genom minskad köttkonsumtion. Vidare pekas det på att säsonganpassad svensk frukt behöver hälften av den energi importerad frukt kräver men lagring förändrar förutsättningarna något. I diskussionen om klimatpåverkan framställs matsvinn allt oftare som en viktig komponent eftersom det finns ett miljöintresse i hur mycket av den producerade, inköpta och tillagade maten som *de facto* äts (Engström, 2006). En kunskapssammanställning om livsmedelssvinn i hushåll och skolor konstaterar att det saknas aktuell forskning inom området, men utifrån tidigare studier dras slutsatsen att 10-20 procent av vad hushållen köper blir matsvinn. Av det som slängs hade 50-55 procent kunnat användas med en annan hantering (Modin, 2011). Clarin och Johansson (2009) hävdar att beräkningar som gjorts visar att om det inte förekom något onödigt matsvinn och om alla åt lagom stora portioner skulle växthusgasutsläppen minska med fyra procent.

Idag finns få begränsningar för hur mat kan produceras och hur den transporteras i tid och rum. Säsong- och platsbundenhet tillhör historien och nya produkter och förpackningar introduceras kontinuerligt av producenter som erbjuder konsumenten sitt specifika utbud (Hornborg, 2004). Odlade eller förädlade produkter bidrar påtagligt till miljöbelastningen och genom att den inhemska matproduktionen är otillräcklig, behöver exempelvis länder som Sverige importera mat som producerats på andra ställen i världen (Johansson, 2005c). Men det finns också problematik med ett matutbud enbart baserat på

lokalodlade varor, det är den ojämna tillgången, en skiftande kvalitet och en strikt säsongbunden tillgång, ett scenario som inte alla är villiga att acceptera (Johansson, 2005c). Lokalt producerad mat är inte per automatik alltid mindre miljöbelastande än den konventionellt producerade. Produkter som transporteras till och saluförs via torghandel, som exempelvis *Bondens egen marknad*, har till skillnad mot de storskaligt producerade inte (ännu) energieffektiviserats. Konsumenten kan således förledas att tro att genom att de handlar alternativ och lokalt producerad mat bidrar de till en minskad belastning på miljön, när det i själva verket klimatmässigt inte är så (Carlsson- Kanyama, Sundkvist & Wallgren, 2004). Forskning pekar också på att växthusgasutsläpp från ekologiska produkter kan vara (något) mindre än för konventionella men det beror på förutsättningarna och kan variera från fall till fall (Clarín & Johansson, 2009).

Vad som betraktas som miljövänliga matval är komplext att definiera och flera aspekter behöver uppmärksammas i de val som görs (Lagerberg-Fogelberg, 2008). I miljöval tar individen dels hänsyn till jordklotets miljö, dels uttrycks en omsorg om den egna, djurens eller omgivningens hälsa. Oavsett förhållningssätt till miljön väger de flesta konsumenter in andra avgörande faktorer i sina etiska matval, exempelvis förväntade matupplevelser (Lindén, 2004; Mårtensson och Pettersson, 2002). Att frågorna är komplexa visar Magnussons och Biels (2005) resonemang då de menar att fastän klara vetenskapliga belägg saknas för att ekologiska livsmedel är hälsosammare än konventionellt producerad mat blir hälsoaspekten ändå ett avgörande skäl till att konsumenter väljer de förra.

Miljöval som grundar sig på att värna om en giftfri miljö, exempelvis genom att motverka övergödning och/eller den egna hälsan, är ofta synonyma med val av ekologisk mat producerad enligt ekologiska certifieringskrav⁹. Majoriteten av de svenska konsumenterna är positiva till miljömärkta produkter (Klintman, m.fl., 2008). Totalt stod de ekologiska produkterna för fyra procent av livsmedelsförsäljningen i Sverige år 2009, en ökning med 16 procent sedan året innan (SCB, 2009b). Den ökade försäljningen av ekologisk mat är inte unik, så är fallet också i Finland (Rokka & Uusitalo, 2008). Miljömärkning är ett sätt för matproducenten att kommunicera med konsumenten men Lindén (2004) lyfter frågan om hur många miljösymboler individen klarar av att ta till sig. Forskningsförsök visar att negativ miljömärkning av livsmedel kan vara ett effektivt sätt att få vissa konsu-

---

⁹ Under 1980-talet grundade miljöalternativa odlingsföreningar Krav. Organisationen blev en ekonomisk förening och 1993 godkände Jordbruksverket den som en kontrollerande myndighet (Krav, 2011).

menter att välja mer miljövänliga alternativ (Grankvist, 2002; Magnusson & Biel, 2005). Vidare betraktar en del konsumenter ett minskat produkturval som något positivt (Rozin, Fischler, Shields & Masson, 2006). Forskning visar dock att en positiv inställning till ekologiska val hos konsumenterna inte är tillräckligt för att mer miljöbelastande produkter skall försvinna från marknaden. Det krävs också en producentanpassning där individuella konsumtionsbeslut blir ett kollektivt agerande (Kinnear & Taylor, 1973; Micheletti, 2003). Det är när många väljer likartat som marknaden får signaler om vilka produkter som efterfrågas (Holzer, 2006). En annan form av etiskt ställningstagande är att välja solidariska varor (ibland kombinerat med ekologisk produktion) som främjar producentens (odlare och anställda) arbets- och levnadsvillkor. Individuen kan genom solidariska val uppleva en meningsfull delaktighet gentemot den globala världen (Gould, 2003). Utbud och försäljning av solidariska produkter ökar stadigt men utgör ändå en (försvinnande) liten del¹⁰ av den totala svenska omsättningen av mat (Fairtrade, 2011).

Forskningsresultat pekar på att för att miljörelaterade matinköp skall bli motiverande och en bestående vana krävs att inköpens miljökonsekvenser återkopplas till konsumenten. Det har konstaterats att flera faktorer påverkar inköpen, inte minst priset men även smak och fräschör, utbudets bredd, tillsatser, produktions sätt och personliga kontakter i köpögonblicket kan vara avgörande (Biel & Grankvist, 2005; Lindén, 2004). Matinköpet anses av många tillhöra den kvinnliga sfären, en åsikt som dock håller på att förändras (Andersson, 2003). Dock tycks det bland (välutbildade storstads) kvinnor fortfarande finnas ett större intresse för miljömärkt mat, att läsa innehållsdeklarationer och en lägre acceptans gentemot genmodifierade (GMO) livsmedel (Lindén, 2004; Moerbeek & Casimir, 2005). Klintman m.fl., (2008) resonerar om att denna kvinnodominans kan bero på att ”forskningen delvis har missat männens engagemang” (s. 19). Men också yngre personer tenderar att vara mer positiva till ekologiska matval men bland dessa är valet snarare baserat på individuella hälsoskäl än altruistiska miljöskäl (Magnusson, 2004).

Beräkningar utifrån svenska förhållanden pekar på att hushålls övergång till *gröna* val (inklusive matvaror och mobilitet) endast marginellt förändrar sina koldioxidutsläpp om inte den totala konsumtionen minskar. Detta ska ses i skenet av uppskattningar av att hushåll (med *gröna* val) med en årlig inkomstökning på en

¹⁰ Av den totala försäljningen i Sverige 2010 utgjorde försäljningen av solidariska val en mindre del. Exempelvis kunde cirka 7 respektive 5 procent av banan- och kaffeförsäljningen härröras till solidariska val (Fairtrade, 2011).

procent kommer att öka sina koldioxidutsläpp med sju procent fram till 2020 (Alfredsson, 2004). Att det finns samband mellan individens ekonomiska förutsättningar för (mat-) konsumtion och den miljö- och klimatbelastningen den medför är tydligt (jfr Klintman m.fl., 2008).

Individens och hushållens ställningstaganden

En europeisk undersökning visar att 82 procent (högst av alla deltagande länder) av svenskarna anser att de personligen agerat för att motverka klimatförändring (Eurobarometer, 2009). Tidigare forskning visar att enskilda individer gör sina miljörelaterade matval utifrån en rad olika strategier. En svensk studie från slutet av 1990-talet identifierade exempelvis ett meningsskapande runt miljövänliga matval (det var främst ekologiska val) där pris, kvalitet och smak var betydelsefulla påverkansfaktorer (Solér, 1997). Fyra konsumentkategorier kunde urskiljas, en kategori ansåg att deras val av miljövänliga varor inte påverkade miljön i någon större omfattning. En andra kategori valde regelbundet miljövänliga varor och fokuserade på kemikaliers påverkan på den yttre miljön, jord, vatten och luft. De motiverades i sina val av ett ansvarstänkande gentemot framtida generationers hälsa men vidhöll samtidigt att priset på varan påverkade besluten. En tredje kategori satte den egna hälsan i fokus och valde miljövänligt i stället för konventionellt. Priset var inte avgörande men ett förtroende för produkten och en kunskap om dess innehåll var viktigt. Den fjärde kategorin såg till hela kretsloppet, inte enbart den egna hälsan utan människans hälsa och liv i förhållande till det ekologiska systemet. De hade också bredast kunskap och var medvetna om sambanden mellan matval, miljöeffekter och individens roll i sammanhanget (Solér, 1997). I praktiken pekar dock studier på att den ekonomiska situationen och kostnaden ofta har en överordnad betydelse. Detta eftersom miljöengagemang vanligtvis setts som synonymt med dyra miljömärkta livsmedel (Grønhøj, 2002; Solér, 1997). Att miljöval dock inte behöver vara dyrare visar en svensk rapport om hållbara matval (Frykberg, 2005).

Enlig Biel och Grankvist (2005) finns tre avgörande faktorer som har betydelse och som påverkar individers val av miljövänliga varor och problematiken kring miljöpåverkan, klimatförändringar och hållbar konsumtion. Den första faktorn är att en produkt konsumeras på en specifik plats men att konsekvensen av denna konsumtion delvis står att finna på en annan. Andra faktorn är att miljökonsekvenserna kan sägas uppstå över tid. Dagens konsumtion innebär miljöproblem för nästkommande generation. Tredje faktorn är att individen inte ser att den egna konsumtionen orsakar nackdelar för andra. Problematiken oavsett scenario är, att så länge ingen direkt återkoppling till konsumenten sker,

blir miljöageranden lätt nedprioriterade eller försvinner helt bland övriga överväganden i en köpprocess. Författarna menar att återkopplingen synliggörs först när många agerar på samma sätt (Biel & Grankvist, 2005).

Ibland finns det en diskrepans mellan intentionen att göra miljöval vid matinköp och realiteten, där så inte sker. Detta har en del hushåll och dess medlemmar försökt hantera medan andra negligerat. En forskningsrapport från Handels utvecklingsråd visar på fyra förklaringar till denna skillnad (Frostling-Henningsson, Hedbom & Thuresson, 2010). Ett skäl var att hushållet endast sporadiskt handlar i enlighet med sina intentioner och således inte till fullo lever upp till dessa. Ett annat var att för höga kostnader eller en misstro mot produktionsförhållanden eller miljönyttan ansågs rättfärdiga ett avståndstagande från ett visst matval. En tredje förklaring var ångestrelaterad så till vida att riskerna förknippade med vissa val sattes mot andra mindre riskfyllda val. Den fjärde förklaringen kan ses som familjebunden där det gemensamma sätts före andra kvaliteter för att alla skall äta och att hushållets kräsnaste person kan vara den som tillåts styra valet.

Inköpsprocessen inkluderar ofta beslut om mattransporten till och från affären, vilken typ av affär som föredras och hur frekvent inköpen (och därmed transportererna) skall eller bör ske (Björk, 1997; Folkesson, 2002). Enbart valet av affär är ett komplicerat beslut där många faktorer är avgörande. Inte sällan är det frågan om planerade inköp i anslutning till exempelvis resan hem från arbetet med bil, en så kallad kedjad resa. Oavsett om handlandet är planerat eller ej är inte enbart tiden avgörande för vilken affär som väljs utan också aspekter såsom varuutbud, ekonomi, social dimension, nöje, service och/eller frekvensen av inköpstillfällen inkluderas i beslutet (Arentze & Timmermans, 2005). Svenskar i arbetsför ålder reser i medeltal 40 km per dag varav 10 procent är relaterat till hushållets angelägenheter (Vilhelmson, 1999). Även om miljöetiska överväganden normalt sett ingår i beslutsprocessen är det svårt för exempelvis barnfamiljer att dra ner på bilanvändandet vid matinköp (Grønhøj, 2002). För att minska bilanvändandet krävs samhälleliga strukturella förändringar där boende och affärer är mer integrerade än vad som är fallet i dag (Meurs & Haaijer, 2001).

Ungdomars etiska ställningstaganden

Ett engagemang för miljön grundläggs i barndomen och är oavsett omfattning en familjeangelägenhet (Grønhøj, 2002; Johansson, 2005b). I miljörelaterade frågor påverkas barnen i synnerhet av föräldrarna men också skolan bidrar till att vidga kunskaperna (se t.ex. Almers, 2009; Björneloo, 2007; Wickenberg,

Axelsson, Fritzèn, Helldén & Öhman, 2004). En dansk undersökning visar att gymnasieungdomar också fått sina kunskaper om miljökonsumtion från media (tv/tidningar) (Grønhøj, 2007a). Att det går att påverka barn till ett mer miljövänligt agerande tyder en svensk studie bland grundskolebarn på. Studien visade att ökat självbestämmande och ökat matutbud minskade matsvinnet (Nordlund & Jacobsson, 1997, 1999a). Tjejer är mest uttrycksfulla i när det kommer till miljöproblematiken och en distinkt könsskillnad mellan vilka områden som diskuteras mellan tjejer och killar är uppenbar. Områden som avfallshantering, transporter, risker, ekologiska konsumtionsval, sparande av el och vatten är angelägna för tjejer (Grønhøj, 2007a). Killar däremot refererar ofta till ansvarstagande systemaktörer som stat och marknad, något miljöengagerade ungdomar också gör (Grønhøj, 2007a; Fauth, 2002; Klöfver, 1995). Ungdomar som deltog i ett internationellt webbaserat miljöprojekt för att lära mer kring miljörelaterade frågeställningar uttryckte att det var i interaktionen med de andra medverkande ungdomarna de lärt sig mest (Nordén, 2007). För att främja ett miljövänligt agerande hos ungdomar är det av vikt att beakta både deras eventuella oro såväl som positiva tillförsikt i miljörelaterade frågor (Ojala, 2007).

Att välja med plånboken är ett tydligt sätt att markera sin viljeyttring i konsumtionsval. Studier visar att ungdomar generellt sett ofta är positiva till så kallad *politisk konsumtion*¹¹. Bland svenska ungdomar är en majoritet villig att åtminstone i teorin använda metoden för att i angelägna politiska frågor markera sin ståndpunkt för omvärlden medan det i praktiken mest är äldre personer som faktiskt gör så (Micheletti, 2003; Micheletti & Stolle, 2004a, 2004b). Grønhøj (2007a) har dock funnit att det bland danska ungdomar finns många som helt saknar intresse för politiska ställningstagande i konsumtionsval. Skälen till denna diskrepans i frågan mellan svenska och danska ungdomars är inte uppenbar. Det kan vara en fråga om hur definitionen av begreppet politisk konsumtion görs i respektive land (jfr Klintman, m.fl., 2008). Eventuellt kan diskrepansen också förklaras av skilda tidpunkter eller att frågan om politisk konsumtion inte explicit ställdes till de medverkande danska ungdomarna.

---

¹¹ Politisk konsumtion i definition att välja bort en produkt eller företag på grund av vilken policy eller metod den anses representera, *boycotting*. Alternativt att välja en produkt framför andra, *buycotting* så att varan eller företagets policy och/eller metoder gynnas (Micheletti & Stolle, 2004a, 2004b). Vad som innefattas i politisk konsumtion är inte alltid tydligt eller kopplat till miljöproblematik (Klintman, m.fl., 2008). Det går exempelvis att identifiera tre olika grupperingar av politisk matkonsumtion (se vidare Halkier & Holm, 2008).

Alternativ matregim

Inom ramen för val av mat återfinns vad som idag kan kallas för matregimer där hälsan (inte sällan viktreglering) kan vara ett skäl till att aktivt avpassa mathållningen. I sammanhanget blir det intressant att övergripande belysa vad en alternativ matregim som vegetarism kan innefatta, eftersom klimatproblematiken är starkt kopplad till konsumtion av animalier, främst kött. Jordbruksverket har exempelvis räknat på att ett scenario där svenska folket gick från konventionell mat till lakto-ovo-vegetariska val skulle innebära att landets totala växthusgasutsläpp skulle minska med 10 procent. Alternativt om en person väljer vegetariskt minskar hon 50 procent av sin matrelaterade klimatbelastning (Clarín & Johansson, 2009).

Definitionen av en viss mathållning via begreppet *hälsoregim* är inte ny utan har funnits i många hundra år men blev mer populär under 1700-talet (se vidare Lupton, 1996). Dagens *matregimer* kan ses som normativ logik i vardagens matval där kontroll över matens innehåll eller beskaffenhet tas oavsett om detta sker på individuell eller kollektiv basis (Fischler, 1988). Vegetarismen som ideologi är daterad ca 2500 år tillbaka i tiden och har efterlevts av bland annat prästerna i den egyptiska solkulturen och rätttroga buddister. Under 1700-talet betonade Rousseau nyttan av att leva okonstlat och att ta vara på födan naturen erbjuder. George Cheyne, en engelsk läkare, skrev boken *Essays on Regimen. The Natural Method of Curing Diseases* (1740) där han lade grunden för en strängare form av vegetarism som tog avstånd från animalier. I denna tidiga vegetarism kan två ställningstaganden urskiljas, ett som bygger på etiska ståndpunkter och ett annat på medicinskt hälsomässiga grunder (Salomonsson, 1987). I Sverige har det funnits vegetariska rörelser sedan slutet av 1800-talet. Beroende på ekonomiska incitament och ideologiska tankegångar kring hälsan har samhällsföreträdare argumenterat för att hushåll skall välja mer vegetabilier men även att helt avstå från animalier. På 1950-talet ersattes den tidigare ideologin om att hushålla, odla själv, och ta till vara på den mat som fanns tillgänglig med en ny doktrin. Ledorden blev konsumera mera, köp färdigt eller slit och släng. Eftersom ekonomin i hushållen blev bättre behövdes inte längre påpekanden från statliga aktörer om att välja vegetariskt av ekonomiska skäl (Salomonsson, 1987). Under 1970-talet etablerades den svenska miljörörelsen och en bidragande orsak till detta var Rachel Carsons bok *Tyst vår* ([1963]1979) som visade på industrins och jordbrukets stordrift och miljöförstöring i efterkrigstidens spår. Vegetariska ställningstaganden blev då starkt sammankopplade med alternativ (ekologisk) produktion (Klintman m.fl., 2008; Salomonsson, 1987). Detta kan ses som den enskilde konsumentens möjlighet att genom val av ekologiska livsmedel återta

kontrollen över den egna maten samtidigt som det främjar miljömål som en giftfri natur och ett rikt odlingslandskap (Clarín & Johansson, 2009). Hälsomässiga (medicinska), ekonomiska och etiska orsaker till vegetariska matval återfinns sålunda över tid och kan ses som individens identitetsuttryck vilket, enligt Salomonsson (1987), bottnar i att människan strävar efter att tillhöra en grupp som har gemensamma värderingar.

Ungdomars vegetariska val

Motiven bland ungdomar för att välja vegetarisk mat eller att undvika animalisk mat är mångfacetterade, de kan vara rationella, sensoriska eller känslomässiga. Animalier anses inte välsmakande eller väldoftande och det kan finnas ett motstånd mot att fysiskt hantera och tillaga dessa råvaror (Santos & Booth, 1996). Ungas val av vegetarisk mat kan också vara ett utslag av motmakt till föräldrarnas (läs mammors) normativa föreställningar kring mat och matval (Bahr Bugge, 2005; Lupton, 1996). Att inte veta vad man äter gör det problematiskt att ta ställning till uppkomna val och när det ges allt för många valmöjligheter kan just mångfalden bli en anledning att välja vegetariskt och på så sätt ta kontroll över delar i tillvaron som innehåller existentiella och moraliska dilemman (Lupton 1996).

När ungdomar anför etiska skäl till att avstå eller undvika vissa typer av livsmedel är det oftast frågan om att avstå från kött, och ideologiska ställningstaganden är vanligare hos vegetarianer än bland dem som väljer mer konventionell mat (Lindeman & Stark, 1999; Mooney & Walbourn, 2001). En svensk undersökning från 1996 (Larsson, 2001) visar att fem procent av 15-16 åringar valde att äta vegetarisk lunch i skolan men det fanns områden där siffran var högre. Noterbart är att för den som valde vegetariskt krävdes ofta att valet intygades av förälder. En senare undersökning visar att fler ungdomar valde vegetariskt i skolan samtidigt som andelen skolorna som tillät eleverna att fritt välja mellan mer konventionell mat och vegetariska alternativ också ökat (Larsson, 2001). En ökning som indirekt indikerar att ungdomar, oavsett om de anser sig vara vegetarianer eller ej, väljer från ett vegetariskt utbud om sådant erbjuds. Ungdomar och föräldrar anser att en valfrihet där alla har möjlighet att välja vegetariskt i skolan är viktig (Nordlund 1991; Nordlund & Jacobsson, 1997, 1999a).

Genomgången visar att sensoriska preferenser, den egna hälsan och etiska ställningstaganden ofta är angelägenheter som vägs in i ungdomars beslut och ageranden (jfr Mooney & Walbourn, 2001). Idag ställs människan inför ett oändligt antal valmöjligheter i vardagslivet. Dels de traditionella men även val i

sfärer som kan ses som abstrakta system vilka enligt Giddens (1999) dequalificerar individen eftersom vardagslivets förgivettagande är under ständig förändring. Individen har inte längre kontroll över sina beslut men Giddens menar att det är möjligt att återta den. Detta kan ske genom att individen och/eller kollektivet besvärar sig till att fatta mer underbyggda beslut och inte enbart agerar rutinmässigt. Beslut som också blir utvecklande för den egna identiteten.

Sammanfattande kommentarer

I detta kapitel har jag valt att lyfta fram tre forskningsfält som har kopplingar till studiens område ungdomars matval nämligen; det första området mat, identitets- skapande, ekonomi och sociala relationer. Det andra är området ungdomars val av mat och matens sociala aspekter. Tredje området berör mat, miljö- och klimatfrågor. En del av denna forskning visar att ungdomar uttrycker sin identitet genom konsumtion och genom att använda olika attribut som visar omgivningen hur de önskar bli uppfattade. Ungdomskulturforskning har däremot sällan undersökt ungdomars uttryck inom hushållets sfär. Därför har jag i stället valt att beskriva forskning som för fram mat och måltider som symbolbärare som förknippas med individens och till viss del även familjens identitet. Här framgår att det är under uppväxten som ungdomars normer skapas och etableras runt mat och måltider. Vidare presenteras forskning som belyser ungdomars materfarenheter i förhållande till familjen men också andra matarenor som ungdomar kommer i kontakt med samt att forskning ofta berör hälsorelaterade frågor. I genomgången koncentreras översikten på ungas erfarenheter runt matval som har betydelse under den frigörelseprocess de genomgår när de flyttar till eget boende och formar sin egen matvalsvärld. Hur ungas erfarenheter i samband med mat och måltider, bidrar till kunskap synliggörs.

Avslutningsvis visar jag i forskningsgenomgången på samband mellan miljö, klimatfrågor och val av mat som kan ses som etiska frågeställningar förknippade med individens ställningstaganden i sina matval. Dessa exemplifieras via kvalitativ forskning inom miljöområdet där individers agerande har konceptualiserats (Frostling-Henningsson, m.fl., 2010; Solér, 1997). Övergripande innefattar avsnittet också vad jag valt att kalla vegetarisk matregim eftersom individuella vegetariska val idag kan ses som ett sätt att uttrycka etiska ståndpunkter i miljö- och klimatfrågor. Presentationen åskådliggör komplexiteten i de matval ungdomar idag ställs inför när de flyttar till ett eget hushåll.

Kapitel 4

Metod

Föregående kapitel gav en övergripande forskningsöversikt inom området mat i förhållande till konsumtion och identitet, ungdomars erfarenheter av och utmaningar rörande mat samt avslutningsvis miljö- och klimatfrågors koppling till mat. I detta kapitel beskrivs metodval i den empiriska studien och val av medverkande ungdomar samt bakomliggande beslut kring dessa delar. Avslutningsvis redovisas etiska ställningstaganden, analysförfarandet och på vilket sätt resultatet presenteras.

Metod och material

I följande del beskrivs metodval och studiens genomförande i syfte att ge läsaren en möjlighet att värdera de resultat som senare presenteras. I huvudsak har jag valt att använda kvalitativa metoder med en explorativ ansats. Intentionen har varit att låta ungdomarnas egna resonemang och presentationer framträda.

I avhandlingen benämns informanterna genomgående som ungdomar. Dock har jag när individen lyfts fram valt att kalla ungdomarna för tjejer och killar, egentligen en talspråklig term som använts i tidigare forskning där ungdomar medverkat (Ambjörnsson, 2004; Johansson, 2007; Werner, 2009). Andra forskare har valt att kalla sina informanter unga vuxna, män eller kvinnor (Fuentes, 2011; Gillberg, 2010). Eftersom åldersspannet hos ungdomarna i studien sträcker sig mellan 15 och 23 år anser jag att begreppet ungdomar fungerar.

Under arbetets gång har flera datainsamlingsmetoder använts. Skälet till detta har inte bara varit att få en utförlig och mångfacetterad bild av forskningsfältet utan också för att variera mötessituationerna med de medverkande under de tre år studien pågick. Att belysa frågeställningarna ur olika vinklar har redan från början av studien varit en strategi och kan liknas vid det klassiska upplägget med triangulering (Svensson, 1996). På vilket sätt och i vilken ordning detta har skett har beslutats efterhand som studien fortskridit. Fornäs (1994a) menar, utifrån sitt arbete där han studerat ungdomars kulturella processer, att det bästa sättet att förstå ungas identitetsskapande är att använda flera metoder. Det räcker inte

enbart med intervjuer och frågeformulär utan dessa bör kombineras med deltagande observationer, samtal och analyser av artefakter som produceras eller konsumeras av ungdomar. En kombination av olika metoder skapar ett bredare underlag för säkrare analys och tolkning. Till grund för mina metodologiska överväganden och ställningstaganden har jag använt mig av en rad arbeten, bland annat Bajden, 2006; Bryman, 2002; Heath, Brooks, Cleaver och Ireland, 2009; Hydén 2000; Kvale och Brinkmann, 2009; May, 2001 och Thomsson, 2002.

För att nå en bredare förståelse för vad som sker när ungdomar flyttar hemifrån och skapar egna matvalsvärldar beslöt jag att låta studien pågå under tre år. Min förhoppning var att det fanns ungdomar som var villiga att medverka under en sådan lång tid. Under åren studien pågick deltog totalt 51 ungdomar i olika medverkandegrad. Av dessa har 19 återkommande medverkat medan övriga har deltagit vid ett eller ett fåtal tillfällen. Ungdomarna som ingått i studien bestod av förstudiens (seglande) ungdomar, seglande ungdomar, miljöorienterade ungdomar och universitetsungdomar. Den inledande förstudien, frågeformulär, reflektioner och initiala samtal gav ett retrospektivt material till underlaget. Uppföljande samtal med fotodokumentation satte fokus på aktuella skeenden i matvalsvärlden och framtidsvisioner synliggjordes i alla undersökningens delar. Deltagande observationer ökade min förståelse för ungdomarnas förutsättningar och ageranden i det dagliga livet. Hur insamling och bearbetning av empirin lagts upp tidsmässigt sammanfattas i Tabell 1 och beskrivs i följande avsnitt.

Tabell 1. Övergripande beskrivning av studiens tidsupplägg, deltagande ungdomar och metodik.

Informanter	År 1	År 2	År 3
Förstudie- ungdomar	Frågeformulär (n=5) Samtal i grupp (n=5) Analys	Analys	Analys
Seglande ungdomar	Frågeformulär (n=17) Observationer 2,5 månader (segling) Samtal (n=22) Skriftlig reflektion (n=15) Analys	Foto & Samtal (n=17) Analys	Skriftlig reflektion (n=17) Analys
Miljö- orienterade ungdomar	Frågeformulär (n=9) Samtal 1 i grupp (n=3) Samtal 2 i grupp (n=3) Analys	Analys	Foto & Samtal (n=2) Analys
Universitets- ungdomar		Samtal (n=4) Foto & Samtal (n=4) Analys	Analys

Tillvägagångssätt

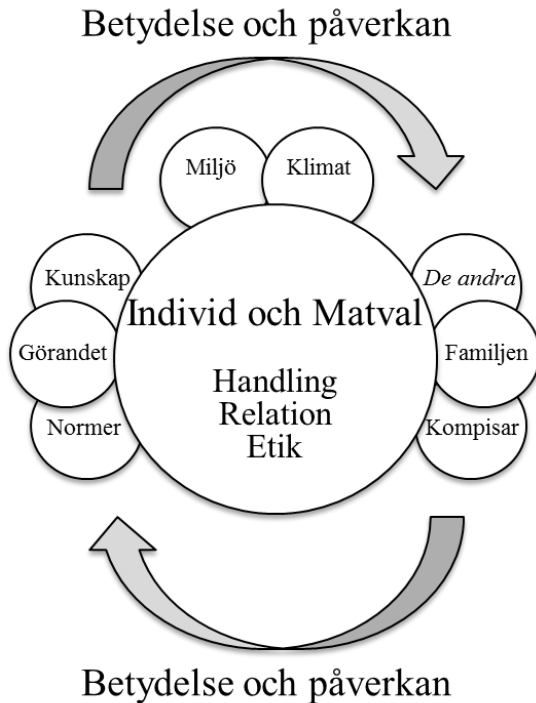
Den empiriska processen presenteras i kronologisk följd nedan med de metoder som använts. Inför förstudien utvecklades ett frågeformulär där slutna och öppna frågor ställdes om ungdomars materfarenheter innan och efter flytten hemifrån och deras syn på mat i allmänhet. Vidare formulerades generella frågor rörande demografisk bakgrund, boendesituation och intressen. Frågeformuläret var ett verktyg för att ringa in forskningsfrågan och komma närmare problemområdet. Ett utkast ventilerades med forskarkollegor och utvecklades också vidare genom att två ungdomar fick lämna synpunkter på frågor, formuleringar och omfattning.

ÅR 1. För att få en första inblick i ungdomars matvalsvärld och för att testa frågeformuläret genomfördes en förstudie (se Tabell 1). Fem ungdomar rekryterades via bekvämlighets- och snöbollsmetoden och eftersom jag hade haft möjlighet att träffa alla tidigare var vi inte helt obekanta. Ungdomarna hade haft eget boende eller bott tillsammans med jämnåriga under två år. Jag träffade alla fem i ett gruppsamtal hemma hos två av dem som delade boende. Samtalet var inriktat på erfarenheter av matansvar men även på ungdomarnas bakgrund och framtidsvisioner. En fördel med att flera deltog samtidigt i samtalet var att ungdomarna kunde använda sig av ett *kollektivt* minne. De kände varandra och hade delat många upplevelser men var och en utgick från sina egna specifika erfarenheter. Samspelet i samtalet tydliggjorde egna materfarenheter i ljuset av de andra deltagarnas reflektioner. Samtalet och svaren på formulärets frågor gav fingervisningar om hur ungdomar tänker och agerar kring matval och gav förutsättningar för att utforma en samtalsguide (se Figur 1) som sedan kunde utnyttjas när jag skapade en analysmodell (se Figur 2, kapitel 6). Frågeformuläret modifierades till viss del efter att ungdomarna i förstudien svarat på och kommenterat frågorna.

I analysen av svaren från förstudiens frågor och samtal identifierades tre dimensioner i ungdomarnas matvalsvärld som betydelsefulla, nämligen handling, relationer och etik¹² (se Figur 1). Till dessa dimensioner valde jag att knyta åtta olika områden som ungdomarna berörde, normer, görandet, kunskap, miljö, klimat, familjen, kompisar och *de andra*. Dessa dimensioner och områden blev utgångspunkten för studiens samtalsguide där också individen och dennes val av mat ingick. Sammantaget blev detta den samtalsguide jag fortsatt kom att använda. Innehållsligt visade sig förstudiens resultat ligga i linje med det övriga empiriska materialet och bedömdes tillföra betydelsefull information som därför ingår i studien. Den framtagna samtalsguiden kom också att fungera som utkast till en analysmodell (se Figur 2, kapitel 6) i det fortsatta arbetet med det empiriska materialet.

---

¹² Etik som ett vitt begrepp som över tid har haft olika fokus för det som rör miljöfrågor (Cowe & Williams, 2000).

Figur 1. Samtalsguide. Utifrån individen och matval, identifierades tre dimensioner handling, relation och etik samt åtta samtalsområden, normer, görandet, kunskap, miljö, klimat, familjen, kompisar och *de andra*.

Rekryteringen av ungdomarna kan sägas vara ett bekvämlighetsval. För att nå de tilltänkta ungdomarna hade jag kontaktat rektorerna på två gymnasieskolor som hade fått sig tillsänt ett brev som beskrev studien och dess syfte. Båda hade ställt sig positiva till att jag presenterade projektet för ungdomar och föräldrar vid terminsstarten. Jag träffade de seglande ungdomarna och de miljöinriktade ungdomarna första skoldagen på respektive skola och gav då en kort bakgrund till studien. En skriftlig projektpresentation delades också ut till intresserade för samtycke från både ungdomar och föräldrar. Bland de seglande ungdomarna visade 22 intresse för att vara med i studien och 17 av de miljöinriktade. En uppföljande träff kom tidsmässigt att ligga i nära anslutning till introduktionsmötet och en påminnelse skickades ut till klasserna och lappar satts upp i skolorna. De ungdomar som kom till detta uppföljande möte ombads att svara på frågeformuläret vilket majoriteten av de seglande ungdomarna gjorde. Av de miljöinriktade ungdomarna fyllde 9 i frågeformuläret. Svaren gav en varierad bild

av de ungdomar som kom att medverka i studien och har bidragit till att förstå tankar och upplevelser under den allra första tiden av eget boende.

Efter den inledande träffen tog jag kontakt med ungdomarna direkt. Under det första året träffade jag de miljöinriktade ungdomarna ytterligare en gång efter ett par månader och vid ett tredje tillfälle i slutet av året. Vid båda tillfällena kom tre ungdomar av de nio som svarat på frågeformuläret och samtalade om mat i den lägenhet skolan ställde till förfogande. Ett skäl till att samtalen fördes i grupp var att det skulle upplevas som tryggare än individuella samtal eftersom ungdomarna varken kände varandra eller mig, även om argument för en motsatt effekt också förts fram (jfr Thomsson, 2002). Samtalen fungerade som tänkt och i likhet med förstudiens samtal kom ungdomarna att diskutera egna erfarenheter och gemensamt reflektera över vissa fenomen. Vid det första samtalstillfället och vid efterföljande samtal, oavsett om det var grupp eller enskilt, inleddes samtalen i regel med att ungdomarna ombads reflektera över betydelsen av mat, varefter de oftast förde samtalen själva. Jag följde upp med inpass och frågor som länkades till de ämnen som ventilerades men försökte hålla mig till områden i den tidigare definierade samtalsguiden (Figur 1).

Inom ramen för studien fick jag möjlighet att arbeta tillsammans med de seglande ungdomarna under deras 2,5 månader långa resa som var en del i utbildningen. Mitt deltagande innebar att jag kom närmare ungdomarna i många matrelaterade situationer och jag kunde också genomföra enskilda samtal med samtliga medverkande. Jag och en förstekock¹³ lagade och ordnade med maten tillsammans med ungdomarna, mer eller mindre alla dagar i veckan i ett rullande schema. De första enskilda samtalen med ungdomarna (n=22) realiserades efter cirka en månad ombord på båten då alla var mer bekväma med åtaganden och ansvarsområden. Förutom aspekter utifrån tidigare nämnda frågeguide kring matvalen i hemmiljön och de första månaderna av eget boende kom gemensamma erfarenheter från tiden ombord oundvikligen att bli betydelsefulla i många samtal.

I denna studie var observationerna perifera men bidrog till helheten. Mest omfattande är de deltagande observationerna som emanerar från min medverkan i de seglande ungdomarnas första sjöresa. Observationerna i anslutning till seglingen har till viss del dokumenterats genom fotografier och via noteringar av specifika händelser, noteringar ämnade för minnet. Erfarenheten gav möjlighet

---

¹³ Förstekocken var som jag utbildad hem- och konsumentkunskapslärare.

till att studera ungdomars val av mat eftersom rutinerna ombord i vissa avseenden kunde liknas vid ett hushålls dagliga organisation, vilken ungdomarna hade att förhålla sig till. Retrospektivt kan konstateras att strategier och uttryck för dilemman inför matvalen ständigt kom i dagen och dessa erfarenheter har varit värdefulla att beakta inför samtal och analys av materialet och har tillfört en extra dimension till studien. I slutet av första läsåret då vi träffades på skolan reflekterade de seglande ungdomarna (n=15) också skriftligen utifrån prospektiva frågeställningar¹⁴.

ÅR 2. För att inkludera ungdomar med lite längre erfarenhet av eget boende kontaktades fyra universitetsungdomar (se Tabell 1). En av dessa blev dörröppnare för de övriga genom att introducera mig som person och forskare. Första kontakten togs per telefon då jag presenterade studien. Ungdomarna medverkade under en tidsrymd av cirka två veckor då de deltog i två samtal. Samtliga valde att genomföra samtalen hemma hos sig själva och i det första av dessa användes tidigare nämnda frågeguide som riktlinje. Ungdomarna fotograferade därefter sina matval under en vecka, matval som vi sedan samtalade om. Däremot använde jag inte frågeformuläret utan bakgrundsfrågorna vävdes in i samtalen.

Även de seglande ungdomarna medverkade i fotobaserade samtal (n=17) mot slutet av det andra året. De kontaktades med kort varsel som en medveten strategi för att de inte mer än vanligt skulle planera sin mathållning för den vecka de skulle medverka. Dessutom var det svårt att långt i förväg bestämma en passande tid. Vid två tillfällen överlämnades kameran direkt mellan ungdomar och i dessa fall hade vi kontakt via telefon. Initialt erbjöd jag mig att komma hem till ungdomarna alternativt att vi skulle träffas på en neutral plats. I de allra flesta fall genomfördes samtalen hemma hos ungdomarna och vid något tillfälle var andra personer närvarande. Tre valde det lokala biblioteket och ett samtal hölls på min arbetsplats då det var en praktisk lösning. Oavsett plats genomfördes samtalen som ursprungligen tänkt.

Ytterligare exempel på deltagande observationer som indirekt utgjort viktiga delar i studien är de informella iakttagelser av den närmiljö jag fått tillträde till vid besök hemma hos ungdomarna i samband med planering och genomförande av samtal eller kameraöverlämning. Genom att jag besökte den miljö ungdomarna beskriver konkretiserades deras förutsättningar och därmed ökade min förståelse

---

¹⁴ Frågor om matval och klimat.

för sammanhanget. Deltagande observationer är lämpade för hushållsstudier (familjen/individ) för att identifiera inre processer som pågår där och som har sin grund i normer och värderingar (jfr Henriksson & Månsson, 1996).

ÅR 3. I slutet av det tredje året träffade jag åter två av de miljöinriktade ungdomarna (se Tabell 1) där vi uppdaterade varandra över en fika inför att de skulle fotografera en veckas val av mat (den tredje personen hade flyttat). Veckan efter samtalade jag med var och en för sig med stöd av deras bildokumentation. Båda ungdomarna valde att träffas på det lokala biblioteket.

Några dagar innan de seglande ungdomarna skulle ta studenten reflekterade de avslutningsvis skriftligen utifrån några av mig formulerade frågeställningar¹⁵ om deras matvalsvärld (n=17). Detta gjordes samtidigt som vi lagade mat tillsammans vilket gav tillfälle att knyta samman studien efter tre år. Vid båda tillfällena med skriftliga reflektioner (år 1 och år 3) deltog också 11 andra ungdomar från samma klass och som deltagit i seglingen men som jag inte samtalat med. Dessa var insatta i innehållet och tillförde studien ytterligare dimensioner via sin skriftliga reflektion.

En tredje form av iakttagelser som jag gjorde i anslutning till mötena med ungdomarna var en inventering av livsmedelsaffärer i ungdomarnas närområden. Denna lokalkännedom gav en uppfattning om vad ungdomarna refererade till under samtalen och skapade förutsättningar för att föra samtalen framåt. Sammantaget bidrog dessa observationer till att samtalen blev mer konstruktiva och de underlättade också analysarbetet.

Viktigt under studien var att kontinuerligt hålla kontakt med ungdomarna och att avtala möten. Tidsplaneringen var ofta en utmaning eftersom en mängd aktiviteter ständigt pågick runt ungdomarna. Aktiviteterna kunde inkludera skolarbete, tentamensperioder, resor men också träning och fritidsaktiviteter. Att i detta flöde tränga sig in och be om tid och engagemang blev lite av ett pusslande men med ungdomarnas goda vilja kunde de tänkta mötena ändå hållas. Kontakt skedde oftast via SMS.

Medverkande ungdomar

Tillvägagångssättet och argumenten bakom valet av ungdomar samt i vilken omgivning de befunnit sig under studiens gång beskrivs i detta avsnitt.

---

¹⁵ Frågor om hur det blivit, vad som är betydelsefullt, förändring över tid, framtidsvisioner och vilken matperson de ansåg sig vara.

Valet av ungdomar har baserats på följande tre kriterier. I) Utgångspunkten var att välja ungdomar (tjejer och killar) som nyligen flyttat hemifrån och fått ansvar för ett eget hushåll. Ungdomarna behövde dock inte vara skrivna på den adress där de bodde eller vara ekonomiskt oberoende och de kunde bo ensamma eller tillsammans med andra ungdomar. II) En variation avseende geografisk, etnisk och social bakgrund hos ungdomarna har eftersträvats. III) Ett tredje kriterium var att ungdomarna skulle kunna förmodas förbli på en och samma ort under tre år. Genom att i första hand välja ungdomar som börjat studera på ett gymnasium där möjligheten att bo kvar på hemorten var starkt begränsad kunde de uppställda kriterierna i de flesta avseende uppfyllas. Dessutom deltog fyra gymnasieungdomar som dock inte i alla avseenden uppfyllde inklusionskriterierna.

Ungdomar flyttar hemifrån av olika skäl. Det beror vanligen på studier och kan vara arbetsrelaterat. I praktiken innebär det ofta att ungdomar under de första åren av eget boende flyttar runt för att senare mer permanent etablera sig (jfr Beauprè, m.fl., 2006). Studiens gymnasieungdomar var för svenska förhållanden ovanligt unga för att skaffa sig eget hushåll då detta vanligtvis sker några år senare (SCB, 2008). Ett faktum som ungdomarna själva, föräldrarna och skola givetvis var medvetna om.

Ungdomarna i förstudien och de som seglande kom från hela landet och de bodde under studietiden på en mindre ort. Det gymnasieprogram de tillhörde var samhälls- och naturinriktat. En anledning som bidrog till att jag valde just dessa ungdomar var att en del av utbildningstiden, 2 till 2.5 månader per år, förlades ombord på ett segelfartyg. På de platser som besöktes genomfördes skolarbeten förknippade med landet och resorna gav också inblickar i olika matkulturer. Ungdomarna fick ta del av hur det kan vara att leva under mycket knappa matförhållanden, men även hur ett liv i överflöd kan te sig. Mellan resor och lov var det vanligt att byta boende och att förändra boendekonstellationer. Vanligtvis hyrdes delar av eller hela hus och beroende på hur boendet var utformat delade två till fem (sällan fler) ungdomar på utrymmena. I andra fall bodde de ensamma. De tre åren kan ses som en form av *speed living* eftersom perioden gav upphov till många och komprimerade erfarenheter och möten, något de flesta ungdomar i motsvarande ålder inte får uppleva. Genom dessa omständigheter kunde ungdomarna vidga sina erfarenheter kring mat och ta del av andras matvanor och bakomliggande ställningstaganden till matval. Förstudiens fem ungdomar hade under en period av två år bott på samma ort som de seglande ungdomarna och med liknande förutsättningar. En del av förstudiens ungdomar och de seglande ungdomarna kände varandra.

De miljöinriktade ungdomarna gick på en gymnasieskola med miljöinriktning och riksintag i en mindre stad. Även dessa kom från olika håll i Sverige. Inom ramen för naturprogrammet studerades omgivande miljö, exempelvis genomförde ungdomarna längre exkursioner där ekologiska frågor studerades såväl lokalt som utanför närområdet. Ungdomarna erbjöds delat boende i lägenheter hos den kommunala allmännyttan eller hyrde rum hos privatpersoner där de bodde ensamma.

De fyra universitetsungdomarna studerade på tekniska program men med två olika inriktningar. Tre av dem bodde i egna (vanliga) lägenheter och den fjärde i studentlägenhet, två var sambos och två var syskon. Samtliga hade avverkat minst ett år av sin utbildning och flyttat till eget boende ett till tre år tidigare. Ungdomarna kom från olika delar av Sverige.

Sammanfattningsvis kan konstateras att de medverkande ungdomarna kom från geografiskt vitt skilda delar av Sverige, från norr till söder. En majoritet kom från västsvenska kommuner och hade bott i städer av olika storlek men också i mindre samhällen eller på landsbygden. Cirka 25 procent av ungdomarna var födda i utlandet eller hade föräldrar som var det. Åldern hos ungdomarna varierade mellan 15 och 23 år under den period studien pågick. Fler tjejer än killar visade sig var intresserade av att delta i studien. I sammanhanget bör dock nämnas att könsfördelningen inte var jämn bland de seglande ungdomarna. Detta kom att innebära att de som medverkade hade samma könsfördelning som klassen, det vill säga att cirka en fjärdedel utgjordes av killar. Bland de miljöinriktade ungdomarna var könsfördelningen mer jämn både bland de som tillfrågades och de som deltog. Gemensamt för alla ungdomar var att de var studieorienterade och att flertalet av föräldrarna hade eftergymnasiala utbildningar. Många hade tidigare bott med båda föräldrarna, andra hade haft växelboende. De flesta hade ett eller flera syskon, och några hade periodvis bott utomlands. Intentionen har inte varit att jämföra ungdomarna med olika bakgrund med varandra. Ungdomarna som medverkar kan antas ha relativt likartade förutsättningar när de flyttade till ett eget boende.

Samtal med och utan foton

Mötena med ungdomarna har jag betraktat som tillfällen till informella samtal (att prata) och inte som strikta intervjuer. Att denna strategi fungerade blev tydligare allt eftersom studien fortskred och blev ett sätt att avdramatisera våra möten. Om forskaren enbart ställer en inledande fråga och sedan ger informanten utrymme att tala uppfattas detta mer som samtal (se t ex, Bryman,

1997; Bryman 2002). Samtalen i denna studie kan ses som semistrukturerade på gränsen till ostrukturerade men med ett givet *tema*, en frågeguide (se Figur 1) (jfr Bryman, 2002; Kvale & Brinkmann, 2009; May, 2001). Skillnaden kan tyckas hårfin men är reell. Genom att låta ungdomarna berätta sin historia skapades möjligheter till att ta del av den ur ungdomarnas perspektiv och komma närmare deras subjektiva mening. Tillvägagångssättet är vanligt förekommande inom ungdomsforskning. Betydelsefull blir då upplevelsen av trygghet eftersom förhållandet mellan forskare och ung person har en inbyggd obalans (Heath, m.fl., 2009). Utmaningen är inte enbart att skapa förtroende som forskare utan också att upprätthålla detta över tid (Lalander & Johansson, 2002).

Samtalens utgick från ungdomarnas berättelser. Mina följdfrågor knöt i möjligaste mån an till frågeguidens dimensioner och områden. Ibland ombads de att utveckla innehållet i det sagda men det kunde också vara det motsatta då jag fick förklara mina inpass. Ibland blev samtalen utmanande för ungdomarna eftersom jag ville ha förtydliganden av förgivettagna och oreflekterade uppfattningar och förhållningsätt. Vid sådana tillfällen kan forskaren hjälpa till genom stödjande förslag och tänkbara formuleringar (Hydén, 2000), något som också skedde. Om samtalet inte berört frågeguidens samtliga åtta områdena (se Figur 1) introducerade jag dessa avslutningsvis. Ungdomarna uttryckte sina matval på ett likartat sätt, det var de initialt inringade dimensionerna och områdena som i huvudsak belystes. Vad som skilde ungdomarnas syn åt hade att göra med skillnader i intressen. Retoriken var också mer eller mindre sofistikerad. I de fall ungdomarna själva inte förde samtalen var det extra värdefullt med återkommande kontakter. Unga har olika förutsättningar för att berätta sin historia (Heath, m.fl., 2009). I samtalen med de ungdomar jag kände väl kunde mina frågor eller inlägg bli mer utmanande. Exempelvis kunde jag avsiktligt använda stereotypiska påståenden eller ledande frågor som ungdomarna genomskådade och uppriktigt vågade kommentera. Ungdomarna var i dessa fall så bekväma med situationen att de talade öppet. I de fall ungdomarna var nya bekantskaper formulerade jag mina inpass mer neutralt, något som dock inte innebär att de skulle svarat och hanterat frågorna mindre öppet eller ärligt. Det var jag, i min roll som forskare, som förändrades. En risk är, enligt Kvale och Brinkmann (2009), att forskaren inom interaktiv kvalitativ forskning kommer allt för nära informanten. När ett samspel mellan parterna pågår kan forskaren få svårt att hålla distansen och därmed tolkar utsagorna helt ur informanternas perspektiv. Min bedömning är att jag genom att vara medveten om problematiken har kunnat distansera mig till materialet och där tiden ytterligare bidragit till detta.

Alla ungdomar som fotograferade sina matval (n=23) använde digitalkameror, vilket innebar att bilderna enkelt kunde redigeras så att objektet eller situationen kunde presenteras på önskat sätt. Ungdomarna fick låna ett *fotokit* som förutom kamera, innehöll instruktionsbok, teknisk utrustning och noteringsblock. Denna form av dokumentation har tidigare använts i mat- och hushållsstudier där barn såväl som vuxna deltagit (Brembeck, 2010; Husby, 2008; Janhonen-Abuqah, 2010; Zepeda & Deal, 2008). Ingen uttryckte några problem med att hantera kameran. Ungdomarna informerades muntligt om att uppgiften bestod i att under en vecka fotografera matval som vi utifrån bilderna senare skulle samtala om. Vad som avsågs med matval var upp till dem själva att definiera. I de fall ungdomarna frågade om vad matval innebar gav jag exempel på sådana. Det kunde inkludera inköp, hur maten tillreddes, vad ungdomarna själva eller andra åt eller för den delen vad som valdes bort. Ungdomarna avgjorde själva hur många foton de ville ta. Antalet bilder kom att variera mellan 11 och 40. De flesta hade kameran i beredskap under veckans sju dagar men vid något tillfälle blev det fler och i något fall färre. Ibland glömde de att ta med kameran och stundtals var matsituationen överspelad när den skulle dokumenteras. Under samtalen framkom det att i vissa situationer var det inte komfortabelt att ta fram kameran, exempelvis när de var bortbjudna eller i en offentlig miljö som en lunchrestaurang eller på ett kafé. Många ansåg dock att det hade varit lättare än förväntat. När val av olika skäl inte hade dokumenterats som planerats löste flera ungdomar detta genom att notera valet på en lapp som ibland fotograferades. Vi talade i de flesta fall om samtliga sju dagar de haft tillgång till kameran och även om matval som inte hade dokumenterats. Det framkom också i de efterföljande samtalen att om det istället hade varit aktuellt med skriftlig dokumentation hade flera förmodligen avböjt medverkan i just denna del av studien. Fotografierna resulterade i en ökad förståelse för vad ungdomarna talade om och ungdomarna fick också en konkret insikt i de egna matvalen. När vi talade om bilderna fick ungdomarna bestämma takten i samtalet genom att de tryckte fram datorns digitala bilder.

Ansvar för intervjusituationens utformning vilar på forskaren (Hydén, 2000) och i genomförandet fanns det en risk att de uppföljande samtalen kunde uppfattas som ett förhör. Därför valde jag att inte lyssna eller läsa ungdomarnas tidigare utsagor innan vi åter träffades. Helt kunde dock inte referenser bakåt undvikas utan vid några tillfällen tog jag trots allt upp tidigare samtal och detta kom ungdomarna att ibland bekräfta sina tidigare ståndpunkter. Genom detta förhållningssätt till det empiriska materialet, det vill säga att samtala med utgångspunkt från frågeguiden, foto och utan att utgå från tidigare samtal, blev

varje möte exklusivt. Ungdomarna berättade vid fler än ett tillfälle om uppfattningar och beslut om förändringar i matvalen och varför dessa skett. Även om förhållningssättet i sig inte kan anses öka studiens reliabilitet kunde tidigare ställningstaganden bekräftas och inte sällan kom innehållet att förtydligas och nyanseras (jfr Svensson, 1996). Sättet att arbeta kan jämföras med Westermarks (2003) avhandlingsarbete med kvinnor i Bogota. Informanterna skrev i flera år dagböcker och Westermark samtalade återkommande med dem men utan att ha läst vad de skrivit.

Etiska ställningstagande

Under arbetet med studien har jag kontinuerligt ställts inför olika överväganden om hur, och på vilket sätt, undersökningen skulle genomföras på bästa sätt. Studien har löpt över lång tid och har ständigt tillförts erfarenheter som kommande beslut vilat på.

Studiens etiska ställningstaganden har följt existerande samhällsvetenskapliga principer och riktlinjer. Utgångspunkten har vilat på de fyra grundläggande krav som ställs på en studie, det vill säga krav på information, samtycke, konfidentialitet och nyttjande (Vetenskapsrådet, 2011). Eftersom de flesta av ungdomarna var under 18 år då studien inleddes ville jag ha ett samtycke till medverkan från både ungdomar och föräldrar samt att båda parter skulle informeras om studiens upplägg, syfte och resultatets potentiella implikationer. Det är betydelsefullt att de medverkande vet vad som förväntas av dem och att de förstår vilken roll de kommer att spela i studien. Detta har vid ett flertal tillfällen diskuterats med ungdomarna. De har i sin tur frågat om studiens framskridande, förväntat värde och forskning i allmänhet. Detta är något som jag i sammanhanget sett som ett tecken på ett visst intresse för studien som sådan. Ungdomarna informerades också om sina rättigheter att de närhelst de önskade kunde avbryta sitt deltagande, kunde kräva att underlag behandlas konfidentiellt och att informationen avpersonifieras. I den mån ungdomarnas fotografier har använts blev de informerade om att ansikten aldrig skulle visas. När fotografier används så blir det extra viktigt att avpersonifiera materialet (beskära eller sudda) även om informanten tagit bilden och gett sitt samtycke (jfr Heath, m.fl., 2009). På grund av de speciella omständigheterna med seglande ungdomar samt det begränsade undersökningsunderlaget har det varit svårt att utelämna var de befunnit sig från undersökningsmaterialet utan att inkräkta på data. Detta har diskuterats med ungdomarna. Därför har jag valt att inte skriva ut när i tiden studien genomfördes eller att mer detaljerat presentera ungdomarna. För att så långt

möjligt säkerställa att ungdomarna presenteras avidentifierade har vissa detaljer ändrats i resultatdelen.

Metodöverbäganden

Studiens potential men också dess svårigheter synliggjordes när valda metoder synades mer ingående. Även om det å ena sidan kan vara en styrka att med vissa avgränsningar ta ett helhetsperspektiv på frågeställningen kan denna strategi å andra sidan uppfattas som snårig och med risk för att vara otydlig.

Mitt val av ungdomar och vilken betydelse valet har haft för studiens utfall synliggörs i resultatkapitlen. Vikten av detta val var en fråga ungdomarna som seglat själva tog upp till diskussion när vi träffades en sista gång innan de tog studenten och studien avslutades. Synpunkter som att de själva inte såg sig som representeranter för hur ungdomar bor och lever idag framfördes, ett relevant påpekande då inte alla ungdomar går vidare till gymnasiet efter grundskolan (SCB, 2009a). De flesta som kom att medverka i studien var mycket unga när de flyttade hemifrån och när ämnet diskuterades mot slutet av studiens genomförande hade de haft eget ansvar i tre år. Beslutet att lämna hemmet var å ena sidan utmanande, ett faktum som många också påpekade men å andra sidan hade utmaningen genererat erfarenheter som de flesta kompisar i samma ålder saknade. Vidare fanns det redan på ett tidigt stadium en rad olika drivkrafter till att medverka i studien som påverkat studiens resultat. Läsaren bör vara uppmärksam på att rekrytering av ungdomar med andra förutsättningar och erfarenheter troligen gett studien ett delvis annat utfall. Att låta några få ungas röster bli hörda är bättre än inga alls, men samtidigt måste forskaren och läsaren vara införstådda med vems röster det är som hörs (jfr Heath, m.fl., 2009). Genom den 2,5 månader långa seglingen arbetade och levde jag tillsammans med flertalet av de medverkande ungdomarna. Därmed kom jag också att lära känna ungdomarna mer än vad som annars är brukligt i en forskningsstudie om den inte har en antropologisk eller etnologisk ansats (se t.ex. Bjerén, 1984; Rosengren, 1991). Ofrånkomligt är att vi därigenom, på olika sätt, har blivit påverkade av varandra. Om det bidrog till att flertalet av de seglande ungdomarna valde att fortsätta sin medverkan alla de tre år studien pågick kan vara osagt. Det kunde också vara tvärt om, skäl till att inte fortsätta att medverka.

Studien fokuserar på matval sett ur ungdomligt perspektiv där forskaren har att arbeta med sin subjektiva förståelse av de erfarenheter som kontinuerligt ackumulerats. Avsikten har varit att styrka mina resultat, analyser och tolkningar via vald litteratur och genom diskussion med tredje part, såväl forskarkollegor som

andra ungdomar än de som ingick i studien som jag träffat i olika sammanhang. Detta arbetssätt kan ses som olika form av kollegial, medverkande- och publik validering (Kvale & Brinkmann, 2009; Svensson, 1996). Det ankommer på forskaren att sträva efter objektivitet, att distansera sig från resultaten (Sandberg & Thelander, 2000) något jag också gjort.

Den relativt långa tiden för studien har varit en förutsättning för de återkommande nedslagen i ungdomarnas matvalsvärld och gav möjlighet till att studera eventuella förändringar i utsagorna. Dessutom kan den precisa tiden i anslutning till samtalet ha haft betydelse för vilka områden och infallsvinklar de medverkande valde att belysa (se t.ex. Hydén, 2001). En aspekt som blir nog så betydelsefull i min studie där ungdomarna själva gavs möjlighet att påverka samtalen.

Studier kring mat har sina särskilda bias. Exempelvis förekommer det att informanter likväl som ungdomarna i studien blandar samman sitt eget matval med en idealbild (jfr Kjærnes, 2001a). Samtidigt kan de också som tidigare nämnts påverkas av situationen och omständigheterna som ett deltagande i en studie är förknippat med. Medverkan blir en katalysator till förändring av de matval som görs som att frågor från forskaren stimulerar till handling (Douglas, 1982). I ett försök att motverka att ungdomarna förberedde extra runt maten inför samtalen, genomfördes de empiriska delarna med tämligen kort framförhållning. Det finns exempel där några av ungdomarna ansträngt sig lite extra inför fotograferingsmomentet. När vi talade om bilderna framkom att nya matval gjorts (tillagning eller råvaruval) och beslut tillkommit som inte tidigare tagits. Detta agerande kan ha varit tillfälligt men också ett uttryck för att deltagandet och viljan att framstå på ett visst sätt hade påverkat valet eller varit stimulerande i sig. När det tydligt framgick att så var fallet talade vi om detta som en nyhet och ventilerade tänkbara bakomliggande orsaker till varför valen modifierats. Det går i sammanhanget dock inte att bortse från möjligheten att vissa matval helt enkelt valdes bort eller medvetet inte dokumenterades. Under studiens gång har det varit ofrånkomligt att deltagandet påverkat ungdomarna i en eller annan riktning. Likväl att ungdomarna påverkat mig som forskare.

Platsen för mötena med ungdomarna har varierat mellan allt från skolan till exotiska platser men oftast varit trygga och miljön välbekant. Hur dessa miljöer har inverkat på resultatet är svårt att veta. Vad som ändå kan sägas är att vid samtalen som fördes i den egna bostaden gavs möjligheter till konkret kontroll av vissa uttalanden, ibland genom att ungdomarna reste sig och öppnade sina skåp för att se eller visa hur det i verkligheten förhöll sig. Men bara genom att se

sig omkring kunde ungdomarna nyansera samtalen genom att de noterade saker de först inte reflekterat över, vilket även gällde mig. Kontextens betydelse är ett återkommande tema och att välja informantens hem för samtalet kan upplevas som tryggt. Samtidigt ger det forskaren ytterligare information genom möjligheten att observera vad som finns och försiggår i hemmet (jfr Sandberg, 2000). Beroende på hemmiljön kan det omvända också gälla, nämligen att individen där känner sig obekvämt med intervjusituationen (jfr Thomsson (2002). Val av plats har en icke försumbar betydelse för hur samtalet gestaltar sig. I efterhand kan konstateras att de platser som valdes för samtalen fungerade bra oavsett om samtalen hölls på ett akterdäck i Karibien, på ett bibliotek eller hemma hos ungdomarna. Samtalen blev engagerande och bidrog alla på sitt sätt till studiens utfall och konklusioner.

Erfarenheten från att arbeta tillsammans med en del av ungdomarna ombord på båten och på så sätt lära känna dem mer än vad som är vanligt för en forskare kan ha inverkat på resultatet. Samtal och analyser har kunnat genomföras och baseras på mer detaljerad bakgrundsinformation än vad som annars skulle varit fallet. Detta innebär också en risk för att materialet kan ha övertolkats av mig. Genom att noga begrunda och medvetandegöra på vilken information tolkningarna baserats har intentionen varit att aktivt undvika en sådan övertolkning något som kan liknas vid vad Kvale och Brinkmann kallar ”självanalys” (2009, s. 336). Detta kan också ha skett i omvänd ordning så till vida att ungdomarna lärde känna mig och tolkade in vad som kunde förväntas av dem i studien och på så vis försökt svara upp mot sin egen tolkning. Men det har också gett en utökad möjlighet för ungdomarna att förhålla sig till och uttrycka sig kring sina egna och andras matval. Ett ständigt pendlande från närhet till distans pågår mellan forskaren och informanter men också mellan forskaren och de perspektiv hon eller han har att förhålla sig till (Repstad, 2007).

När forskaren tillhör en annan generation än sina informanter tillhör hon/han inte deras värld, en diskrepans som måste beaktas under tolkning och analys av studiens resultat (Heath, m.fl., 2009). Detta har jag försökt att tänka på likväl som vem jag representerat som person, något som kan ha haft betydelse. De flesta ungdomarna visste att jag var utbildad lärare i hem- och konsumentkunskap och arbetade inom dessa områden på universitetet. Likaså var de medvetna om att jag hade barn i deras ålder och som just var i den hemifrånflyttande fasen i livet. Därigenom kunde jag ses som en representant för föräldragenerationen. Som person kom jag att representera inte bara forskaren, en roll som inte var svår att uppfatta, utan också en medelålders, vit

medelklasskvinna med vissa förväntade värderingar. Min intention var att ungdomarna initialt skulle förstå att studien inte syftade till att bedöma eller betygsätta matvalen de gjorde eller talade om. Thomsson (2002) menar att det kan finnas en poäng i att forskaren inledningsvis nämner lite om sig själv för att skapa en bas som intervjuer (samtal) kan gro ur, speciellt när det handlar om en persons privatliv. Genom att själv berätta om mina tillkortakommanden och ageranden inför mina matval ville jag markera att jag inte var den som alltid beaktade näringsrekommendationer eller valde mat med tanke på miljö.

Ibland uppfattade jag att några av ungdomarna uttryckte en önskan om att de ville bli bekräftade i frågor och ställningstaganden, om deras hypoteser var de rätta eller de riktiga eller när de utmanade gängse normer. De ville ha kommentarer om sådana antaganden eller utmaningar. Ställdes inte en fråga direkt tog jag ibland ett steg åt sidan för att undvika att samtalet tog just den riktningen. Vid andra tillfällen blev jag ur rollen som forskare, något jag då uttryckte som: ”Nu går jag ur min roll som forskare och ...”. Ibland kunde det röra sig om reflektioner kring fakta om mat men oftast handlade det om förhållningssätt till matval. I dessa fall krävde explicita frågor svar och bilden av mig som lärare och mat-expert kom då att utmärka just den delen av samtalet. Detta liknar de situationer som Palojoki (1997) beskriver i arbetet med sin avhandling. Att forska där du står, det vill säga i forskarens privata värld, har både för- och nackdelar. Nackdelar, som exempelvis svårigheter med objektiviteten och distansering, kan uppvägas av förståelse och kunskap (Repstad, 2007).

Avgränsning, resultatbearbetning, analys och presentation

För att i möjligaste mån ge studien transparens följer nedan en redogörelse för hur jag har valt att arbeta med det empiriska materialet och på vilket sätt detta kommer att presenteras.

Under studiens gång har vissa avgränsningar gjorts. Initialt fanns en ambition att ungdomarnas föräldrar/er skulle involveras i studien för att försöka förstå hur tidigare erfarenheter format ungdomarnas värderingar kring matvalen. Efter den första omgångens samtal framgick det tydligt att det var mer intressant att sätta fokus direkt på ungdomarna och inte studera tidigare influenser och påverkan från föräldrar. Ungdomarna själva uttryckte att de höll på att frigöra sig från föräldrarnas inflytande. Trots att de i mångt och mycket levde efter av föräldrarna skapade matvalsrutiner innebar frigörelseprocessen att föräldrarnas deltagande i studien inte längre blev lika angelägen. Inledningsvis var utgångspunkten att deltagarna inte skulle vara sambos (i parförhållande). Skälet var att studien inte

hade som primär målsättning att fokusera på interaktionen mellan två personer som flyttar samman. Detta kriterium visade sig bli svårt att uppfylla och ungdomar som var eller blev samboende kom trots allt att inkluderas i studien vilket tillförde ytterligare dimensioner till materialet som annars inte synliggjorts. Oavsett om ungdomarna levde tillsammans eller ej visade sig känslomässiga partnerskap ha betydelse för matvalen. I studien utgick ungdomarna från sin egen situation och partnern blev som föräldrar, vänner eller andra aktörer en del i vardagen.

Avgränsningar inom den del som rörde samtalen fanns så till vida att den samtalsguide (se Figur 1) som användes utgick från avhandlingens frågeställningar. Hälsa var ett område som ungdomarna ofta tog upp i samtalen men utgjorde inte en central frågeställning. Därför har utsagor om hälsa inte följts upp i samtal eller i resultatredovisningen men finns med som en markering av ett angeläget område för många av ungdomarna. Eftersom samtalen inbegrep erfarenheter i livet som varit mycket personliga har vissa ämnen som diskuterades och svar som gavs i förtroende exkluderats. Det kunde vara ämnen som berörde maten men då ur hälsomässiga och ekonomiska aspekter. Jag valde även att inte tala om alkohol. Det har inneburit en balansgång att använda ungdomarnas förtroende på ett acceptabelt sätt (jfr Sandberg & Thelander, 2000). Etiska överväganden gjordes också under den period jag seglade och arbetade tillsammans med en stor del av de medverkande ungdomarna (n=33). Under de två och halv månad jag arbetade med ungdomarna i stort sett dygnets alla timmar var ambitionen att inta en neutral roll och försöka undvika alltför personliga samtal. Detta var en strategi som kunde vara svår att följa när många lever tätt tillsammans en längre tid. Konkret innebar det också att när känsliga ämnen skulle tas upp enskilt eller i grupp tog andra vuxna ansvaret.

Ämnesområdets avgränsningar har inneburit att den valda litteraturen begränsats till att omfatta områden som återfinns inom ramen för hushållsvetenskap. Denna begränsning kan av läsaren med intresse inom vissa andra specialområden uppfattas som en nackdel, och det måste poängteras att valet av litteratur har gjorts med fokus på ungdomars hushåll i Sverige och till viss del i Norden.

Alla samtal har i samförstånd med ungdomarna spelats in digitalt och detaljerat transkriberats. Tekniska problem resulterade i att två samtal inte fullständigt kunde dokumenteras digitalt men dessa har istället skrivits fram ur minnet, vilket jag har bedömt ha ringa betydelse för helhetsresultatet. Samtalen kom att vara allt mellan 40 minuter och 2 timmar. Vid de tillfällen då samtalet varade längre

än den timma som på förhand var överenskommen var ungdomarna positivt inställda till tidsöverdraget. Vid transkriptionen har utskriften av samtalen vid behov anpassats från tal- till skriftspråk för att det som presenteras för läsaren skall bli tydligare utan att det innehållsligt förvanskats (jfr Thomsson, 2002). Ut-talande som ungdomarna betonat har i utskriften kursiverats.

Det insamlade materialet har successivt bearbetats och analyserats. Analysarbetet har skett i flera steg och började till viss del redan under de pågående samtalen. Arbetet med att transkribera samtalen var tidsödande men skapade en möjlighet till att grundligt bearbeta innehållet. Transkriberingen blev ett naturligt och ingående sätt att närma sig materialet eller för att använda Repstads ord, ”det sipprar så att säga in genom fingrarna” (Repstad, 2007, s. 112). För att öka förståelsen av det insamlade materialet har jag återkommande inte bara läst samtalsutskrifterna utan även lyssnat till samtalen. Detta nyanserade tolkningen då jag exempelvis uppfattade, att vissa uttalanden ungdomarna gjorde innehöll viss tvekan eller ironi. Intentionen var att vara lyhörd för det som sades, men även för det outtalade. För de 23 ungdomar som kom att bli nyckelpersoner genom återkommande medverkan i samtal och fotografering har de sammantagna bidragen utmynnat i narrativliknande beskrivningar där underlaget vävts samman i en slags livsberättelse. Att använda sig av narrativ som föregår den slutliga resultatredovisningen kan enligt Kvale och Brinkmann (2009) vara ett sätt att undvika att gå vilse i materialet. Berättelserna har gett mig en helhetsbild av vad ungdomarna valde att presentera och reflektera runt och fungerade som minnesbilder och utgjorde underlag i analysarbetet. Utifrån dessa iakttagelser har sedan fördjupande analyser av valda delar skett. Till min hjälp hade jag analysmodellen (se Figur 2, kapitel 6) som utgick från den tidigare presenterade samtalsguiden (se Figur 1) när jag arbetat med materialet. Samtalsguidens tre identifierade dimensioner (handling, relation och etik) samt områdena: görande, normer, kunskap, familjen, kompisar, *de andra* samt miljö och klimat blev utgångspunkten till analysmodellen. I denna definierades betydelsefulla aspekter, hur ungdomar förhåller sig till matval och etik, smak, ekonomi, hälsa, sociala relationer samt kunskap. De aspekter som sattes i fokus blev för varje person schematiskt noterade och visualiserade i tabellform. Därefter gjordes ytterligare schematiska bilder över etiska ställningstaganden där bakomliggande skäl och hur dessa uttrycktes i ord och handling synliggjordes. På så sätt växte en mer nyanserad bild fram av de olika fenomen som jag valt att presentera i resultatavsnittet. Detta kan uttryckas som att först har hela materialet metaforiskt uttryckt *scannats* av och innehållsligt identifierats. Därefter har delar lyfts ut och synats närmare och i mer detalj. Ett förfaringssätt som kan benämnas lodrät och vågrät analys (Thomsson, 2002).

Frågeformulärets öppna frågor gav en del reflekterande svar liknande de seglande ungdomarnas två skriftliga reflektioner. Dessa svar har använts på samma sätt som samtalens reflektioner i analyserna och har blivit delar i narrativen. Frågeformuläret har inte i sin helhet analyserats systematiskt. Däremot har svaren genererat värdefull information som jag utnyttjat under studien och i analysarbetet. Retrospektivt kan jag konstatera att frågeformuläret blev alltför omfattande (och bifogas av detta skäl inte). Så omfattande att det till och med kunde vara orsaken till att några ungdomar inte fortsatte sin medverkan i studien.

Fotografierna fungerade även som underlag i analysen av det empiriska materialet. Via fotografierna presenterade ungdomarna den egna matvalsvärlden och visualiseringen fungerade som utgångspunkt för resonemang och reflektioner. Till skillnad från texter där samband och följder tydligt kan skrivas fram är bilders förmåga att visa på logiska följder och samband begränsad, om inte fler bilder visar den process som kan vara aktuell. Fotografier har däremot en förmåga att förmedla känslor (jfr Sandberg & Thelander, 2000). Denna möjlighet använde sig ungdomarna av i studien, vilket blev användbart också under analysarbetet. Fotografierna har kategoriserats och digitalt taggats, det vill säga digitalt ordnats utifrån utsagorna. På så sätt kunde faktorer som exempelvis de arenor ungdomarna gjorde sina matval på, visualiseras och identifieras i analysarbetet. Kontexten i ungdomarnas matvalsvärld trädde fram i bilderna och genom att använda kategoriseringen så fungerade detta som ett tillägg till ungdomarnas utsagor.

Resultatredovisningen (i avhandlingens Del II) innehåller fyra kapitel. Inledningen och avslutningen är två deskriptiva kapitel som övergripande beskriver ungdomarnas matvalsvärld. De andra två kapitlen fokuserar på betydelsefulla områden i ungdomarnas matvalsvärld och en analys av fenomen och företeelser i ungdomarnas ställningstaganden och ageranden som jag tolkat finns i dessa delar. Det empiriska materialet presenteras i en berättande form i ett försök att synliggöra materialets alla nyanser. Speciellt i förändrande processer med unga som sker över tid finns det fördelar med att presentera resultatet i en narrativ form (Heath, m.fl., 2009). Efter noga övervägande valde jag att inte presentera några av de livsberättelser jag arbetat med under analysen. Framförallt för att det kan uppfattas som utlämnande för ungdomarna. Ett annat skäl var att jag vill visa på den diversitet och likriktning i ungdomarnas matvalsvärld som blir uppenbar i analysen. Ungdomarnas utsagor och erfarenheter i de delar som var relevanta för presentationen av resultaten kom ändå att synliggöras. För att

styrka och exemplifiera har jag använt ungdomarnas egna utsagor i form av citat och i vissa fall även fotografier. För att samtliga deltagare skulle komma till tals användes citat från alla ungdomar jag samtalade enskilt med. Några är citerade flera gånger men alla är inte representerade genom de fotografier de tog. Fotografier används som visualisering av resultatdelar likt ett citat och är ämnade att styrka trovärdigheten i avhandlingen och möjliggöra för läsaren att bedöma denna. Jag gör ingen skillnad på om ungdomarnas uttalanden och åsikter kommer från samtalen eller från de skriftliga underlagen, utan de olika empiriska delarna har inkluderats när de innehållsligt bidragit till helheten. Om ungdomarnas bakgrund och tidsangivelser bedömts vara av betydelse för resultatet och förståelsen har dessa skrivits fram.

Avslutningsvis vill jag peka på att studiens resultat utgår från de medverkande ungdomarnas livsvärld och deras specifika kontext och att det är deras subjektiva matvalsvärld som är i fokus för avhandlingen. Det går inte att dra några generaliserande slutsatser utifrån det insamlade materialet utan det bör ses som ett nedslag i ett fåtals ungdomars både likriktade och diversifierade vardag. Resultatet visar på hur denna kan gestalta sig och kan öka förståelsen för vad som händer när ungdomar flyttar och tar ansvar för ett eget hushåll. Därmed utesluts inte möjligheten att andra unga kan identifiera och finna samstämmighet med det som studiens ungdomar anser vara betydelsefullt i den egna matvalsvärlden.

Motivet till varför jag genomfört denna studie kan uttryckas med ett citat, ”*The answer to it is simply that the empirical social world consists of ongoing group life and one has to get close to this life to know what is going on in it*” (Blumer, 1969, s. 38). För att få svar på mina frågor har det således varit viktigt att komma nära den värld ungdomarna befinner sig i.

DEL II

Empiriskt grundad del – Ungdomarnas
matvalsvärld sedd ur olika perspektiv

Kapitel 5

Ungdomarnas matvalsvärld

Detta resultatkapitel tar upp ungdomarnas matvalserfarenheter relaterade till föräldrasfären, här beskrivs ungdomarnas matvalsvärld så som den gestaltade sig innan de flyttade till eget boende och hur situationen tedde sig när de återvände hem på besök och under den allra första tiden i eget hushåll. Ungdomarna i studien reflekterade över sina egna matval utifrån den tidigare så självklara matvalsvärld de varit en del i. Deras matvanor hade oftast inte ifrågasatts eller synliggjorts förrän de börjat hushålla på egen hand. Ibland blev den inte tydlig förrän de började berätta om dem. Prövande av normer och nya ställningstaganden skedde på flera sätt och att det hela tiden finns alternativ i de vardagliga matvalen blev uppenbart. Det var inga definitiva val men ändå beslut som resulterade i nya erfarenheter. I avhandlingen är det dessa matval som kommer att lyftas fram utifrån ungdomarnas utsagor och bilder. Kapitlet tar avstamp i forskningsfrågan: Hur beskriver ungdomarna tidigare erfarenheter av mat?

Livet har olika faser varav en inbegriper flytten från föräldrahemmet där uppväxtmiljön byts mot ett nytt hushåll. Denna fas innefattar en utveckling mot autonomi i den meningen att personen bryter med sin invanda hemmiljö och blir mer självständig. En miljö som oftast består av en vardag med föräldrar och eventuella syskon. I praktiken har denna ibland bestått av flera hushåll. Förändringen innebär att, som för studiens ungdomar, flytta till eget boende eller samman med en eller flera (ibland okända) personer där självbestämmandet ändå blir påtagligt.

Materfarenheter från uppväxten

Erfarenheter från familjens matvalsvärld under uppväxten var för de flesta ungdomar naturliga referenspunkter att förhålla sig till. Ofta var det positiva erfarenheter som beskrevs som betydelsefulla praktiker där normer runt mat till stor del hade skapats. De flesta uttryckte en delaktighet i familjens mathantering men omfattningen och på vilket sätt denna medverkan tog sig uttryck varierade. Hur engagerade de själva varit, var de ofta rättframma med.

Planeringen av matinköp och måltider var sällan ungdomarnas ansvar när de bodde hemma utan det övergripande matansvaret vilade på andra i familjen. Ofta var det mamman som hade ansvaret men det kunde också vara pappan eller alternativt föräldrarnas sambo. När ungdomarna pratade om vem som gjorde vad hemma, antydde många att föräldrarna hade olika roller, arbetsuppgifter och matspecialiteter som de ansvarade för. Mamman gör si och pappan gör så. När föräldrarna hade separata hushåll framstod detta än tydligare. De ungdomar som rörde sig mellan flera hushåll (vänner och/eller släkt) gjorde så utan andra reflektioner än att de anpassade sig till situationen de för tillfället befann sig i. En av ungdomarna berättade om de hushåll hon varit delaktig i:

Jag flyger ju och far ganska mycket. Jag har ju pappa, pojkvännen, bästa kompis och mamma, det är ju mycket olika hem. Det är anpassningar i alla, det är olika vanor i alla. Pappa äter inte samma mat som mamma gör, och det är inte vid samma tider och inte samma basvaror eller vad man skall säga. Så det har man också fått med sig. (tjej 46)

Dessa erfarenheter har lett till att hon utvecklat en pragmatism och en flexibilitet i förhållande till de närstående eftersom hon hela tiden försökt anpassa sig till de olika hushållens matvalsvärldar. Hon konstaterade att alla ungdomar inte bär med sig liknande erfarenheter men att de varit värdefulla i hennes fall. Ungas flexibilitet är inget nytt, det har tidigare konstaterats att ungdomar som befinner sig i en bikulturell livssituation (exempelvis en etnisk kultur hemma men en annan i skolan) har förmåga att pragmatiskt gå ut och in genom regel/normdörrarna till de arenor där de agerar (Wellros, 1992).

Syskonen hade också sina roller och var mer eller mindre intresserade av (och därmed involverade i) olika aspekter av mat och måltider. Exempelvis kunde en syster vara den som bakade och ägnade tid åt att göra desserter medan ett annat syskon var med och lagade mat. Ungdomarna berättade ofta om sin roll i familjen. Var de mer engagerade i någon specifik del uttrycktes detta likväl som när de sällan eller aldrig var delaktiga. Uppdelningen av sysslor mellan syskonen i ett hushåll berättar en tjej om:

Ibland är jag med [och lagar mat] men jag tycker i och för sig..., min syster är mer för att laga mat än jag är men bakar det gör jag ganska ofta. Jag är den som bakar i familjen så att säga, men laga middag det gör jag inte. Jag tycker inte det är lika roligt. Jag gör väl det ibland men det är om det är något speciellt som jag vill ha. Sushi har jag gjort någon gång. Det var ganska kul. (tjej 45)

Rollerna hon beskriver var fördelade mellan syskonen men var inte statiska eller definitiva. Lockade något tillräckligt mycket ökades motivationen för att ta del i en aktivitet man annars inte skulle engagera sig i.

Matsituationer karaktäriserades inte enbart av praktikaliteter utan också sociala inslag ansågs som mycket betydelsefulla. Middagsmåltiden framställdes av de flesta som något som fick ta tid och under vilken dagens gemensamma samtal ägde rum (jfr Charles & Kerr, 1988). Det finns dock de som beskrev att de inte var vana vid samtal vid matbordet eftersom de ofta åt ensamma eller att prata inte var brukligt i familjen eller som en kille sa: ”min mormor brukar alltid säga – ’låt maten tysta mun!’” (kille 50). Det berättades ofta om hur måltiderna hade iscensatts i sin helhet och vad som i detta sammanhang haft betydelse i ungdomarnas dagliga matvalsvärld. Inte sällan beskrevs familjemedlemmars egenheter kring matval och hur dessa hanterats i familjen. Vem hade ätit vad eller inte, vem hade dukat, bestämt och lagat maten tolkat, utifrån ungdomarnas perspektiv. Forskning visar att bland familjer med hemmaboende ungdomar äter de flesta huvudmålet i hemmet och motivationen till att laga en måltid ökar ju fler som ingår i hushållet (Charles & Kerr, 1988; Holm, 2001a; Vejrup, m.fl., 2007). Bland svenska ungdomar äter 80-85 procent middag med föräldrarna och måltiderna uppfattas som trivsamma. Övriga ungdomar äter oftast ensamma och inte alltid lagad mat (Nordlund & Jacobsson, 1999a, 1999b).

Tidigare ansvar och arbetsinsatser i matvardagen

Arbetsinsatsen ungdomarna själva upplevde att de bidragit med när de bodde hemma varierade, allt ifrån att ta regelbundet ansvar till det att inte alls vara involverad i det dagliga arbetet kring maten. Det visade sig att många hade bakat av egen drivkraft. Vad gällde matlagandet sade de flesta ungdomarna att de deltagit ibland men gjorde en distinktion mellan att hjälpa till och att ta ansvar. Erfarenheter från att själva laga mat varierade mellan ungdomarna men få sade sig ha gjort så regelbundet. Att hjälpa till var vanligtvis det som uttrycktes när matmedverkan beskrevs. Det kunde vara att göra salladen till middagen likväl som att röra lite i grytorna eller att diska efteråt. Bland de ungdomar som lagade mat mer självständigt och regelbundet fanns olika bakomliggande bevekelsegrunder. Några berättade att de hade förberett eller lagat middagsmaten så att familjen skulle kunna äta direkt när alla var samlade eftersom föräldrarna arbetade sent. Ett annat skäl som ett par ungdomar berättade om var att deras föräldrar hade ett pedagogiskt syfte med att överlåta ansvaret för planering och tillagning av middagen på ungdomarna. Föräldrarnas argument hade bland annat varit att ungdomarna därigenom skulle lära för framtiden. Ungdomarna beskrev

att de motiverats till delaktighet av föräldrarna. Samtidigt hade ungdomarna en förståelse för ett upplägg där föräldrarna inte behövde laga mat varje dag. De reflekterade över att det fanns en vinst för alla inblandade. En av tjejerna sade att orsaken också var att mamman helt enkelt tröttnat på att laga mat och efter en familjeöverläggning hade det bestämts att varje familjemedlem skulle ansvara för maten en dag i veckan. Ytterligare ett scenario framkom där några ungdomar berättade om att de i tio- till tolvårsåldern började ansvara för middagsmålet på så sätt att de hade lagat och ätit tillsammans med sina syskon när föräldrarna arbetade. Ett par av dem uttryckte att det hade varit utmanande. I efterhand var de tveksamma till huruvida det var bra att som så ung få ett sådant ansvar. Utöver detta fanns det exempel på att ett par ungdomar tidigt tog ansvar för sin mat på grund av ett etiskt ställningstagande emot att äta kött. Ansvaret hade upplevts som utmanande men hade också genererat erfarenheter. Grunden för denna anvarsförskjutning synliggörs även i andra studier när ungdomars matansvar ökar i samband med att de väljer vegetarisk mat (James, m.fl., 2009).

Ungdomarna hade ofta upplevt det som ansvarsfullt att laga mat. Även om de inte kunde så mycket från början hade färdigheter successivt utvecklats. En kille beskrev hur det var i början när han skulle laga maten:

Det var när mina föräldrar jobbade dygnet runt nästan, de jobbade hela tiden och var aldrig hemma. Då fick jag faktiskt laga mat själv. Då blev det sådant enkelt som ägg, korv och potatis. Det var det första, man kokar potatis, stekt ägg och korv sedan bytte jag lite så att jag kunde steka potatisen och fick till sakerna. (kille 51)

I ett annat exempel beskrivs de första erfarenheterna som att: ”I början var det mycket tomatsoppa och fiskpinnar (skratt) men nu börjar det bli lite riktig mat”. Vidare berättade tjejen att hon och syskonet ansvarat för middagen var sin dag i veckan sedan de: ”var stora nog att laga middag tror jag” (tjej 42) och tillstod att det hade varit tufft till att börja med.

När ungdomarna pratade om att laga mat skildrades detta på två sätt. Ett sätt var när ungdomarna lagade mat tillsammans med någon i familjen som hade ansvaret och där ungdomarna varit med som hjälpredor. Hur det gått till kunde beskrivas så här:

Ja jag hjälpte väl till och hackade grönsaker och stekte pannkakor och sådär lite grejor hm... men jag brukade inte laga helt själv utan det blev att jag hjälpte till i så fall. (tjej 38)

Genom att medverka när måltider tillreddes menade ungdomarna att de ändå lärt sig en del under uppväxten om hur man lagar mat och hur den skall smaka. En tjej exemplifierade detta med:

Jag har alltid varit med mamma när hon lagat mat, stuckit ner mitt finger och smakat och kryddat på lite extra när mamma inte tittat. (tjej 49)

Ett annat sätt som skildras och som tidigare nämnts var att ungdomarna ansvarat för vissa delar av eller hela måltiden. Detta sätt att laga mat beskrevs som mer organiserat men ibland också som mer experimentellt. I det senare fallet prövade sig ungdomarna själva, tillsammans med syskon eller med föräldrar, fram till hur man i praktiken lagade hela måltider. Resultaten blev inte alltid det förväntade men genom upprepade försök förbättrades successivt färdigheterna. För vissa var det roligt och utmanande att på egen hand allt mer tänja på gränserna medan andra nöjde sig med en mindre matrepertoar som de kände att de behärskade.

Några av ungdomarna beskrev också att de haft föräldrar som inte riktigt släppt taget utan alltid höll ett vakande öga över dem i köket. Någon upplevde detta som tryggt medan det för andra innebar en begränsning och inskränkte det egna initiativtagandet. Mammorna var oftast de som sades ha haft köket som sitt revir och som inte kunde låta bli att involvera sig i barnens aktiviteter och initiativ. I en familj köptes och tillagades maten av båda föräldrarna men köket var ändå mammans domän. Dottern som reflekterade över hur hon uppfattade hushållets maktfördelning i köket förklarade:

Ja, det är nog rätt mycket mamma, ja. Även om hon jobbar kvällar och natten ibland, då är det pappa som lagar maten, ibland, en del så. Men det är mamma som har övergripande kollen på vad som finns hemma. Vad som behöver köpas och vad som skall ätas i veckan och lite grann så.

Ann - Är det din mamma som bestämmer när det är din pappa som skall laga maten?

Jag tror hon föreslår. Det tror jag absolut, men han får nog tänka lite själv men mamma har nog lite mer kontrollen i köket har jag sett. Står jag och lagar mat så måste hon gå och putta på grytan lite grann eller flytta på handtaget lite så. Det är lite så hennes territorium i köket (skratt). (tjej 56)

Insikten om rollerna i familjen var märkbar hos ungdomarna, att få lov att skapa revir var mer ett uttalat konstaterande än ett ifrågasättande av varför alla inte hade tillträde till kökets domäner på lika villkor. Ett hushålls struktur handlar om hur (familjens) resurser delas. Vissa utrymmen och viss mat kan ses som självklart allmänna/gemensamma, medan annat är individuellt. Belk (2010) menar att

familjen kan ses som en förlängning av det egna jaget och att dela med familjen är således att dela med sig själv. Delandet är kopplat till ett ansvarstagande med rättigheter och skyldigheter, som att exempelvis återställa köket i en viss ordning efter att det använts. Delandet förenar familjen samtidigt som det innebär ett lärande i att ta vara på det gemensamma och vårda det befintliga. Det finns ett innanförskap likväl som ett utanförskap i det gemensamma. De som är delaktiga kan särskiljas från de som står utanför denna form av gemenskap (Belk, 2010).

Matplaneringsansvaret ansågs inte ligga på ungdomarna så länge de bodde hemma även om de ofta hade möjlighet att påverka när de så önskade. Föräldrarna frågade många gånger vad ungdomarna ville ha för mat men även ungdomarna förslög maträtter eller produkter de var sugna på. Förslag som de ibland fick gehör för men oftast var det föräldrarna som i slutändan bestämde. Det fanns dock exempel där familjen hade matråd och då alla gemensamt beslutade i matfrågorna.

Erfarenheter av matinköp

De flesta ungdomar nämnde att de hade varit med och köpt mat under uppväxten men omfattningen varierade. Majoriteten av ungdomarna ansåg att det var en rolig, och som de hoppades, en uppskattad insats i hushållet. Matinköpen kunde ske tillsammans med båda föräldrarna eller med en av dem. Vem som vanligtvis skötte matinköpen kunde bero på praktiskt logistiska faktorer som exempelvis att någon förälder hade tagit på sig att handla på vägen hem från arbetet. Val av affärer är ofta något som planeras i förhållande till övriga aktiviteter som sker i det dagliga livet (jfr Arentze & Timmermans, 2005). Ibland saknade en förälder körkort och/eller att det inte fanns affär inom gångavstånd och därför sällan skötte inköpen. Ett par ungdomar som bott nära mataffärer upplevde inte alltid matinköpen som tydligt strukturerade. De menade att någon i familjen gick iväg till affären vid behov. Andra talade om veckans inköp som en ritual. Något som genomfördes på ett förutbestämt sätt och där avvikelser sällan förekom. Incitamenten till att följa med föräldrarna och handla varierade men bara det faktum att föräldrarna hade en önskan om att ungdomarna skulle följa med var skäl nog för många. Några ungdomar uttryckte att detta var en bonus i sammanhanget eftersom de då fick egentid med föräldern eller föräldrarna. Endast i undantagsfall följde flera syskon med. Att få vara helt själv med föräldrarna var inte en självklarhet och har man flera syskon som alla ska dela på föräldrarnas tillgänglighet kunde tid på tu man hand upplevas som en exklusivitet. Det var något som följande citat är uttryck för:

Det var speciellt de sista åren då var man lite av en volontär. Det var trevligt att gå och handla med mamma och pappa. Sedan är det så att jag har två yngre syskon och det är lite det här att konkurrera om mamma- och pappatid, att gå och handla och få prata med dem lite grann. (tjej 56)

Föräldrattiden uppfattades av tjejen som något värdefullt och när hon reflekterade över syskonens medverkan efter att hon flyttat, sade hon att de troligtvis inte var lika delaktiga som hon. Kanske var systemen det, men sannolikt inte den yngre brodern, om inte föräldrarna uttryckligt bad honom om det. Här kan man ana att rollerna i familjen kan omfördelas när en medlem lämnar familjearenan och utrymme till förändring skapas.

Viljan att hjälpa till med matinköp var hos de flesta uttalad men det fanns också annat som gjorde det mödan värt att följa med och handla. Inte minst eftersom det innebar en möjlighet till att påverka vilka varor som hamnade i korgen. Frukt och cerealier togs upp som exempel där ungdomarna påverkat föräldrarnas val. Återkommande var även varor ungdomarna önskade pröva på för att de uppmärksammat dessa i media eller via kontakter utanför hemmet eller som ansågs extra goda eller nyttiga. Det kunde i vissa fall också vara så kallad utrymmesmat som ungdomarna ville influera föräldrarna till att köpa. Detta är inte nytt. Över tid har forskning visat att barnen interagerar med föräldrarna och påverkar konsumtionsbeslut och familjens matval genom att de är receptiva och fångar upp nyheter och trender som de introducerar och informerar föräldrarna om. Det är dock föräldrarna som ansvarar för vad som köps hem (Bassett, m.fl., 2008; Ekström, 1995; Mikkelsen & Kümpel Nørgaard, 2006). En del av ungdomarna i föreliggande studie poängterade att föräldrarna i sin tur använde tillfällena i livsmedelsaffären som en form av undervisning. De visade på tillgängliga hjälpmedel för att ungdomarna på egen hand skulle kunna göra övervägda val i affären. Bäst-före-dag och prisjämförelser togs upp som exempel men även det mindre lämpliga i att handla hungrig. Det sistnämnda underströks med argument som att det då lätt köps annat än det i förväg planerade. Många föräldrar skrev inköpslistor för att komma ihåg vad som skulle köpas. Några ungdomar antog att det kanske också var för att inte falla för frestelser. Vissa noterade att föräldrarna kunde ha olika förhållningssätt gentemot dessa listor, där en förälder strikt höll sig till listan kunde den andre ta ut svängarna och *impulsvälja*. Den som skrev listan var inte nödvändigtvis den som sedan handlade. Ungdomarna själva var ofta delaktiga i listskrivandet och ibland de som såg till att listan inte glömdes kvar hemma. Matinköpsupplägget som de flestas föräldrar överförde till sina ungdomar var i form av regelbunden stor- och veckohandling

med kompletteringsinköp dessemellan. Inte alltid så väl organiserade som en del ungdomar ansåg att de kunde ha varit. Ibland fattades vissa livsmedel för att det ”glömdes” att köpa hem men när några ungdomar reflekterade vidare kunde de också förstå att ”glömskan” var en prioriteringsfråga.

Familjens matvalsvärld under uppväxten

Den bild av familjens matvalsvärld som ungdomarna beskrev var oftast traditionell till sin gestaltning där mat, måltider och gemenskap var centralt. Familjen hade inte sällan ett uttalat intresse för mat och måltider, en del mer än andra och de flesta beskrev hur familjen regelbundet samlats vid måltiderna. Detta var en aktivitet som många upplevde som viktig och det var under dessa stunder som tiden till umgänge funnits. Alla delade emellertid inte denna erfarenhet. En del berättade om att det hade varit ett pusslande för att få till dessa eftersträvningsvärda gemensamma måltider så ofta det var möjligt. Familjemedlemmarnas olika engagemang som exempelvis träningstider och arbetsåtaganden påverkade. Ibland hade släktingar trätt in och varit delaktiga för att underlätta i detta livspussel men för en del hade måltiderna ätits i skift. DeVault (1991) menar att tiden är en viktig faktor för den som iordningställer middagen. Problematiken anser Sellerberg (2008) ligger i att få hela familjen samlad till en gemensam måltid och extra utmanande är det när ungdomar skall vara med. Lyckas detta blir måltiden en symbolisk familjebekräftelse.

Till skillnad från middagen framstod frukosten och mellanmålet som enskilda angelägenheter (förutom på lov och helger). Även andra aktiviteter i matvalsvärlden beskrevs, exempelvis hade många ungdomar erfarenheter av att vara med i skog och mark för att plocka bär och svamp och ibland var de även delaktiga i beredningen av det som plockats. För en del var detta aktiviteter de gärna deltog i medan det för andra aldrig hade varit aktuellt att plocka vare sig det ena eller andra med familjen. Bland ungdomarna fanns också de som hade erfarenheter av att familjen odlade sina egna grödor, ibland på en mer kommersiell basis och för någon hade engagemanget inneburit egna odlingslotter. De fanns också de som hade erfarenheter från att familjen i större eller mindre omfattning födde upp djur, ibland till slakt.

När ungdomarna talade om den vanligast förekommande maten under uppväxten kan två kategorier urskiljas. Den ena var vad ungdomarna beskrev som vanlig mat och som förklarades med att den var som hos de flesta andra familjer de kände, men att familjen ändå i jämförelse gjorde sina egna matval. En tjej beskrev maten såhär: ”Jag tycker väldigt mycket om husmanskost, det har jag ätit

[...] det är inte så speciell mat” (tjej 42). Många uttryckte också att nyheter inom ramen för det redan bekanta prövades. I den andra kategorin ansåg ungdomarna att det fanns ett intresse av mat utöver det vanliga och som inkluderade ett utforskande utanför det traditionella och välbekanta. En tjej beskrev det så här: ”Vi brukar variera maträtterna mycket hemma, mina föräldrar brukar testa olika maträtter från olika kulturer och nya maträtter från olika länder, vi brukar ha det varierat” (tjej 43). En annan tjej förklarade att hon numera såg sin familjs matvalsvärld som positivt avvikande. Under uppväxten hade det däremot varit mer utmanande: ”Vi är nog inte en sådan Svenssonfamilj eller att vi äter korv Stroganoff eller spagetti med köttfärsås och sådana maträtter. Det är nog lite mera kryddor och mycket grönsaker, surbröd och mandlar, ja men det känns bra” (tjej 48). Inte sällan beskrevs denna matvalsvärld i termer av ett prövande av nya råvaror och maträtter (och gärna från andra länder) och inte bara vad som idag mer eller mindre ses som vardagsmat, exempelvis pasta och pizza. De flesta ungdomarna, oavsett mathållning, hävdade att maten oftast hade lagats från grunden, ibland med hjälp av mer eller mindre processad mat för att tiden inte räckt till eller för att underlätta.

Under uppväxten var det inte enbart föräldrarna som haft betydelse för ungdomarna i frågor som rörde matval. Andra familjemedlemmar hade influerat och i detta sammanhang nämndes mor- och farföräldrars likväl som syskons ställningstaganden och ageranden. Erfarenheter från för- och grundskolan hade också påverkat i frågor kring matval. Dels genom de måltider som serverats men även via undervisning i hem- och konsumentkunskap i grundskolan där praktiska övningar och inslag i undervisning påtalades. Litteratur, film,¹⁶ och forskningsresultat via media som ungdomarna tagit del av, uttrycktes explicit ha varit betydelsefulla när det gäller etiska frågor. Erfarenheter från hemmet framfördes som den viktigaste påverkansfaktorn under uppväxten men också det omvända, att ungdomarna påverkade sina anhöriga nämndes. Kunskapens betydelse för matval tas upp närmare i nästa kapitel.

I vilken omfattning föräldrarna anpassat måltiderna till vad ungdomarna sagt sig äta eller inte varierade. En viss grad av hänsyn var vanligt förekommande och

---

¹⁶ Böcker som ungdomarna nämner är bland annat dessa; Schlosser, E. (2002). *Snabbmatslandet: ett mål för McWorld*. Stockholm: Ordfront. Gålmark, L. (2000). *Vadå vegan: handbok för veganer, vegetarianer och andra nyfikna*. Stockholm: Pandang. och Nilsson, M. (2007). *Den hemlige kocken: det okända fusket med maten på din tallrik*. Stockholm: Ordfront. Film som ungdomarna refererar till och exemplifierar från är; *Super size me: a film*/by Morgan Spurlock; written & directed by Morgan Spurlock; produced by Morgan Spurlock and the Con. – 2004.

kan ses som ett exempel på vilket sätt ungdomarnas och föräldrarnas interaktion runt maten kunde ta sig uttryck. Alla ungdomar åt inte allt som serverades och en del var vana vid att det förekom alternativa rätter på matbordet. Orsaken var ofta kräsenhet och/eller neofobi och detta påverkade en del ungdomar under uppväxten (detta beskrivs närmare i nästa kapitel). Andra beskrev att det serverades en enda maträtt och att de fick klara sig på den. Det finns exempel som visar hur ungdomarnas materfarenheter från skolans och familjefärens samverkade och påverkade ungdomarnas matvalsvärld. En av tjejerna beskrev ett samtal som blev en ögonöppnare för hennes familj och som på ett positivt sätt fick framtida konsekvenser. Hon berättade att i de lägre skolklasserna var hon inte speciellt förtjust i att äta maten som serverades på skolan. Ofta hände det att hon helt enkelt avstod eller åt mycket lite. En dag ringde läraren föräldrarna och påtalade att dottern åt lite mat i skolan och ville informera så att de blev medvetna om detta. Samtalet ledde till att familjens matvanor kom att förändras. Nu blev det viktigt att i möjligaste mån servera en tillagad måltid efter skolans slut. Innan hade båda föräldrarna ätit sin lunch på dagen, något de förutsatte att dottern också gjort i skolan och därför blev det inte alltid lagad mat på kvällen. Här förstår jag det som att upplysningen från skolan fungerade som en vändpunkt för familjen. Tjejen upplevde det som en betydelsefull och positiv omställning, inte bara för henne själv utan också för resten av familjen. Måltidsordningen hade förändrats och trots att hon allt mer frekvent åt av skolans mat höll familjen fast vid de nya matvanorna. Samtidigt hade hela familjen, som hon uttryckte det, med tiden fått ett allt större intresse för mat, matfrågor och måltider. Hon hade också blivit en idrottstjej vilket i sig bidragit till att öka intresset och kunskaperna kring matvalen. Exemplet visar på att det finns utmanande skärningspunkter där ungdomarnas olika matarenor möts under uppväxten. Resultat från två tidigare studier tyder på att majoriteten av svenska barn äter i skolan och att föräldrarna har ett intresse av vad barnen faktiskt äter där ¹⁷ (Nordlund, 1991; Nordlund & Jacobsson, 1997, 1999a, 1999b). Exemplet ovan visar att skolans matarena är betydelsefull inte bara för barnen utan att den även kan påverka övriga familjens matvalsvärld.

---

¹⁷ Den första undersökningen som genomfördes 1989/90 riktade sig mot skolbarn i den svenska grundskolan och elever (n=800) fördelat på olika stadier och föräldrar (n=600) samt en undersökning från 1999 med gymnasieungdomar (n=1400).

Matval i eget hushåll

Genom flytten till eget boende förändrades förutsättningarna för ungdomarna i det dagliga livet. På vilket sätt berodde på hur matvalsvärlden tidigare gestaltat sig. Ungdomarna ställdes inför utmaningar i form av planering, införskaffande och beredning av mat, dessutom blev det efterarbete och nya ekonomiska ställningstaganden. Det var sysslor och åtaganden som för de flesta inte var helt nya men som nu blev delar i vardagen. Ansvaret för att få i sig mat flera gånger om dagen vilade på dem och ingen annan. För många innebar den nya livssituationen också att de själva tvingades ta ett större ansvar för att komma upp på morgonen, att se till att tider passades och att städa och hålla ordning i det egna boendet.

En konsekvens av flytten blev att föräldrarna inte längre var lika delaktiga i, och således fick mindre makt över, ungdomarnas matvalsvärld. Efter flytten fortsatte en del av ungdomarna dock att följa med och köpa mat med föräldrarna när de var på besök eftersom det, som tidigare nämnts, oftast uppfattades som en positivt laddad aktivitet. För en del var det också ekonomiskt fördelaktigt, ibland uttryckt som en ekonomisk strategi. Föräldrarna lät helt enkelt sina ungdomar stoppa ned mat i korgen, mat som efter besöket kunde tas med hem (ibland i form av rester). Konkret gav det en möjlighet till att dryga ut hushållskassan. När ungdomarna betalade ur egen börs var de medvetna om sina ekonomiska rammar, men när föräldrarna betalade kunde de till viss del bortse från sina begränsningar. Ungdomarna, menar jag, visade på en form av förhandling liknande den de var vana vid från uppväxten när de varit med och köpt mat. Skillnaden blev att föräldrarna inte hade lika stort inflytande över vad de valde, men det fanns moraliska begränsningar, förklarade flera ungdomar. Det gick inte att driva valen allt för långt utan de försökte hålla sig inom ramen för vad som kunde anses som övervägda val. Riskerna fanns att föräldrarna inte skulle anse dem kapabla nog att klara av den nya livssituationen med eget hushåll, samtidigt som situationen skulle kunna upplevas som genant från bådas håll, om föräldrarna påpekade allt för mycket.

Om maten ungdomarna köpte tillsammans med föräldrarna var avsedd för flera i ungdomarnas hushåll sattes den ekonomiska frågan på sin spets. Även om föräldrarna betalade, eller just därför, blev det extra viktigt att kostnaden inte blev onödigt hög, antydde några ungdomar. Dessa argument var inte lika tydliga när de köpte mat enbart till sig själva. Ändå förstod jag det som att när föräldrarna betalade valde ungdomarna dyrare mat och varor de annars inte valde. De passade på. Att följa med föräldrarna och köpa mat kan ses som en strategi som

helt enkelt skapade möjligheter till alternativa matval. Samtidigt var det viktigt, för i stort sett alla ungdomarna, att föräldrarna betraktade dem som kompetenta att på egen hand fatta beslut (jfr Qvortrup, 1994). Kunskaper om hur man ska hantera inköp i praktiken sade de flesta ungdomarna sig ha. En av tjejerna kopplade sina inköp direkt till vad hon sett och lärt av sin mamma. Hon berättade om hur hon såg på sitt agerande när hon valde i mataffären:

Ja eller det är inga problem när jag går och handlar... för det är som att jag fortsätter med mammas val, hon sprider ut sina grenar och så fortsätter jag på det. (tjej 48)

Enligt mitt förmenande blir föräldrars matval en modell som många ungdomar förhöll sig till som tjejen i exemplet berättade om. Forskning visar att när barnen deltar vid matinköp med föräldrarna förmedlas kunskaper om varor och utbud men även varumärken (Pettersson, Olsson & Fjellström, 2004; Tufte, 2007). Men det sker ändå en förändring över generationer (jfr Sjögren-de Beauchaine, 1988).

Etiska ställningstaganden under uppväxten

Föräldrars eller andra familjemedlemmars etiska ställningstaganden rörande matval framkom ofta under samtalen. Ibland sågs miljöval som så självklara att de inte nämndes. Inte förrän jag explicit frågade visade det sig att dessa val gjordes av föräldrarna och/eller syskon. Att berätta om föräldrars miljöval uppfattade jag som något ungdomarna tyckte var positivt, ibland sågs dessa val som föräldrarnas lilla egenhet. Ibland förtydligades ställningstagandena med att det var engagemang för miljö och/eller klimat, någon gång utifrån djuretiska bevekelsegrunder. Lika vanligt var att ungdomarna inte var helt på det klara över varför föräldrarna valde som de gjorde. I de fall etiska ställningstaganden inte beaktades kunde detta ibland, men inte alltid, förklaras med ekonomiska argument. Inte sällan positionerade sig ungdomarna i förhållande till sina föräldrars och syskons val så till vida att de påtalade när det ansågs angeläget eller inte att ha samma ståndpunkt. Följande citat exemplifierar detta:

Hemma köper vi alltid kravmärkt och rättvisemärkt, på allt eller nästan allt i alla fall. Men jag vet inte riktigt vad det är, men det vet ju de i alla fall. Man vet ju att något är bra med det, men inte riktigt vad. Det står ju inte på mjölkpaketet att det är frigående kor. Det står inte på själva varan vad det är för något som är bra med det. Man vet bara att något är bra med det. (Kille 50)

När killen själv köpte mat skedde det vanligtvis utifrån sensoriska och ekonomiska beaktanden vilket avvek från hur det varit under uppväxten. Killen valde dock alltid svenskt kött och fruktens ursprungsland var viktigt. Han förklarade vidare: ”Jag köper vissa kravmärkta saker som mjölk, det är godare men andra saker bryr jag mig inte om” (kille 50). Ett tydligt ställningstagande som försvarades med att han saknade kunskap som skulle kunna motivera andra mer etiska matval. Han valde ekologiskt enbart när sensoriska ställningstaganden motiverade beslutet. Trots sitt eget antagande om att han inte gjorde etiska matval så baserades vissa val på tidigare erfarenheter. Även om han övervägde matvalen ekonomiskt och sensoriskt kvarstod andra värden som viktiga.

Etiska val gjordes ibland av den ena föräldern men inte av den andra och detta noterades av ungdomarna. Styrde inte etiken matvalen var det något annat som ekonomiska incitament eller som denna tjej beskrev:

Hemma hos mamma så brukar hon alltid köpa kravmjölk och hon försöker alltid handla så mycket krav- och rättvisemärkt som det går. Jag tror hon går rätt mycket efter det. Pappa tror jag mest går efter smaker, så det är olika. Ja, jag har inte riktig bestämt mig där hur jag skall gå till väga... jag har mycket att bestämma mig för. Nu eller senare, får se hur det går ifall jag håller mig vid det. (tjej 38)

Själv säger tjejen att hon ibland gjorde vissa ekologiska val precis efter att hon flyttat till eget boende. När det hade gått några år visade det sig att valen blev ekologiska om förpackningen tydligt signalerade att produkten var miljömärkt. Det var inte självklart att bara för att ungdomarna sett sina föräldrar välja ekologiskt så valde ungdomarna automatiskt på samma sätt. Åtminstone inte så att de konsekvent sökte efter dessa varor i butiken. En del av ungdomarna som sade sig sträva efter att göra etiska matval uttalade att de försökt påverka föräldrarna till sådana val. Detta gällde dem vars föräldrar sällan eller aldrig tog klimat- eller miljömässig hänsyn vid matvalen. Efter flytten använde ungdomarna sina egna val som argument i de gemensamma turerna i affären. Inte så att argumenten sattes på sin spets och föräldrarnas matval betraktades som godkända eller inte. De kommenterade istället i form av pikar:

Jag säger inte ”jag köper minsann bara kravmärkt mjölk men ni gör det inte”. Om jag har varit hemma och varit med mina föräldrar och handlat så får de pikar i mjölkdisken. Så pappa köper minsann bara krav- och rättvisemärkt kaffe nu för tiden. Det är för att jag har pikat honom tillräckligt mycket. Nu tycker jag han är duktig. Han fick en klapp på axeln av mig (skratt). Så när jag

handlar med dem, då kommer det fram [vad hon anser]. Det är inte så att jag säger, om jag sitter hemma hos dem och de ställer fram mjölk på borde och ”det här var ju inte kravmärkt”. Det gör jag inte.

Ann - Du är ingen polis?

Nej, men är vi och handlar så kan jag peka lite. (tjej 56)

Ungdomarna som försökte påverka sin familj berättade i likhet med tjejen ovan att ibland återkopplade föräldrarna att de på egen hand gjorde etiska, i dessa avseenden ekologiska val även när ungdomarna inte var med. De ekologiska matvalen noterades också av ungdomarna när de var på besök i föräldrahemmet. Vad som fanns hemma och om det var någon skillnad mot hur det var tidigare noterade många. Interaktionen skedde emellertid båda vägarna. Några föräldrar talade med ungdomarna om att välja med tanke på miljön och i vissa fall föreslog de att vissa matval ändå borde prioriteras framför andra. Något som ungdomarna indirekt antydde var att föräldrarna hade en helt annan ekonomisk möjlighet till exempelvis ekologiska val än vad många ansåg sig ha när de köpte mat till sig själva. De ungdomar vars föräldrar av egen drivkraft valde mat utifrån etiska perspektiv talade inte om att påverka föräldrarna till ett större engagemang i frågan.

Ibland beskrev ungdomarna hur de med hjälp av olika argument försökte påverka föräldrarnas matval. Vad som i praktiken skedde i affären framgår inte utan det som träder fram i underlaget är vad ungdomarna valde att berätta om. I jämförelse med exempelvis de argument som kan anses tillhöra en hälsodiskurs (se kapitel 6) eller ett hedonistiskt val fördes de etiska övervägandena tydligast fram i talet om att påverka. Det går att uppfatta att det var positivt att influera i frågan om etiska val eftersom det var en tämligen ny och angelägen företeelse. Några ungdomar berättade att föräldrarna ibland inte hade kunskap om problematiken runt miljö- och klimatfrågor eller inte hade tagit ställning utan lät sig bli påverkade. En del ungdomar konstaterade att i slutändan resulterade en framgångsrik påverkan på föräldrarnas matinköp att dessa ofta blivit dyrare än om ungdomarna inte varit med.

Vägen till autonoma matval

Inför flytten hade några av ungdomarna funderat mycket över hur det skulle bli med mathållningen. Andra hade inga funderingar alls eller förträngde att de skulle flytta. Det fick bli som det blev (se vidare kapitel 9). Flera berättade att de fått kokböcker från släkten vilket uppskattades. En del ansåg att kokböcker var en källa till inspiration och att de på egen hand införskaffat sig några. Andra

konstaterade att de faktiskt hade fler än de behövde och att välviljan från släkten kunde upphöra eftersom innehållet i kokböckerna ändå var detsamma. Några föräldrar hade förutom att bistå med en kokbok också noterat recept på maträtter de smak- och svårighetsmässigt antog skulle passa sina ungdomar. När recepten realiserats sade ungdomarna att de även i praktiken fungerat. De var tacksamma för vägledningen de fått även om omsorgen i början uppfattades som lite väl omfattande. Hjälp i form av matstöd, färdiglagad mat eller livsmedel förekom från den närmaste omgivningen, ofta från föräldrar men också från släktingar (se vidare kapitel 6). På detta sätt kunde föräldrarna vara delaktiga i denna övergångsfas som indirekt inbegrep dem själva. Med andra ord var det frågan om både en immateriell och en materiell stöttning som föräldrarna gav sina barn.

Delaktigheten i familjens matval fortsatte även när ungdomarna flyttat genom att föräldrarna frågade vad som önskades när de kom hem. En omtanke som av vissa upplevdes som betydelsefull medan den var mindre angelägen för andra, vilket följande uttalande vittnar om. En tjej ville inte alls bli involverad i planeringen när hon besökte föräldrarna men det var inget nytt:

Ja de frågar men så har de frågat ända sedan jag var liten speciellt när de är och handlar. Men jag är inte så bra på att bestämma mig eller att bestämma. Så jag brukar inte vara så bra på att hjälpa till med det.

Ann - Du kanske har övat upp dig, för när vi pratades vid sist [det var ca två år tidigare] så sa du att du hade svårt att bestämma dig och att du skulle öva på det. Kanske har du gjort det?

Jag vet inte hur, men ja. Lite bättre har det nog blivit, men just på helgerna när man kommer hem och att då bestämma när man kommer hem? Då är man trött och så skall man komma på vad man vill äta. Jag vet inte, men av någon anledning så tycker jag det blir svårare att komma på vad man skall äta ju hungrigare och tröttare man är. Så när man kommer hem på fredagarna så brukar det vara så.

Ann - Du är nöjd med vad som blir?

Ja men sedan så kan jag väl ge ett förslag då och då men ja, ...jag tar inte så mycket ansvar men det borde jag kanske göra, nog ja.

Ann - Du tar större ansvar under veckan?

Ja så får jag vara lite liten då på helgen.

Ann - Det känns ok att det är så även om du säger att du borde?

Ja det gör det för att det är ändå ok. Även om de gärna hade velat att jag tog lite mer ansvar så är det ändå ok och jag tycker det är skönt att slippa att var med och bestämma vad vi skall äta. (tjej 38)

Hela situationen med bestämmande uppfattades som svår och genom att andra planerade fick hon respit i ansvarstagandet. Uttalandet visar på att själva planeringen sågs som krävande och att hon skulle kunna underlätta genom att vara mer aktiv även om hon helst undvek just detta. Istället tillät hon sig att bli ”lite liten” igen när hon besökte föräldrarna. Forskare menar att detta är en naturlig del i frigörelsen från föräldrasfären. En del av ungdomars självständighetsprocess innebär en regression eftersom en förutsättning för den egna självständigheten är att ibland få återvända till det bekanta (Blos, 1962). Återgången exemplifierades i detta uttalande och flera ungdomar gjorde liknande betraktelser i olika situationer. Andra uttryckte att de gärna kom med förslag på mat och att de kunde ringa hem till föräldrarna för att diskutera och föreslå något speciellt de var sugna på. Denna typ av interaktion pågick vad jag förstod hela den tid studien varade för vissa medan den för andra successivt avtog. Det framgick att för en del ungdomar var en fortsatt delaktighet i familjens matval viktigare än för andra. Bland dem som berättade om hur de diskuterat med föräldrarna om maten de önskade under besöken ville vissa höja matkvalitén så att den skulle ligga på nivån de själva önskade.

Matvalens *jag, vi och de andra*

I studien framgår det tydligt att mat, måltider och social samvaro ofta haft en stor betydelse för ungdomarna när de bodde med sin familj och att flytten i detta avseende innebar en påtaglig förändring. Ungdomarna berättade om olika sätt att hantera den nya situationen. En del skapade omgående en nyfamilj¹⁸ med en eller flera ungdomar som de delade mathushåll med och där de strävade efter att skapa en gemensam matvalsvärld med en social dimension. I praktiken genererade detta nya erfarenheter och inte sällan utmanande kompromisser i genomförandet. Andra försökte återskapa familjeliknande situationer men frångick successivt detta eftersom andra faktorer som att slippa ta tid- och mathänsyn prioriterades. Problematiken med att vara del i en gemensam mathållning kunde ibland bli ett dilemma. Hur detta tog sig uttryck återkommer jag till i avhandlingens resultatredovisning och belyser det där ur olika perspektiv.

I talet om de egna matvalen utgick ungdomarna från det egna förhållandet. *Jaget* blev centralt i relation till de personer som ingick i den närmaste sfären av

---

¹⁸ Nyfamilj menas i detta sammanhang en substituerad familjeliknande grupp kompisar. Inte så många i antal men som ungdomarna ibland benämnde som sin nya familj. Den trädde in istället för den familj som de inte längre bodde med. Oftast var det nära kompisar som hade gemensamt matlag, detta var kriteriet som jag identifierade för att ungdomarna skulle prata om kompisar i termen av ”min nya familj”.

kompisar och familjen. Oberoende av om ungdomarna bodde själva eller inte blev *jag* och *vi* en del i denna sfär. De flesta ingick ofta eller i perioder i en *vi*-gemenskap, ibland inom ramen för en nyfamilj. Inte alltid med dem de delade boende med. En distinkt skillnad synliggjordes mellan *jag* och *vi* i förhållande till dem i omgivningen som benämndes som *de andra* (jfr Mead, 1976). Vilka beslut som fattades och vilka kompromisser som inkluderades i de egna övervägandena och som upplevdes som värdefulla i matfrågor avgjorde ungdomarna själva. De egna antagandena runt matfrågor sattes ofta in i ett värdeladdat sammanhang. Vid något tillfälle blev det ett ömsesidigt uttalande eller en polarisering av varandras matvalsvärldar och strategier. De egna valen blev ofta granskade på olika nivåer och ungdomarna distanserade sig och tittade på sig själva i förhållande till valen de sade sig göra eller visade på i sina foton.

När sammanhanget innefattade *vi* kunde det avse familjen, alternativt en sambo eller kompisarna man vanligtvis umgicks med eller hade en närmare relation till. De senare kunde vara klasskamrater eller några som ingick en gemenskap ungdomarna tillhörde. *De andra* var personer som ungdomarna distanserade sig från i matfrågor genom att de inte ingick (mat)gemenskapen de själva ansåg sig tillhöra. Konkret kunde detta innebära att de faktiskt bodde med varandra (*de andra*) men att de inte delade samma värderingar kring matvalen. En attitydmässig skillnad i hur ungdomarna talade om *vi* och *de andra* kunde urskiljas. I det som innefattade *vi* fanns alltid en fördragsamhet till valen som gjordes oavsett vad det gällde. Det fanns en förståelse för tillkortakommanden och utsvävningar från uttalade normer eller värderingar. När ungdomarna talade om *de andra* kunde en viss kritisk bedömning ibland ske gentemot de val som *de andra* gjorde, kritik som både kunde vara negativ och positiv. Kritiken kunde innebära att det talades om *de andra* som några som ofta inte lagade mat utan värmda prefabricerade produkter eller att *de andra* lagade komplicerade maträtter som ansågs ta allt för mycket tid och engagemang i anspråk. Alternativt valde *de andra* i förekommande fall mat som inte låg i linje med vad personen själv förespråkade. Detta kunde handla om att *de andra* enbart såg till den ekonomiska aspekten eller att en person valde ekologiskt men å andra sidan sällan lagade riktig mat till middag. Gemensamt för de olika ställningstagandena och/eller matvalsvärldarna var att de på något sätt skilde sig från de egna. Det blev enligt min mening möjligt att kritisera vad *de andra* valde eller gjorde eftersom de inte tillhörde *vi*-sfären. När värderingarna, vedertagna eller ej, i form av normativa föreställningar avvek från de egna var det ändå möjligt att uttala en avvikande åsikt. Då gick det att värdera utan att bedömningen uppfattades som ett utpekande mot de berörda. Ibland var det tydligt vem som åsyftades även om namn sällan explicit nämndes, istället

användes termen *de andra*. I förhållande till *de andra* var det viktigt att själv framstå som konsekvent och tydlig. Därför undvek en del ungdomar ibland situationer som utmanade en tydlig bild av dem själva.

Uttalanden som generellt avsåg *andra* ungdomar förekom. Då jämförde ungdomarna sig själva i den matvalsvärld de för närvarande befann sig i, med ungdomar i en helt avvikande livssituation. Det kunde vara kompisar som de umgåtts med sedan grundskolan eller som de haft gemensamma aktiviteter med men som inte hade flyttat hemifrån. Ibland syftades det på ungdomar som arbetade och på så sätt hade en annan livssituation med en förhållandevis god ekonomi. Återkommande i uttalandena var att ungdomarna själva sade sig vara mer ansvarstagande än kompisarna som fortfarande bodde hos föräldrarna eftersom erfarenheten av att bo ensam ansågs spela en avgörande roll för agerandet runt matfrågor och matval.

Att besöka familjen med nya erfarenheter

I detta avsnitt vill jag belysa hur ungdomar och deras föräldrar hanterade situationen med återvändande ungdomar som hade haft makten över den egna kylen ett tag. Frågan har inte explicit varit ett syfte i denna studie men ungdomarna talade om och visade på hur de hanterat besöken hos familjen som var en del i deras nya (och samtidigt gamla) matvalsvärld.

Vissa ungdomar berättade att de återgick i rollerna de haft innan de flyttade. Andra berättade att de förändrade sina ageranden över tid. Varade familjebesöken en kortare tid kan likheter dras med en gäst, var det istället frågan om längre perioder föll många tillbaka i gamla mönster. I praktiken kunde detta innebära allt från att ungdomarna var aktiva kring frågor och ageranden som rörde mat och matval till att över huvud taget inte vara delaktiga på annat sätt än att de åt maten som serverades. Några antydde att de efter flytten ofta undvek att hjälpa till i någon större omfattning eftersom de bara var där under så kort tid. Aktiviteter som skolarbete, att träffa kompisar eller att hjälpa till med utomhusysslor var i stället aktuella detta visar följande exempel på. En kille berättar hur det var när han sist var hemma hos föräldrarna. Även om han oftast inte hjälpte till med maten fanns ändå en vilja att vara delaktig:

Om att man känner att man gör lite nytta känns det bra. Vid detta tillfälle var jag inte med och lagade mat, men ofta eller jag brukar näsan aldrig laga mat på helgerna. Jag kanske hjälper till ibland. Men oftast så har man plugg eller är med ute och hjälper till så det blir inte så. Sedan är det lite skönt att slippa göra det när man har allt ansvar annars. (kille 32)

En synpunkt som framkom av vissa ungdomars uttalanden var att det upplevdes som befriande att slippa engagera sig i maten under familjebesöken eftersom ansvaret vilade tungt för övrigt. De ungdomar som flyttat och som på regelbunden basis tidigare hjälpt till med matsysslor kan av familjerna ses som förlorad arbetskraft vilket en del av ungdomarna själva reflekterade över. Flera talade om att de varit behjälpliga gentemot yngre syskon men även genom att avlasta föräldrarna i hushållsarbetet. Livssituationen blev uppenbart förändrad för alla. Denna nya situation kunde innebära merarbete för föräldrarna men också en tydlig förändring av syskonens arbetsinsats. Bortfallen kompenenserades delvis genom att några av ungdomarna tog ett utökad ansvar för delar av arbetet med måltiderna när de besökte familjen, lite mer uttalat på helger och lov. Handlingar som indikerar en medvetenhet om matrollen de tidigare haft och för närvarande hade, samt en insikt om vilken förändring flytten medfört för samtliga inblandade. Erfarenheterna från det egna boendet påverkade också agerandet vid hembesöken. Hur detta kunde te sig i praktiken visar följande samtal på:

Ja när man går hemma med mamma och skall köpa mat inför helgen så är man mycket mer van vid att kunna ta det som man själv tänker att man skall laga och så har mamma tänkt någonting annat. Så blir det bara ”Så får jag laga maten på fredag då?” det har blivit lite så i stället, och det är också bra, man lär sig mycket av det.

Ann - Har du blivit mer självständig av detta då?

Jag tror det. Jag känner att jag kan mer. Mamma har ju alltid varit duktig och det är mamma som lagar maten och det blir gott. När man själv har fått prova sig fram till vad man tycker att man kan, så är det roligare att laga till någon annan tror jag. Så det tror jag nog att jag blivit.

Ann - Men är det så att du tar ansvar för fredagsmaten om du känner för det?

Ja absolut, så kan det var om mamma säger ”Skall vi köpa lax då?” så säger jag ”men då kan vi köpa potatis” så köper vi någon sallad till och så fixar vi det. Så det kan man nog säga.

Ann - Och det gjorde du inte innan eller gjorde du det då också?

Nej, jag tror inte att jag gjorde det innan. Det kan ju också bero på att man blivit äldre och tar mer ansvar på annat håll. Jag tror också att det beror på att jag har flytta hemifrån och börjat laga mat. För jag har ju också en storasyster som är ett och ett halvt år äldre än jag. Hon är inte alls med på att laga mat lika mycket, det är mer pasta till lunchen kanske (skratt) men så det är också, jag tror att det gör jättemycket.

Ann - Din syster bor fortfarande hemma?

Hon bor hemma och äter hemma varje dag och mamma lagar maten. Jag tror att det förändrar... så är det... jag tror att jag blivit lite mer självständig. (tjej 46)

Tjejen fortsatte med att reflektera över att hon nu blivit mer medveten om vilket arbete det innebär att regelbundet ordna med maten. Till skillnad från hennes syster som ännu inte haft detta ansvar tyckte hon att det var roligt att hjälpa till lite extra hemma. Ungdomarna uttryckte ofta en vilja att visa att de lärt sig nya saker men också att genom sin medverkan hemma påverka föräldrarna i önskvärd riktning.

Sammanfattande kommentarer

Kapitlet beskriver ungdomarnas erfarenhet från uppväxtens normerande matvalsvärld där delaktighet och ansvarstagande i förhållande till familjemedlemmars olika roller framträder. Betydelsen av gemensamma måltider och en nyfunnen autonomi polariseras. Det nya livspusslet på egen hand innebär en utmanande frihet för ungdomarna och en del av denna består i maten och hur matvalen görs, och inte sällan jämförs dessa med uppväxtens erfarenheter. Hur ungdomarna upplevt situationen i sin familj varierar mycket men uppenbart är att varje familj hade sina egna rörliga strategier. Inblickarna i familjernas vardag visar inte bara på skillnader utan också på samstämmighet. Olika scenarier målas upp, hur det har varit under uppväxten och hur det blivit när ungdomarna inte längre bor hemma. Antropologen Douglas (1982) menar att normer kring mat och måltider påverkar vardagen. Varje hushåll har i praktiken sin egen kultur och struktur beträffande matval och matvanor. Hushållen befinner sig inte heller i ett kulturellt vakuum utan påverkas på ett komplext sätt av omvärlden.

En gemensam bild av föräldrarna framträder i studien genom att de hade en uttalad vilja att ge ungdomarna en grund att stå på vad det gäller mat. I praktiken uttrycktes denna vilja på olika sätt. Detta bekräftar i en svensk studie om hushållsarbete som visar på att föräldrar ofta har en uttalad vilja att ge ungdomar en solid bas att utgå från då de i framtiden ska hantera ett eget hushåll. Noterbart är att barns engagemang i hushållsarbetet är mer likt pappornas än mammornas som ofta är de som har huvudansvaret (Platzer, 2007). Huruvida detta innebär att fäder sällan tar ansvar framgår inte men en nordisk undersökning visar att en minoritet av barnen själva ansvarade för matlagningen (Pipping Ekström & L'orange Fürst, 2001). En brittisk undersökning visar på samma sätt av att barn och pappor hjälper till hemma (Curtis, James & Ellis, 2009). Vidare framgår att måltider tycks bli enklare till sin utformning när ansvaret vilar på papporna

och/eller barnen, detta oavsett om de förra bevisligen är kunniga inom området eller inte (Curtis, m.fl., 2009; DeVault, 1991).

Inte sällan uttryckte ungdomarna i föreliggande studie att båda föräldrarna var delaktiga och ansvarstagande i frågor som rörde familjens mathållning även om mamman många gånger tycktes ha det övergripande planeringsansvaret. Denna ansvarsfördelning är till viss del i linje med tidigare forskning som gör gällande att det är mödrarna i familjen som har det huvudsakliga ansvaret i mathållningsfrågor (Curtis, m.fl., 2009; Pipping Ekström & L'orange Fürst, 2001). Studier visar att det ofta är kvinnorna som skriver inköpslistan och delegerar arbetet till övriga i familjen (Curtis, m.fl., 2009; Murcott, 2000). Detta är ett hushållsansvar som kvinnorna över tid har tagit på sig (Ekström 1990). Aktuell forskning pekar dock allt mer på att kvinnors tidigare så självklara dominans i hushållen håller på att minska och att männen allt mer deltar i hemarbetet (Pipping Ekström & L'orange Fürst, 2001; Warde, Cheng, Olsen & Southerton, 2007). Detta är ett faktum som en svensk tidsstudieundersökning av hushåll bekräftat (SCB, 2011) och en ansvarsförskjutning mellan könen är speciellt tydligt hos den yngre generationen (Pipping Ekström & L'orange Fürst, 2001). Denna tendens ligger i linje med ungdomarnas uttalanden om att det allt som oftast var båda föräldrarna som hade del i det praktiska runt maten, både vid inköp och vid tillredningen. En orsak till denna diskrepans mellan vad ungdomarna för fram och tidigare forskningsresultat kan förklaras av kulturella, geografiska, demografiska, ekonomiska, utbildningsmässiga och tidsmässiga faktorer. Allt sammantaget har betydelse. Valet av ungdomar som medverkat i studien har ett snävt åldersspann vilket indikerar att föräldrarna också tillhör en viss ålderskategori, ofta med eftergymnasiala utbildningar. Sverige är också ett land där både kvinnor och män förväntas arbeta och där jämställdhet bejakats genom öronmärkning av tid för pappor i familjeförsäkringen. Detta är enligt min tolkning av betydelse för resultatet av studien eftersom ungdomarna ofta uttryckte att pappor och mammor, men också andra personer, hade varit förebilder i deras matvalsvärld. Insatsen, uppfattar jag det som, sågs som likvärdig mellan de flestas föräldrar men omfattningen och utförandet varierade. Som tidigare forskning visat dominerade dock mammornas delaktighet vad beträffande ansvaret.

De ungdomar som berättade om hur de mer eller mindre organiserat tagit del i familjens vardagliga mathållning gjorde så med självaktning. De visste med sig att de hade lärt sig vad matval och mathantering innebar. Även de som uttryckte sig ha varit mer återhållsamma med en hjälpande hand när de bodde hos föräldrarna sade att de lärt sig tillräckligt. Ungdomarna som berättade om föräldrar som var

av åsikten att alla skulle ta ansvar och på så sätt lära och känna sig delaktiga beskrev oftast denna erfarenhet som något positivt. Ibland reflekterade ungdomarna över orsaken, den pedagogiska eller praktiska som att familjemiddagarna annars skulle bli alltför sena. Delaktigheten blev således motiverande. De ungdomar, som reflekterade över att matansvaret lagts på dem i tidig ålder, för att ingen vuxen var hemma på kvällen, berättade att de axlat ansvaret men att detta i efterhand sågs som betungade. I efterkonstruktionen gick det att förstå att även om de fått frågan om de ville ta ansvar för maten var det i praktiken en ickefråga. Barn försöker leva upp till föräldrars förväntningar och i slutändan är det ändå de vuxna som får sista ordet. Min tolkning är att ungdomarna uppfattade ansvaret som ofrivilligt. I praktiken omöjligt att förhandla om men att de, som de uttrycker det, vuxit in i sina roller. Här kan det vid den aktuella tidpunkten i själva verket ha funnits ett förhandlingsutrymme som ungdomarna inte uppfattat som reellt, förhandlingen skedde på olika villkor. Tidigare forskning visar vuxenperspektivet av detta förskjutna ansvarstagande. Exempelvis beskriver Ekström (1990) hur välutbildade kvinnor i hennes studie självklart frångår normativa måltidskonstruktioner, genom att låta barnen ta över en del av det traditionella vuxenansvaret. Ekström menar att det är en klassfråga hur en kvinna ser på detta; utbildning och social status legitimerar att vuxna inte fullt ut tar ansvar för barnens mat. Detta kan jämföras med agerandet hos de ungdomar som valde en egen matregim (vegetariskt eller inte äta kött) och frångick familjens matvalsvärld, vilket blev skälet till att de själva började ta ansvar för sin mat. Liknade resultat återfinns i andra studier (jfr James, m.fl., 2009). För ungdomarna, som berättade att de blivit vegetarianer, blev också ansvaret en utmaning även om förändringen var självvald.

Det finns studier som visar att ungdomar disponerar fritiden på aktiviteter som i huvudsak intresserar dem själva och de är i mindre omfattning delaktiga i hemmets göromål (Ungdomsstyrelsen, 2006). Forskning visar också att vissa föräldrar är av åsikten att barn skall få vara barn så länge det är möjligt och involverar därför inte barnen i hushållet. När ungdomarna blivit äldre anser föräldrarna att barnen ha fullt upp med sina studier och andra aktiviteter och därför saknas tidsutrymme. Studier visar även att ungdomar med intresse för att laga mat själva tar initiativ till detta men ofta är det ett intresse som varierar över tid (James, m.fl., 2009; Murcott, 2000). Ungdomars delaktighet i att köpa och laga mat skiljer sig åt mellan familjer. En undersökning i USA visade att ca 70 procent av barnen någon gång per vecka hjälper till med maten hemma men mindre än 30 procent gjorde så fler än tre gånger (Larson, Story, Eisenberg & Neumark-Sztainer, 2006). Nästan hälften var med och handlade minst en gång i

veckan. Danska barn är framförallt delaktiga i att tillaga frukost och mellanmål och kan arrangera sin egen lunchlåda (som tas med till skolan). Middagsmålet å andra sidan ansvarade oftast de vuxna för (Mikkelsen & Kümpel Nørgaard, 2006). En undersökning där svenska tjejer (13-17 år) med arbetarbakgrund deltog visade att de såg det som självklart att hjälpa till hemma. De ville också ha uppskattning för sitt arbete och att alla i familjen skulle vara delaktiga, även bröder som inte alltid har samma krav på sig (Berggren, 2001).

Sammanfattningsvis uppfattar jag att de ungdomar som berättade om att de ansvarat för maten under uppväxten ansåg att det hade varit till gagn för dem. Erfarenheterna oavsett hur upplägget sett ut, hade underlättat övergången från föräldraboendet till det egna. Rent praktiskt hade ungdomarna mer kunskap än om de inte hade haft detta tidiga ansvar. Det fanns ändå en distinkt skillnad mellan ungdomarnas upplevelser. En del såg erfarenheterna som positiva medan andra ansåg att dessa åtaganden medfört ett alltför tidigt ansvar. Det som beskrivs är ju i stort sett likartade praktiker. Skillnaden, som jag förstår den som, rör de sociala aktiviteterna kring måltiden. De ungdomar, som lagat och ätit maten med sina syskon därför att föräldrarna arbetade mycket och sent, var de mest kritiska. Vuxna hade inte alltid funnits med vid måltiderna. Retrospektivt ansåg dessa ungdomar att det hade varit utmanande och inte något de skulle valt om de själva hade fått bestämma. De ungdomar som däremot lagade mat för att underlätta för föräldrarna eller att det sågs som pedagogiskt men där alla vanligtvis åt tillsammans var mer positiva i sina ordalag. Givetvis var det inte enbart själva lagandet av maten som sattes i fokus när dessa erfarenheter polariserades. Middagsmålets sociala betydelse beskrevs ofta av ungdomarna i studien. Det är också där samtal tar plats och familjen som symbol skapas (jfr Charles & Kerr, 1988; Holm, 2001a, 2001b; Holm, 2003; James, m.fl., 2009). Att i elva- till tolvårsåldern återkommande äta egenlagad middag med syskon men utan föräldrar är inte samma sak som att laga till en gemensam måltid där alla deltar och delar upplevelsen av vad som åstadkommit. Berömmande ord direkt när maten äts, även om resultatet inte alltid varit välsmakande, är inte samma som en bekräftelse i efterhand där referenspunkten saknas. Att maten är en tydlig familjeangelägenhet framgår genom att det är ett återkommande tema inom kvalitativ måltidsforskning där maten och måltiderna ses som kittet i familjegemenskapen (DeVault, 1991; Ekström, 1990; Holm, 2003; Murcott, 1983). Forskare menar dock att den gemensamma måltiden är utmanad vilket finns exempel på i denna studie (Fischler, 1988; Warde, 1997). Vardagens ramfaktorer innehöll exempelvis en tidsproblematik. Det kunde också vara en familjeangelägenhet men att det troligtvis var en kombination som påverkade. Flera påtalade att kunskaperna,

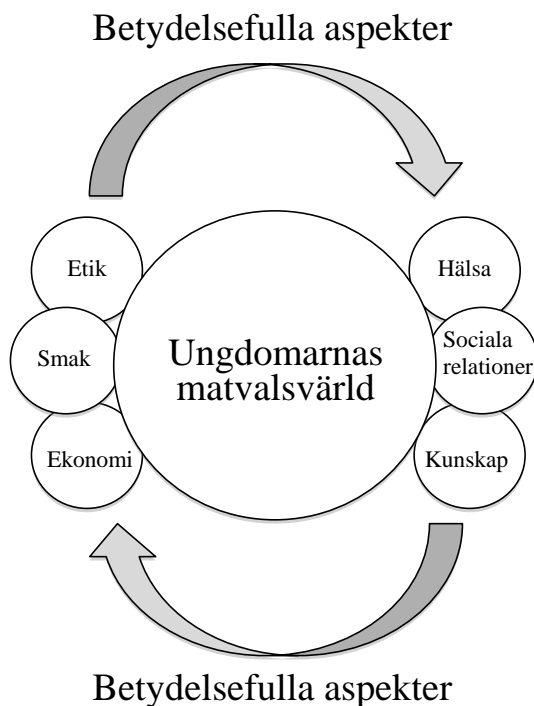
ansträngningarna och ansvarstagandet som var associerade med det tidiga matlagandet hade två delvis kontrasterande aspekter, å ena sidan utmaningen i sig, å andra sidan de erfarenheter denna genererat och som var värdefulla när de flyttat. Det var trots allt bra att ha kunskapen man tillförskansat sig även om processen att erhålla den inte alltid varit enkel. Utifrån detta går det att betrakta föräldrars syn på i vilken omfattning barnen bör delta och ha ansvar i hushållet. En fråga är om barn förväntas vara kompetenta aktörer eller inte. Ett synsätt förbundet med barns egen förmåga att besluta och agera som ibland förknippas med ungas konsumtion i samhället kan enligt mitt förmenande likväl överföras till hur föräldrar förhåller sig till barns medverkan i hushållets åtaganden (jfr Qvortrup, 1994).

Ungdomarna berättade mestadels i positiva ordalag om sina erfarenheter men en del aktiviteter som iscensatts och val som föräldrarna gjort, kritiserades till viss del av ungdomarna. Inga uttalanden tyder på att erfarenheterna upplevdes som felaktiga men ungdomarnas reflektioner i kritiskt granskande tillbakablickar tydliggör ändå synen på händelser och erfarenheter. Ungdomarna uttryckte i grunden en förståelse för hur matval och mathantering gjordes av föräldrarna. Inte sällan följdes kritiken upp med förklaringar om varför maten exempelvis inte var så hemlagad eller varierad som ungdomarna önskat. En slutsats som jag kan dra från uttalanden är att vissa föräldrar inte ansågs, kunna, hade tid att, eller att de ibland var ointresserade av att laga mat. Forskning visar att ungdomar har olika önskemål och bedömningsgrunder beroende på vilken måltid det gäller. Huvudmåltiden förväntas exempelvis vara mer varierad, hälsomässig och bättre balanserad till sitt innehåll än övriga måltider (Contento, m.fl., 2006). Min mening är att ungdomarnas kritiska förhållningssätt bör ses i ljuset av att deras föreställningar om hur det bör vara inte alltid stämde med hur det varit. Oavsett hur det varit, var fördelen med att flytta att de då själva kunde bestämma hur de ville ha det. Flertalet ungdomarna konstaterade att efter flytten hade de för första gången tillåtits eller haft möjligheten att på egen hand ansvara för sina matval. Troligt är att ungdomarna under senare delen av uppväxten haft tillfälle till att öva sig i att i större eller mindre omfattning ta matansvar. Det kan också noteras att långt ifrån alla ungdomar sökte detta ansvar av egen drivkraft och hade några föräldrar inte initierat ett ansvarstagande är det fullt möjligt att en del ungdomar inte varit lika aktiva som de nu kom att bli.

Kapitel 6

Betydelsefulla aspekter i ungdomars matval

Tidigare kapitel gav en övergripande presentation av den matvalsvärld ungdomarna till viss utsträckning lämnat och den nya som de börjat utforska och ta del av. Detta kapitel belyser mer detaljerat betydelsefulla aspekter i ungdomarnas matvalsvärld. Genom att använda mig av den framtagna analysmodellen (utifrån samtalsguiden, se Figur 1, kapitel 4) har det varit möjligt att identifiera dessa aspekter. Utgångspunkten i analysmodellen är ungdomarnas matval med dimensionerna handling, relationer och etik. De aspekter som presenteras i kapitlet berör alla varandra. Genom att särskilja dem tydliggörs etiska ställningstaganden, smakpreferenser, ekonomiska och hälsomässiga aspekter, sociala relationer, och kunskaper i ungdomarnas matvalsvärld (se Figur 2). Kapitlet kan förstås utifrån forskningsfrågorna: Hur resonerar ungdomar om och kring val av mat och hur relateras detta till miljö och klimat?

Figur 2. Analysmodell. Modellen beskriver betydelsefulla aspekter identifierade i ungdomarnas matvalsvärld inkluderande etik, smak, ekonomi, hälsa, sociala relationer och kunskap.

Ungdomarna är inga oskrivna blad, vilket går att utläsa i föregående kapitel. En del mathändelser och upplevelser från uppväxten har påverkat mer än andra. Sammantaget har erfarenheterna en fortsatt betydelse för hur ungdomarna tänker och agerar runt matvalen. De har efter flytten friheten att själva bestämma över sin situation. Ungdomarna kan avgöra om de vill dela boende och/eller måltider med någon. De kan göra smak- och hälsomässiga ställningstaganden, inse att ramfaktorer som ekonomi och kunskap påverkar deras liv på ett nytt sätt men även begrunda vilka etiska överväganden de själva är villiga att göra. Inte sällan finns multipla skäl bakom de matval som görs. Studiens avsikt är att speciellt belysa miljö- och klimatrelaterade val men för att kunna förstå ungdomarnas avväganden vill jag visa på övriga aspekter av betydelse.

Etiska matval

I följande avsnitt kommer ungdomarnas etiska ställningstaganden kring matvalen att beskrivas och identifieras för att om möjligt exemplifiera hur argumenten

kring dessa har formulerats. Tidigare avsnitt har berört etiska ställningstaganden i förhållande till föräldrarnas ageranden. Här sätts fokus på de etiska val som ungdomarna själva sade sig beakta. Materialet är överlappande till sitt innehåll och etiska ställningstaganden kan innebära mer än vad ungdomarna själva valde att tala om. Exempelvis pratade de inte om matsvinn och matinköp anpassade efter åtgång i anslutning till etiska ställningstaganden men detta har jag anledning att återkomma till i andra relevanta sammanhang, exempelvis i kapitel 7.

En del ungdomars val av mat kunde skilja sig åt i teori/tanke men i praktiken/handling kunde dock valen bli lika miljö- och/eller klimatsmarta, eftersom andra skäl än de etiska kunde avgöra valet. Det fanns de som valde ekologisk mjölk för att den smakade gott, inte för att den var miljövänlig. Detsamma gällde för ungdomarna som valde bort kött. Beslutet kunde vara ekonomiskt grundat eller bero på smak och konsistens. Det behövde inte vara klimathänsyn som var motivet men konsekvensen blev ändå den samma, inget kött på tallriken.

På motsvarande sätt kunde andra ungdomar explicit motivera sina matval som etiska i tal och handling. Hur valen sedan gjordes var inte i konsekvens med angivna ställningstaganden. De ungdomar, som under studiens gång förde fram klimataspekterna som det främsta miljöargumentet, agerade utifrån uppfattningen att valen skulle innebära minskade koldioxidutsläpp. De förespråkade lokalproducerad mat, mer grönsaker, vegetariska alternativ och minskad eller ingen köttkonsumtion. Denna matvalsretorik blev med tiden allt mer allmän även bland de ungdomar som inte använde dessa argument för de egna valen. Inte sällan reflekterade de ungdomar som valde kött över sina ställningstaganden. De flesta var bestämda över att det skulle vara svenska produkter som de menade innebar bättre djurhållning med kortare transporter och/eller att svensk produktion kunde man lita på. Många förknippade ekologiska val med aktivt agerande för miljön. Argument för att välja ekologiskt inbegrep en förhoppning om bättre djurhållning, mindre konstgödsling och bekämpningsmedel i produktionen och produkten. Om ekologiska alternativ förekom kunde dessa väljas med motiveringen att:

Precis man vet att man äter något bra, med inte så mycket kemikalier ändå. Fast jag vet inte hur stor skillnad det egentligen är mellan vanlig yoghurt och ekologisk yoghurt för det när det gäller mjölken åtminstone i Sverige så behandlas djuren väldigt bra i alla fall. Fast börjar de lägga ned de vanliga kobönderna så blir det sådan storproduktion och det är inte bra. Men ja det känns bra också så ekologisk yoghurt äter jag ganska ofta. (tjej 54)

När tjejen funderade över för- och nackdelar med ett etiskt ställningstagande övervägde fördelarna med ekologiska val i yoghurtdisken såväl som i allmänhet. Ibland prioriterade ungdomarna produkter utan E-nummer, eller som flera uttryckte det, okända tillsatser. Helst skulle maten vara bra för dem själva och inte bara för miljö och klimat. Etiska ställningstaganden kunde också variera beroende på produkt och hur den uppfattades.

Huvuddelen av ungdomarna gjorde ibland (av olika skäl) etiska val. Ungdomarna som sade sig alltid försöka välja aktivt utifrån vad de uppfattade som bra för miljön och klimatet var till antalet ungefär lika många som de som inte beaktade miljöproblematiken när de valde sin mat. Vanligast var att ungdomarna hade ett grundargument för sina etiska ställningstaganden. Ibland reflekterade vi tillsammans över att det också kunde finnas andra miljörelaterade orsaker till att de valde som de gjorde. Ungdomarna anförde ofta flera etiska skäl som angelägna men dessa förändrade ändå inte motivet för valen de gjorde. Däremot tyckte någon att det var en bonus om flera argument påverkade det egna ställningstagandet. Över tid hade också de etiska argumenten skiftat. Inledningsvis kunde djurfrågor engagera men med tiden skedde en förskjutning till miljö- och klimatfrågor.

Etiska ställningstaganden växte fram och ibland ändrades åsikterna efterhand vilket kan uttryckas som att kunskapen ökade. En annan tjej gav ett exempel på detta:

Nej med just ekologiskt har jag inte alltid varit sådan. Det har jag börjat med nu. För förr när jag var liten, kom jag ihåg, så tyckte jag det var onödigt att köpa ekologisk mjölk. För den var en krona dyrare och då visste jag inte vad det var. Jag visste bara att den smakade samma och var en krona dyrare och förstod inte alls vitsen med det. Men nu tycker jag det är värt det.

Ann - Var tror du den här kunskapen har kommit ifrån?

Nej men, det är väl om man bryr sig, om man lyssnar, om man bara är lyhörd så hör man ju. Man snappar ju upp det man vill höra. Så om någon pratar om det så tycker jag det är intressant och så lyssnar jag. (tjej 47)

Uttalandet är enligt mig en bekräftelse på att om något som sägs eller skrivs är intressant och når igenom bruset som ständigt omger ungdomarna adderas innehållet till tidigare erfarenheter vilket i sin tur resulterar i nya, eller ett omprövande av tidigare ställningstaganden. Under tiden studien pågick kunde också en förändrad argumentation kring matvalen i förhållande till miljö- och/eller klimatfrågor urskiljas hos flera ungdomar. Vid det första samtalet visste en del inte

riktigt vad vissa miljörelaterade begrepp stod för. Längre fram i studien använde samma ungdomar aktivt dessa begrepp när de talade om dessa frågor. Andra, och i synnerhet de som tidigare engagerat sig i klimat- och miljöfrågor, hade det mesta kring etiska ställningstaganden klart för sig första gången vi träffades. Dessa vidhöll också sina ståndpunkter över tid men även bland dessa blev ställningstagandena allt mer nyanserade och utvecklade. Några av ungdomarna hade själva lyssnat till hur politiska representanter uttryckte sig en av dem beskrev:

Vi var i EU-parlamentet och en EU-parlamentariker pratade mycket om miljö och sa att det inte alltid är bättre med svenskodlade tomater för det kräver ändå att man behöver värma upp växthus och en massa sånt än att frakta tomater från Asien eller nåt sådant. Så jag tänker inte så himla mycket på det fast man skall göra det. Jag vet faktiskt inte. (tjej 36)

Tjejen var en bland flera som påtalade att kunskapen om klimatfrågor hade fördjupats. Ibland tog hon ställning för ekologisk val som hon ansåg viktiga och medgav att hon blivit mer positiv till miljöfrågor ju mer information hon fått. Transportfrågan hade dock ännu inte nämnvärt påverkat hennes matval.

Hos en majoritet av ungdomarna fanns en uppfattning om ett samband mellan etiska matval och ökade kostnader för egen del när ekologiska och solidariska (symbolmärkta) produkter valdes. För många av ungdomarna var ett miljövänligt val synonymt med att välja symbolmärkta produkter. Miljöval blev därmed mer kostsamma ansåg dessa ungdomar. Det fanns också de som problematiserade kostnadsaspekten på sina miljöval. De menade att det inte behövde bli dyrare, det kunde rent av bli billigare beroende på vilka val som gjordes. Att exempelvis välja bort kött och flygfraktade varor ansågs rimligt eftersom matkostnaderna blev lägre. Ungdomarna reflekterade ofta över att ett etiskt matval skapade ett mervärde som ibland legitimerade en eventuell merkostnad. En av ungdomarna, som uttalat värnade om klimatet och lät ekonomin styra sina matval, påtalade att när han valde kött blev det ekologisk. Att välja ekologiskt var dock inte en strategi som gällde andra varor. Killen funderade också över vad maten kostar och över affärernas lågprisvaror i förhållande till hur miljöbelastande de är:

Nej man slås ju inte av att det skulle vara helt rimligt eller så. Det är hyfsat jag köper mycket basvaror och mycket rotfrukter och sådär, så det blir inte så dyrt. Sen är det också det att man inte vet. Hur kan lågprismärken, varför kan det kosta halva priset? Vad är skillnaden? Blir man inte mätt på det här? Eller är det jättemiljöovänligt eller är det att det kommer från Kina eller vad är det? Man vet ju inte vad det är? Vad är det som gör att det kan vara så mycket

billigare. Det vill man veta. Man vet ju inte riktigt vad det är man köper. Det står ju inte på det. (kille 53)

Att välja klimatsmart blev inte så dyrt ansåg denna kille men valen innebar också en osäkerhet för han visste inte riktigt vad det var för varor han valde. Det framkom ofta att ungdomarna upplevde att de saknade information och kunskap om mat relativt etiska ställningstaganden. Därför blev det också svårt att förhålla sig och ta ställning till ämnet och i förlängningen matvalen. Det kunde också vara som en tjej reflekterade:

Av någon konstig anledning tittar jag mer efter Krav och närproducerat på mejeriprodukter än på andra varor. Jag kan inte påstå att jag i övrigt tänker särskilt mycket på klimatet när jag väljer mat om det inte finns en väldigt tydlig markering. Frukten är jag värdelös på, eftersom jag älskar exotiska frukter. Givetvis kan säsong påverka valen.(Tjej 41)

Vad tjejen beskriver är att det finns tillfällen där ställningstaganden för miljön görs men att problematiken inte alltid beaktas. Implicit finns ändå en bedömning av vad som anses fördelaktigt för miljö och klimat och vad som är ett sämre val. Indirekt uttrycks att frukt efter säsong är bra miljöval och att exotiska frukter ofta innebär exempelvis klimatbelastande transporter.

En del ungdomar berättar att de omedelbart tog ställning när det blev dags för eget hushåll. Valen blev miljöinriktade vilket var viktigt berättar en av ungdomarna:

Ja det var det. Jag tycker det är lite viktigt att det är kravmärkt och sånt där. Skall man i alla fall äta, så kan man lika gärna äta något som är bra för miljön.(tjej 56)

Exemplet visar ett tydlig etiskt ställningstagande. Men inget var hugget i sten vilket många av ungdomarna var tydliga med. De var medvetna om att de blev påverkade i sina ståndpunkter men att de också själva hade möjlighet att påverka sin omgivning och på vilket sätt detta kunde göras. En av ungdomarna hade i det egna boendet allt mer börjat beakta etiska ställningstaganden. Hon svarar på frågan hur hon tänker runt miljö och klimat i samband med sina matval:

Ja det är det nog viktigt, det är det nog lite grann. Men jag har ju fått intryck från andra och från media och sådär, något som har påverkat väldigt mycket så det är väl både och. Hemma tror jag att jag har påverkat mina föräldrar i deras

... val också. När de är och handlar att ”ja, nej ni skall inte köpa Chiquita nu” (skratt) utan sådär. Så det är nog både och att de har påverkat mig och jag har påverkat dem också tror jag.

Ann - Och de har byssnat på vad du säger?

Ja det tycker jag. (tjej 35)

Tjejen beskriver att det dels varit en växelverkan i hur hon påverkats och själv påverkat andra, exempelvis föräldrarna men också att påverkan skedde på flera arenor. I samtalen med ungdomarna framkom det ofta att deras ståndpunkter regelbundet omprövades när de själva blev påverkade. De kunde bli påverkade av kompisars aktiva ställningstaganden och ibland genom att ta del av deras motiveringar. Detta innebar inte att ungdomarna explicit ville påverka varandra genom sina etiska val. En av ungdomarna som miljömässigt övervägde de flesta av sina matval och som delvis av samma skäl var vegetarian berättade om hur hon förhöll sig till att kommunicera sina ställningstaganden:

Nej inte aktivt, jag vill inte tvinga mig på folk. Men om de frågar så, är det vegetariskt, eller det är så om det är mat på en restaurang eller i skolan då kanske jag säger varför jag är det. Men det är inte speciellt prat om det. Men jag har umgåtts väldigt mycket med min kompis hemma och hon vet att jag tycker mycket om ekologisk mat så hon skickade faktiskt ett SMS häromdagen och skrev att ”jag har köpt ekologiska bananer” tror jag, så just så, att ”jag var stolt över mig” eller något sådant just att jag påverkade henne (skratt). Fast det är inte medvetet så är det inte. (tjej 54)

Det framkom tydligt att hon inte aktivt ville påverka andra med sina etiska ställningstaganden. Men frågade någon motiverade hon exempelvis sina vegetariska val. Däremot antog hon att när det gällde en nära kompis blev hennes ställningstaganden tydligare och att detta nu hade haft en påverkan. Tjejen var glad över kompisens ekologiska val av bananer eftersom detta bekräftade att de egna ställningstagandena var värda att beakta.

Etiska överväganden ur ett miljö- och klimatmässigt perspektiv

Ungdomarna funderade ofta kring de matval en konsument ställs inför. Bland de som aktivt valde ur ett miljömässigt perspektiv fanns det som nämnts flera argument till detta. Ibland kunde tankegångarna innefatta delar av den komplexa kedjan av fodertillverkning för djuruppfödning med sina metan- och koldioxidutsläpp, transportkrävande storskalighet, kostnadseffektivitet och producent-

ansvar men också moralaspekter och solidaritet. En av tjejerna reagerade över livsmedelshandelns utbud och reflekterar över detta på följande sätt:

Det pratas om att man skall äta närproducerad mat. Det är en jättestor grej. Men är det samtidigt bättre att äta tomater från Sverige som blivit odlade i växthus, uppvärmda växthus eller är det bättre att köpa tomater från Spanien som blivit transporterade? Det finns ju inget bara helt rätt eller helt fel. Även om det kanske är bra att äta saker som är transporterade så långt har man ju ändå släppt ut växthusgaser och sådant där genom att värma upp så på det sättet är det dåligt. Så jag vet inte, det är svårt. Men i framtiden kanske man kunde titta lite mer på sådant. Sedan så tänker jag, jag tror i alla fall det är mer miljövänligt att transportera saker med båt i stället för med flyg och att, kanske gör det... och jag vet inte ... kanske att man väcker debatt kring grejer också och ser, bara gör folk medvetna. Man kanske inte behöver äta tomater varje dag under vintern. Utan man kan äta det på sommaren och kanske lite mer sällan för då minskar man det i varje fall lite. Man behöver inte avstå från allt. Men vi har ju så himla mycket eller så.

Ann - Måste vi ha det då?

Alltså jag tro inte det, men på ett sätt är det ju skönt. På ett sätt är det skönt och ha det och man skulle ju helst inte vilja avstå ifrån det. Men jag tänker ofta sådär att jag gärna hade kunnat avstå något av mina val om jag hade kunnat ge maten till någon som hade behövt den bättre. Jag menar inte att jag gärna skulle svälta men jag behöver inte ha en mataffär som har, där jag kan köpa *allt*. Där jag kan köpa 100 saker av *allt*. Varje dag utan...

Ann - Du behöver inte ha det valet?

Alltså jag vill. Jag menar jag kan ha en sorts ketchup jag behöver inte ha 20 sorters ketchup. Och då kan de andra sorternas ketchup åka till andra människor som kanske också behöver maten. För det är väl, ja det är väl så jag tänker fast jag vet inte. (tjej 47)

Vad tjejen beskriver är att ställningstaganden i miljö- och klimatfrågor upplevdes som komplicerade med många aspekter att beakta och överväga. Beroende på vilka val som gjordes föll de olika argumenten på plats. Hon uttryckte tydligt att för egen del fanns ett intresse till förändring, hon måste inte ha ett utbud i affären i likhet med det hon tidigare varit van vid. De ungdomar som inte sade sig väga in miljö- eller klimatställningstaganden i matvalen argumenterade också för att de inte valde mat utifrån dessa kriterier. En av ungdomarna som lade stor vikt vid att varje dag försöka få till egenlagad mat reflekterade över sina etiska ställningstaganden i matvalen:

Jag är dålig på att tänka på det. Det är inte så att jag köper ekomjölken bara för att det är ekomjolk. Jag har inte nog kommit dit i mitt miljömedvetande. Så närproducerat tycker jag att det inte är riktigt bevisat än att det är så himla mycket mer miljövänligare. Jag är inte så miljömedveten när jag handlar mat det är jag inte. Jag är mer prismetveten kan jag väl säga. Likadant med svenska tomater som kommer jättetidigt de är definitivt inte bra tomater. De luktar inte ens tomater och de är odlade i växthus. Då är de holländska bättre tomater. [...] Men jag har ändå kommit fram till det att kravmärkt och eko inte är, det är inte tillräckligt bevisat bra för mig för att det skall vara bättre och mer värt pengarna. För det är ändå att mjölken är någon krona dyrare och gud vad är det mer? Bananerna är lite dyrare. Och jag tycker inte riktigt än att det är värt det, istället för att köpa ett paket mjölk till. Så kan jag väl säga sammanfattningsvis är det nog så. (tjej 46)

Såsom denna tjej poängterar ifrågasätts trovärdigheten runt specifika miljöval med certifiering. Ifrågasättandet blir på så vis ett argument för hennes ställningstagande. Några av ungdomarna som hade denna uppfattning påtalade det arbetsamma med att få tillvaron att gå ihop. Det gick åt mycket egen energi för hantera vardagen och att då även tänka på miljö och klimat skulle bli ytterligare en aspekt att beakta.

Många ställningstaganden var länkade till ungdomarnas ekonomiska situation. Om någon vara ansågs dyr (exempelvis nötkött) underlättade detta i sig beslutet och priset blev ett incitament att avstå. Det fanns också val som styrdes av tillgång eller brist på kunskap. Exempelvis kunde det finnas ett visst motstånd till att välja mat där färdighet och/eller förtrogenhet att laga till den saknades. Baljväxter var utmanande för ungdomarna på olika sätt. Flera uttryckte att de hade brist på kunskap om hur de skulle tillreda torkade baljväxter och därför oftast använde processade och paketerade produkter. Vilket vissa antog inte var det miljömässigt bästa alternativet. Andra ungdomar som primärt inte hade ett miljöargument för att använda baljväxter hade dock kunskapen att själv tillaga dessa.

En del av ungdomarna kunde koka och laga baljväxter.

Bild 1. Falafel på kokta kikärter.

Bild 1 visar resultatet av blötläggning av kikärter som beretts till falafel. Tjejen påpekade att det hade blivit en stor sats men att det å andra sidan blev mat till fler dagar.

En stor del av studiens ungdomar valde att då och då ta hänsyn till miljön vid matvalen, när det fungerade och passade in i situationen. Vissa varor var enkla att ta ställning till och i andra fall var valet givet eftersom de gjordes enligt rutiner ungdomarna vara vana vid hemifrån (exempelvis när det gällde ekologiska alternativ). Många ansåg att mejeriprodukter tydligt kommunicerade sina ekologiska budskap vilket vissa tyckte var en förutsättning för att de etiska/ekologiska valen inte skulle utebli. Alla sökte inte efter miljövänliga alternativ. Stod dock miljömärkta varor ur samma produktgrupp sida vid sida i butiken var sannolikheten större att ungdomarna valde ekologiskt. En tjej sa: ”Ja det är inte så att jag bara så, köper ekologiskt, men står det två bredvid varandra så tar jag den ekologiska. Ja det gör jag” (tjej 38). Hon tog inte hänsyn till priset i första hand men tillgängligheten och utbudet var viktigt. Förelåg ingen pris-skillnad kunde detta faktum ibland avgöra till det ekologiska valets fördel för en del av ungdomarna. Andra berättade att de valde ekologiskt trots ett högre pris. Mjölks och bananer fördes fram som varor där ungdomarna många gånger övervägde ekologiska val och ofta ansågs att köpen marginellt påverkade den ekonomiska situationen. En av ungdomarna beskrev hur hon tänkte vid val av bananer:

Ibland så köper jag Kravbananer och ibland så köper jag inte det. Det beror på hur rik jag känner mig (skratt). Säg, hur duktig jag känner mig, för jag känner mig mycket duktigare om jag köper Kravbananer än andra Chiquita bananer. Ja. Ja.

Ann - Det är lite...priset som avgör i förhållande till det du har i plånboken?

Ja precis.

Ann - Får du pluspoäng av dig själv då om du köper Kravbananer?

Ja, ja det får jag. Då känner jag mig lite duktigare (skratt).

Ann - Är det värt det?

Det kan vara värt det (skratt). Ja det gör jag...

Vi fortsatte samtalet och tittade på fler bilder av det matval hon gjort och hon visar vilken mjölk som valts.

Val av mjölk hade betydelse för uppfattningen om sig själv som konsument.

Bild 2. Mjölk med pluspoäng.

Ja just det ekologisk mjölk för det skiljer ändå inte så himla mycket på vanlig mellanmjölk och ekologisk mjölk så då tänker jag eller då tycker jag att det är mycket bättre att köpa ekologisk.

Ann - Så då väljer du det?

Ja.

Ann - Alltid?

Äh, förut så gjorde jag nog inte det men sedan så hade jag nästan som ett projekt när vi var ute [på resa]. Då insåg jag det att det är mycket bättre att köpa ekologiskt och så.

Ann - På vilket sätt insåg du att det var bättre?

Ja alltså det är bättre för miljön till exempel som man köper ekologiska grönsaker och så är det inte besprutning och så. Då tror jag hela miljön mår bättre av det. (tjej 36)

Här framkommer att tidigare erfarenheter i sig inte varit avgörande för valet av mjölk men när tjejen deltog i ett skolprojekt som ledde till ökad kunskap om hur av livsmedelsval påverkar miljön resulterade det i en ny inre förhandling och en omprioritering. Exemplet illustrerar att kunskap påverkar val av mat. En annan

tjej berättade hur hon tänkte och agerade i sitt val av frukt i allmänhet och där olika faktorer påverkade beslutet beroende på vilken frukt som valdes:

Ja jag vet inte men förr åt jag ganska mycket bananer men då var det självklart ekologiskt men det är också väldigt mycket kemikalier i de vanliga bananerna. Jo...men bara för att den tanken kom nyligen det här med att det egentligen är bättre att välja äpplen än bananer. Jag vet inte men jag har alltid tyckt om bananer. Ibland får man för sig tankar.

Ann - Så från den tanken började du köpa äpplen i stället för bananer?

Alltså, men jag åt ju äpplen innan också men jag åt mer bananer.

Ann - Hur tänker du kring apelsiner då?

Ja, jag tänker mest att de innehåller c- vitaminer men de kommer ju oftast från Spanien men jag vet inte riktigt. Jag har faktiskt inte tänkt på det.

Ann - Du kanske inte köper så mycket apelsiner?

Nej det gör jag faktiskt inte. Men jag köpte rätt mycket clementiner tidigare på vintern för just att det är ganska lätt att ta med sig och är inte så kladdigt, inte lika mycket som apelsiner. Fast ja, jag är inte så systematisk, så logisk alltid när det gäller mat. En grej kan jag tänka, kan jag ha en bra tanke om, ja det är bättre att välja det men en annan så tänker jag inte alls på det (skratt). Men ofta så försöker jag men jo...(tjej 54)

En konsekvens av att nya etiska överväganden gjordes innebar att valen förändrades i takt med att den egna motivationen nyanserades.

Vegetarian - Nu, ibland eller aldrig

Utifrån ett klimatperspektiv kan det konstateras att ett minskat intag av animaliska produkter är eftersträvänsvärt, därför har jag valt att belysa hur ungdomarna explicit uttryckte sig kring vad som här kallas för en vegetarisk matregim. Återkommande framkommer olika skäl till varför ungdomarna valde vegetariskt, alternativt valde att inte äta kött. Främst var besluten baserade på miljöetiska ställningstaganden men även djuretiska eller smakmässiga skäl förekom.

Det vegetariska valet sade sig de flesta av ungdomarna ha en åsikt om eller ha funderat över, en del mer än andra. Det fanns ungdomar som aldrig övervägt att sluta med att äta kött eftersom det var för gott eller att de inte såg något uppenbart skäl att avstå. Några berättade att de drog ner på köttkonsumtionen men ville inte sluta helt eftersom det i kontexten de befann sig förenklade matsituationen. En av ungdomarna kallade sig resolut för *flexitarian*. Några av tjejerna hade uttalat svårt att tycka om kött, speciellt rött, och avstod i möjligaste mån. Färsprodukter och vitt kött som kyckling upplevdes som mindre problematiska

att äta. En av tjejerna tyckte det var bekymmersamt att välja bort kött eftersom hon inte såg sig själv som vegetarian där etiska ställningstaganden utgjorde grunden för att avstå från kött. Hon berättade att hedonistiska skäl inte var tillräckliga för att motivera sitt avståndstagande:

Ja för att det är för att jag alltid har haft lite svårt att äta kött så det är inte av etiska skäl eller så som jag är vegetarian. Vilket jag har lite dåligt samvete för. Att jag kanske borde låta bli att äta kött över huvud taget. Men när jag är hemma så kan jag äta leverpastej någon gång eller skinka kanske. Men just i skolan så blir det ... jag har slängt väldigt mycket kött så jag har kommit fram till att det bästa är att äta vegetariskt för då får jag alltid något som jag kan äta. (tjej 38)

Hon ansåg att klimatperspektivet kunde vara ett argument för att i viss omfattning avstå från kött men hon var inte tillräckligt engagerad för att helt ta avstånd:

Jag känner det att eftersom jag egentligen fördrar vegetariskt så hade det varit så lite ansträngning för mig att gå över och helt och hållet äta vegetariskt... så därför och det finns så många argument för att vara vegetarian. Det finns så många andra som ger upp så mycket mer än jag skulle göra för att bli vegetarianer så därför känns det väl lite som att det känns som det är en bättre anledning och vara en vegetarian för. Att det är något man står för än för att äta vegetariskt bara för att man tycker det är godare liksom.

Ann - Inte riktigt tillräckligt argument för dig om någon frågar?

Precis, nej det känns dumt för om man säger att man är vegetarian eller äter vegetariskt så tror folk ofta att det är för man har tagit ställning. Och jag har inte riktigt tagit ställning.

Ann - Är det inte ett bra argument som du har, att du äter lite kött men mycket vegetariskt?

Jo, det är ganska bra.

Ann - Men inte tillräckligt?

Jo, men tillräckligt och tillräckligt, det hade det kanske varit. Jag är imponerad av dem som är vegetarianer på *riktigt* och det är många som tror att jag är vegetarian och då känns det som om de blir lite förvånade att jag äter kött lite då och då ja...

Ann - Men det är inte så att det känns som om du ställs till svars inför det eller så att det är jobbigt på det sättet?

Nej det är det inte, nej det är inte så jobbigt, utan det är bara att jag ibland känner att jag borde. Det är inte något som är så att jag går och grämer mig över det. (tjej 38)

Under studiens gång valde tjejen bort kött när möjligheten erbjöds i skolan. Privat var hon pragmatisk och kompromissade sig fram med blandad mat när det passade. Omgivningens antaganden kunde vara utmanande att hantera, valen var inte självklara ens för ungdomarna själva. Valet var också problematiskt gentemot omgivningen eftersom ungdomarna uppfattade att deras val borde kunna valideras mot överväganden knutna till exempelvis miljö, klimat och/eller djurengagemang.

Utifrån ungdomarnas upplevda krav på konsekvens var det laddat att komma ut som en riktig vegetarian. Några ungdomar berättade om att förutfattade meningar ofta följde med den person som valde att äta vegetariskt. Genom valet antogs det att personen också hade ståndpunkter och argument för klimat-, djur- och/eller miljömässiga hänsynstaganden. Att välja vegetariskt kunde också anses visa politisk tillhörighet. Själva var ungdomarna över lag på det klara med att det inte alls behövde vara så. Bara för att en person väljer vegetarisk mat måste hon eller han inte ha åsikter i dessa frågor. Ibland kunde det då vara enklare att inte öppet visa sina ställningstaganden. Situationen kunde bli komplicerad och högst påtaglig när frågor ställdes och andras antaganden skulle besvaras. Argumenten var inte formulerade och jag förstår det som att det kunde vara besvärande att inte svara i enlighet med det förväntade. En av tjejerna berättade om sin egen strategi:

Nej jag tycker det är jobbigt med det där diskussionerna, jag tycker det är jobbigt att folk inte kan acceptera. Och börjar man sådär, ”ja men, ja det är bra för naturen” ja då är man helt plötsligt miljöpartist. Eller du vet så här... Man klassas så himla mycket, man placeras i ett fack bara för att man väljer att vara vegetarian. Så därför brukar inte jag göra, jag brukar oftast bara inte äta. (tjej 47)

Under studiens gång valde hon att bli vegetarian, ett beslut hon höll fast vid. Svårigheten var den stereotypiska bild av vad hon i övrigt förväntades vara. Det handlade om ideologier som hon inte per automatik ville acceptera och underordna sig och definitivt inte såg sig ha anledning att diskutera med folk i allmänhet. Inte minst eftersom hon i framtiden höll för troligt att beslutet kunde revideras och det hela tenderade därmed att bli en trovärdighetsfråga.

Ungdomar med erfarenheter av att äta vegetarisk mat hemifrån hade många gånger en flexibel inställning till detta. Ibland var det någon förälder och/eller äldre syskon som alltid eller periodvis valde vegetarisk mat. Berättelserna visar på att dessa äldre syskon fungerade lite som dörröppnare. Några av ungdomarna i

studien hade lång erfarenhet av att välja vegetarisk mat. Valet hade ibland motiverats av djuretiska ställningstaganden i kombination med uppfattningen om att kött inte var gott. För ett par av ungdomarna, som under uppväxten valt att bli vegetarianer och vars föräldrar inte själva valde vegetarisk mat, fördes matansvaret över på dem själva (detta berörs i kapitel 5). Andra berättar om att de avstått från att växla över till vegetariskt så länge de bodde hos föräldrarna. En tjej beskrev insatsen som alltför betungande när hon ställts inför ett ultimatum och valde att inte dra frågan till sin spets:

Det gjorde min familj rätt klart för mig att om jag ville bli vegetarian ”så kommer du få ta ansvar, rätt mycket ansvar för det själv”. Och det orkade inte jag. Sedan så blir det ganska mycket bök man skall hem till folk och de måste göra undantag. Det blir för mycket bök och det blir för mycket undantag, man blir för jobbig. (tjej 40)

Följderna av att ta steget till vegetarisk mat blev helt enkelt för utmanande för den här tjejen. Det framkom att ett avsteg från familjens matordning hade inneburit förändringar inte bara för henne själv utan också för omgivningen. Just familjens del i förändringen förstod jag var en avgörande orsak till att under uppväxten avstå från att bli vegetarian. Andra ungdomar (det är i huvudsak tjejer som talar om dessa erfarenheter) berättade om att föräldrarna krävt att de skulle lära sig vilka näringsmässiga konsekvenser ett vegetariskt alternativ innebar. En förälder hade, baserat på tidigare erfarenheter, bestämt avrätt eftersom det fanns farhågor om att det skulle bli svårt att hålla kroppsvikten uppe. Grundat på vad ungdomarna sammantaget berättade förstår jag det som att en del föräldrar inte önskade att barnen blev vegetarianer så länge de bodde hemma och gick i grundskolan. Liknande iakttagelser har andra forskare noterat (jfr Stjerna, 2007). Anledningarna kan antas vara flera. Föräldrarna var ibland inte själva insatta i vegetarisk matlagning och varken kunde eller ville anpassa sin matvalsvärld efter nya önskemål. Vidare kunde farhågor om att barnen inte skulle få i sig tillräckligt med energi och näring ha spelat in. Även om de var få, så fanns det exempel där föräldrar efter ungdomarnas flytt försökte påverka dem att inte bli vegetarianer.

Det var trots allt flera ungdomar som prövade på att enbart välja vegetarisk mat när de fick ansvar över sitt eget hushåll. Få av dem som sade sig vara vegetarianer avstod från mjölkprodukter, ägg, fisk och skaldjur. Gränsen för vad en vegetarian kan äta blev för många lite diffus och odefinierad. Genom att inte dra allt för tydliga gränser kunde en del ungdomar fortsätta att äta godis även om det innehöll gelatin, något som flera kommenterade. En tjej förklarade att till skillnad

mot när hon bodde hemma (då hade föräldrarna haft invändningar) hade det inte blivit några direkta reaktioner när hon berättade att hon valt att bli vegetarian. Maten hade anpassats efter hennes behov när hon var hemma på besök. Samtidigt var hon aktiv i en förening där alla brukade äta en gemensam måltid. Vid dessa tillfällen valde hon att ibland avstå från att äta av maten i stället för att öppet gå ut med att hon var vegetarian. En lösning hade blivit att säga att hon senare skulle äta hemma hos familjen. Genom att inte berätta att hon var vegetarian menade hon på att det fanns en öppning till att återgå till konventionell mat utan att förklara sig två gånger. Det kunde också vara utmanande att sluta vara vegetarian. Efter att ha ätit vegetariskt i många år berättade en tjej att hon i själva verket nu önskade försöka äta kött igen. En återgång som var ett dilemma för att hon inte riktigt visste hur det skulle gå till och hur hon och omgivningen skulle reagera. Ett starkt argument för att inte längre vara vegetarian var att om hon i framtiden fick barn ville hon inte att barnen under uppväxten skulle bli vegetarianer och då var det bra om hon själv åt kött. Detta var en problematik hon funderat mycket över.

Bland de ungdomar som uttryckte att de inte kunde tänka sig att enbart äta vegetarisk mat var förklaringen ofta att de aldrig ätit vegetariskt tidigare eller så hävdade de att kött var för gott för att avstå ifrån. En vegetarisk valmöjlighet hade inte heller alltid erbjudits i skolan. För en del blev det en utmaning att pröva helt vegetariska rätter när de flyttade hemifrån. Andra fann ett mervärde i möjligheten att välja vegetarisk mat när de så önskade. De flesta av ungdomarna påtalade att de var positiva till att äta vegetariskt, men menade, att man för den skull inte måste bli vegetarian.

Pragmatiska matval

Oavsett vilka bevekelsegrunder ungdomarna hade till sina etiska ställningstaganden, förekom situationer, där exempelvis ekonomiska eller hedonistiska argument hade företräde. När det erbjöds något utan kostnad fick de etiska övervägandena underordnad betydelse jämfört med när ungdomarna själva betalade eller när det fanns ett socialt tryck. Inte så att det var vanligt att någon som var vegetarian exempelvis valde att äta kött bara för att det var gratis men det kunde hända. En tjej berättade att när hon hälsade på sin farmor var det bara att äta vad som serverades. Däremot problematiserades sällan ursprunget på kött eller på vilket sätt bananerna odlades, när man blev bjuden. Några tillstod att i sammanhang, där man själv inte betalade utan blev bjuden, var sällan de etiska frågorna aktuella. Någon undvek alltför utmanande erbjudanden, som gick stick i stäv mot de egna preferenserna, men då var det ofta hälsan som var i fokus. Att

bli erbjuden eller bjuden på något kan alltså vara en utmaning mot etiska principer.

Ställningstaganden, som kan beskrivas som politiska, förekom i ungdomarnas matval även om få uttryckte att andemeningen med valen var uttalat politisk. Mat som ansågs alltför billig, ett återkommande uttryck, hade en viss politisk framtoning när vissa märkesvaror kommenterades. Flera tvivlade på att arbetsförhållandena för de människor som arbetar med att ta fram de billiga produkterna är drägliga. En tjej förklarar sin syn på varför hon helst valde bort dessa varor:

Det känns att de här produkterna inte kommer från rätta ställena, att det är barnarbete bakom en sådan produkt. De framställs så billigt. Att det måste vara fusk någonstans bakom eftersom det är så billigt. [...] Ställena måste ha en godkänd arbetsmiljö och att människorna behandlas på ett värdigt sätt. Även om de är lågavlönade så skall arbetarna ändå få en lön och ha rättigheter. (tjej 37)

Ett ifrågasättande, som för många var skäl nog att avstå, även om varorna prisvärt var lockande. Flera av ungdomarna uttryckte en uttalad vilja att inte stödja exploateringen av arbetskraft där systemet innebär en utsatt och svår livssituation för den enskilde arbetaren. Samma motiv återkom när de resonerade om varför de ibland valde solidariska varor. Många av ungdomarna poängterade, att det kändes tillfredsställande att veta att de som producerat varorna de köpt, arbetade under drägliga villkor. Jag tolkade det till att för en del ungdomar föreföll det mer angeläget att prioritera denna typ av varor än att exempelvis välja ekologiskt, även om flera kommenterade att en kombination av båda aspekterna vore idealt.

Kemisk besprutning av bananer reflekterade många över och i detta sammanhang stod arbetarnas arbetsmiljö i fokus för resonemanget. Ibland valdes ändå inte ekologiska/solidariska bananer eftersom de upplevdes som mindre välsmakande och/eller mörknade alltför fort. En tjej löste dilemmat genom att hon via sina köp stödde arbetarnas villkor även om bananerna inte smakade lika bra. Hon löste problemet genom att välja konventionella bananer men betala för ekologiska/solidariska (som då var dyrare). En kompromiss som hon förklarade så här:

Jag tänker inte så mycket på miljön men jag tänker mycket på det här med Fairtrade och så. Jag tycker det är ett seröst problem men jag tycker inte

Fairtrade bananerna är lika goda som de andra. Fast jag vet att man verkligen borde köpa dem. Så det händer att jag köper Chiquita bananer och slår in dem som Fairtrade för att jag känner dem i affären, för att väga upp det här (skratt). [...] Men jag är inte så himla insatt i det, så det inte sådant som jag tänker så mycket på. Men ekologiskt och Fairtrade kan man gärna köpa. Det har man ju råd till så det kan man garantera. (tjej 42)

En lite ovanlig strategi på ett etiskt dilemma men för denna tjej var det en meningsfull lösning. Att, som vissa ungdomar, engagera sig för arbetare i andra länder kan ses som exempel på politisk konsumtion. Tidigare studier visar att svenska ungdomar överlag är positiva till politisk konsumtion (jfr Micheletti & Stolle, 2004b). Ett annat exempel på politisk konsumtion är några ungdomars direkta avståndstagande från multinationella snabbmatskedjor, som de ansåg politiskt inkorrekt att stödja. Ingen uttalade explicit att de undvek livsmedel från vissa länder men däremot att de försökte undvika vissa producenter som representerade en oacceptabel policy. Flera reflekterade i sammanhanget över hur svårt, för att inte säga omöjligt, det kunde vara att hålla reda på om olika varumärken producerades av en viss koncern eller ej. En av ungdomarna utvecklade sitt ställningstagande så här:

Ja det är samma sak som att jag aldrig äter på McDonalds. Nej jag har inte ätit där på vad kan det varit? Fyra år, jag har totalvägrat. Jag har inte ens gått in där. Det är för att jag har läst en bok som heter *Snabbmatslandet* och jag tog ganska illa vid mig, så det blev inget mer McDonalds för min del.

Ann - Så du tog ställning där?

Ja

Ann - Så inte ens i Surinam blev det McDonalds?

Nej

Ann - Kändes det ok?

Ja det har varit värt det.

Hon fick en följdfråga om hon kunde tänka sig att besöka någon annan multinationell kedja i landet hon besökte. Då svarade hon:

Nej det är ganska lika illa. De var med i den boken och jag läste lite hemska saker. Men om det skulle vara absolut nödvändigt, om det skulle vara så att det fanns något och det inte var McDonalds så kanske kunde man göra det någon gång [välja en snabbmatskedja]. Men de är nästan lika illa allihopa. Det är som jag tänker vid tillfälle sluta med Cola också, jag tycker Cola är uselt och

dotsamma som Nestlé, det är också jättedåligt. Jag skulle vilja sluta med storföretagen men det är inte så enkelt.

Ann - Nej det är inte enkelt, men då måste man bestämma vad som är storföretag också.

Precis. För mig är det de som lurar människor. Jag vet inte om det var Nestlé som hade bröstmjölk ersättning. När företag som blir så stora och gör sådana saker då tycker jag att då kan man ta ställning.

Ann - Du har inte kommit riktigt dit med Nestlé än?

Nej, jag har inte riktigt läst in mig på vilka de märkena är, för de har sådana där småmärken runt om kring allting. Jag visste inte heller att Mer var Cola det är helt sjukt det också. (tjej 40)

Problematiken i ställningstagandena var identifierad och denna tjej sade sig konsekvent välja bort en aktör, men att ta ytterligare steg mot att följa sina ideal fick anstå. Konsumtionen blev därigenom ett verktyg för att kommunicera åsikter och strategier i identitetsutvecklingen och skapade möjligheter för ungdomarna att uttrycka social tillhörighet (Carle & Sjöstrand, 1995; Micheletti, 2003).

Det var eftersträvansvärt att väga in etiska aspekter i matvalen men normen var inte så stark att man måste försöka göra så, det gick bra att låta bli. Skälen till varför ungdomarna inte följde sina intentioner var flera. Inte sällan framkom den ekonomiska aspekten och en grundsyn att det var alltför dyrt. En ursäkt som för de flesta var tillräcklig. Miljöval var ofta starkt förknippade med ekologiska val och synonyma med certifierade varor som ibland också ifrågasattes. En annan orsak till att inte välja mat med tanke på miljö och/eller klimat var att en de inte ansåg sig ha tillräckligt med kunskap för att kunna göra sådana val. När ungdomarna i detalj resonerade kring olika miljöfrågor, var så gott som alla kunniga inom området. De kände till argumenten för klimatanpassade matval, exempelvis att det var bra med en ökad konsumtion av vegetabilier och/eller närproducerade mat. Ändå var okunskapen ett återkommande argument till varför etiska aspekter inte beaktades oftare.

En del ungdomar var helt på det klara över varför och på vilket sätt de oftast valde maten med tanke på miljö och/eller klimat. Andra berättade att de stundtals inkluderade dessa överväganden men reflekterade samtidigt över att de inte riktigt var framme i sina ställningstaganden. Det fanns också de som bestämt sade att de sköt fram de etiska ställningstagandena på obestämd tid. Alla ungdomar jag samtalat med var förvissade om att framtiden innebar mer av miljörelaterade val för dem. Ett argument som återkom var att dessa val då skulle vara möjliga av ekonomiska skäl.

Smak

Utan tvekan är det smaken som ungdomarna återkommande för fram som den mest betydelsefulla faktorn när de väljer mat. Generellt anser de att mat skall smaka gott, vilket är vägledande oavsett om det gäller att välja mat i affären eller när den stoppas i munnen. Smaken står ofta i opposition till andra faktorer som ekonomi, sociala dilemman (som när egna preferenser skall jämkas med andra personers) etiska överväganden eller nyfikenhet. Ungdomarnas smakpreferenser var individuella och inbegrep ofta fler dimensioner än de sensoriska. Inte sällan vidgades begreppet till att inkludera faktorer som estetik och doft. Smaken uppfattades som mångfacetterad.

Många matval styrs alltså enligt ungdomarna utifrån hur något smakar och det är ofta kända och trygga smaker som väljs, smaker som funnits med under uppväxten. Genom att välja det redan beprövade riskerar ungdomarna inte att köpa något som skulle kunna visa sig smaka annorlunda än förväntat. Värsta scenariot är att det köpta eller tillagade är så osmakligt att det blir svårt att äta upp. En del berättar om misslyckade inköp men att de ätit upp fast det inte smakade gott. Andra berättar om direkt felaktiga köp där de av smakmässiga orsaker inte kunnat förmå sig att äta upp trots att det burit dem emot att slänga maten. Vid andra tillfällen har man hittat spännande smaker genom lyckade prioriteringar av något tidigare oprövat.

Ungdomarna framhöll ofta att smaken blev extra viktig när de delade måltider med andra. Vid dessa tillfällen kombineras smak med estetik och med presentationen av maten. Flera underströk också att de då själva gärna lade extra mycket omsorg kring maten. En del poängterade explicit att maten även äts med ögonen. Vikten av matens estetik underströk en av tjejerna. Hon exemplifierade med ett foto (Bild 3) av kompisens mat som varit inspirerande och påverkande:

Ja här hade kompisens gjort något som såg så gott ut tyckte jag (skratt). Det är hallonsmoothie med sådana hjärtan på, eller vad de heter men det ser himla gott ut. Så tänkte jag att man faktiskt äter med ögat också så ...hm....

Ann - Gör du smoothie någon gång?

Ja eller jag har faktiskt börja göra det. Jag blev så inspirerad. Jag har inte gjort det så mycket förut men jag blev så inspirerad när alla i vårt hus började göra det. Det såg så gott ut varje gång så jag tänkte jag skall väl också göra mig en smoothie. (tjej 36)

Kompisar inspirerade till att pröva ny mat.

Bild 3. Kompisens hallonsmotbie med frukosthjärtan.

Sensoriska och estetiska aspekter är alltså viktiga i sociala matvalssammanhang men några ungdomar konstaterade att dessa var av underordnad betydelse när de åt ensamma. En kille medgav exempelvis att fast han var mån om det han åt så:

När man är själv så sänker man standarden, man kan äta maten ändå. Det behöver inte ens vara gott. Bara det är något att äta. Men är man några stycken skall det vara gott. Det skall se snyggt ut också. Det blir roligare att laga mat då, det blir en lite utmaning. Utmaningar är alltid roligare tycker jag. (kille 51)

Med andra ord, smakens betydelse har också att göra med de sammanhang ungdomarna befinner sig i. Sällskapet blir motiverandet, att andra ser och deltar men också att det därmed blir en utmaning. Andra ungdomar sade att de sällan gjorde avkall på matens smak eller utseende oavsett om den äts i sällskap med andra eller i enskildhet. En tjej beskrev förhållningssättet att laga mat till sig själv och berättade att hon lagade mat även när hon var ensam och lade omsorg vid att den skulle se god ut och smaka gott. Det var en viktig del av dagen att tillredan något tilltalande:

För att... det är min lugna stund på dagen när jag lagar mat, man behöver inte göra något annat, man måste koncentrera sig helt på det, man behöver inte tänka på skolan, man behöver inte tänka på träning. Man behöver inte tänka på något, man står där med fokus på det. (tjej 57)

Här beskrivs något som kan liknas vid avkoppling där det sensoriska, tillredandet och de estetiska resultaten går hand i hand.

För de flesta var matvarans smak och utseende viktiga faktorer för beslutet i affären. Detta gällde speciellt i färskvarudisken men det kunde också inbegripa

paketerade livsmedel. I valsituationer som många gånger inkluderar en uppsjö av produkter och varianter kan aspekter som exempelvis pris, hållbarhet och etiska preferenser vara avgörande för valet. Men inte sällan avslutade ungdomarna sina resonemang om hur de valde mat i affären med att: ”ja det slutar ofta med jag tar det som ser godast ut” alternativt: ”det som ser fräschast ut”. Detta återkommer jag mer ingående till i kapitel 7.

Doftens inflytande på matvalen var inte ett lika tydligt artikulert incitament som det smakmässiga och estetiskt/visuella. Vissa betraktade dock doften som betydelsefull och vid tillagningen av mat bidrog den till att vilja äta av det som tillreddes. Det kunde till exempel också vara svenska äpplens dofter som blev ett argument utöver de rent smakmässiga, ekonomiska och/eller etiska ställningstagandena. Utseendet kunde i just detta fall få en underordnad betydelse. En tjej berättade att hennes pappa uppmärksammat henne på svenska äpplens dofter och hon sa: ”De skall lukta mycket det skall de göra och inte ha så hårt skal. De skall ha en stark arom” (tjej 45).

Smakmässiga erfarenheter

Smaken styrdes till viss del av olika förutsättningar hos de medverkande ungdomarna. De smakpreferenser eller normer som ungdomarna oftast refererade till fanns etablerade inom familjen. En del ungdomar beskrev att det inom familjen förekom en eller flera olika matordningar då man tagit hänsyn till de enskilda familjemedlemmarnas smak. Detta betydde dock inte att det alltid lagades flera rätter parallellt, även om det förekom.

En del av ungdomarna berättade om och reflekterade över sina smakmässiga erfarenheter från förskolans och grundskolans måltider. Alla hade någon erfarenhet av att äta i skolan. För vissa hade skolmaten inneburit smakmässiga utmaningar. Det var dock få som berörde erfarenheterna från skolmaten mer ingående. Däremot förekom det att specifika händelser som smakminnen från skolans värld fördes på tal, i några fall med långtgående konsekvenser. En del matupplevelser kunde vara så starka att viss mat fortfarande inte kunde ätas. Positiva matminnen från skolan fördes däremot sällan på tal.

Efter flytten hemifrån blev föräldrars påverkan på ungdomarna smakpreferenser sekundär och uttrycktes inte explicit förutom att den ibland omnämndes i samband med att nya matkulturer och maträtter prövades. Ungdomarna beskrev att föräldrarna trodde sig veta vad de tyckte om, samtidigt som ungdomarna också sade sig veta inom vilka ramar föräldrarna agerade. Det förekom dock smak-

projekt där föräldrar var inblandade som nedanstående är ett exempel på. En av ungdomarna lärde sig att äta med pinnar när hon som trettonåring var i London med familjen. Färdigheten användes när hennes och familjens matrepertoar utökades:

Alltid när vi äter asiatisk mat då äter jag med pinnar.

Ann - Det är roligt att kunna något som ingen annan kan.

Ja och alltid när jag går ut med mamma och äter då brukar vi äta indiskt eller asiatisk och nu det sista har det blivit sushi. Hon försöker lära mig men jag är inte riktigt på än men det är på väg.

Ann - Du vill lära dig?

Ja, jag vill!

Ann - Vad är motståndet?

Det gröna starka.

Ann - Wasabin?

Ja.

Ann - Men det måste du inte ha på.

Nej men det smakar inte så mycket om man inte har det på, men det är inte gott utan. (tjej 40)

Här är det mamman som initierar till att utöka smakrepertoaren och dottern anstränger sig för att tillägna sig sushiätandet. Vi diskuterade vidare och kom överens om att också den starka fisksmaken kan vara utmanande. En del ungdomar berättade att de också influerade sina föräldrar till att testa nya smaker som de själva anammat. Ibland beskrevs en sensorisk regression. Det innebar att ungdomarna på besök hemma hos föräldrarna vilade i sina smaker med att äta det välkända och beprövade. Smakrepertoaren i föräldrarnas matlagning var i huvudsak förgivttagen och den blev sällan utmanad. Jag förstod att för många upplevdes smaken i den familjära matsituationen som trygg, repetitiv och ibland anpassad för att ungdomarna var på besök. Detta var säker mark, inte minerad i jämförelse med hur den kan vara när man agerar på flera obekanta matarenor. Efter att ungdomarna flyttat fanns jämnåriga aktörer att ta intryck av, exempelvis kompisar eller sambos men även syskon som inte längre bodde hemma. Flera påtalade att syskonen eller de själva många gånger medvetet kunde och ville påverka varandras smakpreferenser.

Under den första perioden med eget matansvar emanerade valen oftast från det redan kända och beprövade som funnit gillande. Däremot beskrev flera att det var först genom det egna ansvaret som de började reflektera över vad de själva

egentligen tyckte om eller vad de ansåg som viktigt att beakta runt matvalen. Det var ingen självklarhet i att tycka om det invanda när det fanns anledning att ifrågasätta just detta. Utvecklingen skedde på flera plan beskrev en av ungdomarna:

Ja i matlagningen det har jag blivit bättre på och mer organiserad när jag handlar, att jag mer vet vad jag skall ha. Och att jag vet mycket bättre vad jag behöver och vad jag tycker om och att jag har kommit in i de här spåren, ja vanorna. (tjej 54)

Tidigare var det främst föräldrarna som bestämde men när ungdomarna fick makten och ansvaret över kylen sattes matens smak under lupp och friheten resulterade i nya möjligheter. Därtill beskrev många att de hade en uttalad vilja och motivation att utmana sina egna smakpreferenser när så behövdes eller att utöka smakrepertoaren, alternativt att förfina den.

Smakvanor under förändring

Ungdomarna berättade om hur de i sina egna hushåll gärna prövade nyheter och alternativa maträtter i en omfattning de inte gjort tidigare eller haft tillfälle att göra. Rutiner från uppväxtens matvalsvärld var i och med det till viss del brutna, vilket resulterade nya smakerfarenheter. Några av ungdomarna, som var lite känsliga med maten, berättar att en konsekvens av att pröva nytt blev att maten inte alltid smakade som tänkt men att de ändå oftast valde att äta upp den. De som sade sig tycka om det mesta i matväg prövade nyheter i större utsträckning än de med smalare matrepertoar. När ungdomarna var för sig själva blev matvalen egna men när de agerade i lag med kompisar blev förutsättningen en helt annan och ofta ny. Beskrivningar gjordes också utifrån att de själva eller kompisar kunde ha haft vissa matvals begränsningar eller eftersträvarde nya upplevelser grundade på smakuppfattningar. Båda dessa förhållningssätt, att ha begränsningar eller att sträva efter upplevelser, kunde ha ett visst inflytande på matvalen. Säkra¹⁹ områden var för de flesta exempelvis en del mejerivaror och många intygade att de i början botaniserade bland alla varianter av fil och yoghurt och ibland prövades nya smörgåsfetter. Däremot, såsom också tidigare forskning påtalar (jfr Berg, 2002; Koivisto Hursti, 1997) var valet av mjölk ofta detsamma som tidigare. Det fanns dock exempel på när detta vanemönster hade förändrats, en tjej talar om en frukostbild (Bild 4):

¹⁹ Säkert i frågan om val av mat har här betydelsen att matvalet uppfattas som tryggt, innehållsligt och smakmässigt, inga oväntade smakupplevelser i samband med valet.

Ja här var gröten fast det är faktiskt med sojadryck. För förut så drack jag mjölk och så fick jag utslag och så tänkte jag att jag kanske var laktosintolerant. Men det visade att det var jag inte alls men jag blev ovan med mjölk och jag blev van vid sojadrycken det blev bara så.

Ann - Så nu har du fortsatt med sojadryck?

Ja och nu tycker jag att mjölk smakar konstigt eller ovan i varje fall (skratt). Så att det blev så. (tjej 54)

Smaken förändrades av olika skäl, här av hälsomässiga orsaker.

Bild 4. Grötfrukost med sojadryck.

När familjen inte längre hade direkt insyn i matvalen tycktes det vara lättare att ompröva tidigare smakmässiga ställningstaganden. Gröt till frukost är ett sådant återkommande exempel, som flera ungdomar berättar om. Syskon kan ha ätit gröt varje dag under uppväxten medan ungdomarna själva inte gjort så. Nu när de bestämmer över sina egna val kan de pröva på igen och tycka att gröt faktiskt går att äta. Av praktiska, hälsomässiga och ekonomiska skäl kämpar en tjej under en längre tid (flera månader) med att lära sig äta gröt. Smaken tilläts att bli sekundär. Det fanns dock en gräns för i vilken omfattning ekonomin fick styra över smaken. Samma tjej som lärt sig äta havregrynsgröt beskrev att hon brukade växla mellan olika havregrynsorter. För hur olika kunde de smaka egentligen, havregryn som havregryn? Men, konstaterar hon, en gång blev det en sort som inte var ätbar och gröten och grynen lämnades. Efter det blev hon mer observant på vilken sort hon valde.

Förhållandet mellan smak och pris återkom ungdomarna ofta till. Smaken stod oftast i en högre hierarkisk ordning jämfört med priset. Billigt kan bli, som ett par ungdomar uttryckte det, *ovärt* om kvaliteten i form av smak inte var tillräckligt hög. Det kunde också vara tvärt om. En vara som ansågs mycket billig och därmed antogs ha lägre kvalitet kunde genom att den smakade gott nå ett högre värde och på så sätt motiverades ett inköp. Ett exempel på detta är en fryst

lasagne från ett billighetsmärke, som trots ett visst generellt motstånd hos vissa ungdomar ändå valdes just för att den var god. En av ungdomarna berättade att hon inte var van vid lågprisprodukter hemifrån men hade funnit många av dessa smakmässigt acceptabla och såg andra fördelar med att inte välja de dyrare märkesvaror hon var van vid:

Bara man köper lågprismärken i flera dagar kan man köpa sallad och goda grönsaker och frukt så då... så upptäckte vi det fenomenet lågpris-lasagne som är som en låda och är helt ok faktiskt och om man kryddar den så har man en *god* middag. (tjej 40)

I detta fall blev uppfattningen att produkten nästan var för billig av sekundär betydelse, smaken legitimerade valet.

Kompisars smakpreferenser påverkade genom att de visade på nya alternativ. Detta inflytande kunde vara ett resultat av att ungdomarna såg vad vännerna valde. Smakprover och kompisars tal om specifika alternativ kunde uppfattas som trovärdiga referenser, lite beroende på vem personen var och vad hon eller han stod för i matvalsfrågor. Ungdomarna ville pröva nyheter de trodde de skulle tycka om: ”Ja det gör jag väl det med. Det kan vara så att jag borde gilla det eller att någon annan har ätit det och vet att de tyckte om det” (tjej 58). En påverkan som direkt känns igen är vad som i marknadsföringstermer kallas för *word of mouth*²⁰ men även *peer-to-peer*. Detta var en påverkan ungdomarna såg som positiv eftersom de ofta ville testa nya smaker eller recept som inspirerade till nya smak- och matupplevelser.

Bland ungdomarna fanns i allmänhet en nyfikenhet inför nya smaker och mat från andra kulturer och länder, i synnerhet om de själva befunnit/befann sig där. Smaker förknippade med resor och utlandsvistelser hade gjort intryck. En del av ungdomarna berättade om hur de försökte återskapa matupplevelserna tillsammans med familjen eller för sig själva. Det berättas också om personer i ungdomarnas närhet som varit ute och rest och tagit med sig mat som ungdomarna fått testa. De som hade bott utomlands eller hade rötter i andra matkulturer talade ofta specifikt om dessa smakerfarenheter.

Var ungdomarna på resande fot ville de flesta, inom rimliga gränser, undersöka landets specialiteter och det lokala utbudet. De ungdomar som seglade under

---

²⁰ *Word of Mouth* och *peer-to-peer* marknadsföringstermer för hur varor och tjänsters via muntlig kommunikation förs vidare från en person till en annan person (Lindstrom & Seybold, 2003).

studiens genomförande berättade om hur de tänjde sina gränser genom att välja mat som innebar en förskjutning från det beprövade till det okända. Några berättade om livsmedel som i sig var bekanta men som tillagades på ett annorlunda sätt och med en ovanlig kryddblandning, exempelvis marockansk tajine²¹ som upplevdes som både spännande och lokalt genuin mat. Flera tyckte att det smakade gott, andra åt men hade lite svårt för, som de uppfattade, de överkokta ingredienserna och därmed konsistensen. Roligt att ha prövat men inte något de själva skulle valt eller välja på nytt. Ett par ungdomar avstod i princip helt från att smaka för att istället förlita sig på säkra val som exempelvis det bröd som serverades till grytan. Vid ett annat tillfälle under samma resa serverades några av ungdomarna ett råttliknande djur som lever i Karibien och som smakmässigt påminner om kyckling. Alla som åt visste vad det var för djur och hade inget att invända mot att äta dessa. De konstaterade att eftersom de åt kött så var denna rätt inte utmanade på samma sätt som att äta tajine som smakmässigt och konsistensmässigt var annorlunda. En nyfikenhet gentemot matval i andra länder kan sägas vara en norm som bejakades av de flesta ungdomarna i studien. Argumenten för att välja eller avstå bland okända matval byggde, förutom på smakmässiga och estetiska grunder, också på hygieniska aspekter knutna till matens hantering och tillagning. Det framkommer att ekonomin spelade en viktig roll när man köpte mat utomlands eftersom ett matval kunde innebära en uppenbar risk att inte bli mätt, om man inte tyckte om maten.

Att pröva på hur exempelvis McDonalds koncept fungerade i andra länder blev något som jag uppfattade som en dubbel känsla. Å ena sidan upplevdes besöken som spännande och unika, å andra sidan kändes omgivningen trygg (jfr Brembeck, 2007). Smakerna var välbekanta och någon beskrev situationen som att vara hemma men ändå borta. En av ungdomarna motiverade besöket med att det var länge sedan sist och nu yppade sig ett tillfälle:

Jag brukar inte äta så ofta på McDonalds men ändå det var det så härligt, så härligt... det kändes som hemma. McDonalds hade jag inte ätit på länge och även om jag inte äter där så jätteofta hemma i Sverige, så kändes det ändå som en härlig känsla. När man fått hamburgaren så åh... då åt man upp den. (tjej 39)

Tjejen beskriver med inlevelse hur positivt detta besök var i den speciella kontexten. Det är lätt att förstå att det hade varit en upplevelse. Flera ungdomar

---

²¹ Tajine är benämningen på en lerform som har ett toppformigt lock med hål längst upp som har till syfte att släppa ut ångan. Maträtten har samma namn och tillagas i formen, grytan kan bestå av kött, fisk, fågel eller vegetabilier som sedan serveras med couscous (Hofberg, 2005).

poängterade noggsamt att besök på kända snabbmatsarenor inte hade uteslutit att man prövat annan, smakmässigt mer utmanande mat. Ett par av ungdomarna som av sensoriska skäl sällan eller aldrig valde snabbmat såg däremot ingen anledning till att ompröva sina ställningstaganden när valmöjligheter fanns. Erbjuds däremot inga reella alternativ tilläts det praktiska i situationen dominera.

Kräsenhet, neofobi och förtrogenhet som påverkande aspekter

För en del av ungdomarna var smaken ett särskilt laddat område. Dessa ungdomar hade tidiga erfarenheter av kräsenhet och/eller neofobi som präglat förhållningssättet till mat, speciellt vad beträffande smak men även konsistens. Ungdomarna berättade ibland att barndomens matrepertoar som följd av detta varit starkt begränsad och fortfarande kunde detta påverka deras matval. De ungdomar som berättade om att de inte åt all slags mat gjorde oftast det på ett sätt och i ordalag som indikerade att de upplevde sitt eget förhållningssätt som ett tillkortakommande. Livet skulle vara enklare, verkade de tro, om de kunde förmå sig att äta av all mat och tycka att den smakade gott. Genom att de exkluderade viss typ av mat upplevde ungdomarna att de stack ut och blev iakttagna av omgivningen.

Föräldrarna hade tagit hänsyn till ungdomarnas tidiga önskemål om vilken mat som skulle serveras för att de överhuvudtaget skulle äta något. För en del av dessa ungdomar skedde en förändring i sju- åttaårsåldern och för andra vid tio till tolv års ålder, då de började addera fler livsmedel och maträtter till repertoaren. Fortsatt var det dock så att en del av ungdomarna inte kunnat lära sig uppskatta eller tycka om vissa smaker eller konsistenser. Ibland förklarades detta med att det bara inte var möjligt, fast de verkligen ville smaka. Tidigare upplevelser innebar att de helt enkelt var rädda eller tyckte det var obehagligt. Det var inte så att någon gjorde en stor sak av detta undvikande av eller motstånd mot vissa matval. Tvärtom beskrev de strategier för att hantera situationer där problematiken kunde uppstå. Ungdomarna konstaterade sakligt läget, med en insikt om att det var upp till dem själva att få till stånd en förändring, om de så önskade. Priset för kräsenhet var en besvärande ofrihet.

Likt övriga ungdomar hade de med neofobi och/eller kräsenhet ibland en drivkraft till att pröva på ny, och som de sade, spännande mat. Den måste dock se smaklig ut eller lukta gott men detta var inte alltid tillräckliga skäl, några vågade ändå inte alltid smaka. Andra prövade gärna nya rätter men bara om de inte innehöll ingredienser som man vanligtvis undvek eller som gick att peta bort. Bortpetandet, berättar ett par av ungdomarna om, kunde upplevas som

obekvämt och omgivningen såg detta tydligt. I en del fall kändes det då lättare att välja något alternativ om möjligheten fanns. Gemensamt för ungdomarna var att de mer eller mindre aktivt försökte arbeta med sina, som de uppfattade, tillkortakommanden i förmågan att äta vad som benämndes som vanlig mat. Problematiken var artikulera och synliggjord inte bara under barndomen utan också när de blivit äldre. En del av svårigheterna låg i att kunna föra sig i sociala sammanhang och inte avvika från normen. Det handlade också om en vilja att kunna ta till sig och njuta av all mat så som människor i omgivningen tycks göra. En av ungdomarna berättade om hur det var när han prövade couscous för första gången. Det var inte något han omedelbart tyckte om, men han hade ändå satt sig över det initiala motståndet. Han fortsatte med att beskriva sin strategi för att hantera sociala matsituationer:

Det är bara en vanesak så lite, man får vänja sig vid att äta det. Försöka att äta det.

Ann - Du jobbar med det?

Ja jag försöker ju, det är inte så roligt, man försöker få bort sin kräsenhet så jag äter nästan allt. Det är alls inte roligt om man är på en fin middag och de bjuder på sånt där. Då äter man, för att vara hyfsad. Om jag skulle gå på en fin middag och de bjuder på svamp och lök så skulle jag nog äta det, men jag skulle nog äta väldigt konstigt. Jag skulle ta vatten och svälja svampen i hela bitar för att inte känna smaken. (kille 51)

Uttalandet pekar på att det fortfarande var vissa matval som han inte skulle göra frivilligt, men också på en strävan mot att utveckla förmågan att hantera alla matsituationer som kan uppkomma och att lära sig uppskatta det som är nytt. När jag frågade, bekräftade han att matsituationen väsentligt förändrats från när han var liten för som han sa: ”då åt jag nästan inget”. Förändringen kom i årskurs fem när han började laga maten själv eftersom föräldrarna arbetade. Situationen beskrevs så här: ”Ja, det var nog när jag fick lära mig laga maten själv som jag insåg att jag fick äta det jag fick” (kille 51). Detta konstaterande blev än mer uppenbart för honom sedan han själv fått hela ansvaret för mathållningen. Det fanns helt enkelt inte lika stort utrymme att vara kräsen. Den egna matlagningen kunde både bli smak- och utseendemässigt utmanande. Dessa aspekter hade han arbetat med för att kunna äta det han själv lagat även då resultatet inte blivit så bra.

Socialt tryck från närvarande kompisar kunde vara så påtagligt att man, trots tidigare ogillande av matens smak och/eller utseende, valde att provsmaka mat som

egentligen inte ingick i den ordinarie accepterade repertoaren. Ett par av ungdomarna uttryckte att de på så sätt upptäckt att viss mat faktiskt smakar gott, trots en tidigare övertygelse om att så inte var fallet. Flera ungdomar fortsatte ihärdigt att pröva mat de inledningsvis inte tyckte var god. Hade man prövat vid ett tillfälle kunde det vara enklare att försöka på nytt snarare än att förklara varför man ville avstå nästa gång. Efter några försök kunde smaken ha förändrats. Avokado återkom hos flera som ett exempel på ett livsmedel som gradvis införlivades i matrepertoaren. Hur drivkraften till förändring och hur påverkan kunde ta sig uttryck, beskriver en tjej på följande sätt:

Ja, jag har alltid tyckt att det ser så himla gott ut med avokado men jag har ju inte tyckt om det. Men så tänkte jag att jag måste testa det en gång till och så var det kompisarna jag bor med, de äter väldigt mycket avokado. Så innan hade de sagt ”du måste smaka lite” så jag smakade lite då och då, så det blev ju ganska gott. Jag har börjat tycka om det mer och mer. Det är ju fördelen med att bo med varandra, för att man upptäcker ju mera, man påverkas av vad de andra äter av också. Man blir sugen på andra saker, det är en stor påverkan. (tjej 41)

Hon fortsatte att berätta att hon tyckte att färska tomater, precis som avokado, såg så goda ut. Ännu hade hon dock inte lyckats lära sig att tycka om smaken även om hon ihärdigt försökt övervinna motståndet. Det finns i materialet också flera exempel på att inte enbart enstaka smaker eller konsistenser utan hela grupper av livsmedel som skaldjur eller grönsaker valdes bort. En tjej berättade att hennes syster hade lyckats lära sig tycka om alla sorters frukt och grönsaker och att det också var hennes framtida mål. Hon ville inte att smaken skulle styra över hennes val: ”Men jag skulle vilja kunna äta. För det ser ju så där mysigt ut att kunna äta frukt eller en sådan där grönsaksgrej. Men jag kan inte, det blir bara jätteäckligt” (tjej 34). Viljan fanns alltså, men hon vågade/kunde ännu inte.

Det fanns också de ungdomar som var mycket drivna i sina smakpreferenser. De hade en strävan efter att hela tiden tänja på gränserna för att förfina smakupplevelserna. Mat sågs som en möjlighet till sinnliga och kulturella upplevelser där det sensoriska stod i centrum utan några egentliga inre eller smakmässiga hinder. Några av ungdomarna menade att viss prefabricerad mat inte smakar gott och innehåller okända ingredienser som påverkade smaken negativt. Ett sådant ställningstagande signalerade att kvalitetsaspekter hos produkten var av betydelse, därför undveks viss val. Dessa ungdomar skulle själva inte välja att exempelvis servera prefabricerad portionspizza. Blev de däremot bjudna, så visst, det hör till att äta men då bara så mycket som artigheten föreskriver. Här

handlade det inte om ofrivillig avsmak för maten, utan om ett medvetet ställningstagande. Attityden till denna form av smakpreferens var inte problematisk snarare ett uttryck för medvetenhet och förfining. Dessa ungdomar hade en väl utvecklad palett av matsmaker och en förmåga att navigera mellan existerande koder om vad mat tillagad från grunden borde innehålla och hur den förväntades smaka i förhållande till prefabricerad. De kunde använda sitt smaksinne för att välja mat och därigenom positionera sig socialt. Nya smaker utgjorde också en utmaning för dessa ungdomar, men det framgick att det fanns en drivkraft att samla på sig nya smaker. Ofta fanns det också vana hemifrån att hantera olika typer av matsituationer. Det blev en distinktion mellan dem som hade denna förmåga och de som saknade den eller explicit strävade efter att uppnå den. Skillnaden mellan att vara trygg i det nya okända eller att vara osäker visade sig genom att vissa ungdomar kunde röra sig fritt mellan de flesta smaker medan andra var mer begränsade. Några ungdomar strävade aktivt efter att uppnå valfrihet medan andra, väl medvetna om att detta stred mot den dominerande normen att mat skall lagas från grunden, mer eller mindre koketterade med sina matval som exempelvis pulvermos. Dessa ungdomar försvarade sina önskemål med argument som visade att de var medvetna om sin förmåga att balansera önskemålet mot andra enligt normen *korrekta* val.

I samtalen med ungdomarna framstod det alltså som eftersträvansvärt att kunna äta all mat. Det var inte så att ungdomarna skulle ifrågasätta att någon avstod från att äta för att man inte tyckte om just den maten. Däremot uppfattades det som positivt att kunna smaka och äta av all mat som erbjöds. Då bara kompisar var närvarande betraktades det inte som ett stort problem att avstå, även om man exkluderades från upplevelsen av delaktighet genom att äta tillsammans. Mer problematiskt verkar det däremot ha varit att inte kunna äta av mat som serverades då vänner till familjen, äldre släktingar eller personer som inte kategoriseras som kompisar, deltog i måltiden. Då uppstod ett hänsynstagande både mot gästerna och mot föräldrarna. Ungdomarna beskrev att det i sådana situationer fanns en vilja att uppträda på ett sätt som de trodde att omgivningen förväntade sig. Normen som synliggjordes var att ungdomar själva menar att man bör kunna äta upp maten på tallriken och smaka av det som bjuds.

Ungdomarna uttryckte att när de nu blivit äldre var det mer problematiskt att inte förmå sig äta mat de uppfattade att andra uppskattade. När de bodde hos föräldrarna tog övriga i familjen oftast hänsyn till de olika smakpreferenserna. Efter flytten blev det tydligt för dem själva hur de navigerade i sina matval. Paradoxalt nog hamnade de efter flytten hemifrån oftare i situationer där de å ena sidan

själva kunde styra över matvalen men där det sociala trycket å andra sidan kunde upplevas vara annorlunda än tidigare. Situationen var ny och hade inte tidigare upplevts i skolan eller hos föräldrarna. Ungdomarna beskrev hur det då ofta blev aktuellt med förhandlingar med andra eller inom dem själva eftersom det ibland upplevdes som svårt att förhandla med andra. Kompromissviljan kring matvalet utifrån smak, estetik och konsistens skilde sig markant åt mellan ungdomarna men ibland också beroende på hur situationen gestaltade sig. Givetvis spelade faktorer som ekonomi, etiska ställningstaganden och tidsaspekter en betydande roll men vad gäller dessa faktorer tycks det på sätt och vis ha varit mindre utlämnande att ha en avvikande ståndpunkt (även om de också, som ventileras i kapitlet, kunde vara utmanande). En konsekvens av kompromissandet kunde ibland bli ett konstaterande att det var enklare att laga sin egen mat än att vara en del i ett kollektivt mathushåll. I vissa fall blev, då möjligheten fanns, valet att bo ensam och därmed slippa förhandla och förhindra att andra fick insyn i de egna matvalen. Detta kunde uppfattas som en frihet på bekostnad av det sociala värdet av att vara en del i en gemenskap.

Det pågick alltså ett spel mellan individuellt önskade och socialt korrekta matval. Vissa ungdomar hade social position och kulturell kompetens att leka med normerna. För andra var det en plåga att tvinga sig äta för att inte uppfattas som att stå utanför. Det fanns en distinkt skillnad mellan ungdomarna som kämpade med att ta till sig smaker och konsistenser och de som samlade på matupplevelser. Att kunna agera som alla andra var en tydlig drivkraft för dem som inte kunde välja mat utan att smaken blev ett hinder (jfr Ekström & Hjort, 2011). För andra som redan hade förmågan att uppskatta smaker och hade kunskap om mat blev maten ett sätt att positionera sig. Deras kulturella kapital och kunskaper (jfr Bourdieu, 1993) gjorde det möjligt att utmärka sig och att visa sig som en allmänt kunnig matperson. Ungdomarnas matval synliggjordes i förhållande till de val som erbjöds och i förhållande till hur omgivningen valde. Smaken och valet av mat blev därmed en del av ungdomarnas identifikationsuttryck (jfr Lèvi-Strauss, [1962] 1984).

Ekonomi

I stort sett alla ungdomar i materialet tog på ett eller annat sätt ekonomisk ställning i förhållande till köpbeslut och matval. Efterhand etablerades inköpsvanor och -rutiner. För många kom sällansköpsbesluten att granskas närmare än de återkommande matvalen. Ungdomarnas ekonomiska förutsättningar grundade sig framför allt på studiemedel, föräldrastöd och/eller egen inkomst. Dessa

tillgångar disponerade de flesta utan större påverkan av någon annan, vilket tydligt framgick under samtalen. De ekonomiska förutsättningarna var ungdomarna öppna med men vi talade sällan om kronor och ören. Studien har inte satt direkt fokus på ekonomiska aspekter i förhållande till de matval som gjordes. Trots detta framstod ekonomiska förutsättningar och ställningstaganden ändå som nyckelfaktorer i materialet. Flera berättade om att ju längre tiden gått från att de flyttat hemifrån desto mer ekonomiskt självständiga hade de blivit. Ett skäl var att vissa ungdomar vid sidan av studierna arbetade under lov men även regelbundet under veckorna. Justegård (2002) menar att drivkraften hos ungdomar att arbeta extra är ofta känslan av ekonomisk frihet eftersom beroendet av föräldrarna därmed minskar. Beroendet uttrycktes av studiens yngre ungdomar medan de äldre inte påtalade detta.

Många av ungdomarna konstaterade att mat var en stor men nödvändig utgift i vardagen. De flesta ansåg att de även innan de fick eget ansvar för matinköpen hade haft en viss uppfattning om vad mat kostar. Flera ungdomar berättade dock att de snart kom till insikt om att dessa föreställningar inte stämde överens med verkligheten. Det framkom, med något undantag, att föräldrarna inte närmare diskuterat med ungdomarna om vad mat kostar och vad den tilläts få kosta. I den mån frågan diskuterats hade diskussionen förts på produktnivå. Detta kan jämföras med andra svenska studier där Harju (2008) pekar på att barn och ungdomar har insikt i familjens ekonomiska förutsättningar, möjligheter och ramfaktorer. Däremot är det inte självklart att barn är direkt insatta i hushållsbudgeten (Näsman & von Gerber, 2003).

Den första tiden efter flytten till eget boende blev för många ett ekonomiskt stålbad. Detta var en ny situation där sådant som tidigare varit självklart helt plötsligt kostade pengar som skulle tas ur den egna plånboken. Självklara vanor hemifrån blev en ekonomisk fråga. En av tjejerna berättar om detta ekonomiska uppvaknande:

Ja, jag är väldigt bortskämd med att ha färsk frukt och sådant där. Vi har alltid det hemma man blev ju chockad i början eftersom allt var så himla dyrt. Vi gick alltid och köpte mycket färsk frukt och det blev så dyrt. Vi var båda uppväxta med hur mycket frukt som helst. Så det blev en chock. (tjej 49)

För ett par av ungdomarna innebar insikten om vad frukten kostade att den fick ett annat värde. Att kunna få gratis frukt från släktens trädgård blev helt plötsligt uppskattat vilket det inte varit tidigare. En tjej uttryckte att det aldrig kostade mindre än fyrtio kronor när hon köpte mat och en annan sade att det var en

hundralapp varje gång maten skulle betalas. Dessa summor, förstod jag, var avsevärda i ungdomarnas ekonomiska värld. En tjej jämförde summan med kostnader för två kafébesök. En kostnad som i sin tur kunde omvandlas till en *baströja* eller ett biobesök. Utgiften för en fika utgjorde många gånger en ekonomisk referensram för ungdomarna. Trots kostnaden prioriterades fikan för att den var uppskattad (se vidare i kapitel 7).

Oavsett om pengarna kom från föräldrarna eller om ungdomarna levde på studiebidrag hade de allra flesta inledningsvis samma inställning till sina matpengar. Flera berättade om att de i början inte ville spendera allt för mycket pengar på mat. Denna inställning kan säkert ha flera förklaringar men dessa klargjordes sällan närmre. I några fall handlade det om delade hushåll där utgifter skulle fördelas rättvist. Det var ingen som uttryckte att maten aldrig fick kosta mer för dem än för andra. Det var dock viktigt att skillnaderna mellan insatserna i det delade hushållet inte blev för stora. Vidare framgick det att man inte ville sätta kompisar i ekonomiska situationer där de inte kunde svara upp mot den nivå på matvalen som övriga förväntade sig. Detta var ett ekonomiskt hänsynstagande som betraktades som betydelsefullt hos de flesta. Genom att argumentera för andras ekonomiska villkor blev premisserna indirekt också de samma för dem själva vilket så vitt jag kunde förstå, ibland var det egentliga syftet.

Grundinställningen till vad mat fick kosta varierade och var beroende av erfarenheter och prioriteringar. En strategi som inledningsvis anammades och blev bestående för några ungdomar men som var övergående för andra, var att välja den billigaste varan i affären. Alla tummade dock inte på det invanda, ibland motiverades inställningen med argument som att de valde märken de var bekanta med. En tjej förklarade hur hon tänkte när hon gjorde sina inköp:

Märke är lätt att välja, det är alltid standard. Jag tar alltid det jag är van vid. Men det kommer alltid nya, smaker och det är olika sätt det kanske är samma märke eller samma sak men det är gjort på två olika sätt det märker man. [...] Ja, jag skulle nog kunna gå nästan blind och handla hemma på ICA för att jag vet precis vad jag vill ha. Inte för det men jag vet vad jag skall ha för mat och jag vet vilket märke jag är van vid och jag vet var det står. Jag kan bara plocka det från hyllan utan att titta. (tjej 49)

Ekonomiska överväganden i den nya inköpsituationen blev för just den här tjejen underordnat välkända märkesprodukter. En del motiverade och legitimerade sina stundtals lite dyrare val med att de var acceptabla eftersom

föräldrarna valde så. Flera ungdomar berättade att de i början köpte lite utifrån nyhetens behag och frossade på ett sätt de inte tidigare gjort. Efter en tid stod det dock klart att frosseri i exempelvis exotiska frukter kostade allt för mycket men att de faktiskt också tröttnade på dem. Några av föräldrarna höll ibland ett vakande öga över vad ungdomarna (de yngre i början av studien) gjorde för matinköp och vad de kostade. Ett par av ungdomarna berättade att de hade en budget som de skulle hålla och redovisade ibland även inköpen. På så sätt, förklarar en kille, kunde han lära sig lite extra genom de tips och kommentarer föräldrarna gav. Alternativt hade några av ungdomarna ett betalkort de gjorde sina inköp på och föräldrarna kunde då se vilka matval barnen gjorde och vad dessa faktiskt kostade. Denna strategi, som mestadels initierades av föräldrarna men som ungdomarna var positiva till, innebar att de blev medvetna om att inköpen kunde bli granskade. En del av föräldrarna behåller alltså sin övervakande makt och kan därmed fortsätta att disciplinera sina barn även då de inte är inom direkt synhåll (jfr Foucault, 2003). Enbart vissheten om möjligheten till kontroll gör att valsituationen kan te sig annorlunda än om så inte skulle vara fallet. Ingen av ungdomarna förde fram att de kände sig övervakade men medgav ändå att kontrollen var en faktor som indirekt kunde påverka valen. Ovanstående kan jämföras med studier som visar att föräldrar inte har direkt kontroll över vad barnen använder sina fickpengar till. Å andra sidan är barnens tillgångar ofta öronmärkta för specifika ändamål, exempelvis inköp av kläder eller mobiltelefoni. På så vis skapar föräldrarna en indirekt kontrollmöjlighet (Olsen, 2004). Detta står i viss kontrast mot resultatet i en svensk undersökning som visade att 15-17 åringar inte uppfattade att de egna tillgångarna var öronmärkta utan fritt kunde disponeras (Lundby, 2011). Studiernas motsägelsefulla slutsatser kan förklara att ungdomarna i föreliggande studie å ena sidan upplevde att de i det egna boendet själva valde sin mat samtidigt som föräldrarna ibland påtagligt hade insyn i besluten.

När ungdomarna köpte mat till sig själva tillsammans med föräldrarna valde de utifrån andra grundvalar än när de handlade själva eller när de köpte mat till föräldrarna. En återgång till tidigare roller kan vara en förklaring. Ungdomarna berättade att det blev betydelsefullt att visa föräldrarna att de kunde göra ekonomiskt väl övervägda val i affären. Samtidigt var det ändå fullt möjligt att förhandla sig till vissa dyrare varor som man annars inte skulle köpt. Uppvaknandet till de ekonomiska realiteterna var tydligt och uppenbart hos de flesta av ungdomarna. En av dem reflekterade över sin egen process:

Jag tror nog det är mest det att jag har lärt mig, det är att tänka. Det kan man väl säga. Innan har det varit så självklart att maten finns där. Nu så måste jag göra det själv, jag måste. Vill jag ha någon mat så får jag åka och handla den. Men vill jag att pengarna skall räcka så måste jag veta från början vad jag skall handla. Det är ju också en lyx man hade hemma, mamma hon handlar på ett annat sätt. Jag måste ju ändå tänka på vilka pengar jag rör mig med i veckan såklart. Så det har jag nog också fått lära mig det ekonomiska i maten. Hade kycklingen varit 50 kronor dyrare kilot så hade jag inte köpt den, det kan jag väl säga. (tjej 46)

Tjejen hade tydliga strategier för att hantera sin ekonomi och de matinköp hon gjorde. Eget ansvar innebar en förändring eftersom hon måste fatta egna beslut och leva med konsekvenserna av dessa. Insikten i att situationen skilde sig från föräldrarnas och att det kommer att vara så ett tag framåt var tydlig. Flera av ungdomarna uttalade återkommande att framtiden kommer att innebära andra ekonomiska förutsättningar och därmed andra möjligheter till matval (se vidare kapitel 7).

De ekonomiska förutsättningarnas betydelse för matvalen

De flesta ungdomarna hade oavsett föräldrarnas inblandning en, som de själva uppfattade, autonom matekonomi med eget ansvar. Flera berättade att allt eftersom tiden gick så vände de sig vid att mat kostar. Att maten ibland får kosta lite mer och att man inte enbart köper det som är nödvändigt. Ungdomarna som arbetade vid sidan om studierna berättade att de hanterade inkomsterna lite olika beroende på sina förutsättningar. För några var det direkta syftet med att arbeta att förstärka matkassan. Det framgår dock tydligt att det ekonomiska tillskottet för de flesta användes till det extra i matväg som ungdomarna annars inte ansåg sig ha råd med. Att många ungdomar arbetar extra visar resultat från en europeisk miljö- och konsumtionsstudie där 15 länder deltog. Studien visade att 43 procent av svenska ungdomar arbetade parallellt med sina studier vilket var mer än genomsnittet i de andra länderna (Fauth, 2002). Möjligheten att kunna unna sig lite av det man uppskattar utgjorde en drivkraft i sig även om det inte var självklart för alla. Hur det var i början av det egna boendet berättade en av tjejerna:

Saken var den att jag hela tiden tänkte på pengarna. För jag är lite snål. Det var lite för mycket snålhet i början. Mina föräldrar fick säga till mig att ”du får faktiskt äta mer och köpa mer saker”. För hemma var det så att... alltså mat hemma, man tänkte inte så mycket på pengarna. Fast man visste vad saker kostade och sådär men det var inte så mycket bekymmer men sedan när man

flyttade då plötsligt så skulle man ha allting i huvudet. Då vart det mer ekonomiskt när man handlade själv. (tjej 54)

Liknande erfarenheter av att försöka leva så billigt det bara gick är det flera som nämner. En ekonomisk strategi som förändrades allt efter att tiden gick. En av ungdomarna som bott själv några år såg tillbaka på hur hon tänkt i frågan:

Ja för i början tror jag att jag var väldigt praktisk. Väldigt praktisk på precis allt. Men sedan så upptäckte jag att jag hade möjlighet, att jag inte behövde vara så himla *toksnål* på allt. Att jag inte behövde räkna och titta och sådär. För jag är inte den som dricker upp pengarna eller den som går och köper ett par jättejättedyra jeans som många andra gjorde och som man blev påverkade av som inte alls hade pengar till mat. Man blev påverkad ”å nej och ja då skall du veta”. Så när jag insåg att jag faktiskt kan köpa en avokado eller en paprika om jag är sugen på det då ändrade jag mig. Och det var jätteskönt. För det är sånt som man kan gå och sukta lite efter. Faktiskt det gjorde jag och det kändes som lite, alltså det är onödigt. Så egentligen behövde jag det inte, men det är jätligt gott när man får äta det. När man får skära upp det och lägga det på mackan. Samtidigt så uppskattar jag det fortfarande väldigt, väldigt mycket. Det är inte så att det blivit vardag. Det är väldigt gott att köpa det i vardagen och det är gott att få köpa den där avokado och att köpa räkor och musslor. Man har ju fortfarande respekt för att man är student. [...] Nu till exempel, om jag vill ha ljus och mörkt bröd så kan jag lägga ett i frysen. För att jag just kan få de två skivorna med ljusa som jag ville ha. Men det skulle jag inte ha gjort innan. Nu äter man ett och så åt man det eller så bakade jag och... även om det inte blev så himla gott så åt jag det. Det skulle jag nog inte, nej det kan jag nog erkänna, att det skulle jag inte göra. Utan jag skulle erkänna för mig själv, att det här gick åt pipan. Det blir något annat idag. Så det har jag ändrat mig på. Det är skönt tycker jag. Jag menar mat är gott men det är ju inte heligt. Man får göra lite som man vill, så.

Ann - Det får lov att kosta lite.

Ja det får det göra och samtidigt det får lov att kosta men man skall ju samtidigt uppskatta det. Det är inte bara för att det skall ju kännas bra. (tjej 57)

Det fanns inre gränser som hon förhandlade med sig själv om, hur snål hon tillät sig vara. Numera åt hon inte upp det bröd hon misslyckats med. När hon senast fyllde år handlade hon lite extra delikatesser att bjuda på vilket hade varit roligt och hon fortsätter: ”Eftersom jag är student så kan man inte göra så och så. Alla säger att man har det så fattigt och knapert. Och det är det ju men, men jag menar det finns ju gränser. Det skall vara roligt” (tjej 59). Elasticiteten i ekonomin blev tydlig då flera ungdomar uttryckte att matvalen kunde tänjas på om

det fanns en anledning. Behövdes extra pengar till något speciellt som exempelvis en resa kunde det vara värt att göra mer spartanska matval under en tid berättar en tjej. Hur mycket pengar ungdomar faktiskt använder till mat när de flyttat hemifrån är alla inte alltid medvetna om visade en svensk studie i slutet av nittioalet. Ungdomarna i den studien uttryckte då att saknade de pengar så rättades munnen efter matsäcken och de stramade in på utgifterna, å andra sidan fanns det de som hade full kontroll på sin matbudget (Jansson, 1990).

Överlag uttrycktes förnöjsamhet med hur matvalen dagligdags hanterades. Det kan dock konstateras att valen ändå inte alltid blev som ungdomarna önskade eller förväntade sig, oavsett om detta gällde planeringen eller det slutliga valet. Ungdomarna tvingades kompromissa med de egna förväntningarna vilka sattes mot ekonomiska, sensoriska, sociala, tidsmässiga, hälsomässiga, etiska eller estetiska överväganden. Eftersom den sociala samvaron hade stor betydelse föreföll vissa kompromisser kring maten givna och därmed lättare att acceptera. Faktorer som ekonomi, smak och tid var mer utmanande i detta avseende. Skulle flera komma överens kring maten gällde det att finna en minsta gemensam nämnare där alla kunde känna sig nöjda med beslutet. Därmed kunde det vara utmanande att argumentera för exempelvis egna övertygelser och ståndpunkter. En tjej berättade att hennes etiska ställningstaganden kring vissa val till slut hade blivit en fråga om ekonomi som hon själv tog ansvar för. Hon insåg att hennes egna prioriteringar påverkade dem hon bodde tillsammans med:

Ja det tror jag, eller jag vet, de i lägenheten de blev väldigt trötta på mig när jag bara skulle ha en viss sorts ägg till exempel. Så till slut så ”jag betalar extra för det, för jag vill ha de stackars äggen”. Så de blev väl påverkade mycket av det.
(tjej 40)

Situationen blev komplicerad när frågan sattes på sin spets. Vad hon egentligen gjorde var att kompromissa med sig själv, inte med kompisarna. Resultatet blev en inre förhandling om huruvida solidariteten genom delade kostnader var värd att rucka på för att få till de önskade etiska matvalen. För andra som köpte ägg enbart för eget bruk blev valet ibland så självklart att priset inte spelade någon roll. En tjej beskrevs sina äggvalen på följande sätt:

Ekologiskt (skratt)ja det är det.

Ann - För där kan det vara rätt stora prisskillnader om man tänker på ett ägg så?

Neeeeej, jag tror faktiskt inte det, eller nu tänker jag inte på det längre men jag tror ändå inte det. Jag är inte säker. Om det skulle vara jättestor prisskillnad så skulle jag ha kommit ihåg det men nu blir det bara att jag tar det automatiskt.

Ann - Det är inget annat att välja på.

Nej. (tjej 54)

Hon beskrev sitt självklara val av ägg som ett automatiserat val utan närmare prisgranskning. Inför andra val beskrev hon hur överdrivet ekonomisk hon kunde vara. Ekonomiska överväganden var dock viktiga för de flesta. För att slippa argumentera eller kompromissa i ekonomiska dilemman undvek några ungdomar ibland situationer där de behövde ta ställning gentemot kompisarnas preferenser. Ekonomiska avväganden och ställningstaganden framstod ibland som motsägelsefulla och dubbelbottnade. Det gick att förstå att ekonomiska aspekter många gånger skapade inre konflikter när ungdomarnas olika värderingar sattes mot varandra, exempelvis när ekonomiska överväganden speglades mot solidaritet, rättvisa, hedonism, sociala och/eller etiska värden.

Hälsa

Den egna hälsan var viktig och eftersträvansvärd för ungdomarna. I de flesta samtalen tog de vid upprepade tillfällen upp ämnet hälsa och val av mat. Ungdomarna var i stort sett samstämmiga i vad de menade att fysisk (och psykisk) hälsa var och hur de uppfattade att välbefinnande kunde uppnås och bibehållas. Många poängterade att *hälsodiskursen* innebar att välja att äta hälsosam mat och att kombinera denna med fysisk aktivitet. De flesta ansåg att hälsa var något att sträva efter och många försökte leva så hälsosamt de bara kunde. Några hävdade dock att de inte tänkte nämnvärt på hälsan när de valde mat även om de ansåg sig känna till sambanden. Den hälsodiskurs ungdomarna definierade fungerade som ett övergripande paraplybegrepp eftersom det också fanns flera underliggande och mer nyanserade hälsoregimer, vilket framkom i ungdomarnas uttalanden. Detta visade sig inte minst när de berättade om vad de själva ansåg vara hälsomässigt viktigt när de valde mat. Det fanns också ungdomar som menade att om de exempelvis valde ekologisk mat så ökades deras inre välbefinnande och därmed deras hälsa. Under studiens gång var det några ungdomar som av hälsomässiga skäl kom att förändra sina matval och några berättade om att de gjort så tidigare under uppväxten.

Ungdomarnas syn på vad hälsosamma matval innebar handlade om vad man äter och när man äter. Detta kan sammanfattas med att äta frukt och grönsaker, frukost, regelbundna, varierade och oftast varma huvudmåltider samt vid behov

mellanmål. Majoriteten ansåg också att maten inte skulle innehålla artificiella ingredienser. Inte heller borde matvalen inkludera mycket fett eller socker. Ibland inbegrep normen för hälsosam mat, med undantag för frukt och grönsaker, även ett generellt minimerande av kolhydrater. Inte sällan bedömde ungdomarna matvalen när de beskrev sina matvanor eller specifika måltider i förhållande till hur hälsosam de ansåg maten var. Oftast skedde detta i allmänna ordalag. Ibland granskades näringsinnehållet i maten ner på protein- och kolhydratnivå, men sällan inkluderades mineraler och vitaminer i granskningen. Kort sagt refererade man till grundläggande värderingar som liknar kostrekommendationer från livsmedelsverket (Statens Livsmedelsverk, 2005) och pedagogiska hjälpmedel som tallriksmodell (Statens Livsmedelsverk, 2007b) och nyckelhålmärkning (Statens Livsmedelsverk, 2007c). Vid ett tillfälle bedömdes en snabbmatsmåltid utifrån innehåll och tallriksmodellen togs som ett exempel. En av ungdomarna firade med en kompis att de klarat ett prov genom att besöka en hamburgerrestaurang i närheten. Båda kunde tänka sig att gå dit bara det inte skedde för ofta. Maten de valde var inte hälsomässigt dålig menade tjejen: ”Jag tycker den här bilden [Bild 5] visar så lite symboliskt också att det faktiskt är tallriksprincipen eller vad heter det?” (tjej 42)

Hon kommenterade också måltiden genom att peka på en avvikelse från tallriksmodellen. Tjejen poängterade att dessertpajen borde räknas bort för att modellen skulle vara användbar. Tallriksmodellen används ibland av snabbmatsaktören som ett försäljningsargument men användes i ovanstående fall av ungdomarna själva som ett argument för att legitimera valen. Kommentarer till maten ungdomarna sade sig välja eller som de visade på i sina bilder tyder på en medvetenhet om att valen ofta kunde bedömas på hälsomässiga grunder. När ungdomarna tittade på fotografierna synliggjordes de egna valen för dem själva. Detta var något som många reflekterade över. Hur hälsosam maten såg ut eller kunde tolkas vara kommunicerades och uppfattades av dem som såg maten ungdomarna valt, vilket jag också gjorde under samtalen. Ibland rådde en viss osäkerhet kring de hälsomässiga bedömningarna. Ungdomarna gjorde antaganden om matens nyttighet eller beskaffenhet men reflekterade också över sina påståenden. Mat vissa ungdomar åt för att de ansåg den nyttig var för andra mindre lockande. En av tjejerna visade ett foto (Bild 6) av vad kompisarna valde, mat som hon själv avstod ifrån med följande motivering:

En måltid granskad och bedömd utifrån hälsomässiga aspekter.

Bild 5. Snabbmatsmåltid.

Kompisars matval var inte alltid inspirerande.

Bild 6. Cerealer som alla inte valde.

Ja det här är något som kompisarna äter och det tycker jag ser ut som hundgodis [det är havreeringar].

Ann - Pellets?

Ja verkligen, jag förstår inte riktigt, de smakar inte så himla mycket heller.

Ann - Det är inte aktuellt för dig att äta dem?

Nej...jag tycker inte de smakar så himla mycket, så därför har det inte blivit så att jag ätit dem.

Ann - De ser inte så aptitliga ut?

Nej de ser faktiskt inte så himla goda ut om jag skall vara helt ärlig. De ser mest ut som hundgodis (skratt).

Ann - Så du har inte riktig förståelse för det?

Nej... de är säkert nyttiga och så, det står utan tillsatt socker på dem. Jag förstår att folk köper dem nu när det är sådan himla hysteri efter eller att det skall vara sockerfritt och fettfritt och allt sådant. Men...

Ann - Men i ditt basförråd finns inte det?

Nej det spelar ingen roll hur fettsnålt och sockerfritt det är. Jag köper mest det jag tycker är gott och det som är billigt och det som går bra att göra med. (tjej 36)

Enligt hälsodiskursen var cerealierna på bilden bra, valet föll dock inte inom ramen för de egna smakmässiga preferenserna och eventuella hälsovinster avvisades därför av det skälet.

Matvalens hälsomässiga aspekter

De flesta ungdomarna hyste en stark tilltro till att de matval de ansåg hälsosamma faktiskt var bra för dem. Ibland framkom också att val som inte ansågs som hälsosamma av folk i gemen, samhället, institutioner och media ändå var

bra för dem själva. Det jag vill hävda är att dessa ungdomar övervägde, utmanade och obstruerade mot hälsodiskursen. Inte sällan beskrevs valen som väl övervägda och ställda mot den hälsodiskurs ungdomarna ansåg gälla. En tjej utmanade med att tala om att hon hade smör på smörgåsen: ”Det händer inte jätte ofta men då och då kan jag göra det. Och ja...då har jag, jag har lite svårt att bara äta bröd för det blir så himla torrt då, så då får man ta lite smör på brödet” (tjej 35). Utmanandet av normen var att ta lite extra fett när hon åt lunch. Inte att hon valde att äta bröd som för någon annan kunde ha framstått som hälso-mässigt tveksamt och därmed utmanande. Vem som såg maten de valt hade vad jag förstod betydelse för vad som ansågs utmanande och i sin tur berodde detta på vad de själva ansåg som hälsosamt. När ungdomarna talade om sig själva och sina matval framträdde generella näringsrekommendationer men det talades också om aktörer som syns i media och som står för olika dieter och matregimer. Det sistnämnda kunde av ungdomarna definieras som att addera eller utesluta mat från den dagliga matrepertoaren var ett sätt att få kontroll över matvalen (jfr Fischler, 1988). Dessa aktörer kommenterades och en del av ungdomarna sade sig i olika omfattning låta påverkas av dem medan andra direkt tog avstånd.

Ett fåtal ungdomar påtalade att de inte tänkte närmare på vad de åt utan bara valde det de ville ha för att det var gott och något de var sugna på. När de sedan preciserade sina val framkom att även dessa ungdomar hade vissa begränsningar eller indirekt gjorde hälsomässiga överväganden. Ibland exemplifierade de hur de påverkades i frågan, exempelvis genom att lyssna på vad andra ungdomar tyckte kring hälsosam mat:

Jag skulle nog säga att *de andra* pratar om det och jag brukar inte delta. Jag sitter ändå där och jag hör vad de säger och jag tänker också så, men just när det gäller vad man bör eller inte bör så brukar jag inte bry mig sig mycket när de pratar.

Ann - Men du blir ändå indirekt påverkad?

Ja man blir ändå lite påverkad. (tjej 59)

Hälsobudskapen som kommunicerades mellan ungdomar är som synes ovan betydelsefulla för de flesta även då det inte var någon av de närmaste kompisarna som uttalade sig. Oavsett hur mycket eller lite ungdomarna förknippade matvalen med hälsa så återkom kopplingen under samtalen.

Under de tre år studien pågick försämrades hälsotillståndet hos några ungdomar. För att de skulle bli friska krävdes att de valde annan typ av mat. Detta innebar

att en viss sorts mat valdes bort och i några fall ledde detta till att en helt ny mat-repertoar utvecklades. Ungdomarna beskrev att de behövt lära sig att hantera en ny situation. En tjej berättade att hon blivit som en husmor som måste laga all mat från grunden för att ha kontroll över innehållet i det hon åt, något hon tidigare inte haft. Att inte ändra matvanorna var aldrig ett egentligt alternativ för någon av dessa ungdomar eftersom det primära var att få tillbaka hälsan.

Det fanns också andra exempel på självvalda alternativa matregimer där matvalet förändrades för att man skulle må bättre. För ett par ungdomar blev hälso- eller vegetariska matregimer skäl för att inte fortsätta med gemensam mathållning. Ekonomi, etiska ställningstaganden (exempelvis ekologiska livsmedel) eller smak blev enligt min tolkning mer laddade argument som inte lika lätt eller distinkt kunde anföras som skäl för att förändra matordningen. De egna önskningarna om hur matvalen borde formars överensstämde inte alltid med övrigas. Jag förstod det som att det då kunde vara enklare att välja en tydligt hälsorelaterad matregim som förklarade varför man ville bryta sig ur gemenskapen. Andra synliga, exempelvis tidsmässiga, orsaker signalerade också att man inte kunde eller ville vara delaktig i ett matlag. En av ungdomarna som varit medlem i ett matlag berättade att hon valde en specifik matregim för att få kontroll över det hon åt eftersom hon inte tyckte maten i matlaget var hälsosam. Dessutom började hon träna på udda tider vilket bidrog till att hon behövde bryta med det gemensamma matlagandet. Tjejen beskriver den, som hon ansåg, mer hälsosamma matregim hon valt:

Det som är mest märkbart att jag ändrat det är att jag äter inte såser, inte bröd och jag akta mig för vissa mejerigrejer och skär ner på kött och proteiner. Men annars så äter jag som vanligt. Jag kan äta precis som andra bara det att man prioriterar maten lite annorlunda. (tjej 40)

Tjejen berättade att hon tidigare anpassat sig efter matlagets önskemål. Brytningen med det gemensamma mathushållet var inte helt oproblematiskt. Dilemmat som jag uppfattade var att legitimera avhoppet utan ett ifrågasättande eller ett utmanande av kompisarnas matval och att samtidigt få den mat hon önskade.

Ibland påverkades även omgivningen av ungdomarnas förändrade förutsättningar. Tydligast visade detta sig bland dem som mer eller mindre tvingades att äta speciell mat av hälsomässiga skäl. Familjen involverades när ungdomarna var hemma men även de ungdomar som de delade hushåll eller lagade mat tillsammans med påverkades. Kunskapsluckor ställde till problem för dessa ungdomar själva, men även för föräldrar och ibland för kompisar. Ungdomarna

berättade att familjen hade fått sätta sig in i den nya situation som uppstått och att föräldrarna försökte verkligen allt som oftast underlätta för alla inblandade. Detta kunde vara både utmanande och stimulerande så till vida att det uppstod en anledning till att också förändra delar av familjens matrepertoar. Även kompisar som deltog i studien berättade om hur de efter bästa förmåga försökt anpassa sina matval för att de skulle fungera i gemenskapen.

Det mest utmanande för de ungdomar som av medicinska skäl inte längre kunde äta all slags mat var dock att fika eller äta ute. Ofta fanns en vilja från personalen på olika matställen att tillmötesgå de behov ungdomarna hade, men det fungerade inte alltid i praktiken. Detta kunde bero på den egna eller personalens brist på kunskap, eller att inga alternativ till det ordinarie sortimentet erbjöds. Ibland reflekterade de berörda ungdomarna över att tillvaron blivit begränsad och att de i själva verket ofta hellre avstod från att äta ute eftersom det var så starkt förknippat med problem. Maten blev en påtaglig riskfaktor.

Ytterligare en, för många betydelsefull faktor som kan kopplas till hälsa, var matens okända innehåll. Många ungdomar reagerade över vissa ingredienser i mat och dryck de stod i begrepp att välja. Det handlade om tillsatser, också kallade E-nummer. I detta sammanhang uppfattades det okända som ohälsosamt och undveks därför om möjligt av en del ungdomar. På samma sätt undvek vissa ungdomar aktivt *lgbt*-produkter. En tjej som var noga med vad hon köpte och åt menade att ett lågt pris också kan indikera att innehållet inte är bra för hälsan: ”Ja ibland kan man känna att man inte riktigt litat på grejerna om det är tokskillnad i pris” (tjej 57). I ovanstående exempel hämtade hon ny information och ytterligare argument till sitt kritiska ställningstagande kring matens innehåll från bland annat Livsmedelsverkets hemsida och från litteratur. Många av ungdomarna berättade att de för att informera ofta läste matpaketens innehållsdeklarationer. Müsli, bröd- och kaffebrödsförpackningarna tog många som exempel men innehållet kontrollerades även för prefabricerad mat. Detta sökande efter information på förpackningar som ungdomar gjorde återfinns i andra studier (jfr Hjalmarson, 2007; van der Merwe, Kempen, Breedt & de Beer, 2009).

En del av ungdomarna valde hembakat bröd eftersom det ansågs mer hälsosamt (samt billigare och smakligare) då man visste vilka ingredienser som ingick. En av ungdomarna visade mig ett bröd han bakat och som inte blivit som det var tänkt:

Ja och här har jag lite bröd. Jag känner att jag borde baka eget bröd, det är inte så jobbigt att göra det och jag gör det ibland hemma. Jag gör det ibland tillsammans med mina föräldrar och det blir gott oftast eller det är väldigt sällan det inte blir gott. Det känns inte som det brödet är bakat i Sundsvall eller vad det är och fryst och transporterat i frysbil upp till en butik och sedan så köper man det där. Och så är det väldigt långa ingredienslistor där också.[...] Det finns ju inga bröd som man köper som har ingredienserna jäst, sirap, mjöl eller det vanliga man har när man bakar bröd, det finns ju inga bröd som har det. (kille 31)

Han konstaterade dock uppriktigt att han inom en överskådlig framtid troligtvis inte skulle komma att baka eftersom det var så mycket annat som tar hans tid i anspråk. Avslutningsvis sade han att baka sitt eget bröd inte enbart inbegrep själva bakandet utan också städandet efteråt. Trots en bestämd uppfattning om vilken typ av bröd han ville äta ansåg han, att i hans nuvarande situation fanns inte drivkraften att baka själv.

De få gånger utseende och över- eller undervikt fördes på tal var det oftast genom att ungdomarna hade erfarenheter, främst från uppväxten, av att ha övergått från mindre till mer hälsosam mat. I några fall inträffade detta under uppväxten vilket innebar en ökad medvetenhet om vad de valde för mat. Ett par ungdomar, som varit lite runda som barn, berättade att de också samtidigt hade ökat sin fysiska aktivitet vilket resulterat i minskad vikt. Även de som varit underviktiga som barn talade om att de via andra blivit medvetna om nyttan med att äta hälsosamt. För några påverkade den insikten fortfarande matvalen.

Ungdomarna talade inte enbart om vad som ansågs nyttigt och hälsosamt utan även om det motsatta. Livsmedel som innehåller mycket fett och/eller socker, är kaloririk och har låg näringshalt, så kallad utrymmesmat, var stundtals i fokus under samtalen. Mat och produkter som ansågs onyttig, var för vissa både utmanande och attraktiva. Drycker nämndes sällan explicit i sammanhanget men det framgick dock att det överlag ansågs ohälsosamt att dricka mycket läsk. Godis var det många som sade sig ha, eller hade haft, problem med att hantera. Ett sätt att komma till rätta med problemet var att ingå *godisvad*²² med föräldrar, syskon eller kompisar för att motiveras till att avstå. Denna typ av vad var vanligt när de var yngre men förekom även under studiens gång. Några hade beslutat att ansvaret för att låta bli godisätandet nu låg på dem själva. Denna insikt ansåg

---

²² Godisvad är vadslagning om att inte äta godis inom en viss tidsrymd ibland med förbehåll exempelvis på födelsedagen. Alternativt talas det någon gång om godislöften.

ungdomarna som ett steg mot mognad. En av ungdomarna berättade om sina erfarenheter av resan från *godisvad* till insikt:

Det ligger inte på pappa om jag skall kunna äta godis eller inte utan det skall jag kunna styra själv nu. Jag skall inte behöva få någonting. Jag hade ett tag godisvad utan att jag fick någonting av mina föräldrar och jag klarade det. Men under hösten åt jag lite godis lite då och då. Då tänkte jag att man får sötbegär om man äter godis lite för ofta. Så jag tänkte att jag skulle bevisa för mig själv, att jag klarar att inte äta godis. Inte att jag inte får eller att jag inte mår bra utan att jag skall bevisa för min kropp att jag klarar att inte äta godis. Så vet jag det i framtiden. (tjej 49)

Genom att utmana sig själv och fatta sina beslut fanns det ingen anledning till att involvera andra. Ingen annan än tjejen själv kunde bestämma över vad hon skulle äta. Detta blev en betydelsefull insikt som hon noterade och som påverkade hennes agerande och hur hon uppfattade sina egna handlingar. Under den första tiden av eget boende med möjlighet att göra sina egna matval upplevde en del att det var spännande att hänge sig åt godisätande utan att någon hade synpunkter på när och i vilken form och omfattning detta skedde. Flertalet berättade att både spänningen och ätandet tämligen snart gick över, men det fanns också exempel på ungdomar som antydde att ibland kunde en middag bestå av enbart godis. I vissa fall kunde detta inträffa flera år efter flytten. Detta kan ses i ljuset av en norm som legitimerar (mycket) godisätande och att svenskar äter mest godis i världen. Omfattningen år 2007 var 17 kilo per capita (Hedlund & Persson, 2009). Godis var för många av ungdomarna en rejäl utmaning vilket flera återkom till när de reflekterade över sin matvalsvärld. Nordiska studier visar också på liknande resultat, exempelvis att arbetande ungdomar lägger mer pengar på utrymmesmat som chips, godis, glass, och kaffebröd än vad de gjorde innan de började arbeta (Carle & Sjöstrand, 1995). När norska ungdomar flyttat hemifrån förändras deras ekonomiska prioriteringar men de fortsätter att spendera lika mycket pengar på snask och dricka och att äta ute som det gjorde innan (Brusdal, 2001).

Hälsan hade också en dimension av fysisk styrka och uthållighet som var starkt förknippad med matvalen. De ungdomar som tränat mycket och fortsatte att göra så ansåg ofta att de själva hade goda kunskaper om mat och träning. Tränarna hade försett dem med information om hur de skulle hantera mat-hållningen. En av tjejerna talade om sina erfarenheter från idrottandet:

När jag skall välja saker att äta är det främst om jag tycker det är gott. När jag skall undvika saker då är det väl så att det är saker som jag undviker som jag tycker är gott, fast som jag undviker ibland för att jag vet att det inte är så bra näringsmässigt och sådär. Jag tänker på vad jag stoppar i mig och det sitter väl i sedan när jag idrottade mycket för det var så himla viktigt. Vi fick massa papper och broschyrer varje vecka. Det stod vad man skulle äta innan och efter träning eller tävling. Det sitter väl i, det är inpräntat. (tjej 35)

Idrottsledarna hade försett henne med massor av information och material. Information som hon tog till sig och fortfarande refererade till. De lärdomar hon fått genom att läsa materialet var användbara även när hon nu inte idrottade lika aktivt. Kunskaper om när man bör äta i samband med träning var också något som ungdomarna berättade om. En av dem sa: ”Ja och det har jag lärt att man knappast skall äta en banan innan”, men efter träningen fortsätter hon: ”Då kan man äta vad man vill, bananer och proteiner, då äter man mycket” (tjej 42). Vissa av ungdomarna, inte enbart de som tränade, kunde i detalj redogöra för hur de upplevde att hälsosam mat faktiskt påverkade dem. Mat som de beskrev som hälsosam prioriterades för att de mädde så mycket bättre om de åt på ett visst sätt, exempelvis kunde det handla om tillagad mat på regelbundna tider.

Några av ungdomarna hade innan flytten till eget boende tränat mellan fyra och nio pass i veckan och några berättade att de fortsatt tränade frekvent. Ungdomarna som prioriterade träning lät denna gå före sociala matakiviteter. Detta förhållningssätt till mat och träning var inte nytt för dessa idrottande ungdomar utan liknade strategin de hade när de bodde med familjen. För en del ingick träningen i ett hierarkiskt system där träningen stod över den sociala samvaro som den gemensamma måltiden erbjöd. En av ungdomarna förklarade:

Nej, ...ja, men det är inte värt att ge upp träningen det är väldigt lite som är värt att ge upp träningen för. ...ja... det är väldigt, väldigt lite som är värt det. För det är en sådan sak som jag märker gör en jätteskillnad på, hur jag mår. (tjej 38)

För en del ungdomar var värdet av träningen så stort att de därför avstod annat som de egentligen också ville göra, till exempel att äta tillsammans med andra.

Det fanns också de ungdomar som valde träningsformer som inte allt för mycket inkräktade på den sociala tillvaron i övrigt. Indirekt blev träningen ändå styrande eftersom den inte borde föregås av en måltid, vilket ledde till att ätandet tidsmässigt kom att förskjutas. Några ungdomar berättade om att de ändå försökte

få till måltiderna efter träningen, vilket ibland blev svårt om inte allas aktiviteter sammanföll i tid. Motivationen för att äta tillsammans var heller inte lika hög för dem som måste vänta på att andra skulle komma hem från träningen. Bland de förra saknades också ofta motivationen att laga maten så att någon kunde äta senare. En del beskrev att träningen krävde framförhållning och planering, exempelvis genom att ta med en extra portion mat till skolan för att hinna äta innan eftermiddagsträningen.

Två strategier för att hantera matval efter träningen framkom i berättelserna. Somliga ansåg sig behöva, men också vara värda, en riktigt tillagad måltid efter träningen och iscensatte en sådan när det var möjligt. Andra dagar kunde de dock ta lite lättare på vad som tillagades. Alternativt fanns de som vanligtvis lagade mat men som efter träningen inte riktigt orkade tillreda något ordentligt. Dessa ungdomar kunde istället laga till något enklare, inte sällan gröt (Bild 7):

Ja det här var efter träningen ja... det var... jag sprang hem då. Jag var så himla trött att jag inte orkade göra någonting då. Jag bara, ja först åt jag en banan. Sedan var jag egentligen inte hungrig men man måste ju äta. Men jag var så trött i hela kroppen att jag inte ens orkade tänka på vad jag skulle ha. Jag började i kylskåpet. Så det slutade att jag kokade lite risgrynsgröt [snabbgröt] och åt ett kokt ägg som låg i kylskåpet redan och som jag inte vet hur gammalt det var. (tjej 42)

Mat efter träning
ansågs viktigt och
prioriterades ofta-
här blev det gröt.

Bild 7. Lunch efter träningen.

För de flesta ungdomarna var hälsan, maten och den fysiska aktiviteten ofta starkt sammanflätade med varandra.

Sociala relationer

Mat och måltider har för de flesta av ungdomarna varit viktiga sociala komponenter i familjestrukturen och i andra sociala sammanhang. I det egna hushållet formades olika arrangemang med kompisar och/eller samboende. Saknades förutsättningarna för dagliga gemensamma måltider löste vissa detta med regelbundna eller tillfälliga konstellationer. Dessa tillfällen ersatte eller efterliknade ibland den tidigare familjemåltiden. Under de olika rubrikerna ovan har betydelsen av sociala sammanhang tagits upp och det framgår att social samvaro kring maten kunde prioriteras ner eller upp av olika skäl och beroende på sammanhangen. Nedan belyser jag närmare hur sociala dimensioner påverkade ungdomarnas matvalsvärld. Även inom ramen för den sociala dimensionen inkluderas vad som kan betraktas som gåvor, omsorg eller hänsyn förknippad med mat och matval.

I studien framstod tämligen omgående betydelsen av social gemenskap och dess samband med mat och måltider i ungdomarnas nya vardag som viktig. Av majoritetens berättelser framkom också att mat och måltider tidigare hade inneburit ett umgänge med familjemedlemmar. I och med det egna boendet minskades dessa interaktioner radikalt för många. Som en konsekvens började vissa ungdomar att fundera över hur de önskade hantera de sociala arrangemangen runt mathållningen. Hur ville de organisera sig, ville de vara själva eller önskade de dela sin matvalsvärld med andra? För en del fanns inget alternativ, det egna mat-hushållet gällde även om de i praktiken delade boende. Andra arbetade i större eller mindre omfattning för att skapa en gemensam hushållning. För de flesta visade sig denna ambition dock inte vara så enkel att realisera. Möjligheten att få till stånd gemensamma måltider på en mer regelbunden basis påverkades av kompromissvilligheten hos de inblandade. En del prioriterade att ta del av måltider där alla åt likadan mat medan detta blev underordnat för andra. Även de som hade sina egna hushåll uteslöt inte gemensamma måltider men dessa iscensattes då det passade dem själva och kompisarna. För de flesta var det viktigt att organisera gemensamma måltider eftersom de (med undantag vid frukost och mellanmål) upplevde gemenskapen som en av de viktigaste och mest motiverande ingredienserna i måltidernas iscensättning.

En socialisering av andra komponenter av mathushållningen än det faktiska ätandet framkommer i materialet. Påverkan, eller inspiration som ungdomarna föredrog att kalla det, blev efter flytten till stor del en process som utspelade sig mellan ungdomarna och deras kompisar. Den försiggick på flera plan när det gällde matvalen och kan relateras till livsmedelsprodukter, beredningsgrad

och/eller iscensättningen av måltiden. Ibland berättades det om gemensamma inköpsrundor (även om var och en köpte för eget bruk) där sällskapet i affären lockade och stimulerade. Bland dem som delade hushåll kunde vissa ha all mat gemensam medan andra bara delade en del basvaror. Ibland gjordes de gemensamma valen i affären och då kunde det vara svårt att uppnå konsensus. Att komma överens blev ibland en social skiljevägg, det blev så svårt att vissa ungdomar avstod det gemensamma genom att inte dela speciella produkter eller ingå i specifika matlag. Återkommande beskrivs exempelvis smörgåsfettet som en produkt det fanns starka uppfattningar om och där alla kunde ha sitt egna paket i kylan trots att mycket annat delades. En tjej var medveten om detta men sade att för henne var det inte viktigt alls, hon kunde äta vilken sort som helst. Valet av smörgåsfett kan synas vara en bagatell men för många ungdomar blev just detta val betydelsefullt. Ibland hade de funnit nya alternativa produkter till de välbekanta hemifrån och det faktum att det fanns andra sorter som tilltalade dem var en insikt i sig. Smörgåsfettet blev en symbol för det autonoma och var därför något värt att värna.²³

Matvalens sociala betydelse

Bland flera av ungdomarna varierade motivationen till att organisera måltider över tid. När de ensamboende ungdomarna talade om att organisera gemensamma, mer eller mindre regelbundna måltider, var varje sådant tillfälle förknippat med avväganden och kompromisser. Det ungdomarna hade att först ta ställning till var om man ville vara med eller inte. Det var beslut som hade rent praktiska implikationer och där hänsyn till de kollektiva men även de individuella matvalspreferenserna övervägdes. En rad andra frågor krävde också svar och beslut: Var skall vi vara? Hur skall måltiden iscensättas? Vilka hänsynstaganden skall beaktas?

Många av ungdomarna konstaterade att det kunde vara svårt att i praktiken upprätthålla normen att laga och äta mat gemensamt då de delade boende med kompisar. Även sambos underströk att det gemensamma mathushållet ibland krävde långtgående kompromisser. I det tidigare avsnittet beskrevs bland annat

---

²³ Sensoriska argument var de vanligaste förklaringarna till valet. Ingen tog upp den ekonomiska aspekten av att köpa sitt eget paket. Alla tog inte lika mycket fett på smörgåsen och åt kanske inte lika mycket bröd vilket kunde bli en känslig fråga att ta upp mellan dem som delade på asken. Däremot fördes etiska och hälsomässiga ställningstaganden fram som grund till vilket fett som var tänkbart och som försvar för hur vanor kring själva innehållet hanterades. Hur kladdigt tillåts ett paket att bli? Det argumentet kom upp och kontrollen över vilket fett som valdes återkom flera gånger som en viktig frihetsfråga.

träningen som en anledning till svårigheten att upprätthålla en gemensam mat-hållning, ett annat skäl var att en speciell sorts mat önskades. Det berättades om specifika strategier som användes för att få till en fungerande gemensam måltids-situation. Periodvis uppfattades kompromisslösningar som omöjliga eller inte ens eftersträvansvärda. I detta sammanhang berättade några av ungdomarna att de tagit *time out* från intentionerna om samvaro, för att själv ansvara för mathåll-ningen, ibland genom parallell hushållning. Detta var en variant som ingen av ungdomarna i samboförhållanden nämnde. För några ungdomar som valt bort ett gemensamt hushåll resulterade beslutet i en frihetskänsla, samtidigt som det gav en ökad kontroll över den egna situationen, man behövde bara kompromissa med sig själv.

Några ungdomar hade tillsammans gjort maten till sin speciella grej och strävade medvetet efter att lägga extra omsorg kring matvalen och dess förutsättningar. Ibland organiserades födelsedagsfirande för kompisar, gemensamma måltider ordnades och vid utflykter lades extra omsorg på maten. Om, hur och i vilken omfattning ungdomarna lyckades organisera måltidsituationer fanns det uppfatt-ningar om och flera förklaringar till. En förklaring som framkom var att alla som bodde tillsammans hade ett intresse för mat. De hade en drivkraft att själva och/eller gemensamt och regelbundet ordna med mathållningen när lusten fanns och det fungerade praktiskt. När de ordnade med maten gemensamt hade den sociala aspekten en stor betydelse berättade ungdomarna. Vissa dagar för-passades matlagningen till den egna privata sfären och matfrågan löstes på egen hand. Dessa dagar sågs mer som privata mellandagar i matvalsvärldens helhet. De här ungdomarna berättade att de hade prövat flera varianter innan de blev nöjda med hur måltiderna organiserades. Andra exempel visade på att ung-domarna kunde bli som strävsamma par där ansvaret fördelades. Båda var med-vetna om varandras matvalspreferenser och de kompromissade så länge ansvars-fördelningen upplevdes som motiverad.

Den gemensamma måltiden blev en typ av positionering gentemot omgivningen och stod ut som ett engagemang ungdomarna frekvent strävade efter men som av olika anledningar kunde vara svårt att realisera. Ungdomarna talade gärna om gemensamma måltider men kommunikationen om hur matvalsvärlden gestaltade sig i det här avseendet var inte sällan selektiv. Dagarna då man själv och mindre organiserat ordnar med maten kunde förpassas till den privata sfären.

Gåvor, omsorg och hänsynstaganden

I denna del exemplifieras betydelsen av gåvor, omsorg och hänsyn och hur dessa påverkar ungdomars tillvaro och därmed också indirekt deras matvalsvärld. En form av konsumtion som både är immateriell och materiell är när mat används som gåvor eller som medel för att visa omsorg och/eller hänsyn för en annan persons behov. Sådana handlingar kan ses som ett socialt kitt som människan behöver för sin existens (Durkheim, 1995). Gåvor har inte bara materiella utan också känslomässiga värden. Mauss (1972) menar att gåvor skapar band mellan individer men också en förväntan att i gengäld få något tillbaka. Det behöver dock inte finnas en baktanke med gåvan utan denna kan vara ett uttryck för en vilja att dela med sig och glädja mottagaren (Belk, 2010; Bajden, 2006).

Den sociala dimensionen är tydlig såtillvida att det är genom gåvor, omsorg och hänsyn som band mellan människor, i mitt fall mellan ungdomarna, och deras omgivning utvecklas, upprätthålls och befästs (jfr Mauss, 1972). Ungdomarna gav varandra mat i form av gåvor och ibland kom matgåvor från släktingar. Omsorg eller hänsyn i besluten kring matvalen kan i detta sammanhang ses som altruistiska komponenter med immateriella såväl som materiella värden.

Detta är ett av de sammanhang där maten blir något mer än enbart vara föda. Maten blev ett medel för att uttrycka och förmedla. Ungdomarna fick ofta mat från sina föräldrar och ibland uppfattades den som en gåva. Föräldraansvaret är enligt lag tidsbegränsat och sträcker sig inte bortom tidpunkten då ungdomarna blir myndiga eller har avslutat gymnasiestudierna. Vad är det då som avgör vad som är en gåva, utgör extra omsorg eller enbart är en del av föräldrarnas ansvar? När ungdomarna beskriver tillfällena då föräldrarna gav dem något de inte brukade få förstod jag det som att ungdomarna upplevde detta som gåvor. Detsamma gällde när mor- eller farföräldrar i bästa välmening gav mat till barnbarnet. En av ungdomarna berättade om hur farföräldrar ibland köpte en kasse med mat och överlämnade, alternativt frågade om barnbarnet ville följa med och handla och på så vis få inflytande över inköpen. I dessa fall uppfattades maten som en gåva. Detta påminner om situationen när föräldrarna inbjöd till en tur till affären och ungdomarna kunde handla vad de behövde och föräldrarna sedan betalade. Däremot kunde gränslandet mellan omsorg och gåva ibland bli diffust då föräldrarna köpte och överlämnade matkassar. Flera exempel visade på att föräldrarna ibland handlade när ungdomarna inte var med och att slutresultatet inte alltid blev detsamma som om ungdomarna själva skulle valt. En tjej berättade att mamman hade köpt apelsinjuice, något hon själv inte skulle ha gjort. En anledning antog hon var: "Hon tycker det är gott och för jag tror att hon tror att

jag tycker det är ganska gott, kanske eller för att vara snäll” (tjej 39). Ett annat sätt att förstå varför mamman köp juice var att mamman ansåg att dottern borde dricka juice av hälsomässiga skäl. Även om hon sällan hade gjort så under uppväxten eftersom juice vid den tiden ansågs innehålla för mycket socker. Tjejen konstaterade att föräldern inte längre hade någon vetskap om vad hon tyckte om. Produkter som hon förr tyckte om och som mamman köpte till henne skulle hon inte heller köpa: ”Jag brukar inte äta skinka egentligen eller jag brukar inte tycka om skinka så jättemycket men så låg det i kylen så då tänkte jag att jag kan äta det” (tjej 39). Hon åt den för den fanns och borde ätas upp. En inställning som hon trodde mamman var medveten om. Även om det var uppskattat att få maten hemburen var detta inte helt problemfritt. Hon fortsatte att förklara att det ändå fanns en gräns för vad som skulle ätas upp: ”Det beror på den här skinkan tycker jag var lite lik min favoritskinka så den var ganska god men om det hade varit prickig korv hade jag inte ätit upp den” (tjej 39). En gräns fanns där och det gick inte att bortse ifrån de egna smakpreferenserna även om korven i all välmening levererades in i kylen. Som exemplen visar blev matgåvor ibland lite av dilemman. Att själv inte få bestämma samtidigt som det var en uppskattad gest från föräldern. Oavsett vad matkassarna som ungdomarna fick innehöll fanns det en överseende fördragsamhet med föräldrarnas val. Ungdomarna reflekterade utifrån att innehållet i matkassen skulle betraktas som en gåva. En omsorg med överraskning och kanske en viljeyttring från givarna om vad ungdomarna borde äta; allt för ungdomarnas eget bästa. Även om ungdomarnas preferenser inte alltid överensstämde med föräldrarnas var detta inte något som förringade gåvan. Hursomhelst tycktes en gemensam standpunkt bland ungdomarna vila på en medvetenhet om att en matgåva, genom ekonomins krassa verklighet, representerade ett reellt värde. Givaren, föräldrar eller släktingar, hade en önskan om att bidra med mat och inte en sedel som kunde omsättas i andra ting eller aktiviteter.

Gåvor från anhöriga förväntades inte återgäldas genom materiella gengåvor utan kanske istället som ett besök eller genom att vara behjälplig i någon specifik situation. Detta antyddes av vissa ungdomar som inte verkade ha något emot det. Besöka sina föräldrar eller slakten ville de, men tiden räckte inte alltid till även om det då kunde tänkas komma fler gåvor i form av mat. Alla ungdomarna såg det däremot inte som självklart att den äldre generationen aktivt tog del i matvalen. Bland studiens ungdomar varierade familjernas syn på matstöd och bland en del förekom det sällan eller aldrig att föräldrar eller släktingar valde maten. Istället hanterade ungdomarna själva sina inköp utan inblandning eller gåvor från vuxna. Exempel fanns där gåvor erbjudits men av olika anledningar

avböjts. Att förbli autonom hade ett större värde än gåvan i sig. Om förutsättningarna förändrades, som exempelvis den ekonomiska situationen eller flytt till annat boende, kunde sådana ställningstaganden komma att omprövas. Andra menade att de ibland gärna hade sett något extra från anhöriga men att avstånd och logistik gjorde det svårt.

Under studiens gång visade det sig återkommande och tydligt att en del ungdomar valde att fira kompisarnas födelsedagar. Detta skapade både extra uppmärksamhet och utgjorde en present i sig. En av ungdomarna berättade att han inför ett middagskalas hade gjort sin veckohandel medan resten var till den måltid som han tillsammans med några andra ungdomar skulle ordna lite senare samma dag. Ungdomarna hade gemensamt bestämt vad de skulle laga och tankegångarna kring inköpet beskrevs så här (Bild 8):

Ja det blev kycklingsallad och då fick jag lite fria tyglar. Så jag köpte plocksallad i stället för isbergssallad, det är godare tycker jag. Isbergssallad smakar inget tycker jag. Det är bara krispigt, den här är inte lika krispig, den här är sladdrigare men jag tycker den är godare. Ja, jag tycker det är godare om man skall göra en stor sallad. [...] Sedan så köpte jag körsbärstomater, speciellt om man skall ha det i sallader. Det här är väl överlyxigt kan man väl säga men det är ändå födelsedagsfirande så jag köpte ganska fint, pinjenötter kostar ju hur mycket som helst... (kille 33)

En veckohandling med prioriteringar för vardag och fest.

Bild 8. Matval för egen del och till kalas (till böger).

Datum : 2008-03-10		Tid : 17:17	
Apelsinjuice			13,90
Apelsin	1,205kg*16,90kr/kg		20,36
AVOCADOS			5,90
Banan Chiquita			9,49
Bregott na	0,530kg*17,90kr/kg		29,50
10 Fullkorn Grov			22,90
Grillad Kyckling			44,76
ICA Ölivolja extra			39,90
Kräksallad	2st*12,90		25,80
Laktfri Cr Fraiche			9,90
PAPRIKA RÖD			8,38
Pinjekärnor	0,210kg*39,90kr/kg		29,90
SVAMP CHAMPINJONER			3,24
Svart 31k	0,065kg*49,90kr/kg		48,15
Tomat körs röd ICA	0,541kg*89,00kr/kg		15,90
Apple/Van/Kanel 2k			16,90
Total			345,00
Moms		Netto	Brutto
			345,00

Bild 9. Matkvitto.

Ändamålet skapade legitimitet till att överskrida de vanliga ekonomiska ramarna, att ha en anledning till extravaganta matval var enbart roligt (Bild 9). Konkret kunde det innebära, som han uttryckte det, festliga matval som gav en guldkant och som normalt inte rymdes i vardagen. Middagen blev ett gemensamt projekt där flera bidrog med ingredienser för att skapa en helhet och där de alla

deltagarna var överens om upplägget. Liknande tillställningar pratades det om vid upprepade tillfällen och inte minst framkom detta tydligt när jag vid några tillfällen i samband med de planerade samtalen klev direkt in i aktiviteterna.²⁴

Ett annat illustrativt exempel på hur mat användes som gåva var en present i form av en burk med hemlagade chokladbollar från en studiekamrat. En av tjejerna fick den då hon fyllde år vilket inföll den veckan då hon fotograferade sina matval (Bild 10). Tjejen berättar: ”Jag fick tjugo chokladbollar. Det tycker jag var en mycket trevlig tjugårspresent [...] av en kompis när jag gick på första föreläsningen” (tjej 56).

En gåva mellan kompisar var uppskattad men inte alltid förpliktigande.

Bild 10. Födelsedagspresent.

Gåvan var lika oväntad som uppskattad och i och med att det var egengjorda kakor var den inte förenad med någon större utgift. Därmed tolkade jag det till att gåvan inte innebar ett indirekt anspråk på återgåldande, varken hos givaren eller hos mottagaren något som kan jämföras med gåvokulturens underliggande förväntningar på gengåvor (jfr Mauss, 1972). Istället var det tiden som lagts ned och tanken bakom som i sig sågs som en gåva och dessutom bjöds kakorna runt bland övriga närvarande. På samma sätt kan man förstå att det fungerade när en måltid planerades och bereddes. Det fanns inga tydliga gåvonormer eller underliggande anspråk på återgåldande utan genom den kollektiva handlingen hade ungdomarna möjlighet att kringgå dessa. Kollektiva gåvor kunde också ges för att uppmärksamma hårt arbete. Då var det inte ovanligt att de själva eller någon annan exempelvis hade bakat för att fira att de klarat av arbetet eller skulle finna motivation till att orka lite till. Här sade ungdomarna att de inte förväntade sig

²⁴ Här kan det konstateras att det ibland var med mycket kort varsel som mötet med ungdomarna bestämdes så kalasen hade för troligt inget med studien att göra. Snarare att det blev lite komiskt att jag gång efter annan lyckades pricka in kalasen.

något i gengäld men om det hände var det uppskattat. En tjej berättade att hon blivit bjuden på rabarberpaj i skolan: ”Det händer ibland att vi bjuder varandra, det är lite mysigt när man sitter och jobbar. Då blir man glad. [...] Det är nästan alltid någon kaka” (tjej 59). Själv brukade hon baka banankakor men senast blev det en fruktsallad.

Mat blev också ett medel för att visa omsorg och som kan ses som en persons inkännande handling för en annan person. Ett återkommande exempel på omtanke var när föräldrar skickade med lite mat när ungdomarna åkte hem. Via färdiga matportioner att ätas omgående, inom de närmaste dagarna eller att förvaras i frysen uttryckte de sin omsorg. En handling som också kunde ha ekonomiska bevekelsegrunder. En av tjejerna berättade att hon vid ett tillfälle kom att sitta bredvid en annan student på bussen när båda var på väg hem till sina föräldrar. Den unge studenten hade med sig tomma burkar som varit fyllda med mat efter tidigare besök. Nu antog hon att de skulle fyllas på när det var dags att återvända till studieorten och konstaterade att maten blev transporterad 25 mil. Hon som själv var matintresserad reflekterade över att det borde vara enklare att studenten själv lagade maten på plats. Efter en stunds diskuterande insåg hon att han inte hade så mycket kunskap om mat så det var kanske bra med dessa matpaket trots allt. Jag ser exemplet ovan som att föräldraomsorgen blir en övergång till den egna matvalsvärlden, en trygghet i form av små lådor med bekant mat. Men också att det från föräldrarnas sida kan finnas en osäkerhet om barnets förmåga och kompetens likväl som det ger en möjlighet till en i tid och plats förlängd matkontroll.

Flera ungdomar intygade att de på mer eller mindre regelbunden basis tog del av sina föräldrars förpackade omsorg. En av universitetsungdomarna sade att när hon var hemma hos föräldrarna och det blev mat över efter en måltid erbjöds hon att ta med resterna om hon ville. Som ett resultat slapp dottern vid några tillfällen laga mat och föräldrarnas omsorg kunde förlängas utanför hemmet och in i ungdomens vardag. Andra ungdomar berättade att de avstod från att ta med färdiglagad mat hemifrån när de blev erbjudna. Skälet var att ett sådant erbjudande upplevdes som lite av ett dilemma för den som delade boende med andra. Det var istället enklare att hantera matvalen på samma sätt som kompisarna gjorde. Tydligast visade sig denna omsorg bland de ungdomar som bodde ensamma. Min tolkning är att det kan vara enklare att såväl förmedla som att ta emot omsorg om inga åskådare finns. Intressant nog var inställningen till rena råvaror inte den samma som till färdiglagad mat. Argumenten för att inte ta med råvaror hemifrån var mer av logistisk/praktisk natur, som att dessa var

tunga att bära. Studier visar att över tid har föräldrar och släkt stöttat med mat eller tagit med sig extra godsaker vid besök för att visa sin omsorg (Jansson, 1990; Mattsson Sydner, Sidenvall, Fjellström, Raats & Lumbers, 2007; Liukko, 1996; Östlund, 2005). Den norska sociologen L'orange Fürst (1993) tolkar utifrån Mauss (1972) antagande att givande skapar band i den kvinnligt kodade produktionssfären där mat blir gåvor mellan släktingar och vänner. Hon pekar också på gränsdragningar mellan vad som kan accepteras eller inte i olika samhällen. L'orange Fürst för resonemanget vidare och hävdar att på individnivå finns en dualism mellan å ena sidan det tvingande och å andra sidan det mer självvalda förhållningssättet till dessa gåvor. Detta kan förklara varför ungdomar väljer att inte ta emot mat från föräldrar.

I omsorgssfären inkluderades även föräldrars initiativ till att skapa förutsättningar för matlagning, exempelvis med hjälp av en specifik hushållsapparat. Ibland hade ungdomarna berättat om apparatens förträfflighet vid tillagning av mat. Ungdomarna beskrev att de på så sätt fått tillgång till exempelvis stavmixer eller matberedare men det berättades också om införskaffande av teknik som underlättade för fritering. Killen som fått en fritös och som hade haft vissa begränsningar i vad han åt förklarade att: ”Det var mamma som sa ’ jag tror du behöver det här’ och så köpte hon det till mig” (kille 51). Oavsett vilka tekniska hjälpmedel det gällde skapade dessa möjligheter för ungdomarna att bereda maten på nya sätt som exempelvis att mixa smoothies eller fritera potatis.

Enligt ungdomarna var hänsyn inte något som självklart förväntades men samtidigt något som man gärna verkade för genom sina egna handlingar. Det uppfattades som speciellt eftersträvanvärt i agerandet gentemot kompisars behov. En kille berättar att i ett matlag hade de inte alltid samma smakpreferenser men att kompisen: ”var ganska snäll mot mig för hon brukade koka makaroner eller någonting åt mig när det var pulvermos, så det var jättebra” (kille 33). Ett annat exempel var en av tjejerna som berättade om ett besök på annan ort då hänsyn togs till att hon var vegetarian. Hon kunde känna sig obekvämt när det framkom att hon inte åt kött och på så vis kanske ställde till extra besvär. Vid detta specifika tillfälle behövde hon inte ta denna diskussion. Det var mat alla kunde äta av, så även hon själv:

Det kändes jätteskönt.

Ann - För det är så att du har det i bakhuvudet ”Hur skall det här gå”?

Ja det har jag för jag har ju svårt att äta något som... jag äter ju inte något som är gjort av kött så jag är lite kinkig (skratt). (tjej 44)

Exemplen visar på att hänsynstaganden upplevdes som positiva eftersom de för-
enklade vardagen. Även så när det gällde de närmaste kompisarna eftersom det
inte var förgivettagat. När det gällde ungdomar utanför den närmaste kretsen
fanns strategier för att finna det gemensamma. Ett sätt kunde vara att föreslå
matval som de flesta kunde antas acceptera eller där matvalen individuellt kunde
varieras så alla blev nöjda (tacos, var ett återkommande exempel) även det en
form av hänsynstagande. När ungdomarna själva upplevde att kompisarna tog
hänsyn, var det aldrig något som togs för givet. I ungdomarnas matvalsvärld
uppkom ideligen tillfällen som kunde bli utmanande men som underlättades av
att hänsyn visades för dem eller någon annan. Ett agerande som jag förstod
kunde vara ett sätt att knyta band mellan ungdomarna.

Under de flesta samtalen nämndes olika former av hänsynstaganden mellan ung-
domarna. Ibland kunde ungdomarna välja att förändra sin boendesituation då
hänsynstagandet till andra kunde upplevas som alltför krävande. En situation
som också kan ses som en form av kompromissande företeelse, något tidigare
avsnitt har visat på. Hänsyn och kompromissande är två faktorer som berörs i
samtalen. Detta framkommer exempelvis när en tjej beskriver hur hon tänkte
inför att bo själv och inte längre dela boende:

Det känns bra, jag har nog valt det för jag vill inte påverka någon annan, så
som jag sa, det med grönsakerna i frysen och så [frysta grönsaker som ersatte
potatis].

Ann - Vill du kunna styra mer?

Ja det är klart att man kan styra och så, men det är enklare. Man kan aldrig få
riktigt som man vill ha det [vid delad mathållning] och man får offra sig ibland
och säga att vi kan ta det här. Så då känner jag att det kan vara skönt att bo lite
själv så man får hålla i det här helt själv. Jag har ju liksom lite annorlunda mat
för mig. (tjej 49)

Hänsynstagandet i det tidigare gemensamma boendet blev för tjejen allt för om-
fattande. Nu behövde hon inte längre bry sig och ingen behövde heller ta hänsyn
till hennes, som hon sa, annorlunda matpreferenser. För som framkommer, det
kunde också bli obekvämt att vara den som det togs hänsyn till.

Kunskap

Att både kunskap och en viss färdighet krävdes för att få den nya matvalsvärlden
att fungera var ungdomarna införstådda med och de reflekterade över sin mat-
hantering när det gällde planering, matinköp, tillagning, förvaring, efterarbete

och sociala aspekter. Vad de ofta beskrev var den logistiska förmågan att hantera, om inte alla så de flesta ingående komponenterna. Kunskapen finns inte bara där, så varifrån hade ungdomarna tillägnat sig den? Detta avsnitt sätter fokus på kunskap och hur ungdomarna såg på den.

Bakgrunden och erfarenheterna hos ungdomarna skiftade innehållsligt men var i vissa delar likartade. Kunskaperna om mat(val) kunde exempelvis härledas till den egna familjen och framför allt från föräldrarna men också från far- och morföräldrar. Hem- och konsumentkunskapsundervisningen nämndes som kunskapskälla men också andra skolämnen eller speciella projekt sades ha bidragit. Andra källor till kunskap som ungdomarna refererade till var kompisar, litteratur och (forskning via) media. Likaså berättades det om syskonförebilder som inspirerat till viss mathållning och därmed bidragit med kunskap. En av ungdomarna berättade varifrån hennes kunskap kommit: ”Jaha det är nog skolkompisar, sedan tror jag, min syster har mycket inverkan, hon kan mycket, tänker mycket, vet mycket och säger saker så tänker jag på det också” (tjej 59). Syskonen kunde vara direkt undervisande i tillagningssituationer när ungdomarna var hemma hos familjen eller när de besökte varandra. På liknande sätt beskrevs även samboförhållanden, där lärde ungdomarna varandra på ett påtagligt sätt och den som kunde mest undervisade den andre. Några ungdomar drog sig för att fråga sina föräldrar om det var något de inte hade kunskap om, eftersom de ville visa att de kunde klara sig själva. Andra förde en ständig och kunskapsgenererande dialog med föräldrarna om matvalsfrågor och praktikaliteter kring maten. Det fanns också ungdomar som betonade att föräldrarna inte hade alla svar. Webben²⁵, kompisar, böcker och övrig media var plattformar och informationskällor som ungdomarna nämnde som värdefulla i sitt (frekventa) sökande efter kunskap. De berättade om att de vid olika tillfällen och för att ha i beredskap, ofta sökt information med den framförhållning situationen krävde. Det går att förstå att det var en kontinuerlig progression när ungdomarna berättade om vad och hur de tog till sig kunskapen.

Ställda inför frågan hade en del ungdomarna ibland svårt att härleda varifrån kunskapen kom och svaren blev stundtals ett antagande. Samtalen kom också att initiera reflektioner kring frågor om matkunskaper och med studiens gång blev det uppenbart att vissa funderat över kunskapsursprunget. Nästan alla ansåg att de hade tillräckligt med kunskaper för att klara av vardagen, men såg också fram

---

²⁵ Olika matrelaterade plattformar som www.arla.se, www.tasteline.se men även www.livsmedelsverket.se för att nämna några exempel.

emot och hade en ambition att förkovra sig. Vad som också var tydligt var hur bristen på kunskap uttrycktes och vilka kunskaper ungdomarna sade sig sakna. Flera uttryckte exempelvis att de i större utsträckning ville förstå vad matvarors innehållsförteckningar i realiteten betydde. En del ungdomar efterfrågade också annan information som inte alltid fanns tillgänglig. Det kunde vara fakta om matens ursprung, hur den var processad, eller vilka miljöetiska val som var bäst. Därtill kom frågor rörande nutritionsvärde och hur en vara skulle hanteras och/eller tillagas. De flesta uttryckte att de kände sig väl rustade för att göra sina matinköp men sade också att det fanns vissa beslut, som att välja kött, krävde kunskaper som de saknade.

Även om det inte alltid ansågs mödan värt att fördjupa sig i problematiken runt matvalen fanns en uttalad vilja att veta mer. Ibland kunde önskan om kunskap ändå vara så stark att en del ungdomar aktivt och målmedvetet försökte räta ut frågetecknen. Försöken kunde inbegripa allt från att söka fakta om innehållet i maten till hur tillredningen skulle ske. Det framkom också att en del av ungdomarna under uppväxten hade läst texterna på förpackningarna som ett tidsfördriv i brist på annat; en vana som hade fortsatt. Genom informationen fick de inte enbart ta del av företagets budskap utan också av innehållsdeklarationerna. Den kunskapen sade sig ungdomarna senare utnyttja i sina matval eftersom den ökade deras produktkänedom. Inledningsvis var detta inte ett uttalat syfte, men när de reflekterade över vad de baserat sina matval på, var informationen ändå något som anfördes. Över tid hade erfarenheterna ackumulerats, konstaterade en av ungdomarna, när hon beskrev hur hon lärt sig analysera livsmedlens förpackningar för att utröna om ärtsoppan var vegetarisk eller ej:

Ja det står på olika ställen, så man vet det. Men jag har blivit mycket bättre på att veta vad maten innehåller, verkligen, det är bra tycker jag. Så man vet också vad man äter så att man inte bara... För oftast kan man bli lurad på att det sitter... eller att datumet går ut eller att de skriver att det är bra fast det egentligen inte är det. Det är inte det. (tjej 54)

Tiden i eget boende hade resulterat i en förståelse för vilka varor som fungerade och vilka förväntningar tjejen kunde ha på sina val.

Planerandet och framförhållningen runt mathantering var för många något nytt som ingen fullt ut kunde hantera när de flyttade. Detta var något som visade sig på olika sätt och som beskrivs i flera avsnitt. Kunskapen kom successivt och genom nyvunna erfarenheter lärde sig ungdomarna att beräkna hur mycket mat de konsumerade innan den blev för gammal. De lärde sig också vilka basvaror

som var bra att ha hemma även om det ändå var lätt att glömma en stapelvara. En av ungdomarna använde sig av krossade tomater i stort sett varje vecka och berättade: ”I går när jag hade allt i stekpannan, då upptäckte jag att jag inte hade tomatkross hemma för jag brukar ha ganska många. Men så hade det tagit slut och jag hade glömt bort det. Så då fick jag kasta mig på cykeln” (Kille 31). Att försöka laga maträtten utan tomater var inte ett alternativ, det skulle inte bli gott. Plattan stängdes i stället av och det blev en snabb cykeltur till närmaste affär. Helhetsbilden av vad som kunde och borde handlas blev en del av vardagen. Inte bara de närmaste dagarnas behov utan på längre sikt.

Kokboken i huvudet

Att laga mat tillsammans med andra var för många ett sätt att förkovra sig och ungdomarna var insiktsfulla om fördelen med att ta del av kompisars matfärdigheter. Inte bara själva beredningen utan också kunskaper om nya råvaror som man själv inte använde. Däremot ville de inte lära kompisarna något som inte efterfrågades. Detta oavsett om det gällde inköp, när maten tillagades eller när de delade måltider. Ungdomarna var ofta tydliga med att kompisarna gjorde som de ville utan att de själva hade synpunkter på detta. Däremot kunde ungdomarna erbjuda sina erfarenheter eller kunskaper, genom att berätta om vad de själva tänkte i en viss fråga. Syfte var att inspirera och ofta markerades att avsikten inte var att påverka. En kille berättade om sitt erbjudande till sina kompisar:

Sedan är det så också att lagar kompisarna mat och jag hjälper till så frågar jag om det skall vara ost på [hamburgarna]. Det var ju ingen som hade tänkt på ost. Då berättade jag hur vi brukar göra hemma och lade fram det som förslag för själv vill man ha det. Man tycker ju det är godast, det som man alltid har ätit. På något sätt är det är väl så. Då sa jag det, att vi brukar lägga i ost emellan, lägga på bröd och ställa in det i ugnen så smälter osten. Det tycker jag är jättegott. Då blir det antingen, ”vilken jättebra idé, det gör vi, det kör vi” eller så blir det ”ja kör det du” då kör jag det. Det är inga problem. (Kille 33)

I det fall erbjudandet accepterades uppfattades detta som en positiv bekräftelse. Det ansågs betydelsefullt att kompisarna uppfattade förslagen som värdefulla och prövade dem. Gjorde de inte detta var det inte ett problem i sig. Detta utbyte av kunskap och erfarenheter var en viktig del i interaktionen mellan ungdomarna och något de ofta återkom till under samtalen.

Beträffande matberedningen sade sig några ungdomar vara självgående och trodde sig behärska det mesta med hjälp av kokböcker. Andra var mindre trygga

och valde att inte utmana sig själva om de inte var tvungna. Några arbetade mycket fokuserat mot en utökad och mer varierad matrepertoar genom att pröva och testa sig fram, andra såg det som ett framtidsprojekt. Det fanns också de som hade en önskan om att bredda kunskapsbasen och att kunna ha kokboken i huvudet. Att inte behöva slå upp alla recept och följa dem till punkt och pricka sågs som en eftersträvansvärd kompetens. Det fanns ungdomar som ansåg sig ha denna färdighet och sällan använde kokböcker och i de fall de gjorde så användes den mest som uppslagsverk. Andra läste allt som oftast in sig på maträtten som skulle lagas.

Att läsa recept och kokböcker var lika självklart som att ta del av instruktioner och recept på matpaket. Alla var dock inte helt bekväma med detta. Ett par ungdomar berättade att de haft problem med att koka ris eftersom de då måste slå i kokböcker, vilket utgjorde ett motstånd. En tjej berättade att hon inte ville ha ris så länge som det uppfattades som att hon inte behärskade tillagningen: ”Jag vet inte hur man gör ris så det är därför jag inte velat ha det”. Vidare berättar tjejen: ”men nu på senare tid har vi börjat äta ris också, när vi såg att det fanns sådana där påsar. Det blir lite lättare”. Hon och kompisen har funnit en lösning på hur riset kunde hanteras och på så sätt läggs ris till den tidigare matrepertoaren, vilket följande beskriver: ”Så gjorde vi ris och kyckling och sallad och sådär. Det ser ut som att det tagit jättelång tid men det tar bara en kvart. Eftersom riset är påsar som man lägger i vattnet, så tar det bara en tio minuter, så är det klart” (tjej 34). Ett annat sätt att tillägna sig och bibehålla kunskap var när ungdomar gemensamt samlade recept, de provat under tiden de bott tillsammans, i en pärm för att senare ha dem tillgängliga.

Några ungdomar berättade om tillfällena då de hade varit drivande och gestaltade måltider som krävt både planering och kunskap. Ingen sade uttryckligen att de eftersträvade att positionera sig gentemot kompisarna, men flera påpekade att de ville visa sig själva och för omgivningen att mat och matlagning var viktigt för dem. Trots allt framkom det i samtalen att det fanns en övergripande medvetenhet hos ungdomarna om vad de hade för praktiska och retoriska förmågor i förhållande till kompisarna. Oavsett om resultatet blev det förväntade eller inte innebar ett initiativ att hon/han hade förmågan att skapa en social måltids-situation. I dessa fall var det frågan om att visa vilja, kunskap och/eller förtroendet med att iscensätta en social måltidssituation. Maten blev då en del i helheten.

De kunskaper kompisar och syskon förmedlade hade en sorts legitimitet som borgade för en trygghet i att våga pröva något nytt. Denna kompispåverkan redovisas på flera ställen i resultatkapiteln eftersom den tog sig uttryck på flera olika sätt. Ungdomarna lyssnade på vad föräldrar sade och ibland tog de till sig budskapen. Det går dock att förstå att budskapen ibland drunknade i ett ständigt bakomliggande brus och i vissa fall var de inte alltid efterfrågade. Familjens påverkan fanns där men kompisars påverkan förstärktes i den nya situationen.

Sammanfattande kommentarer

Studiens resultat visar tydligt att ungdomarnas matval påverkades av flera betydelsefulla etiska, sensoriska, ekonomiska, hälsomässiga, sociala och kunskapsrelaterade aspekter. Aspekterna återkom i samtalen med ungdomarna och tycks på olika sätt ha influerat matvalen. Vad som tilläts bli betydelsefullt berodde på vem av ungdomarna det var frågan om men också den specifika tidpunkten med sin givna kontext och diskurs var avgörande för de val som gjordes. Inte sällan hade dessa faktorer inverkan att göra med om ungdomarna var ensamma eller om de var tillsammans med andra personer i de aktuella sammanhangen.

I samtalen framgår det hur de olika aspekterna vägdes mot varandra i en inre konversation. Ungdomarna medförde vanor, kunskaper, värderingar och sociala band från sin primära struktur, ursprungsfamiljen och andra barndomserfarenheter, som ger en utgångspunkt när de arbetar med att ordna och förstå sin nya tillvaro. De olika aspekterna och ställningstagandena griper tag i vartannat oavsett om dessa var etiska, hälsomässiga eller tillhörde någon annan kategori. De sociala förutsättningar som många gånger var av central betydelse för ungdomarna kunde vägas mot ekonomiska ramfaktorer, känslomässiga övertygelser och hedonistiska preferenser. Dessa inre överväganden ungdomar gjorde blir tydliga exempel på den inre konversation som ledde fram till de beslut ungdomarna dagligen fattade. En konversation som Archer (2003, 2007) menar konstant pågår och som för individen framåt i sin tankeprocess vilket skapar förutsättningar till nya överväganden. Ibland beskrev ungdomarna att det kunde gälla ställningstaganden vid specifika tillfället men att det också kunde vara långsiktiga strategier som kunde beaktas utifrån matvalen de önskade för egen (och andras) del.

I ungdomarnas nyetablerade matvalsvärld övervägdes etiska, sensoriska, ekonomiska, hälsomässiga, sociala och kunskapsrelaterade aspekter i varierande omfattning. Vissa av ungdomarna uttryckte att de inte beaktade andra aspekter än

de sensoriska och ekonomiska när de tog sina beslut. Inte heller alla ungdomar påstod att hälsan eller hälsoaspekten spelade en avgörande roll för matvalet men trots allt ingick ofta någon form av hälsoövervägande i besluten. På samma sätt var inte alltid etiska överväganden klart uttalade eller definierade, men i praktiken kunde ändå dessa vara betydelsefulla i valsituationen. Att individen har olika strategier för sina etiska matval och att valet ses som komplext har påtalats i tidigare forskning liksom att hedonistiska och ekonomiska aspekter vägs in i besluten, något som ungdomarna också intygade att de ofta gjorde (jfr Biel & Magnusson, 2005, Lindén, 2004). Vidare reflekterade flera ungdomar över och ifrågasatte trovärdigheten i befintliga matsystem (närodlat, transportkrävande storskalighet, kostnadseffektivitet och producentansvar) och organisationers certifieringsmodeller. Få tog dock helt avstånd från det sistnämnda sättet att klassificera mat och ibland uttrycktes en tydlig skepsis eftersom alla inte per automatik accepterade de givna matsystemen. Genom att välja mat utifrån ett miljöperspektiv blev ställningstaganden som kan ses som deras egna engagemang uppenbara. Helve (1999) menar att ungdomar som inte är engagerade inom traditionella värdesystem som politik och/eller religion i stället ”värdegrundssurfar” mellan humanistiska ställningstaganden och att ett politiskt/religiöst ointresse ersätts av ett engagemang, för miljön och dess (gröna) värderingar. På samma sätt framhålls ungdomars moraliska engagemang till vilket argument riktade mot hållbar matkonsumtion kan associeras (Wickenberg, 2004). Varje generation har sina förutsättningar och inte sällan hörs röster om att dagens ungdomar enbart sätter fokus på den egna individen och inte engagerar sig politiskt. En svensk studie visar att ungdomar engagerar sig men att de politiska aktiviteterna tar sig uttryck på alternativa sätt och utanför ramen av den gängse bilden av politiskt engagemang (Johansson, 2007). Ungdomarna i studien positionerade sig gentemot sig själva och omgivningen via övervägda etiska matval. Ställningstaganden och ageranden från ungdomarnas sida skapade ett mer värde för dem själva och skapade, som de hoppades, förutsättningar för en förbättrad miljö. Resultatet som visar på olika etiska ställningstaganden beroende på situation kan därmed liknas vid att ungdomarna i överväganden och handling ”värdegrundssurfade”. De tänkte, tog ställning, och tog ansvar individuellt, men i vilken omfattning detta omsattes i handling varierade beroende på valsituationen de ställdes inför (produkt och tillfälle). Forskare för fram att ungdomar talar om etiska frågor men i mindre utsträckning agerar, något som kan ifrågasättas (jfr Lindén, 2004).

Kapitel 7

Matval – mångfacetterade beslut i vardagen

Tidigare kapitel skildrar ungdomarnas erfarenheter av mat och mathållning från tiden innan de flyttade hemifrån, vad som i stora drag hände därefter och vilka aspekter som visade sig betydelsefulla och påverkade matvalen. I detta kapitel beskrivs närmare hur ungdomarna praktiskt hanterade sin matvalsvärld i vardagen, hur rutiner och ritualer skapades och formades för att hantera mathållning och måltider. Min intention har varit att försöka förstå matvalens komplexitet genom att bryta upp måltiden, dess bevekelsegrunder och iordningsställande i mindre komponenter. Matvalsvärldens olika delar kan liknas vid pusselbitar där helheten i pusslet ger betraktaren en förståelse för det som ungdomarna illustrerar. Ibland var vissa ramfaktorer, intentioner och normer givna men genom olika kombinationer av dessa kunde matsituationer hanteras och anpassas. Beroende på vilken kontext och diskurs ungdomarna befann sig i kunde pusslet bli likartat eller helt annorlunda. Kapitlet sätter fokus på forskningsfrågorna: Vilka matval presenterar ungdomarna för omgivningen? Vilka former tar sig dessa presentationer och hur beskriver ungdomarna sina framtida visioner kring mat?

Matinköp som tidsfördriv och effektiv rutin

I föregående kapitel beskrivs övergripande hur ungdomarnas inköpsrutiner etablerades. Ungdomarna hade initialt inte någon egentlig uppfattning om hur mycket mat de behövde eller vad de ville ha. Allt eftersom de blev mer erfarna blev matvalen och kringaktiviteter mer rutinmässiga. Ungdomarna lärde sig när det var dags för matinköp och varför de valde som de gjorde. Uttryck som att ”jag brukar köpa mat på måndag och då köper jag alltid...” återkom men det finns andra aspekter som också är intressant att belysa vid matinköpen och som följande avsnitt sätter fokus på.

Under samtalen var intentionen att försöka komma bakom det uppenbart självklara i utsagorna. För ungdomarna var det från början enkelt att berätta om ett besök i en affär men för mig som utomstående blev det utmanande att försöka förstå deras stegvisa inköpsprocess. Ofta fanns en bakomliggande planering,

beslut om när och var inköpen skulle ske och med vem och på vilket sätt det var tänkt. Mitt mål var att få en förståelse för processerna när ungdomarna var i affären och varför ungdomarna agerade som de gjorde. När vi samtalade kring matinköpen ställdes följdfrågor där ungdomarna ombads förtydliga sina reflektioner kring strategier och inköpssätt. Dessa frågor kunde upplevas som riktigt svåra att besvara då de berörde oreflekterade företeelser. Ämnet i sig var inte det besvärliga. Ungdomarna konstaterade att många matval hade de tidigare aldrig riktigt funderat över, men vid närmare eftertanke fanns ofta, om inte alltid, en anledning till de beslut som fattades. Ibland provocerades ungdomarna med alternativa förslag, där jag gav dem infallsvinklar till fortsatt och utvidgat reflekterande. Stundtals tillbakavisades förslagen med argument som att de inte var aktuella. I andra fall uppfattades förslagen som mitt i prick och ungdomarna noterade: "...så kan det faktiskt vara, det har jag aldrig tänkt på tidigare, men så är det". Som Hydén (2000) påpekar kan förgivettagna handlingar genom forskarens frågor och motfrågor bli belysta på ett mer nyanserat sätt vilket också ibland blev fallet när jag samtalade med ungdomarna.

Inköp av mat är att aktivt välja

Att själv få köpa vad man ville ha, upplevdes som en uppskattad frihet av de flesta, när de flyttat till eget boende. Det var en frihet under eget ansvar som dränerade plånboken. Ingen antydde direkt att själva inköpen betraktades som problematiska. Tvärtom var det ofta roligt, till och med så roligt att det kunde blir en extra tur till affären bara för att se om det fanns något spännande just den dagen. Många av studiens ungdomar var 16 år när de fick ansvaret för sitt eget hushåll, men det var ovanligt att de såg åldern som problematisk. De flesta påtalade att de var medvetna om att de var unga men tyckte inte att åldern hade någon större betydelse för hur de agerade i vardagen. En kille sade att han egentligen inte ansåg sig mogen för att själv sköta sina matinköp. Han var dock ett undantag.

Tiden som spenderades på matinköp kan sägas tillhöra två olika kategorier. I det ena fallet fanns tid att slå ihjäl och då beaktades ett besök i affären närmast som en fritidsaktivitet där nya varor kunde undersökas och innehållsförpackningar analyseras, även om man inte skulle köpa något. I det andra fallet var matinköpen en mer planerad, organiserad och/eller tidseffektiv aktivitet. En av ungdomarna beskrev sina erfarenheter av att köpa mat:

Jo förr kunde det vara så att jag handlade ofta när jag var hungrig, vilket inte alls är bra. För då köper jag en massa roliga grejer. Då kan jag ha en massa

roliga kryddor och en massa tillbehör och så har jag kanske inte köttfärsen eller pastan (skratt) ”Å det här ser roligt ut” och ”det här ser roligt ut” det blev lite mer som *matshopping* förut. Jag har fått tänka mer så ”vad skall jag äta? ”då behöver jag det här. Istället för att ”det här ser roligt ut”.

Ann - Du är mer rationell nu i ditt handlande?

Ja det är jag faktiskt.

Ann - Får känslorna inte styra lika mycket.

Nej de får inte styra lika mycket. Jag kom på att det inte funkade riktigt. (tjej 56)

Sättet att välja mat förändrades, tjejen säger att hon lärt sig att hantera sitt impulsmässiga beteende. Erfarenheter från tidigare inköpsrundor hade bidragit till mer övervägda beslut. De första inköpstillfällena liknade troligtvis mer uppväxtens matinköp med föräldrarna. Då kunde valen antagligen vara mer impulsstyrda eftersom det ofta sker en förhandling mellan barn (ungdomar) och föräldrar (jfr Gram, 2010; Tuft, 2007). Impulsiviteten vid matinköpen blev den första tiden utmanande när ansvaret hade blivit ungdomarnas eget. Även om denna tjej tyckte att det oftast var oproblematiskt att köpa mat var hon ändå beroende av tillgängliga affärer där den närmaste inte var förstahandsvalet men ett bekvämlighetsval. Hon ansåg att det mestadels var roligt med matinköp men det behövde nödvändigtvis inte alltid vara så:

Nej det behöver inte vara roligt att handla varje gång. Ibland skall man bara handla fil och yoghurt och då behöver det inte vara roligt. Men lite sådär slöshopping, det som blir mer åt storhandlahållet då man går och funderar lite, det blir lite inspirerat och så. Då kan det vara roligt att handla.

Ann - Och då är det roligt?

Ja. Fast det är inte roligt på Willys. Bara man kan få komma iväg till en annan affär, bara så här. Då kan det vara roligt och se lite andra varor (skratt).

Ann - Får det ta tid då?

Hm ja... ja lite tid kan det få ta... ja faktiskt, för det händer så sällan så då kan det få ta tid.

Ann - Hur ofta händer det sådär mellan tummen och pekfingeret?

Ja en gång i månaden eller var sjätte vecka det är inte ofta jag slöhandlar (skratt). För det mesta blir det ”jag behöver något att äta i kväll och köper en paket korv”. (tjej 56)

Ordvalet visar på hennes förhållningsätt till matinköpen, alla uttrycktes inte på samma sätt. Det finns distinkta skillnader mellan begreppen att slöhandla, mat-

shoppa och att köpa mat. De första två uttrycken signalerade nöje, att vara emotionell. Vid dessa matinköp fanns tid till förfogande och aktiviteten kan jämföras med att undersöka utbudet i klädaffärer, att köpa mat var mer rationellt, med en instrumentell utformning. Ofta fick bekvämligheten styra, det blev den närmaste affären oavsett om man tyckte den var bra eller inte. Ytterligare ett inköpsätt beskrevs av några ungdomar. Dessa kunde gå till nischade mataffärer för att köpa exempelvis frukt och grönsaker, ost eller fisk. Matinköp som de ansåg tillhöra den roliga kategorin. Många talade om att de skulle vilja göra sina inköp på detta sätt, men få iscensatte intentionen. Pendlingen mellan rationella och emotionella inköp förekom hos de flesta, men för några var matinköpen nästan alltid strikta och strukturerade till sin utformning.

I många fall hade ungdomarna en bestämd veckodag för matinköp. Regelbundenheten i matinköpsrutinerna var hos de flesta eftersträvansvärd. Det går att förstå att vanor från uppväxten traderades. Ungdomarna berättade att de brukade göra kompletterande inköp en eller fler gånger under en vecka. Ungdomarna sade sig veta vad de hade hemma men trots detta kontrollerade många ändå konkret vad som fanns på hyllorna. De upparbetade efter hand en framförhållning som Ekström (1990, s. 146) kallar att ha ”skafferiet i huvudet”, det vill säga att veta vilka livsmedel som finns hemma eller saknas. Inköpslistor förekom, särskilt om det var något extra speciellt. Ungdomarna ville inte komma hem och ha glömt det viktigaste, så roligt var det ändå inte att handla. Några berättade att de tidigare varit lite av listpoliser hemma hos föräldrarna. Inköpslistor är ett sätt att rutinisera och kontrollera inköpen. Några av ungdomarna var mycket nöjda med att de hade fullständig kontroll över listorna som blev en del i inköpsritualen. Dock höll sig inte alla strikt till sin lista utan satte en ära i att kunna frånga den om det var något i affären som lockade. Valen inbegrep inte bara det som faktiskt köptes utan många gånger också överväganden som resulterade i ett ickeval.

En lärdom som ungdomarna snabbt drog av att köpa mat själva var att det inte gick att ha samma basutbud av färskvaror som de var vana vid från tiden hemma hos föräldrarna. Inte heller blev det övriga utbudet av matvaror lika varierat. Maten blev dålig innan ungdomarna hann äta upp den, något som frekvent exemplifierades med grönsaker. En kille berättade: ”Alla pratar om att inte äta pasta så jag började köpa sallad men den blev ju dålig så det har jag slutat med” (kille 52). Följaktligen ströks efter hand vissa livsmedel från inköpslistorna. Ungdomarna beskrev ofta att de hade ett basutbud av livsmedel som de utgick ifrån för sin hushållning. Tryggheten låg i att ha ett antal livsmedel hemma. I själva

verket var skafferiet många gånger synonymt med affären. Efter den första tidens frihet då några berättade om att de helt utgick från vad som var extra lockande, exempelvis speciella frukter eller favoritmat, blev matvalen allt mer organiserade och genomtänkta. Skälet var att de tröttnade på de mer lättviktiga valen och istället ville se en återgång till en situation de var vana vid från när de bodde hemma.

När något speciellt skulle lagas, tillsammans med kompisar eller enskilt, krävdes ofta en tur till affären och det sågs som tämligen oproblematiskt. Oftast fanns det någon livsmedelsaffär i närheten av boendet eller på vägen hem från skolan. Ibland kunde tillgängligheten under kvällstid och helger bli avgörande för vad som kunde genomföras.

Transportstrategier

Ungdomarna berättade att matinköpen oftast inte resulterade i fler varor än de kunde transportera hem. Storhandel var det egentligen inte tal om. Flera konstaterade ändå att på sätt och vis kunde matinköp nog betraktas som en form av storköp eftersom de valde storförpackningar. Detta för att slippa handla allt för ofta och för att det blev billigare. Valet av affär kunde variera beroende på syftet med besöket och var den låg i förhållande till boendet. Ungdomarna kände oftast till och diskuterade också affärernas och affärskedjornas utbud och sortiment med varandra. Ibland kunde det vara värt att åka till speciella affärer för att köpa vissa varor även om det var förknippat med en omväg. I praktiken kunde det innebära en extra bussresa eller en cykeltur som tog mycket tid i anspråk. Det berättades om flera tillfällen där dessa inköpsresor resulterat i problem med att få matkassarna hemtransporterade. Det är inte helt enkelt att fullastad i regn cykla en längre sträcka eller att balansera flera kassar med bussbyten. Även om de flesta oftast hanterade mattransporterna själva, berättade ungdomarna om tillfällen då de fick hjälp med biltransport, och i synnerhet då det var aktuellt med mer omfattande inköp. De flesta ungdomarna saknade i början av studietiden körkort och det var få som under studiens gång hade tillgång till egen bil även om det förekom.

Inköpsturen beskrevs ha ytterligare en dimension än den faktiska tidsåtgången att ta sig till affären och hem. En ny erfarenhet i samband med det egna boendet blev att gå/åka och köpa mat med kompisar eller syskon i stället för med föräldrarna. Det blev ett tillfälle till sociala möten. Att åka med syskon eller kompisar blev ett sätt att skapa tid tillsammans. På detta sätt, som en av tjejerna påtalade, hade det också varit när hon deltagit i matinköp med sina föräldrar. Här

gavs det möjlighet både till storköp och att göra något tillsammans. En av universitetsungdomarna berättade hur och när detta skedde i hennes fall:

Varannan vecka kanske. Ja kanske, ungefär varannan, men så beror det lite på hur mycket man har varit hemma. Hur mycket mat som har gått åt sådär. I regel så tycker jag som sagt det är kul att ha min syster med eller kanske det blir någon annan. Så det blir lite mer kompletteringar eller man vill ha det där lilla extra kanske. Men det är ungefär varannan vecka, då tar vi oss iväg. Och det tycker jag är roligt. (tjej 57)

Det var alltså med en viss regelbundenhet som det blev en tur till mataffären och som framgår var detta ett tillfälle med positiva förtecken. En annan av tjejerna berättade att om hon hade haft tillgång till bil skulle det bli fler turer till ett köpcentrum som ligger lite längre bort:

Dit hade jag nog åkt ibland för där är det billigare. Där finns lite roliga saker, lite annorlunda så.

Ann - Hur vet du det?

Jag har varit där ett par gånger.

Ann - Har du åkt kommunalt dit då eller?

Nej, då åker jag med kompisar eller med någon som har bil.

Ann - Just för att komma dit?

Ja för där finns annat också där finns ÖB och djuraffärer och j...

Ann - Det finns annat som man kan göra samtidigt?

Ja, jag tror inte att jag ringer en kompis bara för att åka till mataffären utan då gör jag en liten utflykt faktisk. (tjej 59)

Här blev möjligheten till att åka till en större matvaruaffär definierad som en utflykt och som det tidigare nämnts sågs matinköpet som en form av nöje. Förutsättningen var dock att det fanns lockade kringaktiviteter till matinköpen. De två ovan citerade ungdomarna var också sambos vilket kunde vara en bidragande orsak till att de organiserade sig extra runt matinköpen. En undersökning av svenska ungdomars hushåll på nittioalet visade att hos nyetablerade sambopar förändras matinköpsmönstren. Inköpen blir mer organiserade och planerade och storhandlingen introduceras, något som Jansson (1990) menar har samband med att unga har normativa föreställningar om hur olika hushåll bör skötas. Om så var fallet i ovanstående exempel framgår inte men oundvikligen blir matinköpen mer omfattande i ett tvåpersonershushåll än i ett singelhushåll. Det framkom genom ungdomarnas berättelser att de ofta planerade inköpen så

att tunga och skrymmande matval fördelades över flera inköpsrundor. Mobiliteten uttrycktes som en faktor som inkluderades i planeringen. Hur mycket var det möjligt att ta hem vid ett tillfälle? En tjej berättade att egentligen borde hon inte storhandla som hon gjorde eftersom förutsättningarna saknades. Det var långt till storköpens billigare utbud, men trots problematiken med att transportera hem varorna valde hon ändå att göra sina inköp i dessa affärer i stället för att gå till de mindre speceributikerna i närområdet. Själv såg hon egentligen en fördel i att köpa maten i dessa mindre butiker men detta stred mot bilden av henne själv som ekonomiskt rationell i sitt agerande.

Ungdomarnas övriga resonemang kring mat och transportproblematiken ökade över tid. Något som kan förklaras med att frågan, allt medan studien pågick, successivt kom att bli mer debatterad i samhället. Ungdomarna tog självant upp transportfrågan och kunde problematisera kring denna exempelvis den globala handel med mat där vissa utsatta länder är beroende av export samtidigt som denna är förknippad med klimatrelaterade dilemman.

Etiska ställningstaganden vid matinköp

För att nå en djupare förståelse för hur ungdomarna tänkte och agerade i sina val utifrån etiska ställningstaganden försökte jag i mötena med ungdomarna stanna upp vid vissa val de sade sig göra. Jag beslöt att dröja mig kvar i resonemanget kring val av äpplen, tomater, ägg och müsli om ungdomarna sade sig välja någon av dessa (se Bild 11-14). Varför det blev dessa fyra livsmedel berodde på att de snabbt visade sig vara vanligt förekommande. Bevekelsegrunderna för etiska ställningstagande kunde variera beroende på vilken produkt det rörde sig om och dessa förtydligas i följande avsnitt.

En övervägande del av ungdomarna var helt på det klara över vilka äpplen de valde i affären och många kunde ofta namnge sorterna. Andra berättade att de valde äpplen de kände igen men det fanns också de som valde röda eller gröna äpplen. Ibland berättades det om att man provade nya sorter. Ofta refererades till smak och krispighet men även doften fanns med som ett argument i val-situationen. De flesta sade sig välja svenska äpplen vid tillgång och det fanns en medvetenhet om att tillgången kunde vara begränsad vissa delar av året. Hos många ungdomar influerades valet av argument kring transporter likväl som en övertygelse om att svenska äpplen inte besprutas i så stor utsträckning som importerade. Motiven att välja svenska äpplen kunde vara så starka att om inte svenska äpplen fanns att tillgå valdes en annan frukt hellre än ett importerat äpple. I de fall transporter influerade valet fanns inte sällan en tanke om vilka konsekvenser dessa kunde få för klimatet och vilka fruktalternativ som stod till buds. Vad som för vissa blev en diskussion kring ett alternativ till äpplet blev för andra ett resonemang kring äpplen från Europa i förhållande till äpplen från andra kontinenter. Få valde ekologiska äpplen eftersom de ansågs dyra. Majoriteten av ungdomarna konstaterade dock att viktigast ändå var att äpplena såg fräscha och tilltalande ut, gjorde de inte det så valde de något annat eller också avstod man helt. Dock kunde valet påverkas av affärens utbud och på så vis kunde valet av affär bli avgörande för vilka äpplen som valdes. Ungdomarnas ekonomi gjorde också att en del av dem kom att omvärdera de äpplen som de hade tillgång till från familjens trädgård. Detta har nämnts tidigare i kapitel 6.

Tomaternas ursprung problematiserades inte i samma omfattning som äpplenas även om det förekom. Ungdomarnas primära val utgick ofta från tidigare erfarenheter där smak, pris, ursprung och ibland odlingsförhållande vägdes mot vartannat. Kom tomaterna från Spanien under vintern smakade de mer än de svenska växthusodlade ansåg några. Nästan inga nämnde att de övervägde ekologiska alternativ. Flera ungdomar konstaterade att tomater transporterade med båt och odlade på friland kunde vara ett rimligt val men även i detta fall spelade priset en avgörande roll. Några ansåg att frågan om miljö och klimat blev så komplicerad att det var bäst att helt enkelt avstå tomater under vissa perioder på året.

I motsats till äpple- och tomatvalen funderade ingen nämnvärt över äggens ursprungsland. Äggval var för de flesta definierat som ekologiska ägg eller ägg från frigående höns. Oftast låg djuretiska aspekter till grund för valet, men även rent ekonomiska. Inte sällan fanns en medvetenhet om prisskillnaderna mellan det ekologiskt och det mer konventionellt producerade ägget. Flera funderade dock

över hur väl beskrivningar på äggkartongen stämde överens med verkligheten. Kunde det verkligen stämma att hönsen som producerade de ekologiska äggen hade det så mycket bättre att det motiverade ett högre pris? Många av ungdomarna hade dock bestämt sig, trots tvivel, för att den frigående hönan hade det bättre och därför valdes ägg från denna. Äggen fick kosta lite mer om djuren på så sätt fick det bättre. De få som enbart valde utifrån ekonomiska kriterier gjorde det med argument som att äggen inte smakade annorlunda oavsett hur hönorna hade det. På samma sätt som med äpplen fanns det andra kanaler än affären att få tag på ägg. Ett par ungdomar berättade att de själva eller föräldrarna kände producenter som kunde leverera ägg utan mellanhänder, en möjlighet som de upplevde som positiv. Intressant att notera är att många menade att de valde ägg med hänsyn tagit till hönornas livsbetingelser. Däremot var det mindre vanligt med ställningstaganden utifrån kycklingen som köttprodukt, dess kvalitet eller på vilket sätt de producerats mer än att den skulle vara svensk.

Den fjärde produkten jag uppmärksammat var müsli och där var det nästan omöjligt att inte notera ungdomarnas engagerade överväganden. Müslivalet blev ett val vid vilket många sade sig lägga extra omsorg. För många var det ett matval som i princip återkom varje dag i form av frukost- eller mellanmålsmat. De beskrev återkommande hur de informerade sig och diskuterade sitt provande av olika müsliorter och att det tog tid att hitta favoriter. Ibland kom ungdomarna fram till att de faktiskt inte tyckte om vissa ingredienser och ibland tillsatte man själv något som saknades. Det fanns en utbredd kunskap om affärernas utbud av müsli och vilka som hade produkterna som efterfrågades. Det förekom att några åkte till en speciell affär för att få tag på den rätta sortens müsli. Ett felaktigt val fick konsekvenser eftersom müslin skulle ätas många frukostar framöver, berättade en tjej. Ungdomarna läste på paketen för att kunna ta ställning till om innehållet svarade upp till de egna kraven. Hos de flesta ungdomarna samsades smakpreferenser med en önskan om att müslin skulle vara hälsosam. En del ungdomar, som medverkade en längre tid, kom efterhand att välja ekologisk müsli. Müslipaketens innehåll blev angeläget eftersom ungdomarna ofta refererade till diskussioner om sina egna och andras müslival. Därmed tolkade jag det som att ungdomarna indirekt också valde müsliort utifrån hur de ville bli sedda. Äpple-, tomat-, eller äggval är i motsats till müslival förknippade med kortsiktig konsumtion eftersom de kan varieras i en annan omfattning. Flera kommenterade att müslin var en produkt som var så viktig för dem att priset inte hade samma betydelse som när de stod inför andra matval. Att välja ekologisk müsli kunde vara ett sätt att för egen del ta ställning bland utbudet och att på sin

hylla återkommande se ett val som kommunicerade inte bara hälsa utan även ett etiskt ställningstagande var för ungdomarna en form av bekräftelse på ett aktivt agerande.

Genom att lyfta fram livsmedelsval går det att i en granskning av ungdomarnas motiveringar till de olika valen förstå att bevekelsegrunderna skiftade för varje produkt. Hur svåra dessa val var och vilket bryderi det ibland kunde innebära om valet vid varje tillfälle skulle vara övervägt, påtalades av flera ungdomar. Aspekter som för en person var ytterst viktiga kunde för någon annan vara underordnade. Vad som var betydelsefullt influerade viljan och motivationen till att exempelvis betala mer eller mindre för den aktuella varan.

Strävan efter den normativa matvalsvärlden och riktig mat

Begreppet riktig mat, alternativt det som en del ungdomar uttryckte som ärlig eller bra mat, var centralt och återkommande hos många av ungdomarna i studien. I alla kulturer finns framställningar om vad som menas med definitionen, riktig mat där varje hushåll har sin specifika tolkning (jfr Douglas, 1982) och man kan se att dessa normer framträder bland ungdomarna i studien. Riktig mat, ärlig och/eller bra mat definierades på lika många vis som ungdomarna var till antal, men vissa definitioner var likartade. Mat lagad från grunden av råvaror och som serveras varm var hos de flesta synonymt med riktig mat. Halv- och helfabrikat fanns det delade meningar om. Beredningsgraden och på vilket sätt tillagningen skedde var avgörande. Skulle maten tillagas eller enbart värmas och serveras? En gradering fanns även vad beträffar uppvärmning av maten. Halv- och helfabrikat kunde passera som riktig mat om den tillagades i konventionell ugn eller på spisen och/eller kompletterades med annat som ungdomarna färdigställde själva. Exempelvis kunde prefabricerade köttbullar kompletteras med köpt sås och egenkokt pasta. Industriproducerad mat som värms i mikrovågsugn ansågs allt som oftast inte som riktig mat utan enbart något att bli mätt av. Några ungdomar kallade den för *plingpling*-mat efter det ljud som programindikatorn tillkännager när maten är klar att äta. Mer eller mindre matiga, men kalla sallader, liksom pizza, pannkakor och viss pasta med tomatsås på burk betraktades ibland som riktig mat. Smörgåsmat, gröt och frukostliknande rätter ansågs vara (enbart) mat beroende på när de äts. Legitimt på morgonen men inte alltid som middag då dessa alternativ för de flesta transformerades till inte riktig mat. Ungdomarna kategoriserade med andra ord maten och måltiderna. Detta kategoriserande kan jämföras med resultatet från en studie där svenska gymna-

sieungdomar ombads definiera vad bra mat innebar för dem. Svaren visade att de ansåg att bra mat var synonymt med hemlagad mat. Egentillverkad pizza upplevdes exempelvis som bättre än köpt eftersom ingredienserna var kända. Hälsoaspekterna var viktiga för tjejer medan killar primärt ville bli mätta (Wesslén, 2000).

Uppfattningen om maten på tallriken kunde betraktas som riktig mat eller inte påverkades också av om man åt ensam eller i sällskap. I det senare fallet kunde mat som annars inte ansågs vara riktig mat eller enbart som mat förvandlas till riktig mat. Måltidens status höjdes genom den sociala gemenskapen och pastan med tomatsås blev underordnad helheten. Bedömningen utifrån den ideala bilden av hur de enskilda måltiderna borde gestaltas blev därmed förhandlingsbar och förändrades ibland efter hand. Viljan och drivkraften till att maten och matsituationen skulle bli som man önskade var hos flera stark. En tjej visade middagen hon lagat för andra söndagen i rad (Bild 15):

Jag tycker om att göra lite finare middagar eller vad man skall säga. Man kan ju verkligen tänka sig att när man flyttar hemifrån så kommer man inte orkar göra så himla mycket eller man kör sådana mikrogrejer och sådant. Men jag tycker inte det är så roligt. Så jag tycker det är roligare att laga något fint och nyttigt. (tjej 36)

En riktig
måltid efter
flytt.

Bild 15. Söndagsmiddag med fisk, potatis, grönsaker och sås med örter.

Vidare förklarade hon att det var efter en flytt som det blev möjligt att ha frysta basvaror till hands för att laga mer omväxlande, men också som hon säger, fin och nyttig mat. Ungdomarna beskrev ofta riktig mat som mat man ville ha men som inte alltid blev gjord. En del konstaterade att resultatet inte alltid blev som de förväntat sig, men det kunde kanske med andra förutsättningar bli bättre en annan dag. Med detta var dessa ungdomar oftast tillfreds. Andra upplevde att de

inom ramen för det möjliga nådde ett resultat de ansåg rimligt. Få uttryckte att de var missnöjda med hur de konkret hanterade matvalen och vad som var associerat med dessa. Att den traditionella definitionen för vad som betraktas som riktig mat fortfarande är aktuell bland självhushållande ungdomar visar också andra nordiska studier samtidigt som ungdomar själva väljer modernare, enklare och mera tidseffektiva måltidsordningar (Guzman, m.fl., 2000; Bahr Bugge, 2005).

Matrutiner och matritualer

Den nya matvalsvärlden innehöll repetitiva och återkommande inslag. I kapitel 5 och 6 redogör jag för att ungdomarna hade en viss grundläggande kunskap om mat och måltider från uppväxten men sällan syntes denna kunskap som rutiniserad. Långt ifrån alla hade regelbundet ansvarat för och lagat mat helt själva. Överväganden, erfarenheter och beslut lade successivt grunden till egna rutiner och matritualer. Beslut, fattade på basis av tidigare erfarenheter, omförhandlades och förändrades och delvis nya vanor etablerades. Detta kan ses som läroprocesser.

Rutiner definieras här som en förvärvad färdighet eller skicklighet. *Ritualer* förstås som en handling utförd efter en viss fastställd ordning (SAOL, 2006). I praxis kan dessa begrepp ibland uppfattas som snarlika men i vissa sammanhang kunde matval och måltider bli rutiniserade och ibland rituella. Matvalsvärldarnas rutiner och ritualer framträdde ibland vid vissa omgångarna men synliggjordes även när ungdomarna berättade om hur de agerade när de var ensamma. Fruktätandet hade ibland mikrorituella²⁶ inslag som att en tjej, inte med kniv eller annat redskap, alltid med handkraft måste dela sitt äpple i två eller fyra delar innan det äts.

Hon ansåg att det gick att äta mer av äpplet då och dessutom brukade hon bistå en kompis med delande av äpplen (Bild 16). Andra skalade frukten på ett speciellt sätt eller valde frukt utifrån den kontext de befann sig i (Bild 17). En kille beskrev hur han åt sina päron. Det var inte en frukt han tog med till skolan:

Det känns som om päronen bara blir bruna och mosiga om de ligger i väskan och om man skulle äta dem på en lektion som om att det skulle rinna och börja droppa. [...] Men det är väldigt gott när man ser på tv och ta en kniv och dela

---

²⁶ Mikroritual avses här som en liten specifik del i vardagen som berör matval. Det kan vara en del eller helhet i en måltid som under en tid utformas på ett speciellt sätt.

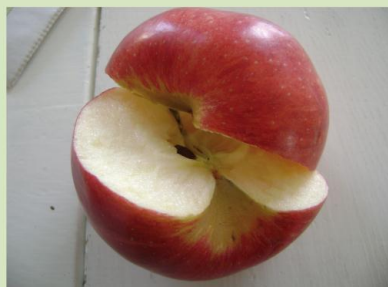
KAPITEL 7

upp det och tugga i sig. Då är päron speciellt och då skall de ha äpplekonsistens nästan, de skall inte vara så saftiga utan som gröna äpplen inte som röda äpplen inte så mosiga eller mjöliga utan saftiga.

Ann - Då gäller det att du bevakar dem?

Ja, men det gör jag. nu har jag en dag på mig med dem som är där [pekar på bilden och fruktfatet]. (kille 31)

Att dela en frukt blev till en mikroritual.

Bild 16. Halverat äpple.

Frukt valdes utifrån kontext.

Bild 17. Päron under bevakning.

Mellanmålet beskrevs också bland av vissa som ett mål som utformades på ett visst sätt varje dag, med rutiner som ibland kunde uppfattas som rituella. En del ungdomar sade att de tog vad som fanns tillgängligt som mellanmål och hantelade detta lite som det föll sig. Andra hade öronmärkt mat avsedd för mellanmålet. En kille berättade att han var stolt över ett mellanmål han återkommande brukade äta när han kom hem på eftermiddagen (Bild 18):

Det är müsli här [Bild 19] det brukar jag inte ha med, men det var för att jag hade en skvätt över, då körde jag den. Ett vanligt mellanmål är Special K med yoghurt. Så hade jag i en banan, det hittade jag på för några veckor sedan. Det är skitgott så det har jag börjat med nu. (kille 33)

Han förklarade att flingor och yoghurt hade han ätit som mellanmål i ett par år men aldrig som frukost, då valde han annat ”ja, det går i trender på något vis så jag kommer nog att tröttna om något tag” (kille 33).

Återkommande mellanmål.

Bild 18. Det vanliga mellanmålet.

Bild 19. Utökat mellanmål.

Kvällsmåltiden kunde ibland utformas på ett särskilt sätt. För en del ungdomar vilade tryggheten i rutinen men genomförandet fick emellanåt ytterligare en dimension då den kunde bli ritualiserad. Inte så att agerandet var tvångsmässigt, men om inget annat var planerat eller något oväntat dök upp, iscensattes vissa måltider eller mellanmål i form av (mikro)ritualer. En av ungdomarna visade ett foto (Bild 20) som hade tagits med syfte att illustrera en daglig rutin som till viss del var ritualiserad.

Fyra viktiga hörnpelare i matvalsvärlden.

Bild 20. Vatten, fiskeleverolja, choklad och juice.

Bild 21. Vatten tillgängligt hela dagen.

Det här är dagens måsten håller jag på att säga, det är vatten och choklad man skall äta 33 kalorier mörk choklad varje dag och det lever jag upp till. Då mår man bättre och blir lite gladare och får bättre blodomlopp.

Ann - Vem säger det?

Jag har läst det på många ställen (skratt) och jag tar det på allvar. [...] Det är en halv sådan ruta.

Tjejen förklarade vidare varför hon ville visa dessa fyra viktiga dagliga val.

Ja eller jag har bara fått för mig att jag tror att jag mår bättre av att äta choklad. Och sedan så tar jag fiskleverolja varje dag för jag äter alltid för lite fisk. Då har jag en speciell olja för jag tycker den är mycket bättre. Och sedan menar jag att man skall ha lite C-vitaminer har jag hört, så man inte blir sjuk så det är det i glaset, som är C-vitaminer.

Apelsinjuicen stod för C-vitaminerna. På frågan när hon åt chokladen svarade hon:

Ja chokladen den tar jag när jag förtjänat den.

Ann - Du förtjänar alltid det varje dag, en halv ruta?

Ja man hittar alltid det, alltså antingen har man tränat eller pluggat eller så, man förtjänar alltid.

Ann - Någon gång under dagen?

Ja, så dricker jag juicen den tar jag till frukost eller efter skolan det blir alltid att jag dricker det. Och fiskleveroljan det tar jag alltid på kvällen innan jag går och lägger mig och vatten [Bild 21] det dricker jag ju hela dagen. (tjej 42)

Detta var ett exempel på fyra betydelsefulla dagliga val som, vilket poängterades, var förknippade med välbefinnande som inte bara är kroppslig hälsa utan även en form av njutningsfull belöning. Detta var en rutin men även en ritual som gav stadga och kontinuitet kring matvalen när dagarna i övrigt såg olika ut.

Rutiniserade matritualer till vardags och fest

Ungdomarna refererade återkommande till matritualer från uppväxten men beskrev också rituella tillfällen som inträffade under studiens gång. Om det var slumpen som gjorde att dessa tillfällen spontant berättades om eller om samtalen styrdes mot ämnet är svårt att utröna i efterhand. Hursomhelst var en del händelser förknippade med andra personer, inte sällan familjemedlemmar.

Ungdomar, som tidigare växelvis bott hos föräldrarna, beskrev betydelsen av de ritualiserade matillfällena hos den ena eller andra föräldern. Andra ritualiserade tillfällen som nämndes var årstidsbundna högtider som jul- och midsommarfirande eller mer vardagliga aktiviteter som fredagsmys och sommargrillning. Familjekalas hade ofta sin speciella struktur. En av ungdomarna berättade om hur det gick till när de skulle fira en äldre släkting hemma hos föräldrarna:

Så hade vi en upplagd buffé och det var små pastasallader och det var några kycklingspett och lite olika såser som vi hade förberett och så var det födelsedagstårta.

Ann - Du var med och förberedde det.

Nej jag var inte med och förberedde det. Jag var med och planerade. Andra lagade maten för det hanns inte med men jag var med och planerade. Det var jag. (tjej 46)

Hon fortsatte sin reflektion:

Det är roligt när man gör det till ett umgänge, jag tycker det är kul. När man bestämmer att det skall vara fin middag och det skall vara sittning och vi skall klä upp oss och vi skall ha roligt. Absolut det är kul att laga maten och det är kul att äta den om man vet att andra tycker om den alltså hela den processen. Så är det nog. (tjej 46)

Anledningen till att iscensätta ett kalas var ofta att någon fyllde år, vilket skulle uppmärksammas på ett förutbestämt sätt och vid ett visst tillfälle. Delaktigheten i förberedelserna och i iordningställandet uttrycktes i de aktuella berättelserna som självvald och som något positivt. Kalasen kan förstås som traderande eftersom de återkom och ibland var flera generationer delaktiga.

Kaläs i ungdomarnas matvalsvärld.

Bild 22. Släktkalas.

Bild 23. Familjekaläs.

Bild 24. Syskonkaläs.

Bilderna 22-24 visar på olika kaläs som hölls under veckan ungdomarna foto-graferade. Det var släktkaläs, kaläs för familjen eller med lillebror för att fira att man själv fyllde år.

Några ungdomar förklarade att med vissa kompisar valde man att laga mat tillsammans på helgerna och att det då var speciella betingelser som gällde. Nya maträtter skulle testas varje gång och samvaron, innehållet, på vilket sätt interagerandet skedde och att situationen var återkommande, kan sammantaget ses som en rituellt, men inte rutinmässig aktivitet. Agerandet hade med andra ord en

viss ordning, men man saknade ibland erfarenhet. Rituella måltidssituationer när en del av ungdomarna åkte hem, beskrevs också. I några exempel var enbart papporna involverade och vid dessa tillfällen var det ofta en speciell rätt som tillagades. För en av ungdomarna skedde detta varje helg som de träffades, för andra var det vid utvalda tillfällen. En av ungdomarna berättade om ett foto (Bild 25): ”Bläckfisksallad som pappa hade gjort, nu blev det lite konstiga bilder men det var gott” (tjej 38). Jag drar mig till minnes att rätten var något hon hade längtat efter när hon seglade första läsåret och önskade äta när hon kom hem igen, vilket också bekräftades:

Ja det stämmer. Så det har han lagat. Jag vet inte om jag själv skulle laga bläckfisk, jag vet inte vad jag skulle gjort. Det kanske jag skulle ha gjort om pappa hade gett mig receptet och så, men jag tycker det är gott att äta om pappa har gjort det.

Ann - Är det en favorit?

Ja faktiskt, jag tycker det är lite, ja det är gott och pappa brukar tycka om att laga fisk och skaldjur och sådär. Det har han gjort ända sedan jag var liten. Så det är väldigt mysigt att komma hem och få det, tycker jag. (tjej 38)

En måltid
värd att
längta efter.

Bild 25. Pappas bläckfisksallad.

En återkommande ritual där inte enbart rätten i sig utan det gemensamma, återkommande och igenkända var viktigt. Kanske inte något ungdomarna själva skulle få för sig att laga så länge föräldern gjorde det men ändå tänkbart om situationen vore annorlunda. Vid dessa tillfällen visste alla hur de vill ha det och vem som gör vad. Det var tryggt och beprövat och uppskattat just som något återkommande.

Mättnad och förändrad matrepertoar som drivkrafter till matval

Ungdomars syn på mättnad har tidigare berörts i kombination med ekonomiska aspekter såtillvida att när de köpte mat ville de ha valuta för pengarna. Likaså har förändrade matval tidigare nämnts exempelvis i samband med smakens betydelse. Detta avsnitt belyser mer ingående dessa två aspekter för att visa på hur de faktorerna är drivkrafter i ungdomars matval.

En skillnad i tjejers och killars förhållningssätt till de egna matvalen i den aktuella studien är hur valen relaterar till känslan av att vara hungrig. Killarna tenderade till att vara mer oroliga för att maten, som lagades eller som de själva valde i affären, inte skulle räcka till. Även tjejerna tog upp mättnad som grund för matvalen men inte i samma omfattning och inte riktigt på samma sätt som killarna. Både tjejer och killar berättade att de under den första tiden med eget boende varit oroliga över att inte kunna ordna med maten och gå hungriga under dagarna. En oro som de efter ett tag fann obefogad. Retrospektivt konstaterade de att hungern i sig inte utgjorde ett problem. Det fanns tillfällen när vissa inte alltid fick mat i rättan tid och blev hungriga, men orsaken var inte att de hade svårt att hantera situationen med eget mathushåll. Istället var det tidsbrist eller andra mer angelägna engagemang, som påverkade framförhållningen.

Både tjejer och killar påpekade ofta att när killar lagade mat så åt de upp allt. Ett par killar poängterade, väl medvetna om bilden av killars matvanor, att de själva bara åt tills de var mätta, det vill säga så som tjejer antas göra. En tjej som var sambo berättade att hon och hennes kille hade börjat lägga upp maten på tallriken i stället för att ställa fram allt på bordet:

Nej vi brukar lägga upp, faktiskt för hemma så tar vi alltid från [maten serveras i gemensam karott] alltså hemma hos mina föräldrar, men inte här så. Vill vi ha sallad, då blir det ganska mycket. Då tar vi den och lägger upp den direkt på tallriken för annars skall vi ha en skål till den. Det blir bara extra. Så då har vi gjort såhär [med all mat på tallriken]. Min sambo han tycker mycket om att äta. Så han äter väldigt mycket och han äter tills det tar slut. Han vill gärna ha det så här. Han tar gärna mer och mer och mig gör det ingenting. Jag tycker det är bra, såhär. Ja vi gör faktiskt det vi lägger upp innan, det har bara blivit så. (tjej 57)

Mat, som ställdes fram i skål, tog slut eftersom sambon då åt mer än om maten lades upp på tallrik. Det var i sig inte ett problem för tjejen men tallriksupplägget var ändå ett sätt för dem (läs sambon) att få kontroll över mängden mat som äts. Dessutom kunde det bli rester att ta med till lunch nästa dag. Ungdomarna

noterade att tjejer oftare än killar tog med mellanmål till skolan, trots att det var killarna som oroade sig mest över att bli hungriga (se vidare mellanmål nästa avsnitt).

Som tidigare framkommit drevs viljan att förändra matvalen av en önskan att utöka smakrepertoaren, att utvecklas inom matområdet och ha en mer omväxlande matrepertoar. Ytterligare skäl var en vilja att addera nya överväganden till matvalen såsom etiska, ekonomiska eller hälsomässiga aspekter. Allt sammantaget eller var för sig resulterade detta i en ökad tillfredsställelse, tillhörighet eller för den delen omväxling. Genom att ihärdigt pröva var det möjligt att både lära sig tillaga en maträtt och att lära sig tycka om ett nytt livsmedel. En av ungdomarna berättade om hur hon, i samband med att hon börjat arbeta i en mataffär, kom i kontakt med rotfrukter och då inte bara lärde sig skilja dem åt utan också insåg att det faktiskt gick att laga maträtter på dessa. Hon prövade något som hon kallade Rotgryta (Bild 26):

Ja det är så, det är min favorit. Jag tänkte inte på att man kunde göra det själv eller för det är sådant som min mamma gör. Men så hittade vi eller när vi började jobba på Ica så var man tvungen att lära sig alla [namn på rotfrukter och grönsaker], att det är skillnad på pepparrot, palsternacka och bla, bla, så tänkte jag att man kan ju göra det själv också. Det är ganska billigt också. Så började vi och nu har det blivit en sådan grej att vi äter det ganska ofta. [...] Ja vi har väl haft Rotgryta tre eller fyra gånger nu och det blir bättre och bättre för varje gång. Jag vet inte varför, man lär väl sig. (tjej 42)

Pröva och öva gav resultat på tallriken.

Bild 26. Rotgrytsmiddag.

Tjejen beskriver hur hon utforskade något som till viss del var känt för henne sedan barndomen, en bekant maträtt som dock var en ny erfarenhet att tillaga. Det var också utmanande att lära sig vilka ingredienserna var och att kunna

identifiera dem i affären. Ett nytt arbete gav en ingång till att utöka kunskapsfältet och få inspiration till att på egen hand utmana det kända men också okända. Även kompisarna deltog i detta projekt, de var positiva och stöttade genom att äta och bekräfta. Ungdomarna uppvisade en påtaglig envishet i att utveckla och förändra matvalen. Förändringsbenägenheten innebar för den skull inte att de var missnöjda utan det var mer en förvissning om att det fanns möjligheter och att de själva hade förmågan att påverka. Ungdomarna uttalade sällan att det fanns en motsättning mellan den tidigare eller nuvarande situationen och en eventuell förändring. De förkastade inte det förtrogna till förmån för obekanta matområden utan adderade nytt till det befintligt. Drivkraften till förändring var att pröva den egna förmågan, men också att ta del av nya matval som omgivningen visade på.

Ungdomarnas matvalsvärld innehöll ibland sushi och livet blev enklare om man var sugen på att välja något vännerna valde (Bild 27 och 28). Sushi ansågs inte sällan som hälsomässigt bra mat och kunde därmed passera som riktig mat trots att den köptes färdiglagad. För en del hade det varit enkelt och självklart att pröva på och att äta sushi. För andra hade det varit förknippat med en tillvänjningsperiod. Exempel på detta ges i tidigare avsnitt, där en förälder initierade sushiätande. En annan av ungdomarna beskrev att det var lite nervöst att äta sushi första gången. Någon förklarade att vid inköpen gick det att välja vilka sushibitar som skulle ingå i boxen för att undvika mindre lockande smaker och konsistenser. Genom att utesluta vissa val blev det också möjligt att påverka miljön exempelvis välja bort jätteräkor, något som också påpekades. Signalerna bland dem som åt sushi blev uppenbara. Det talades om *jag* och/eller *vi* som sushiätare detta visade på förmåga att ta till sig detta förhållandevis nya matval. De som dessutom tillredde sushi själva, berättade detta med viss stolthet, eftersom det indikerade, att de hade kunskap, färdighet och förtrogenhet att genomföra ett, som många ansåg komplicerat, projekt. I sig ytterligare en positionering inför sig själv och omvärlden. Inte alla ungdomar talade om sushiätande som ett mål i sig, men det förekom ofta.

Mat som kunde anpassas och tas med när det passade.

Bild 27. *Sushi utombus.*

Bild 28. *Sushi hemma.*

Ungdomars organiserande av matvalsvärlden

Varje måltid bestod av ett flertal val. Dessa inkluderade inköp, tillredning av mat, beslutet att äta ensam eller tillsammans med andra och att äta på skolan eller ute. Yttre ramar påverkade vanligtvis den traditionella indelningen av måltiderna över dagen. Genom exemplen i följande del beskrivs övergripande hur ungdomarna uttryckte sig om måltidernas delar.

Frukost

Frukosten var utan tvekan den måltid som de flesta sade sig längta efter och mest av allt uppskattade, undantaget de som hade svårt att äta på morgonen. Den var den godaste måltiden på dagen, oavsett när den äts; underförstått, frukostmat går att äta dygnet runt. För många var frukostmålet nästan heligt. Argumentet var att frukosten betraktades som en garant för att de skulle må bra första delen av dagen. Många hade under uppväxten ansvarat för sin egen frukost såväl vardag som helg. Oavsett erfarenhet poängterades inte den sociala delen i frukosten. Fungerade det att äta frukost med den man delade boende med så gjordes så ibland, i andra fall var det skiftgång vid frukostbordet. Var och en förväntades välja vad de ville ha, men ibland beskrevs gemensamma grötkok, men mer som undantag än regel. Ungdomarna hade en insikt om och en förståelse för att alla inte hade likadana vanor på morgonen. Frukostrepertoaren framstod som traditionell. Många åt gröt eller cerealier kombinerat med mjölkprodukter och/eller smörgåsar med diverse pålägg. Vatten var vanligt på morgonen och då ofta i kombination med juice, mjölk, te eller kaffe. En del adderade frukt i någon form. Ägg förekom, speciellt under helgerna. Även om de flesta hade en stående frukostrepertoar kunde den periodvis variera. Helgernas frukostar tog sig ofta andra uttryck än veckans. Ibland kunde sittningarna bli långa då man umgicks, läste och åt i timmar. Så kunde också vara fallet när

ungdomarna åt ensamma eftersom helgfrukosten bröt mot vardagens mer tids-effektiva variant.

Även om frukosten generellt ansågs som viktig hade en del ungdomar svårt för att äta tidigt på morgonen. I dessa fall beskrevs olika strategier för att försöka få i sig något för att de skulle stå sig fram till lunch. Någon fann att en smoothie lätt slank ner på morgonen. Andra åt frukost fast den inte smakade dem när de steg upp tidigt. Vissa tog med sig lite mat för att äta vid behov. Ibland var det ändå så att tiden inte räckte till för frukosten eller att sängvärmen var avgörande. En av ungdomarna berättade att en banan ofta blev räddningen fram till lunch när tiden var knapp:

Det är mycket så hur mycket tid jag har på morgonen hur mycket frukost jag hinner äta. Det blir en banan om det är illa med tid.

Ann - Vad är det som styr om du har tid eller inte till frukosten?

Det är nog hur pass pigg jag är och hur pass mycket jag solar på morgonen, tror jag. Jag kan ju verkligen ligga och dra mig länge och gruva mig för att gå upp. (tjej 36)

Morgonens överväganden skedde i sängen och hon hade funnit alternativa lösningar på problemet. Att man skulle äta frukost var det ingen som ifrågasatte. För en del var det dock utmanande att få tiden att räcka till eller att överse med oviljan att äta så dags på dagen. Gemensamt var att ungdomarna sade sig förstå vikten av att äta frukost för att orka. Flera berättade att frukostätandet hade blivit mer frekvent än när de bodde hemma hos föräldrarna. De flesta, som denna tjej som bodde med en kompis, var positiva till frukostar:

Ja jag äter alltid frukost. Jag tycker frukost är jättegott, så det gör vi. Jag har fått lite sådär, jag bruka köpa bananer och så äta yoghurt och müsli och så färsk banan i där. Det är jättegott. Och så någon macka efter det. Men det är också gröt. Vi har gröt någon gång ibland och vi gör väldigt bra och väldigt god frukost tycker jag. (tjej 38)

Tjejen var nöjd, dagens första måltid blev som hon ville ha den, vilket var viktigt för henne. Det berättades också om skillnader mellan tidigare frukostätande och hur frukosten ordnades utifrån de egna förutsättningarna. En tjej beskrev vad en vanlig frukost bestod av under uppväxten och hur den kom att se ut när hon själv hade ansvaret:

Det var mackor eller yoghurt eller något sådant där. Men det brukar inte bli det nu. Har jag bröd hemma så äter jag det, men sen blir det dåligt eller torrt rätt snart. Och sedan är det lite sådär, alltså en lathetsgrej att jag inte orkar gå och handla. Hela tiden. För att köpa nytt bröd, man slipper köpa bröd. Havregryn finns alltid hemma. (tjej 58)

Frukostarna skulle numera vara praktiska och underlätta i den nya mat-
valsvärlden. För tjejen innebar det pragmatiska beslut. Det var gröt som gällde,
något hon lärt sig uppskatta och som fungerade bra. Framförhållningen med att
alltid ha frukostmat tillgänglig var också en utmaning. Ibland kunde ung-
domarnas frukost bestå av vad som fanns hemma, exempelvis någon matrest i
kylen. Detta sågs inte som något problem utan signalerade att det var dags att
handla. När ungdomarna såg på de foton de tagit under en matvecka sade sig
flera inse hur mycket frukostrelaterad mat de ätit. Det var främst smörgåsarna de
reagerade på. Det ansågs inte negativt att ofta äta gröt men ingen beskrev att de
gjorde så mer än en gång per dag. Kommentarer om att de mycket väl skulle
kunna välja frukostmat vid varje måltid förekom. Å andra sidan förstod jag att
ett sådant val inte var acceptabelt av exempelvis hälsomässiga skäl eller om-
givningens syn på valet. Det framgick dock att när ingen såg vad som valdes var
det enklare att välja frukostmat. Boalt noterade redan 1939 i en undersökning
om familjers val av mat att kvinnors måltider ofta bestod av kaffe och smörgås
vilket ansågs som en mindre hälsosam matordning. Den typen av farhågor
svävade kvar i ungdomarnas självreflektion när de konstaterade att det blivit
mycket smörgåsmat. Ungdomarna visade på en egenkontroll men kommentarerna
om att de kunde tänka sig att äta frukostmat hela dagen indikerar att
frågan fortfarande är aktuell. Vad som uttalades var att det fanns *andra* ungdomar
som åt allt för mycket frukostmat, vilket jag tolkar som att deras val blev bedömt
gentemot den allmänna hälsodiskurs ungdomarna relaterade till (se kapitel 6).

Lunch

Ungdomarna i studien talade generellt om lunchen som en självklar, tillagade och
social måltid. Universitetsungdomarna svarade för sina luncher. De seglande
och miljöinriktade ungdomarna erbjöds lunch i skolan, något som både upp-
skattades och utnyttjades. Det var dock få som sade att de åt extra mycket för att
förbli mätta längre, spara pengar eller för att slippa laga mat. Flera påtalade där-
emot att de ofta tog extra av grönsakerna som serverades till lunchen för att på
så vis slippa tänka på att köpa eller ha dessa hemma. På så sätt kunde man
rationalisera bort ett moment runt den egna maten. Var det något som smakade
mindre gott en dag i skolan fanns alternativa strategier för att bli mätt,

exempelvis att ta mer av sallad och bröd. Ungdomarna var vana vid att äta skol-
 lunch så att finna passande matval i utbudet var inget nytt för dem. Under-
 sökningarna bland svenska skolungdomar visar att de flesta anser att maten hemma
 oftast är godare än den som serveras i skolan och att detta är ett vanligt skäl att
 avstå från att äta lunchmaten i skolan. Istället väljer ungdomar från tillbehören
 som serveras alternativt går hem, till en skolkafeteria eller besöker snabb-
 matsaktörer (Nordlund & Jacobsson, 1999a, 1999b; Wenzer, 2010). Gymna-
 sieungdomarna i föreliggande studie sade att de sällan köpte egen mat i stället för
 att utnyttja de fria luncherna. En skola erbjöd alla ungdomar att ta av den vege-
 tariska maten, vilket upplevdes som positivt. På den andra skolans lunch-
 servering, där flertalet av studiens ungdomar regelbundet åt, måste de däremot
 terminsvis påminna om att de ville äta vegetariskt.

De ungdomar som erbjöds lunch i skolan kunde välja bland utbudet och vissa
 fotografier illustrerar hur de valde i lunchutbudet. Maten på tallriken speglade
 ofta vad ungdomarna i övrigt uttryckte om sin matvalsvärld. Smaken var ofta det
 primära men även etiska och/eller hälsomässiga ställningstaganden synliggjordes.
 En närmare granskning av de matval två ungdomar gjorde under en och samma
 dag visar hur olika valen kunde gestalta sig. En av ungdomarna valde vegetarisk
 och den andre konventionell mat. Utgångspunkten för båda var att lunchen
 skulle smaka bra och att vissa hälsoaspekter skulle beaktas. Fotot (Bild 29) av
 den vegetariska lunchen visade en mindre mängd mat på tallriken eftersom den
 varma maten inte bedömdes som smaklig och detta kompensades med mer sallad.
 På den andra lunchtallriken blev fördelningen tvärt om (Bild 30). Den
 varma maten utgjorde huvudnumret och salladen blev ett tillbehör. Båda ung-
 domarna hade tagit bröd till maten. Ibland förstod jag att ungdomarna kunde se
 sina egna val som avvikande på sättet de kommenterade valen. I detta exempel
 innehöll en av lunchbrickorna lingondricka och följande förklarande citat får
 illustrera en sådan kommentar: ”och så brukar jag alltid ta lingondricka till lunch
 ja det är ... jättegott. Det är inte alltid så jäkla sunt men det är läskande på något
 sätt” (kille 33).

Lunchrestaurangers mat blev individuella val.

Bild 29. Vegetarisk lunch.

Bild 30. Konventionell lunch.

Uttalandet pekar på en insikt om att valet utmanade den gällande hälsodiskursen men valet rättfärdigas med hedonistiska argument. Något de hade tillfälle till att reflektera över när de nu hade eget hushåll samtidigt som de fick fri lunch i skolan. Ingen av de ungdomar som erbjöds lunch sade att den fria lunchen togs för given utan uttryckte en tacksamhet över ett fritt mål mat om dagen, som de inte behövde ansvara för. Denna måltid skapade en trygghet genom att de, åtminstone som de sa, en gång om dagen åt riktig mat. Ungdomarna kommenterade också att detta inte skulle bestå i all framtid. Dagen skulle komma då för månen försvann. Ingen uttryckte att de förväntade sig att de alltid skulle gå ut och köpa färdiglagad lunch utan det flesta antog att de själva skulle laga maten till denna måltid. En del såg fram emot detta med en viss bävan. Det kunde ju bli utmanande med totalansvar även om de trodde att det skulle ordna sig. Flera påtalade att strategin troligen skulle innebära att de gjorde på samma sätt som sina föräldrar. Det vill säga laga lite extra mat och ta vara på rester från tidigare måltider. Till stor del gjorde också universitetsungdomarna i studien ofta så.

Universitetsungdomarna som själva ansvarade för lunchmaten sade sig ha ambitionen att ofta ta med mat de dagar de hade undervisning. Alla fyra köpte då och då färdig lunchmat. Det kunde ibland vara något snabbt och tillgängligt som en fylld baguette eller hämtmat. Lite utöver det vanliga var att gå till en lunchrestaurang, vilket skedde under arbetsintensiva perioder eller blev en form av belöning efter en tenta. Ibland fallerade planeringen, exempelvis om de räknat med att äta när de kom hem, men fann att detta inte fungerade i praktiken. Tiden mellan måltiderna kunde då bli lång om lunchen helt uteblev. Lösningen kunde bli en frukt eller att kompisar delade med sig, även om det tillhörde ovanligheterna. Den ekonomiska vinsten var oftast den primära drivkraften till

att ta med egna lunchlådor. Någon sade också att det var ett sätt att kontrollera matens innehåll.

Bilderna 31 och 32 visar hur ungdomarnas medhavda luncher kunde se ut. Lunchen kunde ha förberetts på morgonen eller bestå av rester från tidigare måltider men också något snabbt inköpt för att stilla hungern (Bild 33). Matlådan var inte enbart en egen angelägenhet utan ungdomarna noterade vilka val studiekompisarna gjorde. Därmed var de medvetna om att kompisarna även såg vad de själva hade för mat. Intresset fungerade främst som stimuli till egna matinitiativ. En av ungdomarna berättade att hon gick hem och prövade på att själv laga något som liknade det hon sett i kompisens lunchlåda. Även en viss kategorisering av hur andra hanterade sina luncher förekom. Det var de som oftast tog med egen mat, de som vanligtvis köpte färdig mat eller de som gick till en lunchrestaurang. Vidare kategoriserades valen innehållsligt, exempelvis hur hälsosam eller avancerad maten kunde antas vara att färdigställa, men likaså om valet var baserat på etiska grunder. Ingen värdering gjordes av andra studenters val men trots det observerades och noterades de.

Lunchen ansågs för de flesta vara särskilt viktig under veckodagarna. Den tillförde en social dimension så till vida att den äts tillsammans med kompisar och även om alla åt mer eller mindre olika mat var måltiden gemensam. Detta är ett fenomen som återfinns bland vuxna i arbetslivet (jfr Nyberg, 2009). Ungdomarna berättade att det under luncherna stundtals pratades om mat och det framgick att ämnet engagerade vissa mer än andra. Samtalen kunde påverka så till vida att ungdomarna gav varandra tips i matfrågor. Alla såg lunchen som ett tillfälle att umgås och att koppla av från dagens övriga aktiviteter. För att förlänga den sociala gemenskapen kring lunchen kunde ungdomarna ibland kosta

på sig något extra som en kopp kaffe efter maten. Helgernas luncher var ofta tidsmässigt mer flytande i fall de över huvud taget förekom. Senare och längre frukostar blev ibland brunch men även lunch och middag kunde förenas till en måltid. Detta oavsett om ungdomarna bodde själva, delade boende eller var hemma och hälsade på föräldrar eller vänner.

Middag

Lunchen blev för många huvudmåltiden under dagen men den artikulerade normen var ytterligare en lagad måltid på eftermiddagen eller kvällen, det som de flesta kallade middag alternativt kvällsmat. Många ungdomar var vana hemifrån att äta middag med familjen efter skolan och de flesta sade sig ha ambitionen att fortsätta med detta. Några ungdomar ansåg att ett lagat mål mat om dagen räckte oavsett när det äts, den andra måltiden kunde då bytas ut mot något lättare. För många blev detta en realitet även om det inte var vad de egentligen önskade. Under veckan iordningsställde en del ungdomar middagsmålet direkt efter att de kommit hem för dagen, medan andra valde att göra det lite senare på kvällen. Oavsett vilket så förklarade flera att de var influerade av tidigare vanor, medan det för andra blev en nyordning. Flera av ungdomarna berättade att de med en pragmatisk anpassning ändrade tidigare vanor när de insåg att livssituationen och förutsättningarna förändrats. De flesta var mycket flexibla, vilket i praktiken innebar att middagslösningen kunde se olika ut från dag till dag eller variera i perioder. Detta förefaller vara ett vanligt mönster. Lèvi-Strauss (1970) pekar till exempel på att måltidsordningen geografiskt och över tid varierat. Antalet måltider som intas i ett hushåll är exempelvis ofta klassbundet och inte sällan beroende av det enskilda hushållets ekonomiska situation.

Alla ungdomar hade inte drivkraften att laga middag enbart till sig själv utan istället blev det, om inte varje dag, så ofta lättare kvällsmåltider som inte var så tidskrävande att iordningställa. Således inte den typ av middag de varit vana vid tidigare men ändå lösningar som fungerade bra med tanke på insatsen de var villiga att lägga på matinköp, tillagning och ätande. De dagar ungdomarna iscensatte vad de definierade som riktig mat i form av en lagad middag uttryckte de ofta en tillfredsställelse i detta. Dessa tillfällen uppvägde de dagar där lösningarna blev mer anspråkslösa. Andra avsatte tid att laga riktig mat varje dag och hade en ambition att leva upp till bilden av hur de ville att det skulle vara (se vidare kapitel 9).

Det har tidigare framkommit att många av ungdomarna hade sociala förhoppningar och ambitioner relaterade till middagsmålet. En del var villiga att

kompromissa för att uppfylla den sociala dimensionen. Andra planerade för att det skulle lagas och ätas med kompisar, men fick sedan svårt att iscensätta detta i praktiken. Istället slutade försöken i kompromisser mellan önskemål och förutsättningar. Ungdomarna hade oftast en positiv grundsyn till pragmatiska lösningar. Oavsett hur man arrangerat boendet var middagsmåltiden till sin utformning och sitt innehåll den måltid som förändrades mest i jämförelse med hur de hade haft det under uppväxten.

Mellanmål och fika

En del berättade att de lade ner mycken omsorg på mellanmålen som kunde ta sig nästan rituella uttryck, vilket tidigare framkommit; andra tog vad som fanns hemma (Bild 34 och 36). Ungdomarna beskrev att de ibland var påtagligt hungriga under dagen men hade inget i beredskap för att stilla hungern. De beskrev att de väntade med att äta tills de kom hem, andra gick och köpte något. Frukt var i särklass vanligast och mest återkommande som mellanmål. Många av tjejerna i studien sade sig ha som vana att ta med frukt att ha till hands för att undvika att behöva gå hungriga men allt från smörgåsar till miniflingspaket förekom. Ungdomarna som tog med sig frukt som mellanmål fungerade som förebilder och påverkade kompisar att göra likaledes. Det fanns också ungdomar, tjejer som killar, som alltid sade sig glömma mellanmålet de hade för avsikt att ta med.

Det kunde hända att mellanmålet blev något speciellt, som att köpa årets första glass och avnjuta den tillsammans med kompisar (Bild 35). Att hälsodiskursen (som för vissa kunde utmanas eller kringgås) ibland var övergripande visar följande uttalande på:

Det blir det är väldigt mycket prat om att det skall vara nyttigt på den här skolan och det är självklart att man blir påverkad av det. Och det är väl...det beror på vilka personer man är med. För det är inte så roligt att ta en glass ensam, om ingen annan gör det. Men jag har väl andra kompisar som också äter, som kan unna sig choklad och så det känns ändå skönt men...ja.

Ann - Kan det vara så att är man med vissa kompisar kan ta en glass och är man med andra kompisar så kanske man tar ett äpple i stället?

Ja, jag tror ändå det, det är inte lika kul att gå och ta en glass om inte den andra personen gör det. Så det verkar väl lite så...(tjej 45)

Vanliga mellanmål ungdomarna presenterade. Årets första glass var speciell.

Bild 34. Rester från gårdagen.

Bild 35. Glass.

Bild 36. Kopp med musli och yoghurt.

Gränsen mellan mellanmål och fika var ibland luddig som när mellanmålet intogs hemmavid. I de fall där hushållet delades med andra betraktades mellanmål oftast som en enskild angelägenhet. En fikasituation var mer uttalat förknippad med social interaktion. Det behövde nödvändigtvis inte vara kaffe/te med kakor men ofta beskrev ungdomarna fika i dessa termer (se vidare kapitel 8). Tillfället kunde vara planerat eller helt spontant. Ungdomarna visade hur de organiserade fikatillfällen i form av knytfika (Bild 37).

Anledningarna till att fika var många.

Bild 37. Knytfika.

Bild 38. Sconesfika.

Bild 39. Bakafika.

Fikan hemmavid inkluderade ibland också gemensamt bak (Bild 38 och 39). En aktivitet som utgjorde en betydelsefull komponent i det sociala kittet. Enkelheten i aktiviteten gav möjlighet till att själv bestämma över vad fikat kom att innefatta. Utifrån vad och hur ungdomarna berättade om gemensamt fika går det att förstå att det fanns en glädje i att kunna ordna för sig själv och för kompisarna.

Dryck

Val av dryck har berörts på flera ställen i resultatpresentationen. Genom att lyfta ut dryckesvalen och belysa ungdomarnas förhållningsätt till dessa framträder ytterligare nyanser runt matval i materialet. Dryckesval kunde symbolisera hälsa, hedonism, kunskap, men var också starkt förknippade med sociala aktiviteter.

De flesta av ungdomar sade att de drack (kran)vatten vid de flesta av måltiderna inklusive frukosten. Vatten ansågs smaka gott, var billigt och hälsosamt så i detta val fanns inga motsättningar. Vissa hade en flaska (kran)vatten till hands under dagens aktiviteter. Det uttrycktes nästan som en självklarhet bland ungdomarna som tog med egen lunch att det var vatten man drack till maten. Fanns en möjlighet att till lunch välja kolsyrat vatten från tapp, så valde vissa detta. Mjölk som måltidsdryck föredrogs av andra, ibland för att den skulle gå åt. Vanans makt i mjölkvalen var stor. Tidigare val från uppväxten var utslagsgivande och ekologiska val kunde bli sensoriskt motiverade och motiverande. Erbjuds söt dryck gjordes valet ofta utifrån en hälsomässig bedömning och i förhållande till ett sensoriskt/hedonistiskt perspektiv. Några av ungdomarna beskrev att de ibland hade ett sug efter något gott och sött att dricka. En kille berättade om att han efter ett träningspass kunde välja att dricka läsk som belöning. Ungdomarna förde på tal att *andra* ungdomar i omgivningen köpte mer läsk än vad de själva ansåg sig köpa. Juice blev för många en hälsodryck som valdes till frukost och/eller mellanmål, men flera berättade att juicen rationaliserades bort när de blev ekonomiskt ansvariga. Ibland med argument som att en frukt var ett både hälsomässigt och ekonomiskt bättre val.

På det sätt ungdomarna talade om sina dagliga val av dryck går det att förstå att den sensoriska bedömningen var grundläggande, men att också den hälsomässiga aspekten var viktig att beakta. Dessutom fanns en ekonomisk och etisk dimension att begrunda. Flera av ungdomarna förde resonemang om buteljerade och transporterade drycker. Det var främst flaskvatten som engagerade, så också apelsinjuicens ursprung och färdväg. Dessa (onödiga) transporter var ett skäl till att noga överväga inköp av buteljerat flaskvatten. Transporterna sattes i förhållande till de klimatpåverkande faktorer som förknippades med respektive val.

Kaffe och te hade i dryckessammanhanget en särställning eftersom de var associerade med en social dryckesdimension (jfr Sigfridsson, 2005). För flertalet var kaffe något de från början fick anstränga sig att tycka om. Att dricka kaffe var en färdighet som var en tillgång när ungdomarna gick på lokal och vissa drack kaffe och/eller te enbart när de fikade ute. Ibland förstod jag det som att

kontexten och kompisars dryckesvanor var mer betydelsefulla än att ungdomarna själva tyckte att kaffe och te var gott. Ungdomar som visade att de drack kaffe gjorde ibland detta extra tydligt (Bild 40). Min tolkning är att de på detta sätt signalerade att de anammat en kulturell färdighet (jfr Sigfridsson, 2005). Ibland berättades det om att kaffe dracks på egen hand eller till och med utan mjölk. Några ungdomar visade på ett rituellt kaffedrickande på så sätt att det var viktigt att kaffet iordningställdes på ett speciellt sätt men inte alltid dracks upp. Etiska överväganden förekom vid kaffeinköpen. En del av ungdomarna ville stödja kaffearbetarna men även klimat- och tillverkningsaspekter fördes fram som argument i valen. En kille förklarade hur han tänkte i frågan (Bild 41):

Och där är snabbkaffe, frystorkat snabbkaffe.

Ann - Vilken fin bild.

Å tack den tog jag rätt i, det är nog en honungsburk som jag har haft sylt i innan. [...] jag har tänkt många gånger att jag skall ta tag i det och hålla över det i någon burk men det har inte blivit av, av någon anledning. Så tog jag tag i det och det är så bekvämt. Men man kan ju köpa det i burkar också jag vet inte varför jag köpte det i en mjuk påse.

Ann - Hade det något med priset att göra eller?

Det tror jag inte. Det är inte, det är ganska dyrt men man tänker att det skall gå mycket mindre, men innan så gjorde jag presskaffe. Det var rätt gott så eller det var rätt så ok gott men så blev det alltid sump på botten även om det verkade vara helt ok innan. Då blev det för mycket projekt. Att först koka upp vatten, mäta upp kaffe och vatten och sedan vänta och pressa och sedan hålla upp. För mycket projekt och inte ett tillräckligt bra resultat. Så köpte jag detta i stället trots att mitt *världssamvete* inte gillade det. Att först så bryggs kaffet och sedan så frystorkas det och förpackas och sedan så kokas det upp vatten igen för då är det som vanligt, plus att det är frystorkat och uppvärmt igen. Och om man då tänker på att böborna är plockade i Colombia eller Ecuador så är det verkligen mycket koldioxid per kopp så skulle man ju kunna säga.

Ann - Tänker du på det?

Ja det tänker jag på särskilt när det gick upp för mig någon gång när jag satt och drack att detta är frystorkat också och den energin det tar. För jag vet inte hur frystorkningen går till men jag gissar att det fryses så att fukten tas bort så att det inte kan rostas så måste det var mer än att det bara att frysa. Men det är jag inte insatt i men det känns ju bara logiskt. Just att det är frystorkat det har jag tänkt ganska mycket på just att det är frystorkat och att man håller på vatten på det för att återställa det. Av lathet från mig och att det blir lite godare.[...] Jag skulle vilja ha en kaffebryggare för en kopp men jag tror inte att det finns. Det hade varit lite mysigt att ha en sådan. Om det bor en person så lönar det sig inte att brygga kaffe. Men det händer att jag gör det hemma hos mina för-

äldrar om jag är ensam. Om man brygger tre koppar så kan man ju dricka upp det. Det är samma som jag kanske kan dricka på en dag men inte per tillfälle och inte att låta kaffet stå och sedan mikra. (kille 31)

Flera dilemman kring valet av kaffe tydliggjordes och vi diskuterade att mängden kanske var avgörande för vilket kaffe som valdes. Att välja en särskild kaffesort när ungdomarna själva skulle dricka hade sin egen problematik, vilket reflektionen ovan visar. Killen hade gjort flera inre överväganden för att optimera smaken utan att göra avkall på sina etiska ställningstaganden. På sättet inre överläggningar beskrivs motiverar killen kaffevalet inför sig själv (jfr Archer, 2003, 2007). Han hade tankar om hur processer i kaffetillverkningen går till och att dessa påverkar klimatet. Att valet inte var det klimatomåttligt bästa påtalade det egna inre världssamvetet, som jag förstod var en del i hans värdegrund. Trots allt ansåg han att frystorkat blev det minst miljöbelastande kaffet och att det under de givna förutsättningarna var godast. Valet blev bättre för miljön eftersom allt kaffe dracks upp.

Kaffets sociala dimension var ett starkt incitament till att lära sig dricka kaffe. De ungdomar som regelbundet valde te kommenterade att även denna dryck, var en social dryck som fungerade när de var ute och fikade och som markerade position på samma sätt som kaffet. Däremot var de få som berättade när och hur de lärt sig dricka te, vilket kan bero på att det inte varit smakmässigt lika utmanande som kaffe. Te dracks morgon, middag och/eller kväll (Bild 42). Ibland refererade ungdomarna till vanor som skapats under uppväxten och som de höll fast vid. För en del blev valet av te angeläget då ungdomarna vinnlade sig om att välja en viss sorts te. Valen markerade att ungdomarna både uppskattade och hade en förmåga att välja bland utbudet. Te köpt i lösvikt visade omgivningen att det fanns både kunskap och en smakmässig dimension i valen. Förmågan att välja

bland kaffe- och tesorter kan ses som en form av kulturellt kapital där såväl koppens innehåll som sociala positionering har betydelse.

Mat- och måltidsplanering

Veckans måltider var ofta grovplanerade och kunde revideras med kort varsel. Orsaken till förändrade planer kunde vara enskilda eller gemensamma beslut, som påverkades av nytillkomna aktiviteter. Framförhållningen hade två tidsperspektiv. Dels var planeringen övergripande med matinköp som syftade till att ha en beredskap för kommande dagar (ibland veckor). Dels var framförhållningen kortsiktig, då ungdomarna på ett ungefär visste vad de ville med sina dagliga matval.

Ungdomarna skötte vanligtvis sin matplanering själva, men vissa samplanerade. Den mer rutinerade planeringen sköttes oftast hemma men kunde också ske i affären. Inte sällan hade ungdomarna en given planeringsdag. Tillfälliga samplaneringar för en enstaka måltid var vanliga och kunde äga rum under dagen. Oavsett om de flesta var öppna för tillfälliga och mer attraktiva lösningar på måltidernas (middagsmålet) organisering, förekom också dagar med vardagsplanering. Denna planering övades med tiden upp. En av ungdomarna beskrev sin planering så här:

Det är likadant man köper upp basvarorna, det finns en påse kyckling, ett paket lax, det finns pasta, potatis och sedan så kan man köpa mjölken, juicen, brödet, de där sakerna och frukten i veckan. Så det har jag nog lärt mig. Frysaren är ändå inte helt tom, utan det finns lite. (tjej 46)

En framförhållning som hon själv ansvarade för och som blivit en självklarhet, vilket den inte varit från början. En strategi, att ha någon typ av planerad akutberedskap för att få vardagspusslet med mathållning och övriga engagemang att gå ihop, berättade flera att de utvecklats med tiden. Konkret kunde beredskapen innebära att alltid ha en burk färdig pastasås stående i kylen och som enbart togs till när tiden blev alltför knapp. Insikten om att de klarade av att ha en framförhållning och beredskap för oförutsedda händelser skapade säkerhet och trygghet. Alla ungdomar hade inte denna kontroll över vardagen utan löste varje situation ad hoc.

Hos de flesta ungdomar fanns en vilja till flexibilitet. Konkret tog detta sig uttryck i att de inte tog fram maten från frysen på morgonen ifall planerna skulle förändras under dagen. En av ungdomarna berättade om sin strategi:

Det hade man väl, klarat sig [utan mikrovågsugn]. Men det underlättar definitivt, det gör det. Särskilt för att tina grejer och sådant. Jag kan aldrig ta ut kyckling på morgonen eftersom jag aldrig vet vad jag gör på eftermiddagarna om jag kommer hem fem eller om man kommer hem elva. (tjej 58)

En utmaning med matplanerandet var att inte veta hur dagen skulle utvecklas. Likt tjejen ovan berättade flera ungdomar att ett flexibelt förhållningssätt inverkade på planeringen. Sociala engagemang såväl som arbetsuppgifter kunde dyka upp, vilket innebar att ungdomarna behövde träffas under kvällstid. Några ungdomar hävdade också att det var betydelsefullt att, så långt det gick, försöka upprätthålla de på förhand uppgjorda matstrategierna och annat fick inordna sig i den planeringen.

Tid – tillgång och betydelse för matval

Tiden och tillgången på tid spelar en avgörande roll för hur dagens hushåll hanterar matvalsvärlden. Även i ungdomarnas matvalsvärld sågs tiden som en direkt avgörande faktor för matvalen. Ibland när tiden var knapp kunde exempelvis etiska och hälsomässiga preferenser få ge vika. Då kunde ungdomarna säga att de inte hade utrymme för överväganden som tog extra tid i anspråk. Med brist på tid som argument gick det att förhandla bort annars viktiga ställningstaganden.

Tidsprioriteringar framträdde med individuella ordningar där vissa faktorer som att äta regelbundet, träna eller träffa kompisar var viktigare än andra. Det var inte likadant för alla och inte samma från gång till annan eftersom omständigheterna varierade. Ungdomarna beskrev ibland att tid, måltider och andra åtaganden var oförenliga. De tillät sig prioritera utifrån det val som ansågs mest angeläget. För en del fick alltid den sociala dimensionen gå före både tid och mat. För andra var maten inte förhandlingsbar. Några prioriterade andra aktiviteter som exempelvis fritidsintressen och då blev maten underordnad. För många var det dock en fråga om att pragmatiskt navigera mellan uppkomna situationer och att ta ställning i de enskilda tillfällena. Flexibiliteten till trots gick det att urskilja en inbördes ordning mellan tiden och matvalen. Flera ungdomar i studien kommenterade det positiva med att få makten över tiden i och med det egna ansvaret över när och om måltider skulle intas. En av tjejerna reflekterade över hur det varit under uppväxten men också över att det fanns olika värden att beakta:

Pappa är väldigt sådär, han är väldigt så att man inte får ta en macka innan maten om man är hungrig. Man måste vänta tills alla sitter. Vänta så att alla äter

samtidigt annars så blir han sur. Ja han är väl uppvuxen så. Det var också fyra barn i familjen. Det var väldigt så att sitta och äta tillsammans. Han är ganska hård på det men mamma är inte riktigt lika hård på det. Middagen äter vi alltid tillsammans. Nu så kan jag känna, nu när man har bött lite ensam och så att det är lite störande ibland. Att man skall äta tillsammans. För jag är ofta hungrig på andra tider och då måste man vänta på middagen. Jag äter ju ibland kanske inte det som de andra i familjen äter. Då måste man vänta tills deras mat är klar. Det kan vara lite störande men ja, jag får tåla det när jag är hemma (skratt). (tjej 45)

Hon tillade att det ändå var mysigt att äta tillsammans vilket uppvägde tidsfrustrationen. Inget var enbart svart eller vitt. Samtidigt som friheten med att själv disponera sin tid var positiv fanns det fördelar med att vara en del i ett socialt sammanhang. En del av ungdomarna påtalade att när de lagade och åt ensamma tillät de sig ibland att måltiden fick ta tid. Vid andra tillfällen kunde det bli frågan om tidsminimering. Friheten kom genom att ungdomarna i det egna boendet många gånger kunde äta när de själva ville och utan att behöva ta hänsyn till andra. Bara det faktum att de hade möjlighet att välja att äta när de var hungriga och inte när maten stod på bordet var uppskattat. För de flesta var regelbundenheten i sig inte problematisk utan vem som uppfattades ha makten över tiden. Det fanns också de ungdomar som beskrev hur de behöll de gamla tidsvanorna.

Om mat iordningsställdes på förhand kunde ungdomarna snabbt äta innan nästa aktivitet eller i förekommande fall, på vägen dit. Att tiden är betydelsefull i ungdomars matvalsvärld och påverkar matval eftersom det skall gå fort att laga och äta, speciellt i enpersonshushåll, visar också Guzman, m.fl., på (2000). Veckans dagar hade för de flesta sin givna innebörd. Helgen särskilde sig från veckodagarnas ofta mer rutiniserade upplägg och matval. Under veckodagarna var det ofta tidsramar som tydligt strukturerade matvalsvärlden. Helgerna var många gånger förknippade med olika former av umgänge och göromål som påverkade matvalet. Det var också under helgen som man kunde unna sig lite extra och mer tid lades på tillredning. Sittningen vid matbordet kunde också bli längre. Ett par ungdomar hävdade dock att det inte var någon skillnad om det var helg eller vardag.

Matens och måltidens iscensättande

Följande avsnitt sätter fokus på tillredning och iscensättande av måltiderna i ungdomarnas matvalsvärld. Det handlar i första hand om middag/kvällsmat men i viss mån om dagens övriga måltider. Frukosten var som tidigare beskrivits ofta

en enskild angelägenhet som ungdomarna var vana att hantera, och problematiken låg inte i motivationen utan i tidsaspekten. Mellanmål motiverades av hunger. Lunchen föreföll vara en enskild angelägenhet, men blev kollektiv eftersom de flesta åt den i sällskap med andra.

Majoriteten av ungdomarna tillredde i mer eller mindre omfattning sina måltider själva, något som tidigare beskrivits. Vissa upparbetade strikta rutiner och höll sig till dessa medan andra sällan planerade i förväg. Mellan ytterligheterna fanns ett spann av tillvägagångssätt som var mer eller mindre flexibla. Storkok förekom och var något som efterhand ökade hos en del ungdomar. Andra satte en ära i att laga mat som räckte i en dag. Några av dessa ungdomar antydde dock att de successivt börjat laga flera portioner för att maten skulle räcka till fler dagar. Det fanns ett dilemma i storkoket om ungdomarna ansåg att det var viktigt att laga något nytt varje dag.

Ensamboende skapade utrymme för en friare disposition av tid och resurser vilket resulterade i mat av önskad kvalitet. Några ungdomar beskrev att de åt i stort sett samma mat varje dag. De tyckte själva detta var acceptabelt men de trodde att matreporatoaren tolkades som enahanda av omgivningen. Det var heller inte en matordning som ungdomarna alltid ville visa upp för andra.

Tillgång till teknik, det vill säga praktiska förutsättningar för att laga viss mat, fick ibland betydelse. Fanns inte ugn där ungdomarna bodde exkluderade detta vissa maträtter. Saknades frysvårdades planeringen, då vissa matval förutsatte stora förpackningar. Ibland upplevdes delade kök som ofräscha (där ansvaret sades ligga utanför den egna sfären) och då påverkades viljan att laga mat. Lösningen blev mikromat och frukostliknande matval på kvällen. Bristen på hushållsteknik blev för några ungdomar skäl till att flytta.

Ansvaret för den egna lunchen innebar extra framförhållning. De fyra universitetsungdomarna beskrev att det var enkelt att ta med lunch de dagar när det blivit mat över. Lunchen kunde också förberedas sent på kvällen dagen innan eller på morgonen samma dag. Ibland lagades extra mat när ungdomarna ändå var igång i syfte att fylla frysen med lunchlådor. Långa dagar kunde det vara aktuellt att ta med två måltider.

De flesta ungdomar tyckte att matlagning kunde vara roligt. Extra roligt var det att laga mat tillsammans med kompisar eller då flera skulle äta av maten. Det var också stimulerande att laga mat parallellt med andra i köket. Vissa, som valde mat som inte behövde tillagas, argumenterade för detta. Bland dem som mer

frekvent lagade mat framkom att de ofta gjort hälsomässiga överväganden. Hälsan var ett tungt argument för att laga mat även om man inte gjorde så varje dag. Ibland kunde de tillagade måltiderna bli en slags belöning eller tröst när ungdomarna hade tränat eller arbetat hårt. För andra kunde träning eller arbete bli en ursäkt för att slippa laga mat och istället välja något som uppfattades som enklare och lättare att tillreda. Lagad mat var eftersträvansvärt och målet för de flesta när de talade om sin matvals värld. Samtidigt var den lagade maten en norm som ungdomarna inte sällan förhandlade med sig själva om att behöva leva upp till.

Lusten att laga mat fanns hos många men det var en tydligare balansgång mellan motivation, energi och tillgång på tid. Motivationen tröt ibland. Hungern räckte inte alltid som drivkraft utan inre normer blev styrande som i följande citat:

Nej men det är när man har sina stunder. När man är lat. Det har man ju sina stunder men man försöker. När man känner att man är lat så försöker man få igång sig själv ”nej nu får jag skärpa mig, nu lagar vi mat”. (kille 51)

Genom att bokstavligen tala till sig själv i tredje person försökte han få saker att hända och därmed blev han i sina funderingar både objekt och subjekt (jfr Archer, 2003, 2007). Genom inre övertalning kom till slut mat på bordet. Ungdomarna talade sällan om vad de ansåg att andra skulle göra.

Hälsoaspekten var en annan påtaglig drivkraft för flera, men också att matlagandet upplevdes som avkopplande och en anledning att inte plugga. Mat måste man ändå ha resonerat en del. När kylan var full var det extra stimulerande att laga något. Det var också utmanande att få till en måltid när den var tom eller att ta reda på rester. Snabba lösningar gick med tiden på rutin och resultatet var både tidseffektivt, gott och inte alltför ohälsosamt. Sådana hastigt ordnade måltider var inte lika vanliga hos dem som delade matansvar.

Uttalanden om att ungdomarna helst ville baka sitt eget bröd förekom oavsett om de under uppväxten hade varit vana vid hembakat eller ej. Brödbakning var associerat med flera positiva aspekter vilket tidigare nämnts. Hembakt smakade gott, var hälsomässigt bra, innebar kontroll över innehållet, var ekonomiskt fördelaktigt och gav en tillfredsställelse av att egenhändigt ha åstadkommit något. Bakningen genererade således både materiella och immateriella värden. Några berättade och visade att de omsatt tanke i handling. En av killarna beskrev att han regelbundet bakade bröd, att det periodvis fungerat bra och att han var mycket nöjd med att ha gjort detta. Andra berättade om att de ibland bakade

bröd hos föräldrarna. En tjej visade på ett gemensamt storbak tillsammans med syskon och mamma, där var och en med sin andel hem (Bild 43-45).

Bakning tillsammans med förälder och syskon.

Bild 43. Brödbakning.

Bild 44. Brödkakor.

Bild 45. Bakbord.

De flesta sade sig ha erfarenheter av bakning och oftast var det kakor och bullar, något som inte alltid sågs som hälsosamt men däremot gott och socialt försvarbart. Kaffebröd var starkt förknippat med olika former av social gemenskap. En tjej fotograferade (Bild 46) ett bullbak för att symbolisera just det sociala i hennes matvalsvärld.

Hembakade bullar var goda och gav social gemenskap.

Bild 46. En konkret och symbolisk bulle.

En tjej beskrev sina funderingar kring att hon ibland bakar:

Ibland, faktiskt, det händer, det blir ganska mycket här faktiskt. Jag bakar nog mer här än jag gjorde hemma innan. Men det är för att man går omkring och är sugen på någonting hela tiden och får man folk över vill man bjuda på någonting så bakar man muffins eller sådär. Det är som en social grej också att man har någonting att bjuda på. (tjej 36)

Drivkraften att kunna bjuda på något samtidigt som det tillfredsställer och legitimerar suget efter något sött var en ekvation som gick ihop för denna tjej. Det man själv tillrett uppfattades också som, om inte hälsosamt, så hälsosammare än köpta motsvarigheter. Många tyckte det var svårt att baka matbröd. Däremot var ungdomarna ofta duktiga på att baka kaffebröd. Det framgår av bilder och berättelser att denna färdighet var mer utvecklad eftersom man tränat detta sedan relativt unga år. Ibland hade också ungdomarna tagit på sig rollen att vara den som bakade det söta och fixade desserter i familjen (se kapitel 5). Kaffebröd bakades för att det var gott men också för att arbetsinsatsen uppskattades. En del berättade att de hade sina favoritrecept i huvudet men det uttrycktes aldrig vara problem med att följa ett kakrecept. En orsak att inte baka var att det ibland inte fanns någon att baka tillsammans med eller till och att enbart baka till sig själv kunde bli för mycket av det goda.

Strävan efter det hembakade brödet kan ses en del i den normativa bilden av hälsa, smak, ekonomi och livskvalitet. I brödbaket kontrollerade individen själv, och inte någon diffus producent, innehåll och process. Köpt kunde dock också vara bra och många berättade att de valde sitt, köpebröd, med omsorg. Den dominerande uppfattningen var dock att hembakat, precis som riktig mat, representerade det goda i dubbel bemärkelse.

Måltidens efterarbete

När maten är uppäten är måltiden för det mesta inte avslutad. Disken skall tas om hand och rester inklusive avfall hanteras. I samtalen med ungdomarna kom diskussionen inte att sträcka sig längre än till sophinken. Vad som sedan hände med soporna kom sällan på tal. En tjej valde att fotografera avfallet som en måltid genererat och hon reflekterande runt resterna och sopor generellt. Däremot var de flesta på det klara över att matrester helst inte skulle slängas. Ungdomarna var också medvetna om att mat snabbt kunde bli otjänlig och många såg detta som en risk. Att ta till vara och/eller slänga var något som de flesta hade att ta ställning till. En tjej sade så här:

Ja, det skär i hjärtat men alltså det händer ibland, för just att man är en person, så hände det ibland att jag glömmer bort mat eller att jag inte hinner äta upp maten, eller så. Det har hänt mig ett antal gånger. Det känns inte bra så jag försöker undvika det så mycket som möjligt. (tjej 54)

Flera ungdomar hade samma erfarenhet som de beklagade. Forskning pekar på att det är ensamhushåll som slänger mest (Modin, 2011). Flera beskrev hur de

planerade för att öppnade förpackningar skulle ta slut eller att de valde bort vissa inköp. Ibland framkom att man ändå slängde mat utan närmare reflektion. En tjej lagade omelett och använde äggvitorna, eftersom hon menade att de innehöll proteinet, men kastade gulorna som hon inte kunde använda. Att resterna inte räckte till en portion var ett skäl för några att slänga dem, ibland omedelbart. Andra delade med sig eller sparade maten, oavsett mängd, till ett senare tillfälle. Normen var dock för de flesta att inte slänga överbliven mat eller låta den bli för gammal. Denna uppfattning trodde de flesta att de anammat från sina föräldrar. En tjej talade om varför hon inte gärna slängde något:

Jag tycker inte så jättemycket om [att slänga] (skratt) eller det är väl så, att hemma så tycker mamma, så slängs det inte så ofta mat. Hemma så tycker man inte det är så bra och slänga. Sedan är det ens egna pengar också då känns det ju mer (skratt). (tjej 39)

Ungdomarna försökte efter bästa förmåga hushålla med maten, även den som var resultatet av ett felval. De berättade om sina misstag och förklarade dem ibland som ren okunskap. I andra fall reflekterade man inte nämnvärt över saken. Det kunde, trots inre motstånd, vara lättare att slänga överbliven kokt pasta för då slapp man se eller visa upp sin felbedömning. Några sade sig ha dragit lärdom av sina misstag eller kommit till insikt om att det faktiskt gick att äta pastan senare. När det inte fanns rutiner var detta lite riskfyllt, eftersom maten kunde bli för gammal. Ungdomarna som seglade berättade att de ibland gjorde knytkalas när de visste att de skulle vara borta en längre tid. Knytkalasan var populära och vinsterna var flera. De innebar social gemenskap och man slapp slänga mat som annars skulle bli dålig. Några beskrev att de såg arrangemanget som ett kollektivt ansvar där var och en bidrog efter bästa förmåga.

För majoriteten av ungdomarna var det handdiskning som gällde, endast i undantagsfall fanns diskmaskin. De som hade erfarenhet av att hantera disk efter många personer ansåg inte att en enstaka persons disk var så betungande. Mängden disk ett matprojekt genererade kunde dock för en del bli avgörande för om det skulle genomföras eller inte. Vid delat boende betraktades tillgång till diskmaskin som ett mervärde och något som underlättade. Detta gällde inte minst för att då kunde man slippa diskussionerna om vem som skulle diska. Några ungdomar berättade om sina strategier för att minimera disken. Genom att skära upp en hel påläggskorv vid ett tillfälle slapp man diska kniven och skärbrädan flera gånger och färdigskuren korv fanns också att tillgå. Att laga mat för

flera dagar var en annan strategi liksom att tillaga gröt direkt i tallriken. Sammantaget framkom att de flesta av ungdomarna såg planering och matinköp som något på gränsen till tidsfördriv, men att flera inte hade samma inställning till måltidens efterarbete eller hanteringen av överbliven mat.

Framtida matval

Under mötena med ungdomarna inbegrep samtalen också framtidsfunderingar, då de reflekterade över en matvalsvärld tio år in i framtiden. De flesta målade upp ett scenario där de hade större erfarenhet, förhoppningsvis en bättre ekonomi och en utökad kunskap om matval och måltider. Att de skulle vara flinkare på att variera och tillaga sin mat. De flesta var också övertygade om och önskade att de mer frekvent skulle komma att göra matvalen utifrån etiska aspekter för att främja miljö och klimat. Flera hade förhoppningar om att de skulle kunna spendera mer på mat och befann sig i en situation där råvarorna tilläts kosta mer än i nuläget. De flesta ansåg att de trots begränsade ekonomiska resurser ändå redan åt hälsomässigt bra mat och i det avseendet såg få en framtida förändring. Några hade förhoppningar om att de om tio år delade hushåll med en partner och kanske hade egna barn. Något som dessa ungdomar med stor sannolikhet trodde skulle förändra matvalen och synen på dessa.

Ungdomarna hoppades återkommande på att ha mer tid för att iordningställa maten och måltider. Det fanns också de som såg att de i större utsträckning skulle komma att köpa färdiglagad mat för att ta med hem eller äta ute (om ekonomin tillät). De flesta antog att de storhandlade på vägen hem från arbetet eller tog bilen till större affärer en bit från hemmet. En del hoppades på tillgång till mindre affärer med varierat utbud inom gångavstånd hemifrån. Det fanns också några som antog att de skulle bo i en storstad där det inte var självklart att ha egen bil utan där inköpen skedde i lokala affärer. Många hade en önskan om matinköp i nischade affärer som då sågs som ett komplement till de övriga inköpen. Återkommande var en önskan om hanterbart stora affärer. Det var inte vanligt att ungdomarna självmant tog upp framtida digitaliserade matinköp, men när denna möjlighet ventilerades var entusiasmen begränsad. Att kunna känna på och själv få välja produkter fördes fram som avgörande argument för det konventionella inköpet i affär. Några såg ändå bekvämligheten i att exempelvis köpa stapelvaror via webben som något positivt. En del ungdomar reflekterade över att i den bästa av framtida världar, om än utopisk, gjordes livsmedelsvalen bland ett utbud som i stor utsträckning gagnade alla och även miljön. Överlag tydde ungdomarnas uttalanden på en övertygelse om att framtidens matval i än

större utsträckning kommer att styras av etiska ställningstaganden som främjar miljön och klimatet. Detta antagande delades även av de ungdomarna som för tillfället gjorde sina val utan miljö- och/eller klimatmässiga överväganden.

Sammanfattande kommentarer

I kapitlet beskrivs hur ungdomarna iscensatte de praktiska delarna i matvalsvärlden, de återkommande matinköpen, transporter, måltidernas planering, beredning och efterarbete. Det framkommer att matvalen många gånger var kopplade till ett upprätthållande av normer och värderingar. Dagliga rutiner och ritualer skapades kring matvalen med överväganden rörande etik, mättnad, viljan till förändrade matrepertoarer och tidsaspekter. Det framgår tydligt hur ungdomarna utifrån egna preferenser och förutsättningar navigerade för att skapa en regelbundenhet i vardagen och hur mångfacetterad ungdomarnas matvalsvärld var.

Genom att skärskåda hur ungdomarna resonerade kring valet av fyra av matvaror (äpplen, tomat, ägg och müsli) visades att kriterierna för valet kunde variera beroende på produkt. Jag kan konstatera att miljö- och/eller klimatmässiga överväganden var långt ifrån självklara men kunde vara en aspekt bland flera som ibland blev avgörande för besluten. Ungdomarna hade egna ståndpunkter som kunde variera över tid om vad som var viktigt att väga in i valet. Klinton m.fl. (2008) har visat att individen argumenterar för sina matval på många olika sätt. De menar att det är rimligt att konsumenter har flera (*gröna*) förhållningssätt till matvalen och att dessa varierar beroende på vad som händer i vardagen, på fritiden och i vilken fas i livet de befinner sig. Att förhållningssättet varierar uppvisar också studiens ungdomar, när de beaktar förutsättningar för etiska val gentemot egna och andras intentioner. Samtidigt fanns hos varje ungdom ofta en grundläggande inställning till varför etiska val gjordes (eller inte) och hur dessa kunde förstärka argumenten för ett visst matval. Hjalmarson (2007) visar på att svenska unga konsumenter använder varumärken och produkter för att utveckla kunskap i mening att nå inflytande i sin omgivning. Liknande förhållningssätt menar jag ses bland ungdomarna i denna studie när de exempelvis väljer ekologisk eller hälsosam mat. Lindén (2004) lyfter fram att varje fas i livscykeln innebär att hushållens och individernas behov förändras. Tidigare uppfattningar och ståndpunkter blir då granskade och omvärderade samtidigt som mottagligheten för information och kunskap ökar. Utan tvekan är studiens ungdomar i en ny livsfas där de överväger förgivettagna matnormer. En del väljer att befästa tidigare ståndpunkter medan andra förändrar sina. Hur det sker

berodde oftast på vilken produkt eller tillfälle det var frågan om. En amerikansk forskningsöversikt visar att ungdomars engagemang och förhållningssätt i miljö- och klimatfrågor har förändrats över 30 år (Wray-Lake, Flanagan & Osgood, 2010). Denna pekar på att unga alltmer skjuter över ansvaret till stat och *andra* personer. En liknande ansvarsförskjutning visar Bissonnette och Contento (2001) på bland amerikanska ungdomar, som ansåg att ekologisk och närodlat mat borde finnas tillgänglig, men ändå avstod från att själva välja den. Miljöintresse kopplat till mat har för svenska ungdomar utvecklats från ett beaktande av frågor som berör djurens väl till att omfatta matens innehåll, miljö- och klimatfrågor (jfr Jansson, 1990; Klöfer, 1995; Ojala, 2007; Wesslén, 2000). Miljöfrågorna har förändrats också i Sverige, det kan, enligt i min mening spegla ungdomarnas etiska ställningstaganden i miljö- och klimatfrågor som ibland i denna studie ändrar sig över tid.

I underlaget framkommer en strävan efter ett socialt sammanhang runt måltiderna. Denna ambition var mest uppenbar för middagen. Lunch och fika var redan givna sociala måltider. Frukosten betraktades däremot mer som en enskild angelägenhet. Eftersom ungdomarnas inre bild av hur mat och måltider i stora drag skulle se ut och gestalta sig var tämligen samstämmig kan man förledas att tro att en viss norm var vedertagen (jfr Douglas & Nicod, 1974). Detta kan förvisso stämma om man jämför med ungdomar från andra länder. Resultatet här visar på individuella skillnader i hur ungdomarna anser att de olika måltiderna i detalj borde gestalta sig. Detta stämmer väl med vad Douglas (1982) påtalar; att alla hushåll har sin egen kultur och struktur. Min förståelse är att ungdomarnas matvalsvärld inte var statisk. En ständig utvärdering pågick och de flesta ville utveckla den egna matvalsvärlden. Strandell (2000) menar att det goda livet eftersträvas ofta genom maten, men det förverkligas inte alltid.

Vissa uppfattningar om hur mat och måltider bäst iscensätts var dock mer allmänt vedertagna än andra, exempelvis att en måltid blev mer motiverande och komplett om den tillagades och/eller äts i sällskap med andra. Helst skulle alla äta av samma mat. Denna strävan hos ungdomar har även andra forskare pekat på, nämligen att ungdomarna inte nämnvärt förändrar matordningen efter att de flyttat. Middagsmålet, i regel varm mat, lagas och äts oftast hemma under veckan (Jansson, 1990; Guzman, m.fl., 2000). Trots den sociala dimensionen på mat och måltider valde en del av ungdomarna att bo och/eller hushålla själva. Andra undersökningar visar att delade måltider ökar motivationen till att laga mat men att ungdomar inte upplever det som något negativt att äta själv. I Norden är det betydligt fler unga som väljer att dela sina måltider med vänner än vad äldre gör.

När ungdomars måltidsvanor skärskådats framgår det att nästan hälften (15-24 åringar) ätit mat med kompisar dagen innan (Holm, 2001a). Genom att laga och äta mat med kompisar skapas tillfällen att knyta vänskapsband samtidigt som erfarenheter kan utbytas. Exempelvis visar en engelsk studie, där studenter från olika delar av världen medverkade, att de via maten dels visar varandra varifrån de kommer, dels utbyter erfarenheter (Brown, Edwards & Hartwell, 2010).

Återkommande aktiviteter och ageranden som kan uppfattas som ritualer beskrivs i ungdomarnas matvalsvärldar med både familj, nyfamilj och kompisar. Ett exempel går populärt under benämningen fredagsmys och markerar tidpunkten då arbets- och skolveckan övergår i helg. Sett ur ett historiskt perspektiv har måltiders rituella innehåll förskjutits i tid och rum men kan då som nu också vara ett symboliskt uttryck i de sociala strukturerna (jfr Bahr Bugge, 2005; Murcott, 1983). Högtider blir till matmässiga ritualer oavsett var i världen människan befinner sig. Dessa tillfällen är ofta förknippade med ekonomiska åtaganden eller umbäranden, men prioriteras ändå (Charles & Kerr, 1998; Lupton, 1996). Detta kan till viss mån liknas vid söndagsmiddagar som hos vissa samhällsgrupper periodvis förekommit under 1900-talet, då familjen samlades (Liukko, 1996; Douglas & Nicod, 1974). På söndagen spenderades mer pengar och tid på maten och måltiden än det gjordes under veckans övriga dagar (Scitovsky, [1976]1992). Senare forskning pekar alltmer mot att nordiska måltidsvanor har förändrats. Inte enbart söndagens middag är extra varierad utan denna variation gäller helgens måltider i allmänhet (Mäkelä, Kjærnes & Pipping Ekström, 2001). Svenska ungdomar lyfter också fram helgens familjemiddag som extra betydelsefull när de bor hemma, men i synnerhet de första åren efter att de flyttat till eget boende (Jansson, 1990; Wesslén, 2000). Guzman, m.fl., (2000) fann att för unga tjejer är mat starkt förknippad med sociala interaktioner men inte lika viktigt för killarna, såvida inte tjejer närvarar. I föreliggande studie fanns inga sådana skillnader mellan tjejers och killars syn på måltidens sociala betydelse.

I allmänhet lägger tjejer pengarna på kläder medan killar köper elektronik men när det gäller matinköp tycks det inte föreligga någon skillnad (Carle & Sjöstrand, 1995; Justegård, 2002; Storm-Mathisen, 2003; Storm-Mathisen, 2004). Självhushållande ungdomar förvånas över att den dagliga maten är så dyr men ekonomin i sig upplevs inte som direkt svår att hantera (Grønhøj, 2007b). Vad ungdomarna ändå påpekade i denna studie var att de hoppades på att framtiden skulle vara förknippad med stabilare ekonomiska förutsättningar som skulle ge dem möjlighet att lägga mer resurser på sina matval.

Sammanfattningsvis kan konstateras att ungdomarna ansåg att den egna mat-hållningen å ena sidan innebar ett delvis krävande ansvarstagande men å andra sidan gav en frihet de inte tidigare haft. Värderingar påverkade ungdomarnas inre bild av hur matvalsvärlden borde utformas och vid tillfällen där resultatet blev i enlighet med dessa värderingar var tillfredställelsen stor. Även i de fall då utformningen inte blev optimal var ungdomarna ändå ofta nöjda med hur de dagliga matvalen konstituerades. Oftast var inställningen till hur vardagens matval organiserades pragmatisk. Valet i sig utgjorde inga problem för ungdomarna eftersom det fanns en tro på den egna förmågan att klara av situationen. Även om resultaten inte alltid blev de förväntade fanns en förhoppning om att färdigheten successivt skulle utvecklas (jfr Lachance & Choquette-Bernier, 2004). Många berättade om att de kommit till insikt om arbetet som ligger bakom mat-hållningen och att arbetet inte är slut i och med att maten är uppäten. I en framtid såg de flesta sig allt mer välja utifrån miljö- och klimatmässiga aspekter. Dels för att de ville så och dels för att de skulle ha kunskap och ekonomi att fatta dessa beslut. Ungdomarna förutsatte att alla i en framtid måste ta miljö- och klimatmässig hänsyn vid val av mat.

Kapitel 8

Matval, media och offentliga matarenor

Det föregående kapitlet satte ljuset på hur ungdomarnas matvalsvärldar utformades i praktiken. I detta kapitel belyses de offentliga matarenor ungdomarna bevisar och hur media är en del i deras matvalsvärld. Likt en röd tråd i ungdomarnas berättelser löper erfarenheterna från andra matarenor än den egna och familjens. De talade ofta om den offentliga arenan som skolan representerar, den kommersiella med kaféer och restauranger men också om andra matarenor som erbjuder olika varianter av färdiglagad mat. Mat bereds allt oftare utanför hemmen och till viss del byggde ungdomarnas matvalsvärld på att förutsättningarna för detta fanns. Måltidsproduktionen utanför hushållet kan ses som en form av *outsourcing* (jfr Nyberg, 2009; Pipping Ekström & Hjalmskog, 2006; Prim, 2007). Offentliga matarenor och media har berörts i tidigare delar men här presenteras dessa mer explicit.

Av skäl som bekvämlighet, obeslutsamhet men också kort framförhållning var det uppenbart att ungdomarna ibland kunde gå ut och köpa mat först efter att de blivit hungriga. Att vänta tills de visste vad de var sugna på var en vanlig förklaring. I dessa situationer framstod sällan hämtmat, det vill säga köpt färdiglagad (varm) mat, som ett alternativ, men det förekom. Oftare kunde det då bli prefabricerad processad mat från livsmedelsaffären.

Färdiglagad mat- en livlina

En del ungdomarna talade om att de var vana vid att äta färdigmat, så kallad hämtmat hemma. Det var vanligare än besök på restaurang. De berättade om sina erfarenheter från tillfällen då föräldrar, de själva eller då de, tillsammans med kompisar köpt, med mat hem. För vissa skedde detta återkommande och med viss regelbundenhet under helgerna men också ibland under veckan. Genom att unna sig något extra på helgerna kunde hämtmaten antingen kompensera bristen på social gemenskap eller accentuera en social samvaro samtidigt som man slapp att ordna med matlagningen. Däremot kunde köp av hämtmat innebära en rejäl cykeltur, promenad eller en tur med kommunala transportmedel. Sällan hade ungdomarna tillgång till bil vilket ibland angavs vara orsak nog för att välja annat

än hämtmat. Maten hann bli kall innan den skulle ätas om det var allt för lång väg, så avstånden kunde bli avgörande. En tjej berättade om när hon och kompisarna hade beställt hämtmat med hemkörning. Efter en lång dag med skolarbete och ett tomt skafferi upplevdes det som lite lyxigt att beställa och få leverans till dörren, en vana som *andra* kompisar hade. Det hade tagit två timmar att få maten och tjejen konstaterade sakligt att det hade varit bättre att laga något själv. Inte heller hade det varit så gott som förväntat eftersom hon av hälsoskäl tvingats välja bort såsen men hon såg ändå tillfället som en bra erfarenhet.

Erfarenheter från att fika och äta ute

Ungdomarna talade ofta, men inte alltid, om sina erfarenheter av att äta ute med familjen, kompisar och med pojk- eller flickvänner. När ungdomarna refererade till arenor i den omedelbara närheten till bostaden visade sig dessa oftast vara kaféer och enklare matställen men även olika typer av restauranger. Detta var vanor som räknades till uppskattade erfarenheter och upplevelser utöver det vanliga. Besöken på restauranger och kaféer gav möjlighet till en social positionering eftersom ungdomarna i dessa sammanhang ofta jämförde sina erfarenheter med omgivningens. Nedan följer exempel från de mer traditionella kommersiella matarenor som ungdomarna beskrev.

Restaurangbesöken knöt band mellan dem delaktiga samtidigt som det framställdes att de resulterade i skillnad gentemot de som inte deltog. Det var inte så vanligt att gå på restaurang med kompisar. I allmänhet gjordes andra prioriteringar i det ekonomiska utrymmet. De ungdomar som beskrev, att de ibland umgicks med vänner på restaurang, trodde sig vara lite tidiga med detta. Att gå på restaurang är något man i regel gör när man blivit lite äldre, när ekonomin blivit stabilare. Några hade dock en motsatt uppfattning. De hävdade att beroende på val av restaurang kunde restaurangbesöket upplevas som att man fick mer för pengarna än på ett kafé. Ungdomar med partnerrelation framhöll också restaurangbesöket som en gemensam aktivitet. Ibland kunde besöket vara en genusrelaterad händelse och som en tjej uttrycker det: ”Det är något jag gör med mina tjejkompisar” (Tjej 46). Resonemanget om hur och med vem dessa restaurangbesök ägde rum tyder på att berättaren ansåg sig ha tagit ett kliv mot vuxenlivet. Medvetenheten om att restaurangbesöket var något som förknippades med vuxenpoäng och en mognad i umgängeshierarkin var tydligt uttalad. Detta kan ses som exempel på att ungdomar idag ser vuxenheten som en livsstil (jfr Lindgren, m.fl., 2005).

Ungdomarna tog ofta en fika på kafé. I samtalen framkommer hur viktigt många ungdomar ansåg detta vara och att kostnaden prioriterades. Vad kafébesöken fick kosta reglerades så till vida att ungdomarna sade sig anpassa hur ofta fikandet blev av och vad de då köpte. Andra aktiviteter kunde få stå tillbaka till förmån för ett kafébesök. Ibland kunde tillfället bli så socialt att det blev en fråga om, som en av tjejerna kallade det, ”dubbelsittning” vilket innebar två köp under samma besök. Först kunde det bli lunch som några timmar senare följdes av något lockande från kaféutbudet. Om det inte skedde för ofta kunde det vara värt pengarna. När ekonomin inte tillät några excesser kunde det enbart bli något att dricka. Detta visar också en annan svensk studie (Wenzer, 2010) som vidare pekar på att ungdomar väljer att besöka kaféer på attraktiva platser för att upplevelsen skall uppfylla förväntningarna. Vid dessa besök övervägs den ekonomiska aspekten på ett annat sätt än inför skollunchen då det främst gäller att bli mätt. Det sistnämnda kan jämföras med när ungdomarna i denna undersökning stod inför valet att äta något ute. Då kalkylerade flera med kostnaden i jämförelse med hur mätta de skulle bli eller hur välsmakande valet ansågs vara. Ekonomisk rationalitet sattes mot välbefinnande och/eller hedonism. Fikandet kunde innebära att nyheter i matvalsrepertoaren prövades, men bara till en viss gräns.

Direkta och indirekta beslut på lokal

Ungdomarnas ageranden på de kommersiella matarenorna influerades av sociala, ekonomiska och smakmässiga faktorer och överväganden inbegrep bekvämlighets- och tidsaspekter. Sociala vinster var som tidigare påpekats betydelsefulla och försvarade många gånger ett besök på lokal. De ekonomiska förutsättningarna var för de flesta primära. Saknades pengar komplicerades valet men många ungdomar försökte ta sig råd om tillfället var lockande nog. Ställningstaganden, som enligt min mening, visar att ungdomarna egentligen ansåg att de inte alltid hade råd att fika men ändå prioriterade detta. Undantaget vegetarianer och de som sade sig välja bort multinationella snabbmatsaktörer, övervägde ungdomarna sällan etiska ställningstaganden när de åt eller fikade ute (se vidare kapitel 6). Endast i undantagsfall reflekterade ungdomarna över ekologiska och/eller solidariska val på kafé men i de fall frågan kom på tal betraktades sådana möjligheter som ett mervärde.

Hälsoaspekter övervägdes när ungdomarna stod inför beslutet vad de skulle äta på lokal. Krasst konstaterande några ungdomar att ibland måste de få unna sig lite extra utöver det vanliga. I sammanhanget förstår jag det som att en del av valen inte ansågs hälsosamma att ungdomarna vägde mellan hedonism, hälso-

mässiga aspekter, ekonomisk rationalitet, egna intentioner och hur mycket de tillät sig bli påverkade av exempelvis utbudet. Det är också troligt att ungdomarna påverkade varandra eftersom de återkommande påtalade hur de inspirerades av kompisar när de gjorde sina matval. Individen bär med sig sina individuella erfarenheter vilka ger förutsättningar för beslut menar Archer (2003, 2007). Samtidigt finns det påverkande ramfaktorer i form av sociala villkor och normer.

Värdet av att äta ute var för många först och främst förknippat med det sociala utbytet. Det gick att förstå att ungdomarna ibland kompromissade med sig själva genom att acceptera valet av ställe som skulle besökas. Vart man gick berodde på kompisarna. Ibland fanns det inte så många ställen att välja på men även då styrde kompisarna vilket ställe det blev. I början uppfattade jag det som att det aldrig var de ungdomar jag talade med som bestämde, men sedan förstod jag att de räknade in sig själva bland ”kompisar”. De kände till varandras preferenser. Beslutet var beroende på vem eller vilka man skulle träffa. Ungdomarna visste vad som stod till buds på de olika etablissemangen och indirekt kände de till vilka val de skulle kunna komma att göra innan besöket.

Valet av ställe blev inte alltid till belåtenhet. Av reflektionerna att döma skedde oftast en utvärdering av besöken efteråt. Utfallet låg till grund för nästkommande val där värdet man fick för pengarna och det smakmässiga gentemot den totala upplevelsen ofta beaktades. Beslut betraktades i allmänhet inte som statiska när det gällde matval och i synnerhet inte när det var frågan om att gå på lokal eller inte. Ibland beskrev ungdomarna att de nästan kände sig lite lurade i sina val. Kontexten gav förutsättningar men varje enskilt beslut föregicks trots allt av individuella förhandlingar. I de fall övervägandet gällde pengar, smak eller att behöva gå hungrig kunde valet få kännbara konsekvenser. Sociala överväganden om att vara med eller inte skedde initialt, och var ett beslut som togs långt innan de faktiska matvalen. Utifrån detta kan antas att de sociala aspekterna var angelägna när ungdomarna övervägde om de skulle gå ut och äta eller fika. Vad som sedan hände var på sätt och vis underordnat beslutet. Ingen berättade att den sociala gemenskapen hade resulterat i besvikelser.

Mat i skolan

Skolans matarena hade ungdomarna stor erfarenhet av från tidigare, men nu hade förutsättningarna förändrats. Lunchvanor och matval i skolan före och efter flytt har i tidigare kapitel beskrivits ur flera perspektiv. Ibland hade erfarenheter och händelser från förskolan och skolans matarenor satt avtryck. I följande

avsnitt blir skolans matarena belyst ur en annorlunda synvinkel, nämligen när mat tas med till skolan för att ätas där. Skärningspunkten mellan den matvalsvärld ungdomarna levte i hemma under sin uppväxt och skolans, synliggjordes i några av ungdomarnas berättelser. Ett exempel finns beskrivet i kapitel 5. Det handlar om hur skolans lärare ringde hem och påtalade för föräldrarna att deras barn inte åt tillräckligt i skolan. Ett annat exempel är när en av ungdomarna berättade om hur hon under uppväxten upplevde det som utmanande att betraktas som den som tog med sig annorlunda mat till skolan:

När jag gick i skolan, då fanns det en cafeteria som hade vita frallor och jag kommer ihåg jag alltid hade med mig mitt egna bröd och... alltid i en picnic- o grejer... oh hjälp. Det var samma sak när jag var mindre då hade vi sånt här surbröd... med avokado och så här. På förskolan hade alla andra barnen vita tekakor och jag kommer ihåg att jag gömde mina i matlådan för det var så annorlunda från vad alla andra hade. Man ville ju ändå passa in, på det viset men nu kör man sitt eget race ändå, och är glad över det. Jag tycker det är roligt. Så det har hänt faktiskt att mina kompisar har börjat göra [liknande mat], så jag har påverkat dem också och det känns jättebra. (Tjej 48)

Att vara avvikande under uppväxten hade för denna tjej inneburit att hon noterade vad andra haft i sina matsäckar. Hon hade jämfört skolan cafeteriautbud och kompisarnas mat med sin egen och då funnit att det fanns skillnader som varit utmanande. Uppväxtens erfarenheter av matval hade dock med tiden blivit en styrka för henne. När bekräftelsen kom från kompisar växte övertygelsen om att de egna preferenserna var bra. Detta kan jämföras med vad som framkommit i tidigare kapitel där universitetsungdomarnas medhavda luncher beskrevs. Att man noterade vad studiekompisarna hade i sina matlådor och att innehållet kunde kategoriseras och inspirera. Min tolkning är att ungdomar i Sverige har en vana av att kollektivt välja sin mat exempelvis i skolan där utbudet är likartat för alla och där lokala ramfaktorer samt övergripande styrdokument ger förutsättningar för individualiserade val. Mer laddat blir det för unga att ta med mat till en offentlig arena som skolans och där exponera sin (och familjens) matvalsvärld. Maten synliggör privata matpreferenser, kunskaper, ideologier och ekonomiska förutsättningar som kan vara utmanande att visa upp, samtidigt som den kan vara positionerande gentemot omgivningen.

Två ungdomar i studien berättade om sina erfarenheter från boende i andra länder där de tog med mat till skolan varje dag. En av dem hade lång erfarenhet av detta och fann det självklart, och vad matpaketet skulle innehålla var också givet: ”Några mackor med skinka och ost och en frukt och så får man mjölk i

skolan”. Att som i Sverige exempelvis ta med en pastasallad till lunch på en idrottsdag var inte ett alternativ: ”Nej, det var så att om man har med sig pastasallad till skolan så ’å skit vad du har fått till det hemma’ men om jag kommit med mina mackor här så hade det varit ’ja ja’ i stället” (Tjej 42). Vad hon uttryckte var att pastasallad skulle uppfattas som udda jämfört med det normala innehållet i kompisarnas lunchlådor i den förra skolan, medan att ta med smörgåsar i Sverige skulle vara avvikande. Trots att hon initialt längtade efter sina tidigare traditionella lunchvanor upplevde hon den svenska modellen med skollunch som positiv. En uppfattning som senare stärktes och hon formulerade det som att svenska ungdomar inte själva förstod hur fantastisk denna skollunch var.

En annan av ungdomarna som också tagit med mat under skoltiden reflekterade över hur det varit när hon bodde i ett EU-land. Hon beskrev erfarenheten så här:

I skolan hade man med sig sådana packade lunchboxar förutom men...man kunde också köpa mat...då var det bara pizza och en massa mycket *fettig* mat verkligen. Ingen nyttig mat, inte alls nyttig mat. När man hade med sig mat var det inte så jättenyttig mat man hade med sig heller. Men ibland så la mamma i köttfärsås i mackorna så man fick lite nyttigare mat. (tjej 39)

Maten bedömdes ur ett hälsoperspektiv och hon förstod att mamman trots allt hade gått emot den rådande normen om vad lunchen på skolan brukade bestå av. Tjejen hade då uppfattat det som utmanande och utpekande att inte få det hon lockats mest av. I efterhand såg hon kompromissen mellan familjens värderingar och normerna i skolan som en självklarhet:

Ja och komma med sådana...ja...lite pinsamt så här och det såg så äckligt ut tyckte jag när jag kolla på *de andras* [som såg godare ut]. Och sedan så var det ändå så att mamma fixade så vi inte hade jätteonyttig mat. Hon tyckte det inte det var så bra. De flesta hade med sig colaflikor och så, men vi hade aldrig det. Vi hade alltid vatten till maten och grovt bröd och sådana grejor. (Tjej 39)

Lunchlådan blev nyttigare men innehöll också små eftergifter som chipspåsar och/eller en godisbit som uttrycktes smaka ”himla” gott. När dessa ungdomar med internationella erfarenheter reflekterade påtalades att de kunde se både för- och nackdelar med de olika matsystemen. Gemensamt för dessa tre ungdomar var hur de jämförde de olika matpraktikerna, som funnits på sina respektive skolor, med de egna erfarenheterna och preferenserna. Under uppväxten hade de upplevt att det varit viktigt att vara som alla andra men att i efterhand kunde de

distansera sig till sina praktiker och reflektera över dem och se erfarenheterna som berikande och stärkande.

Media i ungdomars matvalsvärld

I dagens samhälle spelar media och kommunikation en viktig roll i ungdomarnas liv. Kommunikationsmöjligheter i form av mobiltelefoner, webbaserade verktyg, tidningar, böcker, reklam, tv och radio är för de flesta ungdomar naturliga inslag i vardagen. Följande avsnitt belyser hur ungdomarna använde media i sin matvalsvärld och hur detta artikulerades.

De mediala möjligheterna har under de senaste åren ökat och var för ungdomarna självklara i vardagen. Matens relation till media var inte centralt i denna studie men är svårt att helt bortse från eftersom betydelsen av media var så uppenbar. Inte för att utbudet av matlagningsprogram i tv påverkade ungdomarna enligt vad många själva sade, utan snarare mediernas sociala betydelse i samband med måltider, vilket framgick av ungdomarnas fotografier. Även i samtalen framkom vilken uppenbar roll medier hade och hur ungdomarna använde och refererade till dessa när de beskrev sina matvalsvärldar. Avsnittet exemplifieras i bilderna 47-57.

Reklam och media som delar i matvalsvärlden

Ungdomarna ville sällan medge att traditionell reklam i form av annonser och jingels påverkade dem. Hos de flesta fanns dock en medvetenhet om reklamens närvaro och att den syftade till att få dem att agera i viss riktning. Flera konstaterade dock torrt, att oavsett medvetenheten, blev de nog påverkade av reklambudskapen i det dagliga mediebruset. Affärers exponering av varor kunde förmå en del av studiens ungdomar att frångå sina planerade matinköp. Påverkan i affären var ofta förknippad med nyfikenhet och hedonism. I stundens ingivelse kunde ungdomarna tillåta sig att bli sugna på en viss produkt vilket formulerades som att testa av en produkt eller för att det var länge sedan sist. Ett visst mått av erkännande av att de faktiskt blivit påverkade och följt marknadens styrmechanismer förekom i dessa situationer. Som en förklaring hävdade flera att det är legitimt att ibland stilla den nyfikenhet som viss matreklam väckte. Det framkom att nyfikenheten ofta var mer påtaglig, när matinköp gjordes tillsammans med betalande föräldrar, än när ungdomarna betalade ur egen plånbok. Riskerna fanns ju att köpet inte föll väl ut. Konsekvensen, kunde jag förstå, var mer kännbar om de skulle äta maten själva och inte tyckte om den. Var matvalet avsett för familjen ökade sannolikheten att det skulle bli uppskattat av någon. Innan hade

det ibland funnits en vuxen som legitimerade reklamotiverade matinköp genom sitt godkännande, nu blev besluten i stället ungdomarnas egna. Ibland kunde dock kompisar validera osäkra val. Forskning visar att ungdomar ofta saknar förmågan att se samband mellan en varus pris, dess förväntade värde och den egna budgeten, men också på vilket sätt varan marknadsförs och vilka konsumenträttigheterna är. En annan brist menar Tufte (2007) är att unga, trots medievana, saknar djupare kunskap kring reklam. Att de ofta har en kritisk inställning till reklamens former och uttryck tycks inte hjälpa.

Media utnyttjades aktivt som verktyg för att ordna matsituationer på ett önskvärt sätt. Kommersiella Internetsidor med utlagda recept besöktes frekvent. Bland några ungdomar krävde detta sökande en viss framförhållning, eftersom de inte alltid hade tillgång till Internet. De fotografier som ungdomarna tog visar inte enbart matval utan indikerar också ett samband mellan måltider och mediekonsumtion. När ungdomarna åt för sig själva blev det ofta med någon form av mediasällskap. Detta var för många en nyhet som inleddes när de etablerade eget boende. Ibland var detta något de lärt av andra de delade boende med. De flesta hade sällan ätit framför tv:n med familjemedlemmar men några hade gjort det med kompisar. I det egna hushållet blev ätandet i sällskap med tv- eller radio-program alternativt med musik eller Internet mer vanligt. En tjej sade att, visst, hon bodde själv men upplevde aldrig att hon åt ensam. Strategin var just att arrangera måltiden i sällskap med tv:n eller genom att kommunicera med andra under tiden. Måltiden var ett bra tillfälle för att uppdatera sina sociala medier. Däremot berättade ingen att de var uppkopplade med andra i bild (jfr Janhonen-Abuqah, 2010) eller att de talade i telefon samtidigt som de åt. Trots detta framgick det av bilderna att mobilen ofta fanns nära till hands för en tvåvägs kommunikation. Vid tillfällen då vi träffades hade ungdomarna oftast mobilen tillgänglig och under ständig uppsikt. Ibland ringde det, men ungdomarna besvarade sällan samtalen utan parkerade dem. Meddelanden som kom under tiden noterades men besvarades inte. Huruvida detta återspeglar hur mobilen hanterades vid ungdomarnas måltider framkommer inte i materialet. Dock visar Stald (2007) att medias användning vid måltidssituationer synliggör sociala normer. För en del unga är det exempelvis en självklarhet att tala i mobil vid kompisbesök på kafé, medan det för andra är tabu och uppfattas som respektlöst.

Media, ett sällskap som stimulerade till och legitimerade matval.

Bild 50. Tidning.

Bild 51. Tidning.

Bild 52. Data.

Bild 53. Tidning.

Bild 47. Tv-kontroll

Bild 48. Tv-kontroll

Bild 49. Tidning.

Bild 54. Tv med kontroll.

Bild 55. Bok.

Bild 56. Bok.

Bild 57. Tv-kontroll och data.

Beroende på när måltiderna intogs berättade ungdomarna att de ibland läste vid matbordet. För flera av ungdomarna var detta en ny erfarenhet. Vissa prioriterade dagstidningen, oavsett tidpunkt, andra föredrog tidskrifter eller böcker. Intressant var, att alla medverkande tyckte att det var mer eller mindre tabu att läsa något som hade med studierna att göra, när de åt. Småätandet däremot kunde försiggå när man studerade. Oavsett arbetsbelastning blev måltiden ett tillfälle till paus där användandet av media blev avkopplande. Måltiden var fredad från ansvaret att använda tillgänglig tid till studier. Däremot kunde måltiderna förändras när studierna tog den mesta av tiden i anspråk. Måltiden utgjorde en frizon från studierna, men andra aktiviteter än själva ätandet var tillåtna.

Medier som kitt i matsituationer och i social samvaro

Medierna i sig fungerade ibland som kitt i den sociala samvaron och fick ungdomarna att i varierande grad organisera sig kring måltider. Ibland lagades det och åts gemensamma middagar samtidigt som man såg en film i datorn eller tittade på ett tv-program. Tillvägagångssättet visade också på att det var möjligt att upprätthålla autonomin och betrakta måltiden som individuell, även om maten lagades och/eller åts tillsammans med andra. Genom att välja att äta framför tv:n antog måltiden inte den sociala form en måltid förmodades ha. Man måste exempelvis inte samtala. Jag tolkade detta som att de sociala krav, som oftast förknippas med en måltid, uteblev. Utrymmet för samtal fanns men utnyttjades inte alltid. Tv-tittandet kunde, i de fall flera delade boende, då bli den gemensamma aktivitet där mat lagades och åts parallellt med varandra. Upplägget gav en frihet att resa sig när man var färdig, den som satt kvar var inte ensam (tv:n var sällskapet).

Att använda medier under tiden man åt uttrycktes inte som något negativt utan som en aktivitet ungdomarna i olika grad blev familjära med. En del tyckte att det var en frihet att själva kunna välja hur och med vem de spenderade tiden under sin måltid. Andra menade att detta var en lösning som fungerade när de var själva, men om de delade måltider med någon annan avstod de från medierna. Några ungdomar slog fast att de inte ville äta framför tv:n eller vara uppkopplade. För dessa var det viktigt att måltiden uppmärksammades och utgjorde en händelse i sig. Andra aktiviteter fick ta annan tid i anspråk. Någon sade att utöver maten kunde möjligtvis musik eller radio få förekomma.

Sammanfattande kommentarer

Kapitlet belyser hur ungdomarnas matvalsvärldar var associerade med ageranden på flera arenor och mat och måltider var viktiga delar i olika sammanhang, exempelvis i ungdomarnas hushåll, i skolan, när de åt, fikade ute eller köpte färdiglagad mat. Ibland interagerade den privata matsfären med den offentliga. Forskare menar att skolans och lunchrestaurangernas måltidsutbud indirekt blir modeller för hur måltiden i hemmet gestaltas (jfr Mäkelä, Kjærnes & Pipping Ekström, 2001).

Ungdomarna poängterade ofta vikten av att umgås med kompisar (och familjemedlemmar) på offentliga matarenor. Kafébesök var en prioriterad sysselsättning där den ekonomiska aspekten dock ofta övervägdes. Kostnaden sattes i relation till värdet av att träffa kompisar och de gjorda matvalen, vilket visar att ungdomarna hade en ekonomisk insikt som de kan antas ha utvecklat under upp-

växten (jfr Lanchance & Choquette-Bernier, 2004; Moschis, 1985; Roedder John, 2002). Andra, svenska studier, visar på den betydelse ungdomar fäster vid socialt umgänge och att de finner ekonomiska lösningar som möjliggör exempelvis kafébesök (Larsson, 2005; Wenzer, 2010). Wenzer visar att tillgängligheten till facila fika- och matställen blir viktig när ungdomarna väljer var de träffas och pekar på att faktorer som tid, ekonomi och kompisar blir avgörande för vilket etablissemang de väljer. För svenska ungdomar i åldern 16 till 22 år är kafébesök viktiga och en av de vanligaste fritidsaktiviteterna (Larsson, 2005).

Ungdomarna i den här studien menade att de själva bestämde vad de ville ha när de umgicks ute och att de anpassade sig efter förutsättningarna vid varje tillfälle. Det framkommer i en nordisk matvanerapport att den kommersiella matarenans utformning skapar förutsättningar för individualiserade val (Kjærnes; 2001b). En anledning till att ungdomarna i studien ofta sade sig välja bort restaurangbesök var att de saknade ekonomiska förutsättningar. Detsamma visar tidigare nordiska studier (jfr Wesslén, 2000; Prättälä, 1989).

Sällan eller aldrig uttalade ungdomarna att de avstod från att vara delaktiga i en social samvaro på grund av att andras etiska ställningstaganden inte stämde överens med de egna. Närmast ett sådant uttalande var när några ungdomar antydde att de i vissa situationer valde mötesplats beroende på vem de skulle träffa. Två olika etiska värderingar kom till uttryck. Den ena handlade om att en etisk positiv bild av ett företag kunde ge ett mervärde, även om det inte var skälet till besök. Det andra handlade om att företag valdes bort på grund av negativ etisk image. Det var lättare att välja bort exempelvis multinationella snabbmatskedjor än att aktivt välja de etiskt positiva alternativen. Där avgjorde andra faktorer. Liknande mönster har framkommit i andra studier (till exempel Micheletti, 2003; Wickenberg, 2004).

Matval uttrycker kontraster mot andras livsstilar, smaker och identiteter, vilket visade sig inte minst när ungdomarna berättade om att de tog med egen mat till skolan. Konsumtion för ungdomar idag kan vara en fråga om att särskilja sig, men det kan också vara en vilja att smälta in socialt. Drivkraften blir i det senare fallet att kunna framträda som en bland likar (Ekström & Hjort, 2011). Individualitet och delaktighet löper dock parallellt och ungdomarna kan uttrycka antingen vem de vill vara eller visa omgivningen vem de är. Därigenom kan individen på en och samma gång medverka i ett sammanhang med gemensam kod och ha möjlighet att vara individuell (Ekström, 2007).

Få ungdomar i studien ville medge att reklam tilläts påverka matvalen men insåg att den ibland gör den intryck. Dagens mediebrus innebär inga geografiska barriärer för ungdomar (jfr Sernhede, 2006). Till följd av, eller snarare på grund av, detta mediabrus har unga idag medievana och vet att utnyttja kommersiella budskap för egen del. Ungdomar ser sig inte som offer för reklam men tar starkt intryck av vad kompisar anser i konsumtionsfrågor (jfr Lindgren, m.fl., 2005). Även familjen bidrar med åsikter och erfarenheter som påverkar köpbeslut (Grønhøj, 2007b). Konsumtionsval sker enligt Fiske (1991) utifrån vilket budskap ungdomar har för avsikt att ladda varan med och ungdomars ställningstaganden kan vara kulturella och ideologiskt betingade. Studier visar att ungdomar med stigande ålder ökar sitt kritiska granskande samtidigt som de kommer till insikt om att reklamen har en viss funktion genom att vara intresseväckande och socialt relevant (Roedder John, 2002). När ungdomarna i det egna hushållet tog media som sällskap vid måltiderna skapades nya vanor för en del av dem. Detta är återkommande fenomen i studier om ungdomars vanor och mediebruk. Forskning visar också att när unga äter ägnar sig fyra av tio enbart åt maten, men vid ensamätande framträder mer parallella aktiviteter som tv-tittande, radiolyssnande eller läsning (Holm, 2001a). Hur detta konkret kan ske noteras i en studie om när unga män etablerar sitt boende. Då uttrycks det att matbordet har betydelse för skapandet av hemmet, även om ätandet i vardagen inte alltid sker där, utan i soffan (Fuentes, 2011). Det går att förstå att ungdomarna som medverkade i denna studie också placerade sig i soffan när de åt, samtidigt som det förekom tv-tittande och/eller annan mediekonsumtion. Oavsett om de var själva eller i sällskap så kunde media förstärka måltidens sociala dimension.

DEL III

Resultat, slutsatser och fortsatt forskning

Kapitel 9

Eget ansvar – egna val

I följande kapitel vill jag belysa vissa övergripande fenomen som framträtt under analysarbetet. Det är dock viktigt att understryka att få ungdomar medverkade i studien och att resultatet inte skall ses som ett generaliserande av ungdomars matvalsvärld. När ungdomarnas berättelser sätts in i en helhet är det möjligt att identifiera mönster för hur de hade tänkt runt maten innan flytten till eget boende. Hur de planerade och agerade den första tiden kan ses som en process och beskrivs i följande del. Därefter berörs olika matregimer där en inre ordning synliggörs. Vidare pekar jag på tillfredsställelser eller tillkortakommanden i ungdomarnas matvalsvärld och hur de positionerade sig gentemot sig själva och i förhållande till omvärlden via matval. Avslutningsvis följer en presentation av sex olika matarenor på vilka ungdomarna agerade.

Förhållningssätt inför eget boende och eget matansvar

De flesta ungdomar som deltog i studien valde själva att söka sig till en utbildning de visste skulle innebära en flytt till eget boende. Utifrån ungdomarnas retroaktiva beskrivningar hur de tänkte inför flytten och det kommande matansvaret gick det att identifiera tre tankegångar. Tydligast var de ungdomar som artikulerade att de både tänkt och planerat för hur de ville att matvalsvärlden skulle bli. Exempelvis berättade en tjej hur det hade gått till när hon skulle flytta samman med en okänd blivande klasskompis. De hade innan provat på att laga mat tillsammans för att lära känna varandra samtidigt som de planerade för hur de ville organisera sitt gemensamma mathushåll. Ett annat sätt att tänka beskrevs av de ungdomar som enbart flyktigt funderat över den kommande flytten. Dessa ungdomar sade ofta att de trodde sig veta hur det skulle bli. Rent praktiskt antog de att tidigare erfarenheter räckte. Ett tredje tänkesätt hade de ungdomar som sade att de nästan medvetet förträngt att de snart skulle ansvara för maten på egen hand. Några av ungdomarna sade att orsaken var att de inte tänkt på att flytten skulle innebära en förändring medan andra inte vågade ta ut flytten i förskott. Det fanns de som fått sena antagningsbesked, i vissa fall samma vecka som utbildningen startade. Explicit uttrycktes att detta förträngande var ett sätt att

inte bygga upp förhoppningar och på så sätt undvika att bli besvikna om de inte hade blivit antagna. Oavsett om ungdomarna planerat inför sin kommande matvalsvärld eller inte fick många initialt stöd från föräldrarna när de väl flyttade. Några nämnde att maten som införskaffades vid första inköpstillfället räckte i flera månader (något som inte sällan exemplifierades med pasta som till synes aldrig tog slut).

Därefter framträder tre sätt att förhålla sig till och att organisera matvalsvärlden den första tiden. Dessa tre sätt hade ingen given koppling till om ungdomarna hade planerat, funderat eller förträngt runt maten inför flytten. Vad som blir synligt är att en grupp ungdomar var pragmatiska i sitt sätt att hantera den nya matvalsvärlden. Dessa ungdomar beskrev att de gjorde matvalen utifrån vad de ansåg sig kapabla att laga till eller organisera. Oftast fanns en tydlig föresats att hålla på matordningen över dagen men det skulle vara lätt och enkelt för att inte inkräkta allt för mycket på övriga aktiviteter. Primärt var att få i sig någon mat överhuvudtaget och att inte behöva vara hungrig. Maten kan illustreras med snabbt beredd och/eller att middagsmålet blev frukostliknande. Det kunde också vara färdigmat från affärernas frysdiskar. Likande sätt att organisera sin mat visar Bahr Bugge (2005) på i en undersökning där norska ungdomar deltog. Ambitionen att själv laga riktig mat uttrycktes inte explicit i min studie, men när så var fallet blev det en bonus. Matvalsvärlden blev förändrad och många ansåg att deras matval var enformiga. Upplevelsen var för många att sociala åtaganden, speciellt inledningsvis, styrde både matval och måltider. Uppväxten hade för de flesta inneburit lagade måltider på kvällen. Nu blev det en helt annan mat-repertoar.

När ungdomarna reflekterade över hur vardagen faktiskt kommit att gestalta sig den första tiden visar det sig att den i många fall efter hand blivit bättre än förväntat. Ibland hade de tillrett mat själva eller tillsammans med andra. Några konstaterade att med tiden utökades matrepertoaren och engagemanget, inte sällan som en konsekvens av att de tröttnade på maten. Praktiska förutsättningar skapade ibland tillfällen till omvärdering av ambitionsnivån på mathållningen och inte sällan hade kompisar en påverkan på hur matvalsvärlden organiserades. De flesta hade trots allt en inre bild av hur mathållningen skulle kunna vara, en bild som innefattade en hemlagad måltid på kvällen. Flera uttalade att det ändå var för tidigt att svara upp emot eller eftersträva en sådan matordning eftersom tiden, lusten eller kunskapen saknades.

Ett annat förhållningsätt hade en liten grupp ungdomar som väntade med att själva forma sin matvalsvärld. De lät till viss del ansvaret för matvalen förbli i föräldrahemmet. Måltidernas organisering blev i stort som den varit under uppväxten. Ungdomarna tog helt enkelt med sig av den mat som fanns att tillgå hos föräldrarna och/eller vad som förväntades konsumeras fram till nästa besök. Det var både livsmedel och färdiglagad mat. Inte sällan var motiveringen att föräldrarna köpt så mycket mat och att det var bara bra att den gick åt. Någons förälders argument hade varit att maten annars skulle ha slängts. Föräldrar kom på så sätt direkt att bli delaktiga i mathållningen hos sina ungdomar och deras hushåll blev satelliter i föräldrasfärens matvalsvärld. Det framkom att denna mathållning upplevdes som en temporär lösning. Maten var bekant och bekväm, inte sällan bara att värma. Ungdomarna behövde inte ta så mycket ansvar och de förblev i sin trygghetszon. Kylan och skafferiet i föräldrahemmet blev som en affär men vars utbud till viss del hade valts av ungdomarna, så som beskrivits i tidigare kapitel. Ett par av ungdomarna förklarade att de ibland var med och lagade maten de senare tog med sig. Flera ur denna grupp var angelägna om att framhålla att de även gjorde kompletterande matinköp och att de emellanåt lagade egen mat. Det kan uppfattas som att detta var en grupp som valde att inte flytta hemifrån. De bara sov på ett annat ställe och förflyttade sin invanda matvalsvärld från den tidigare omgivningen till en utpost där de till viss del levde ett liv som tidigare. Även om deras sätt att ordna med maten inte tidsmässigt och insatsmässigt inkräktade så mycket på tillvaron i övrigt etablerade också dessa ungdomar en ny matvalsvärld genom att de själva ansvarade för att maten kom på bordet. Förhållningssättet och organisationen kan ses som en hybrid mellan att behålla den gamla tillvaron (äta den vanliga maten) och att smidigt ordna maten i det egna hushållet. Även om autonomin inte var tydligt uttalad resulterade trots allt denna situation i en viss form av omställning eftersom ramfaktorerna var förändrade. Utmärkande var också att dessa ungdomar i stor utsträckning valde att bo själva och inte dela hushåll med kompisar. Ingen sade uttryckligen att orsaken (eller verkan) var sättet att organisera mathållningen men jag förstod att detta bidrog. Vad som skedde över tid var att dessa ungdomar ofta successivt tog allt mer ansvar för de egna matvalen och för tillredningen av maten.

Det fanns också de ungdomar som eftersträvade att matvalsvärlden skulle vara som den varit under uppväxten och som organiserade denna själva. Ungdomarna var ofta helt på det klara med hur dessa ambitioner skulle omsättas i praktiken. Inte sällan beskrev ungdomarna sin vision om hur de ville att mathållningen skulle vara med frukost, lagad lunch och matlagning på kvällen. Det pratades om

riktig mat eller mat som åtminstone kunde liknas vid och accepteras som likvärdig med de föreställningar man sade sig ha. Bland dessa ungdomar fanns det ett par som eftersträvade att mathållningen skulle bli bättre än den upplevts vara under uppväxten. Vid delat boende eftersträvades inte sällan gemensamt mathushåll. Dessa ungdomar upplevde efterhand att ansvaret innebar en påtaglig förändring när arbetsinsatsen ökade. När ungdomarna reflekterade över sin första tid med eget hushåll, konstaterade de flesta att mathållningen hade fungerat över förväntan. Inledningsvis blev den som de önskade. För en del fungerade uppläggen i stort sett som planerat under hela den tid de medverkade i studien. För andra förändrades ambitionerna periodvis. Vad som framkom i samtalen var att det efter någon månad eller två blev en svacka i genomförandet hos de flesta av dessa ungdomar. De angav själva att orsakerna till detta bland annat stod att finna i allt nytt som lockade. Det blev nya kompisar att lära känna och aktiviteter som styrde över tiden och som de inte ville missa. Dessutom insåg de successivt att det tog mycket tid i anspråk att hålla den valda nivån på maten. Vad som sedan hände var att efter ytterligare en tid tog ungdomarna nya tag för att få (tillbaka) en önskad nivå på matvalen. För en del blev detta återkommande, att ta tag i diskrepansen mellan visionen av matvalsvärldens utformning och det praktiska genomförandet. Flera berättade att de hade kommit på det klara med att om nivån på matvalen inte uppnåddes varje dag så kunde de ha överseende med detta och fann istället godtagbara (akut)lösningar. Förändrat boende, kompisar eller schema blev exempel på faktorer som påverkade viljan att ta nya tag i sin matvalsvärld.

Det framgick att organiserandet av matvalsvärlden, oavsett vilken av de tre förhållningssätten som valdes inte var hugget i sten utan ibland kunde variera. Anledningen skiftade men praktiska villkor och förutsättningar likväl som egna intentioner förändrades. En del faktorer kunde ungdomar påverka själva men ibland upplevdes de ligga utanför den egna kontrollen och det kunde exempelvis handla om utrustning, tid, ekonomi och/eller omgivningens förväntningar. När ungdomar flyttar hemifrån sker en förändring i deras matvalsvärld. Detta beror till viss del på kunskapsbrist om mat och/eller ekonomiska skäl men även på att ungdomarna inte anser sig ha tid att organisera måltider på ett sätt de varit vana vid från uppväxten (jfr Von Post-Skagegård, m.fl., 2002; Östlund, 2005).

Matregimers inbördes ordning

Ungdomarnas nya matvalsvärldar inkluderade ofta matregimer relaterade till exempelvis hälsa, etiska ställningstaganden och sensoriska preferenser och som

de var delaktiga i eller identifierade i sin närhet. Flera förhållningssätt visavi matregimer är urskiljbara i utsagorna. Ungdomarna kunde själva välja att följa en regim men också positionera sig i förhållande till andras matregimer. Genom sättet på vilket ungdomarna visar hänsyn eller tar avstånd från varandras matregimer går det att förstå att dessa hade en inbördes ordning. Ungdomarna hade tämligen likartade uppfattningar och värderingar om vad som var betydelsefullt för respektive regim. Det fanns också en samsyn bland ungdomarna huruvida regimen skulle ses som en enskild angelägenhet eller en kollektiv angelägenhet när maten ordnades för flera och om den motiverade till hänsynstagande.

Ungdomarna kunde i och med den egna hushållningen själva bestämma över sina beslut på ett annat sätt än tidigare. Ibland tog detta sig uttryck i att de prövade på en matregim av något slag eller att hälsan tvingade fram en förändring. Det kunde exempelvis vara ett vegetariskt matval eller en viss, mer eller mindre vedertagen, hälsoregim (ibland omnämnd som en diet). Att följa en matregim kunde också innebära att man mer konsekvent valde hedonistiska upplevelser eller gjorde etiska matval. Matregimer kunde betraktas som mer eller mindre legitima och olika förhållningssätt kunde identifieras i ungdomarnas tal om *sina*, *våra* eller *de andras* matval. Vissa ställningstaganden var enklare att berätta om för omgivningen än andra och reaktionerna på omgivningens val av matregimer varierade.

Matregimer som konsekvent inbegrep etiska ställningstaganden respekterades och togs i en del fall hänsyn till av ungdomarna. Beroende på matvalens grunder kunde en vegetarisk matregim variera till sitt innehåll och också påverkas av faktorer som smak, djuretik, hälsa, miljö och klimat. Vissa av ungdomarna hade en flexibel inställning till vegetariska val vilket kunde bli, om inte problematiskt, så otydligt gentemot omgivningen, vilket jag återkommer till i nästa avsnitt. Behövde kompisarna visa hänsyn eller inte? Svårigheten var att veta var gränserna drogs i de etiska matvalen. Ibland löste ungdomarna gränsdragningarna med ömsesidiga kompromisser. För majoriteten av ungdomarna var vegetariska matregimer oftast självklara skäl till hänsynstagande i de fall någon uttalat var vegetarian. Däremot gav andra etiska ställningstaganden, i form av miljö- och klimatrelaterade matval, sällan upphov till samma hänsynstagande. Dessa sågs istället som ställningstaganden som var och en ansvarade för.

Det fanns två varianter av hälsorelaterade matregimer, medicinsk eller hälsoinriktad. Medicinska skäl till att avvika i matvalen på grund av till exempel intolerans mot vissa födoämnen, blev för omgivningen orsaker till hänsynstagande och

anpassning. Andra hälsorelaterade matregimer som syftade till inre eller yttre förändringar för att till exempel må bättre eller viktreglera sågs mer som individuella projekt. Ungdomarna, som inte hade medicinska skäl för sin matregim, sade att de anpassade sig efter situationen och löste matvalen så bra det bara gick. Omgivningen hade oftast förståelse för detta agerande, men få var villiga att anpassa sina matval därför att kompisar eller *de andra* hade dessa regimer. En skillnad mellan hur olika matregimer tilläts inverka på ungdomarnas matval blev enligt min mening tydlig. Hälsorelaterade matregimer som inte var direkt medicinskt motiverade, respekterades, men problematiken, till exempel i form av specifika matval som en sådan matregim kunde föra med sig i form av extra inköp eller iordningställande, ägdes enbart av de ungdomar som valt den.

När ungdomarnas ståndpunkter jämförs framstår medicinskt motiverade matregimer som skäl att gemensamt ta hänsyn till. Det samma gäller etiskt motiverade matregimer men bara när det handlar om valet att följa en vegetarisk matregim. Däremot var andra etiska ställningstaganden som relaterade till miljö och klimat jämförbara med de hälsomässiga val som saknade medicinsk legitimitet. Där ägde var och en ansvaret för sina matval och någon gemensam hänsyn behövde inte tas. En viss skillnad kunde ändå ses i det att en del hälsomässiga val beaktades som kollektivt fördelaktiga i en allmän hälsodiskurs, medan de etiska ställningstagandena oftare ställdes mot en ekonomisk rationalitet, där den generella utgångspunkten var att kostnaden för ett miljövänligt matval inte fick överstiga ett konventionellt val.

Kunskap om mat och/eller matkultur kunde omsättas i en hedonistisk matregim vilket det fanns förståelse för. Utmärkande för denna typ av matregim var kunskap om och erfarenhet av mat. Detta kan förstås som symboliskt kapital (se Bourdieu, 1993) i den meningen att regimen innebar en social positionering, där kunskap och kulturellt kapital var avgörande för trovärdigheten att upprätthålla matregimen. Normativa föreställningar låg till grund för värderingen av denna typ av matregim eftersom det går att skönja en samstämmighet när talet om och genomförandet av till exempelvis riktiga måltider blev utgångspunkten. Från grunden tillagade maträtter ansågs ofta eftersträvansvärda framför halvfabrikat. Förmågan att urskilja rätter som ansågs smakmässigt avancerade sattes mot oförmågan att identifiera eller för den delen uppskatta dessa. Positionering utifrån kunskaper om och argumentering gentemot matens okända innehåll (tillsatser och E-nummer) var exempel på hur detta kunde ta sig uttryck. På liknande sätt kunde ungdomarna utmärka sig gentemot kompisarna om de hade avancerade smak-, tillagnings- och/eller livsmedelskunskaper. Färdigheterna

inkluderade ofta en förmåga att organisera måltidssituationer där den sociala dimensionen blev en del. Omgivningen kunde anstränga sig för att möta upp en persons förväntade nivå på matkvalitet. Ett agerande som jag tolkar som en form av hänsynstagande.

Matregimernas betydelse i form av inre ordningar har troligen kontextuella och diskursiva förklaringar och under andra givna omständigheter skulle rimligtvis andra ordningar synliggöras. Oavsett förhållande är det däremot sannolikt att vissa matregimer blir en kollektiv angelägenhet, medan andra förblir individens egna val, där denne efter bästa förmåga navigerar bland de givna förutsättningarna.

Matval – tillfredställelse och tillkortakommanden

Ungdomarna presenterade sina ståndpunkter runt matvalen på olika sätt. Det kunde ske via uttalanden och i diskussioner eller konkret visualiserat genom de fotograferade matvalen. Ställningstaganden som ansågs viktiga kommunicerade ungdomarna framförallt gentemot sig själva men också i förhållande till omgivningen. Det kunde ske genom att de exempelvis motiverade sig till att dagligen ordna med maten och genom matvalen (jfr Archer, 2003, 2007). Ungdomarna antog att andra noterade de egna matvalen likväl som att man själv uppmärksammade omgivningens val av mat. Det skedde inte enbart i praktiken utan också pratet om mat noterades. Därmed synliggjordes såväl förmågan att organisera sin mathållning som förmågan att tala initierat om maten. Agerandet blev, som jag tolkar det, en form av positionering och det som uttrycktes, likväl det som genomfördes bedömdes.

Ett sätt att positionera sig genom matvalen var att öppet inkludera etiska ställningstaganden. Detta kunde också innebära en viss självvranssakan av vad som sedan i realiteten kom att väljas, eftersom självbilden ställdes ut till omgivningens beskådande. Hade ungdomarna exempelvis uttryckt att de var vegetarianer kunde det vara svårt att göra avsteg när någon annan såg på. På samma sätt var det bekymmersamt att förespråka ekologiska matval med tydligt ställningstagande eller att ta avstånd från klimatpåverkande produkter och sedan inte efterleva detta. De ungdomar som trots problematiken ovan öppet deklarerade att de tog ställning i matvalsfrågor upplevde att de fick omgivningens ögon på sig. Detta kunde upplevas både positivt och negativt. På vilket sätt engagemanget uttrycktes och hur omgivningen hade tillträde till ställningstagandet var viktigt. Dikotomin som framträder är att de flesta av ungdomarna menade att kompisar fick lov att tycka och agera som de själva ville, det hade de inga synpunkter på.

Däremot framträdde ett annat synsätt i talet om *de andra*. I detta fall fanns inte samma fördragsamhet med inkonsekventa ställningstaganden och ageranden. Uppfattades *de andra* ungdomarnas matval som motsägelsefulla minskade trovärdigheten. Förenklat kan, enligt min mening, kategoriseringen av omgivningen ha en funktion. Den gav en struktur till vetskapen om var personer befinner sig och hur de kan förväntas välja på de specifika arenor som matvalet kan sägas utgöra. Personer i en yttre sfär ska vara distinkta i sina ageranden och ställningstaganden medan den närmaste kretsen tillåts vara mer nyanserade i sina göranden och beslut. Ungdomarna ville inte själva framstå som otydliga gentemot andra personer utanför den inre kretsen och helst inte heller mot kompisar även om det kunde gå an. Genom att inte offentliggöra sin ståndpunkt undvek en del ungdomar problemet. Då föreföll det mer okomplicerat att frånga övertygelser som låg till grund för matvalen. Ungdomarna kunde helt enkelt när de ville göra de matval de önskade men för vissa var det öppna kort som gällde.

Ungdomarna i studien uttryckte nästan aldrig att de hade dåligt samvete beträffande organiserandet av matvalsvärlden, varken gentemot någon annan eller gentemot sig själva. I den mån det fanns betänkligheter gällde dessa enbart den egna personen. Orsakerna till det dåliga samvetet skulle kunna varit flera eftersom ungdomarna exempelvis pratade om visioner som inte realiserades. Gisselberg (1985) och Ekström (1990) menar att ett dåligt samvete i samband med hushållsarbete bottenar i (kvinnans) ansvarstagande för andra, i kombination med brist på tid, kunskap, uthållighet och samarbetsvilja. Detta kan enligt min mening vara en grund för dåligt samvete även idag, men ungdomarna såg inte sig själva i ett sådant scenario. Endast en av ungdomarna tog på sig ett hushållsansvar gentemot andra personer. Även om man ibland hade gemensamt ansvar, gav detta inte anledning till dåligt samvete till skillnad mot de vuxna kvinnorna i Ekströms studie (1990). Vanligt var dock att ungdomarna gav exempel på faktorer som skulle kunna förändras för att bättre svara upp mot den inre bild de hade av matvalsvärlden. Återkommande var som tidigare nämnts att maten kunde vara mer varierad eller att det var flera moment i rätterna eller att fler val med etiska övervägande gjordes. Det fanns med andra ord en diskrepans mellan verklighet och vision men ungdomarna uttryckte sällan eller aldrig att detta gav dåligt samvete. Mer handlade det om det egna välbefinnandet och hur väl ungdomarna hanterade sina matval för att de själva skulle vara nöjda. Denna självcentrering kan bero på ungdomarnas ålder samt den kontext som tillät dem stå i centrum. Det pratades dock vid några tillfällen om samvete i förhållande till etiska matval, exempelvis det egna "världssamvetet" eller att helt välja bort kött. Detta är i linje med vad Skill (2008) konstaterar i sin avhandling. Individer kan

vara medvetna om miljöproblem och dess risker och även om man inte uppfattar att hotet gäller en själv kan man anse sig ha ett ansvar för miljön vilket kan resultera i dåligt samvete om man inte agerat aktivt.

I materialet finns få indikationer som pekar på att tjejerna iklädde sig en roll med vidare ansvar än killarna. Bland dem som var sambos framkom att det var både tjejer och killar som var drivande i matvalsfrågorna. Vid kompisboenden fanns inte någon tydlig fördelning av ansvaret utan både killar och tjejer kunde ta besluten i valsituationer. Några ungdomar (tjejer och killar) berättade dock om att de drevit olika matprojekt tills de tröttnat eftersom inga andra blev delaktiga. Alla hade inte lika stort matintresse som de själva och de konstaterade att det fanns gränser för hur arbetsuppgifterna i det långa loppet fördelade sig. Rättvisenaspekten framstod oftast som viktig och att insatserna i arbetet med måltiderna blev solidariska, oavsett om det gällde att bidra med tidmässiga eller ekonomiska resurser.

Matarenornas mångfald

Det finns en dimension i datamaterialet när ungdomarna beskrev situationer där de ser och där de syns. De uppvisade en medvetenhet om sina egna ageranden och hur de själva ville uppfattas eller antas blir uppfattade utifrån ställningstaganden vid matval. Ungdomsforskaren Ziehe (1993b) tar upp denna självmedvetenhet när ungdomar expressivt uttrycker en självreflexivitet utifrån bildvärldar och tolkningsmönster, som därigenom skapar strukturer och förhållningsätt. Ziehe menar att speciellt unga, metaforiskt uttryckt, filmar sig själva och betraktar och kommenterar det de ser. Individens reflexivitet skapar en tvådelad förutsättning, en utsatt del som träder tillbaka och en motsatt som stiger fram med en egen förmåga till förändring. Utifrån detta resonemang har jag valt att använda Goffmans (1974) dramaturgiska teatermetaforer med scener (jag väljer att använda begreppet arenor) där ungdomarnas agerande liknas vid roller som spelas och där kommunikation mellan omvärlden och självet tar plats. Ungdomarna, eller för att använda Goffmans terminologi aktörerna, agerar och interagerar med sin omgivning. Scenen (arenan) kan delas in i två regioner med olika förutsättningar för framträdandena, en bakre privat (*back stage*) och en främre publik region (*front stage*). Agerandet och till viss del iscensättandet bestäms av aktören beroende på vilken arena som beträds. Förmågan till kontroll, att upprätthålla rådande norm och därigenom bli trovärdig i agerandet blir enligt Goffman betydelsefull oavsett arena. Det är både frågan om hur agerandet påverkar omgivningen och vad aktören vill förmedla genom sitt agerande.

Genom att lyfta fram några av de matarenor som ungdomarna berättade om och som på ett eller annat sätt var viktiga för dem, går det att exemplifiera hur ungdomarna navigerade beroende på förutsättningar och ställningstaganden. Arenorna var ibland kontextuella och publika, med en given diskurs. Dessa arenor kan sägas vara *front stage*. Ungdomarna kunde också själva ha fullständig kontroll över arenan eftersom omgivningen inte alltid hade insyn och den kan då ses som *back stage*. Ungdomarna måste först välja om de ville agera på arenan. Ibland upplevdes valet som ett ickeval eftersom sociala åtaganden var starka och publika. Ungdomarna uttryckte också att det ställdes yttre och inre krav på att agera på en given arena, som exempelvis en familjearena, när det kommer besök av släkt eller familjens vänner. Ungdomarna hävdade dock att det oftast upplevdes som frivilligt och ibland eftersträvansvärt att bevista en specifik matarena. De ville vara delaktiga, men det kunde också kosta på i form av upplevelser, som inte alltid var fullt ut njutningsbara. Pendlandet mellan trygghet och det ovana var ett spänningsfält som var värt att beträda ibland, men inte alltid. I nedanstående avsnitt beskrivs sex matarenor och hur dessa gestaltade sig i ungdomarnas matvalsvärld.

Etik

Den etiska arenan var diversifierad och matval som gav tillträde till denna inkluderade ekologiska, miljövänliga, klimatsmarta, solidariska och närproducerade val. De flesta ungdomarna agerade på arenan medan vissa avvaktade. Alla hävdade dock att de i framtiden skulle delta mer aktivt. Några ungdomar var i stort sett alltid agerande medan andra anträdde arenan när de ville och var motiverade. Intentionen att delta påverkades stundtals av omgivningen, vilket kunde resultera i delaktighet såväl som i ett beslut att avstå. Ofta ansågs ett synligt agerande för kostsamt men vissa ungdomar löste detta med tillfälliga inhopp vilka de gav sig själva uppskattning för. För vissa av ungdomarna blev inhoppet fler med åren. Det fanns trots allt utrymme för ett större engagemang än vad de inledningsvis trodde eller orkade med. Rollernas karaktärer var lika många som de medverkande. Det fanns flera orsaker till varför ungdomarna agerade på arenan, orsaker som varierade och förändrades över tid. Matval innebar också att addera eller avstå från vissa val. Detta skedde oftast på den bakre arenan, *back stage*. Ibland var det enklare att agera om man hade autonom ekonomi. Att själv bestämma vad som var angeläget var enklare än att i ett kollektivt agerande argumentera för något som man kanske var ensam om att anse som viktigt. Återkoppling av de mervärden matvalen gav skedde genom att ungdomarna exempelvis noterade sina etiska val på hyllorna där hemma. Några ungdomar

prioriterade ändå att agera på den etiska publika arenan, *front stage*. Då var ett konsekvent agerande viktigt för att trovärdigheten inte skulle ifrågasättas. Ungdomarna uttryckte att agerandet var angeläget och gav ett mervärde.

Enskildhet

Det egna boendet blev den solitära och i allra högsta grad bakre privata arenan där ungdomarna för första gången helt och fullt kunde bestämma över sin matvalsvärld. Även om ett delat boende innebar enskilt ansvar gick det inte att förbise omgivningens inblick i agerandet, ett faktum som ungdomarna var fullt medvetna om. När ingen hade insyn i valen och man förhandlade med sig själv uppstod en frihet att välja utan tydlig påverkan eller interaktion från omgivningen och utan krav på hänsynstagande. Prioriteringen skedde på egna premisser. Ungdomarna kunde fritt agera utifrån tidsmässiga, ekonomiska, sensoriska, hälsomässiga, bekvämlighetsmässiga, etiska och/eller altruistiska aspekter på matvalen. Många gånger blev blandningen av aspekter pragmatisk oavsett hur matvalsvärlden organiserades. Möjligheten att själv bestämma på denna insynsfria arena gav också en makt att anse sig nöjd, oavsett omgivningens eventuella synpunkter. På denna privata arena gjordes soloframträdanden, där spegelbilden av dem själva blev publiken. Det egna framträdandet blev centralt och diskussioner kring överväganden och motiv till varför ungdomarna valde som de gjorde, kunde de föra med sig själva (jfr Archer, 2007, 2003). Ungdomarna lät sig påverkas av de egna argumenten och besluten ägde de själva. Flera av ungdomarna uttryckte en tillfredsställelse över att helt på egen hand kunna bestämma över hur matvalsvärlden gestaltade sig; oberoendet hade ett egenvärde.

Entertainment

Underhållning, avkoppling, belöning eller firande utgjorde fundamentet för arenan jag valt att kalla *entertainment*, nöjesarenan. När ungdomarna tillät sig koppla av, oftast i sällskap, skedde detta ofta hemma hos någon av ungdomarna med vissa attribut till exempel underhållning och mat. Tillfället skapade möjligheter att tänja på gränserna. Matvalen gjordes då inte sällan inom ramen för vad som kan betraktas som extravagant mat, exempelvis mat som var kostsam eller tidskrävande att tillaga eller utrymmesmat som godis, glass eller dessert. Det vill säga mat som ansågs vara något utöver den vanliga, smaka gott eller ibland mindre hälsosam. Underhållningen bestod oftast i att se på film eller tv. Det kunde också vara maten i sig. Ett agerande på denna, oftast publika arena, berättigades av att agerandet var tidsmässigt eller arbetsmässigt försvarbart, som en

belöning efter en arbetsam vecka. Godis och glass var inte utmanande i sammanhanget utan hade sin givna plats och legitimerades, förutom av att det ingick i nöjet, genom att man var flera. Att däremot i ensamhet se på film med liknande matval kunde uppfattas annorlunda. Även om helgen var värd att fira och arbetet innan varit krävande fanns en risk att det kunde ses som en form av tröst eller brist på självdisciplin om det blev för mycket godis. Gemenskapen skapade arenan där underhållning tänjde gränserna för matvalen och då var ungdomarna inte ensamma om att utmana sina inre bilder av hur omfattande och utsvävande agerandet kunde tillåtas bli.

Event

De ungdomar, som enskilt eller tillsammans med andra, utmanade sig själva med nya matval på en publik arena eftersträvade ibland upplevelser utöver de vanliga. Att vara på denna arena kan ses som deltagande i ett *event*. Ungdomarna tänjde sina gränser så till vida att de inför andra vågade pröva det okända. Det kunde vara att inför kompisar (och sig själv) välja att äta något man aldrig smakat tidigare som exempelvis sushi. Insatsen var ofta att man själv fick betala. Ett annat exempel var att ensam eller tillsammans med andra pröva på att organisera utmanande men samtidigt eftersträvansvärda måltider. En tre-rätters middag blev ett *event* när den skulle arrangeras, färdigställas och genomföras. Arenan kunde uppfattas som säker i de fall miljön var välbekant. När ungdomarna steg utanför sin trygghetszon upplevde en del att de fick omgivningens (och sina egna) ögon på sig och arenan blev laddad för en upplevelse, ett event. Agerandet innebär att på ett eller annat sätt våga kasta sig ut i ett okänt sammanhang där ungdomarna oftast inte var ensamma och inte heller hade total kontroll. Detta innebär en ny erfarenhet, där de kunde tänja sina gränser och samtidigt se vad andra gjorde och själva bli sedda.

Enkelhet

Enkelhetens arena är starkt förknippad med den enskilda privata arenan. Dock inte alltid. När ungdomarna fick makten över valen kunde detta resultera i förenkling och en situation som inte helt överensstämde med ungdomarnas bild av hur matvalsvärlden bör se ut. Konkret kunde det innebära att de valde att i stort sett äta samma mat varje dag för att det var enkelt och hanterbart. Ibland var det storkök som fick maten att räcka under lång tid, ibland en återkommande favoriträtt eller frukostliknande mat flera gånger per dag. Enkelhetens arena återfanns också när ungdomar gemensamt ordnade med mat. Då var det legitimt att rationalisera bort flera olika aspekter på en måltids beskaffenhet för att hitta en

minsta gemensamma nämnare och få till stånd en måltidssituation. Sensorik, estetik och ekonomi blev då ofta avgörande även om faktorer som tid och arbetsinsats beaktades. Nöjdheten kunde ändå bli påtaglig i dessa situationer eftersom bedömningen skedde utifrån situationsbundna krav på kvalitet. Genom att ungdomarna ansåg sig unga och på många sätt sakna kunskap eller ekonomiska förutsättningar kunde de ignorera sina inre föreställningar om hur matval och måltider borde ske.

Envishet och eftersträvan

En annan typ av arena som ständigt skymtade hos många av studiens ungdomar är en arena där eftersträvan och envishet är i symbios. Ungdomarna hade ofta en vilja att vara en del i vardagen på samma villkor som omgivningen. De ville behärska inslag som förekom i olika matvalsvärldar. Till eventarenan sökte sig ungdomarna för att bli en del av den aktivitet som pågick där. På envishet- och eftersträvansarenan var det snarare så att ungdomarna ville lära sig agera på en redan bekant arena. Den kunde både vara privat och publik. Skälen för att agera kunde exempelvis vara att ungdomarna av olika anledningar hade haft svårt för vissa smaker. Avhandlingens tidigare avsnitt synliggör att neofobi och kräsenhet upplevdes som en ofrihet och att de berörda ungdomarna strävade efter att bli kvitt denna. Detta skedde exempelvis vid familjetillställningar eller i andra sociala situationer som innebar att ungdomarna noterade hur de förväntades agera i den specifika måltidssituationen. Inre föreställningar av vad och hur de borde välja blev betydelsefulla, inte minst när det gällde att äta av maten som serverades. Flera av ungdomarna berättade om tillfällen då de ansträngt sig för att inte lämna kvar mat på tallriken. Situationer som innebar att de satte sig över sina preferenser och återkommande försökte hantera sitt agerande inför omgivningens blickar (jfr Archer, 2003, 2007). Även i andra situationer, som exempelvis när ungdomarna återkommande och ihärdigt prövade sig fram för att lära sig tillaga måltider på ett nytt sätt försiggick, detta på envishets- och eftersträvansarenan. Signifikativt för agerandet på arenan var en stark vilja till förändring.

Kontexten ger ramen för hur ungdomarna agerade på de olika matarenorna. Inte sällan innebar det utmaningar i form av anpassning för att inte avvika från de givna förutsättningarna. Paradoxalt nog gav ramarna också en frihet att samtidigt ta plats, att göra som man själv vill eller pröva på något nytt. Detta kan liknas med Goffmans (1974) teatermetaforer där agerandet blir framträdande på en arena. Den agerande blir sedd av andra och/eller sig själv i ljuset av rådande kontext och diskurs. När ungdomarna äntrade arenan hade de också underförstått accepterat de givna förhållandena och i de valda exemplen var det sällan

frågan om att utmana omgivningen utan att mer vara en av *de andra*, att smälta in (jfr Ekström & Hjort, 2011). Istället var det ungdomarna själva som utmanade sin egen förmåga att anpassa sig till situationen.

Sammanfattande kommentarer

I kapitlet analyseras ungdomarnas utsagor, där gemensamma strategier runt mat-hållningen innan och under den första tiden med eget hushåll definieras. Det kan konstateras att förutsättningarna för ungdomarnas nya matvalsvärld, oavsett hur den gestaltades den första tiden, var likartade så till vida att ansvaret förflyttades över till dem själva. Tidigare hade i regel föräldrarna ytterst ansvarat för att mat handlades och bereddes, även om ungdomarna aktivt deltagit. Matvalen blev en konsekvens av de förändrade livsbetingelserna, det ökade ansvaret och de egna intentionerna. Hur anpassningen skedde skilde sig åt mellan ungdomarna. Två grupper ungdomar förblev i det trygga och familjära, antingen genom att ta med sig mat från föräldrahemmet in i det nya hushållet eller genom att själva organisera den tidigare så bekanta matvalsvärlden. En grupp ungdomar hade ett pragmatiskt förhållningssätt till hur matvalsvärlden ordnades. De försökte reda sig med hjälp av förenkling och bortsåg från de matvalsnormer de flesta bar med sig. Gemensamt var att ungdomarna hade att manövrera i vardagen med hjälp av de möjligheter som stod till buds. För vissa varierade förhållningssättet och matordningen efter hand men för de flesta var strukturen stabil.

Ungdomars reflektioner utifrån olika matregimer presenteras och oavsett om de valde att ta hänsyn till andras matregimer eller ej går det att förstå att inbördes ordningar mellan regimer existerade. I ungdomarnas matvalsvärld fanns en konstant närvarande men samtidigt svävande bild över hur maten idealt kunde ordnas och som de oftast förhöll sig till och positionerade sig via. Ungdomarna agerade också på flera olika matarenor, alla med sina speciella förutsättningar. Genom att i kapitlet belysa sex av dessa identifierade matarenor nämligen, etik, enskildhet, *entertainment*, event, enkelheten samt envisheten och eftersträvan, framträder ungdomarnas förutsättningar för agerande som en form av distans eller närhet där de önskar vara autonoma eller smälta in i ett kollektiv.

En strävan efter att kunna hantera vardagens alla matval utifrån de egna smaklölkarna och de inre preferenserna styrde inte sällan ungdomarna. Detta oavsett om de upplevde att de hade eller saknade en förmåga att fritt välja bland utbudet. Alternativt upplevde en del ungdomar att det fanns egna inre begränsningar som komplicerade valen. Frågan var inte enbart om personer hade kunskap om maten, om hur den smakade eller vad den hade för synliga och symboliska

kvaliteter. Frågan gällde också om en förtrogenhet runt matvalen existerade och hur denna då signalerade mot omgivningen. Det fanns en viss fördragsamhet med den närmaste omgivningens val av mat men gentemot *de andra* var det önskvärt med en tydligare och distinktare bild i agerandet. Inte sällan var det också en tydlig bild man själv ville uttrycka gentemot omgivningen. Egna ställningstaganden var autonoma men vissa tilläts bli kollektiva och kunde då se olika ut beroende på kontext och diskurs. Ungdomarna var mestadels nöjda med besluten de fattade och hade sällan dåligt samvete för matvalsvärlden de var en del i. Blir det inte bra idag så blir det bra en annan dag!

Ungdomarna hade kontextuella och diskursiva förutsättningar beroende på arenan de befann sig på. Var de tillsammans med kompisar som var uttalat intresserade av mat och lade sig vinn om att exempelvis pröva nya smaker? Eller var de vänner som prioriterade att stilla hungern kanske på ett ekonomiskt och tidseffektivt sätt? Genom att sätta sig över vad man själv ansåg vara gott eller att genom lära sig uppskatta nya smaker gick det att föra sig i sociala sammanhang. Tryggheten uppnåddes dock först när det som stoppats i munnen upplevdes som välsmakande. Hur det gick till i praktiken styrdes av olika faktorer. Att peta bort löken hemma hos föräldrarna är inte samma sak som att göra så på ett släkttal eller i närvaro av obekanta. Det kunde uppfattas som ett omoget eller bortskämt beteende eller brist på uppfostran. Ibland kunde ungdomarna påtala att de saknade erfarenhet av okända smaker. Utifrån uttalandena går det att förstå att ungdomarna tillskrev sig själva luckor i det kulturella kapitalet som i vissa sammanhang kunde vara besvärande. Smaken hade helt enkelt inte alltid utvecklats för att de skulle kunna ta till sig och njuta av vad som bjöds på ett sätt som omgivningen tycktes göra. Förutsättningarna för att ta till sig och kunna njuta var förknippade med ungdomarnas habitus men många arbetade aktivt med att utveckla, sin smak och sitt kulturella kapital. I ungdomarnas matvalsvärld blev det tydligt att de noterade var de själva befann sig när de såg andras matval och hörde kompisarna prata om sina matvalsvärldar. Det går även att förstå att när matsituationer blev utmanande var det med sig själva ungdomarna många gånger överlade (jfr Archers, 2003, 2007). I dessa överläggningar kunde de ta ställning till på vilket sätt situationen skulle hanteras. Respekten för allas enskilda val fanns, men vissa kollektiva färdigheter och preferenser var eftersträvansvärda. Ungdomarna navigerade för egen del. Dels för att de själva skulle bli nöjda och stundtals även för att interaktionen med den närmaste omgivningen skulle bli tillfredställande. Genom att agera på olika matarenor kunde ungdomarna styra sin matvalsvärld i önskad riktning.

Kring ungdomarnas agerande på den etiska matarenan finns det en del att säga. När ungdomarna själva agerade kunde vissa val vara så väl förankrade att de gjordes per automatik. Ungdomarna som inte hade erfarenhet av miljöval från uppväxten uttryckte att de många gånger agerade inför sina föräldrar utifrån sitt etiska ställningstagande, något ungdomarna med miljöaktiva föräldrar inte sade sig göra. Fönstret var så att säga redan öppet hos föräldrarna. Här kan individens agerande genom etiska matval liknas med ett altruistiskt kapital i Bourdieus (1993) terminologi. Agerandet för miljön var inte alltid baserat på tidigare erfarenheter utan ställningstagandena kunde likt kunskap(-skapital) tillföras efter hand. Valen på den etiska arenan kommunicerade ställningstagande avseende flera olika värden. Positionering gentemot omgivningen, men framförallt inför ungdomarna själva, synliggjordes i agerandet. Den tillfredsställelse ungdomarna uttryckte att agerandet medförde var ett sätt att *boosta* (ett uttryck ungdomarna använde som betyder att marknadsföra, förbättra, framhäva) sig själva samtidigt som agerandet var fördelaktigt för miljön. Ibland offentliggjorde de inte sina inre etiska överväganden för andra än den egna familjen (ibland nyfamiljen), de personer som kan ses som det förlängda jaget (jfr Belk, 2010; Jenkins, 2008).

Kapitel 10

Sammanfattande slutsatser

Avhandlingens syfte har varit att bidra med kunskap om hur ungdomar som nyligen flyttat till eget hushåll förhåller sig till sina val av mat. Vidare har jag velat belysa den process genom vilken ungdomar skapar en egen matvalsvärld och synliggöra deras tidigare materfarenheter. Följande forskningsfrågor har legat till grund för avhandlingens analys: Hur resonerar ungdomar kring val av mat och hur beskriver de tidigare erfarenheter och framtida visioner kring mat? Vilka matval presenterar ungdomar för omgivningen och vilka former tar dessa presentationer? Hur reflekterar ungdomar över sina val av mat i relation till miljö och klimat?

I de empiriska avsnitten och sammanfattningarna ovan har jag synliggjort och diskuterat de resultat analysen av materialet genererat. I detta avslutande kapitel vill jag lyfta fram vad resultaten kan bidra till för förståelse av ungdomars etiska ställningstaganden i relation till mat och då med särskilt fokus på miljö- och klimatproblematik. Inledningsvis belyser jag ungdomarnas erfarenheter från uppväxten och vad de ansåg angeläget i sina etiska överväganden. Vidare synliggörs sambanden mellan ungdomarnas matval och deras identitetsskapande samt relationerna mellan etiska matval och ekonomiska överväganden. Kapitlet avslutas med förslag till fortsatt forskning.

Materialet synliggjorde ungdomarnas olika strategier för att hantera etiska frågor likväl som andra faktorer som påverkade deras dagliga matval. Samband mellan mat och klimatpåverkan aktualiserades under tiden studien genomfördes och det menar jag har påverkat resultatet så tillvida att kunskapen om miljö- och klimatproblematiken ökade bland de ungdomar som medverkade under hela treårsperioden. Utgångspunkten i avhandlingen har varit att mat inte bara bör ses som föda utan är också kulturellt och statusmässigt viktig. Dessutom utgör måltiden en plats för upplevelser, genererar erfarenheter och tillåts vara något som skänker mening åt vardagen (Lupton, 1996).

Erfarenheter, eget hushåll och etiska ställningstaganden

Resultaten från studien visar, föga förvånande, att ungdomarnas erfarenheter från uppväxten hade betydelse för den matvalsvärld de redogjorde för men att den hade förändrats vilket också framgår i andra studier (jfr exempelvis Guzman, m.fl., 2000). Varifrån ungdomarnas motiv till etiska ståndpunkter och ställningstaganden kom, diskuterades inte närmare. Vad som emellertid framträdde var att bakomliggande faktorer för etiska matval varierade, men återkommande synliggjordes familjens påverkan (jfr Grønhøj & Thøgersen, 2011). Forskning visar att individer och hushåll har flera förhållningssätt till miljö- och klimatanpassade matval (se Frostling-Henningsson, m.fl., 2010; Solér, 1997). Andra studier visar att miljöengagemang ofta grundläggs under uppväxten (jfr Johansson, 2005b; Grønhøj, 2002). Ekologiska livsmedel har ofta ett positivt symbolvärde för många konsumenter, så även för studiens ungdomar och det var dessa val som förknippades med föräldrarnas miljö- och klimatomständiga ställningstaganden (jfr Didier & Lucie, 2008). Ungdomarna valde ofta som de sett sina föräldrar göra (jfr Feltham, 1998) även om det fanns de som gick sin egen väg. Resultatet visar tydligt att inte bara föräldrar kan påverka till etiska matval utan även skola, kompisar liksom forskning, litteratur och media har ett inflytande, vilket är i överensstämmelse med tidigare studier (jfr Almers, 2009; Wickenberg, m.fl., 2004; Wickenberg, 2004; Wills, m.fl., 2009). Ungdomarna påverkade i sin tur omgivningen till att beakta (eller i vissa fall till att bortse ifrån) miljö- och klimatfrågor.

I materialet framkommer att bland de ungdomar som beskrev att de påverkade sina föräldrar till miljöval hade föräldrarna vanligtvis inte själva tagit initiativ till miljörelaterade matval. En slutsats jag drar av detta är att om föräldrarna redan hade ställning för miljöval saknade ungdomarna anledning att påverka dem ytterligare. En förklaring till ungdomarnas olika ställningstaganden kan vara det som Bahr Bugge (2005) påtalar, att det är vanligt att ungdomar distanserar sig från föräldrars val av mat och att detta ofta sker genom att ungdomar väljer mindre nyttig mat eller mat som inte förekom under uppväxten. Det sistnämnda ligger i linje med resultatet i denna studie. Ett exempel är att några ungdomar mötte motstånd från sina föräldrar då de, medan de fortfarande bodde i föräldrahemmet, velat gå över till en vegetarisk matregim (jfr Bahr Bugge, 2005; Lupton, 1996). Detta ledde i vissa fall till att de avstod från att bli vegetarianer, medan andra däremot valde att ta ett större ansvar för sin egen mat och faktiskt blev vegetarianer. När ungdomarna styrde över sin egen matvalsvärld var det

dock inte lika laddat gentemot föräldrarna att bli vegetarian för dem som tidigare avstått. Ställningstagandet blev då snarare en fråga om trovärdighet gentemot sig själv och omgivningen.

Flytten från föräldrasfären var förknippad med en frigörelse. Ungdomarna tog ett kliv mot ett självständigt liv där mat, matval och mathushållning ingick i förändringen. Oavsett hur ungdomarna inledningsvis tänkte om sin flytt och matvalsvärld kom den nya livssituationen att skilja sig från hur det dagliga livet tidigare hade gestaltats. Ungdomarna konstaterade att vardagen krävde större arbetsinsatser och ansvar än de var vana vid (jfr Von Post–Skagegård, m.fl., 2002; Östlund, 2005).

Den matvalsvärld ungdomarna många gånger sade sig sträva efter är till viss del en kulturellt bestämd idealbild där regelbundna och sociala måltider är viktiga inslag. Ungdomarna hade också lång erfarenhet av måltider inom ramen för skolans verksamhet och var således vana vid till att regelbundet äta lagad mat tillsammans med andra utanför hemmet (jfr Gullberg, 2004). Samtidigt hade många ungdomar ett pragmatiskt förhållningssätt till denna idealbild av matvalsvärldens utformning. De övervägde med sig själva hur de ansåg matvalsvärlden borde vara i relation till sin situation som ibland innebar brist på tid, kunskap och/eller pengar. Denna ekvation kunde lösas, exempelvis, genom att förenkla matval och mathantering (jfr Guzman, m.fl., 2000). Resultatet visar dock att det var viktigt att upprätthålla den matvalsvärld man önskade och att det i praktiken fanns olika sätt att lyckas med detta. Ungdomarnas frigörelse till trots så var det för en del en trygghet att ibland involvera föräldrarna, även om vissa andra värjde sig mot och uttryckligen undvek detta. Det framkommer dock i materialet att föräldrarnas medverkan och påverkan minskade med tiden, vilket jag tolkar som en del i ungdomarnas strävan efter autonomi och en effekt av ökande kompetens (jfr Bloss, 1962).

I den egna matvalsvärlden krävdes kompromisser. Speciellt blev det tydligt att olika sociala aspekter innebar nya ställningstaganden. En del ungdomar använde sålunda måltider för att nå sociala dimensioner, vilket enligt min mening kan liknas vid hur ungdomar använder musik som ett socialt kitt (jfr Adorno, 1990; Fiske, 1991; Werner, 2009). Gemensamma måltider var eftersträvarvärda samtidigt som de krävde kompromisser med omgivning och de egna preferenserna. Att komma överens kunde vara mer motiverande om man var sambos, för då sågs utmaningar och kompromisser som en investering i en gemensam framtid. När långsiktiga vinster inte var lika tydliga var motivationen till att samsas om

exempelvis ekonomi, smak, tid, arbetsinsats och etiska ställningstaganden inte alltid lika stark. Den nyvunna friheten och att själv kunna bestämma när och med vem man ville dela sin måltid var viktig för en del ungdomar och ansågs ha ett egenvärde. Det framkom att det var enkelt att då och då iscensätta gemensamma måltider, men det var mer utmanande att regelbundet förhandla om egna och andras preferenser och ideal. Även om måltidens sociala dimension för de allra flesta var angelägen (jfr Holm, 2001a) fick den ibland stå tillbaka.

Ungdomarna ansåg att de hade tillräckliga kunskaper om mat även om de flesta strävade efter att utvecklas och lära sig mer. Denna strävan blev tydlig i relation till miljö- och klimatfrågor vilka var förknippade med många och ibland motstridiga budskap som var svåra att ta ställning till. Man hade varit van vid att se hur familjemedlemmar hanterade matval och tillredning (jfr Curtis, m.fl., 2009) efter flytten hemifrån iakttog man istället kompisars ageranden. Kompisarna blev således nya och inspirerande förebilder. Nya infallsvinklar på hur en matvalsvärld kunde utformas uppenbarades därmed. Resultatet visar att ungdomarna hade ett gott självförtroende och att de sällan tvivlade på sin förmåga att organisera matvalsvärlden även om det inledningsvis fanns en viss oro. De tillät sig vara nöjda även då de ansåg att situationen kunde bli bättre. Extra nöjda blev de om de lyckats addera ett miljöperspektiv till sina val av mat. Trots den nya och komplexa livssituation var det tydligt att många av ungdomarna inte enbart valde mat enbart utifrån självklarheter som smak och ekonomi. Istället beskrev en del av ungdomarna att de i sina matval ville ta hänsyn till egna, och ibland även andras, hälsomässiga behov. De flesta vägde också in olika miljöperspektiv i matvalet. Detta kan jämföras med resultatet från en norsk studie (Bahr Bugge, 2005) som visar att ungdomar primärt strävar efter att få i sig energi och näring.

Matval som uttryck för självständighet och identitet

I analysen framträder att förändringarna i ungdomarnas matvalsvärld stundtals var kopplade till den egna identiteten och att man genom matvalen sände betydelsefulla signaler till omvärlden (jfr Lindgren, m.fl., 2005). Ungdomarna hade en tydlig bild av sig själva och hur de ville framstå i den matvalsvärld de ansvarade för. Sociala aspekter, den egna hälsan och/eller etiska ställningstaganden synliggjordes som viktiga delar i ungdomarnas matvalsvärld. Kontext och diskurs var sålunda viktiga. I materialet beskrivs hur matvalen var förknippade med både inkluderande och exkluderande och att ungdomarna själva valde vilka matarenorna de ville agera på. Detta kan jämföras med att ungdomar också i andra sammanhang har en önskan om att antingen särskilja sig ifrån eller smälta in

bland andra (jfr Ekström & Hjort, 2011). Både de val ungdomarna gjorde och de val de *inte* gjorde, kommunicerades gentemot omgivningen (jfr Fischler, 1988; Mintz, 1996). Det blev tydligt att matvalen blev problematiska för en del ungdomar i den nya livssituationen. Det uppkom också nya lockelser där det kunde bli frågan om att man själv behövde överkomma hinder som exempelvis tidigare sensoriska preferenser. Att våga pröva eller dela upplevelsen med andra kunde vara både lockande och svårt och detta resulterade i inre överväganden då man förhandlade med sig själv och reflekterade över vad man egentligen ville. Ungdomarnas resonemang visade en insikt om att det var möjligt att upprätthålla en matmässig positionering (jfr Bourdieu, 1993) i förhållande till omgivningen (jfr Autio, 2004; Carle & Sjöstrand, 1995). Alternativt gjordes matvalen privata genom att ungdomarna valde att inte prata om eller visa dem, vilket också sågs som ett sätt att markera sin position (jfr Edson Escalas & Bettman, 2003; Kittler & Sucher, 2008). Jag har valt att se sådan positionering som en identitetsmarkör. Val av mat kan därmed, enligt min mening, jämföras med hur ungdomar uttrycker sin identitet via konsumtion av musik och kläder (jfr Bergman, 2009; Fornäs, 1993, 1994b; Miles, 2000; Moinian, 2007; Werner, 2009).

Etiska matval i ungdomars matvalsvärld

Studiens utformning gjorde det möjligt för ungdomarna att till stor del påverka innehållet i de förda samtalen. Miljö- och/eller klimatfrågor togs upp i olika omfattning och stundtals kopplade ungdomarna dessa till sina matval. För många var de miljörelaterade argumenten från uppväxten grundade på djurens välbefinnande samt egna och andra personers hälsa och levnadsvillkor. Därtill hade många en medvetenhet om den kemiska miljö- och klimatproblematiken. Den globala uppvärmningen kopplad till överkonsumtion och miljöbelastande transporter blev för vissa ytterligare argument. Ungdomarnas ställningstaganden i miljöfrågor kunde alltså ha sin grund i olika aspekter av problematiken. Denna komplexa relation mellan miljö- och klimatproblematik och val av mat har exempelvis Lagerberg-Fogelberg, (2008) tidigare visat på. Att det förs fram dubbla budskap till konsumenten i dessa frågor kommenterades återkommande av ungdomarna och ibland ifrågasattes trovärdigheten i budskapen. Trots tveksamheter tog många ställning i sak men inte alltid genom sitt sätt att agera. Allt eftersom kunskaperna ökade hade ibland ungdomarna successivt förändrat sina ståndpunkter i etiska ställningstaganden. Efter att ha följt en del av ungdomarna under tre år kan jag konstatera att det pågick en ständig process runt matvalen och att detta gällde även miljö- och klimatproblematiken. De var själva medvetna om detta och de beskrev att de befann sig i en ständig utveckling, vilket kan ses

som en naturlig del i skapandet av identitet. Det fanns också graderingar för vad som tilläts bli viktigt, i vilka sammanhang och tillsammans med vem. I de förhandlingar som ungdomarna höll med sig själva var, som jag förstår det, valet ofta en fråga om trovärdighet. De eftersträvade att bilden de förmedlade till omvärlden stämde överens med den inre bild de hade av sig själv och sina egna ställningstaganden. Ny kunskap och information kunde, som en av ungdomarna uttryckte det, vara något man tog till sig: ”om man bryr sig, om man lyssnar, om man bara är lyhörd så hör man ju”. Oavsett om ungdomarna tillät sig bli påverkade så framgår det att beslut föregicks av överväganden (jfr Archer, 2003, 2007) som ibland, men inte alltid, innefattade diskussioner med omgivningen och som kunde leda till nya ställningstaganden.

En betydelsefull aspekt som framkommer i analysen av materialet är att ungdomarna ansåg att miljö- och klimatfrågor var viktiga oavsett i vilken omfattning åsikterna påverkade deras val av mat. Ungdomarna gjorde ofta en tydlig markering av att de inte önskade påverka andras matval oavsett vad det gällde, det vill säga även om det gällde något de själva tyckte var viktigt. Istället talade de om att bli inspirerade eller att inspirera andra. Undantagna var sambos, föräldrar och syskon, vilka det var legitimt att vilja påverka. De miljöval ungdomarna gjorde, exempelvis fördyrande ekologiska matval, var inga val de sa sig visa andra i omgivningen. De eftersträvade inte bekräftelse genom att andra såg vilka val de gjorde. Man hade inga förväntningar på att andra skulle välja ekologiskt bara för att man själv gjorde det, vilket står i viss kontrast till tidigare forskning (jfr Biel & Grankvist, 2005). För ungdomarna i min studie var det snarare viktigt att valen *i sig* gav ett mervärde för dem själva. Hade de ändå påverkat sin omgivning blev detta bekräftande. Miljö- och klimatfrågor förblev privata och det var med sig själv man resonerade om sina val. Resultatet i studien tyder alltså på att det till stor del är på individnivå som ungdomarnas etiska ageranden formas. Däremot uttrycktes ofta att syftet med ett miljö- och klimatanpassat matval var att leva upp till det kollektiva ansvar som är förknippat med dessa frågor (jfr Skill, 2008). Matval i sig försvarades med tesen, ”är valet bra för mig och samtidigt för miljön, är det dubbel vinst” och ett etiskt ställningstagande innebar därmed ingen inre motsättning.

Resultatet visar att de fanns förställningar om vad en *vegetarisk* matregim innebar och att det fanns flera skäl till att välja bort kött. Hos vissa ungdomar kunde ett beslut att de skulle äta vegetariskt lätt omförhandlas medan det för andra var en mer långdragen process. Den traditionella normen om vad en vegetarisk matregim innebär var ibland problematisk att förhålla sig till även om många hade en

pragmatisk hållning. Resultatet visar att det är ett dilemma att som ung inte äta kött därför att man inte tycker om det relativt, att välja bort kött utifrån ett etiskt ställningstagande. Individens och omgivningens förväntningar om varför man väljer att inte äta kött skapar denna problematik. Tas avstånd på grund av smak finns en risk att valet kan uppfattas som omoget eller fobiskt eller kan tyda på kräsenhet. Väljer man däremot bort kött utifrån ett miljö- eller klimatmässigt ställningstagande antas omgivningen ha förståelse för detta. Det kan med andra ord vara frågan om att historiska värderingar av vegetariska matval (etik och hälsa) fortfarande avgör vad som betraktas som acceptabla skäl till att avstå från att äta kött (jfr Salomonsson, 1987). I skolans matsystem och familjens hushåll återspeglas också de normer ungdomarna hade att förhålla sig till. Exempelvis visade sig detta när en del ungdomar terminsvis fick välja vegetariskt eller ej i skolan eller genom vissa föräldrars reaktion med krav på ökat ansvarstagande när deras barn ville bli vegetarianer (jfr James, m.fl. 2009). Både föräldrar och barn i Sverige anser att alla bör ha tillgång till vegetarisk mat i skolan även om de inte är uttalade vegetarianer så har inte alla elever erbjudits detta alternativ (jfr Nordlund 1991; Nordlund & Jacobsson, 1997, 1999a; Larsson, 2001). Att skolan allt oftare serverar vegetarisk mat kan ses som uttryck för ett paradigmskifte. Den tidigare strikta uppfattningen om vad en vegetarisk matregim innebär har mjukats upp, vilket gör det lättare att skapa vegetariska alternativ. Att uppmuntra vanor som innebär minskad köttkonsumtion är, som jag ser det, ett ansvar för både mat- och måltidsproducenter och den enskilde individen. Varje måltid som utesluter eller minskar mängden kött kan ses som ett framsteg utifrån miljö- och klimatperspektivet (jfr Clarin & Johansson, 2009).

Forskare hävdar att matinköp ofta sker oreflekterat och att konsumenters argument är att de väljer som de alltid brukar göra (Mårtensson & Petersson, 2002). Studiens resultat visar att så inte var fallet när ungdomarna i denna studie skapade sin egen matvalsvärld. Resultaten visar att ungdomarna var öppna för att låta sig påverkas och att de medvetet lät sig bli påverkade. Med andra ord, det är troligt att ungdomar strävar efter att etablera sina matval och egna konsumtionsmönster som skiljer sig från vanorna under uppväxten. Forskning visar även att många hushåll generellt sett är positiva till miljövänliga varor och har en miljömedvetenhet som kan vara avgörande i det slutliga valet (Lindén, 2004; Klintman, m.fl., 2008). En problematik består dock i att för konsumenten definiera vad som avses med miljövänliga varor och miljömässiga överväganden. Sätts fokus på klimatperspektivet har det visats att 50 procent av svenskarna är villiga att dra ned på sin köttkonsumtion för klimatets skull (Clarin & Johansson, 2009). Då krävs dock att möjligheten till miljö- och klimatrelaterade matval

erbjuds i vardagslivet (jfr Stjerna, 2007; Östberg, 2003). När ungdomar formar en egen matvalsvärld är det viktigt att de har verktyg för att förstå vad en minskad köttkonsumtion innebär för dem själva och för miljön och klimatet, inte bara för stunden utan även i ett längre tidsperspektiv.

Ungdomars värdering av sina matval

Ungdomarna ansåg att det var en komplex uppgift att välja mat om alla angelägna aspekter skulle övervägas. Analysen visar att ungdomarna sällan aktivt betraktade sina matval ur mer än ett etiskt perspektiv eftersom detta upplevdes som svårt och problematiskt. Samma uppfattning hade även de som uttryckte tydliga ställningstaganden i specifika miljöfrågor. Matval som kunde motiveras med flera argument (klimat, djurhantering, inre eller yttre miljö eller solidaritet) och inte enbart för att de exempelvis var prisvärda eller goda gav personligt mervärde. Med andra ord verkar ungdomarna ofta ha ett grundläggande skäl för sitt etiska ställningstagande, men samtidigt kunde de specifika argumenten variera beroende på vilket livsmedel som beslutet gällde (jfr Klintman m.fl., 2008).

Några av ungdomarna konstaterade att deras miljöbelastning inte var så stor (de hade till exempel oftast inte bil), men de flesta bedömde inte sina matval ur ett sådant helhetsperspektiv. Endast ett fåtal verkade se det generella sambandet mellan ökad klimatbelastning och förbättrad ekonomi (jfr Klintman m.fl., 2008). Dock beskrev ungdomarna att de som studerande inte hade stora summor att spendera på mat och att de sällan köpte något som inte behövdes. Däremot framkom det att inkomster av tillfälligt arbete ofta användes till extra matinköp. Ett sådant konsumtionsmönster är ett individstyrt beteende som kan antas öka klimatbelastningen (jfr Alfredsson, 2004). Att framtiden skulle innebära bättre ekonomi och därmed ökade möjligheter till att köpa mer mat och mat av bättre kvalitet hoppades de flesta på, men få drog slutsatsen att konsekvensen av detta skulle bli att ett större bidrag till klimatbelastningen.

Inte heller var det vanligt att problematisera den egna miljöbelastningen när man tog sig till affären. I de flesta fall gick, cyklade eller åkte man kommunalt och att detta är ur klimatsynpunkt positiva vanor. Däremot synliggjordes ofta ett oflekterat framtidsscenario där inköpsturer till större mataffärer företogs med bil. Det fanns också några som såg sig själva i mer urbana livssituationer med närbutiker på gångavstånd där bilen antogs vara överflödigt. Det blev tydligt att få hade omfattande kunskaper och/eller en väletablerad och automatiserad värdering som styrde ställningstaganden i miljö- och klimatfrågor, vilket var något som många hade kring de hälsomässiga aspekterna på matvalen. Att skapa en grund

för att ge ungdomar redskap för etiska överväganden menar jag är en uppgift för samhället i allmänhet och för skolan i synnerhet. Vad som framkom bland ungdomarna var en tro på att individen i framtiden kommer att behöva agera mer aktivt i miljö- och klimatsmässiga frågor. I sina framtidsscenarier hävdade de flesta ungdomarna att matvalen behöver bli mer klimatsmarta. Det finns följaktligen att döma av resultaten i detta arbete en beredskap hos ungdomar att ta emot mer information och kunskap om hur de bättre ska ta hänsyn till miljön.

Ekonomiska aspekter

Resultaten i studien visar att ungdomar inte alltid är förberedda och medvetna om de övergripande ekonomiska förutsättningarna i ett eget hushåll. De ekonomiska referensramar man hade från tidigare erfarenheter gällde inköp av kläder och kostnader relaterade till fritidsaktiviteter. Kunskaper om matkostnader var fragmentariska och en helhetssyn saknades den första tiden (jfr Justegård, 2002; Lachance, m.fl., 2006). Uppenbart är att de flesta ungdomarna genom sina erfarenheter av att välja mat tillsammans med föräldrarna hade vissa ekonomiska kunskaper på produktnivå och vid dessa affärsbesök gjordes ekonomiska överväganden (jfr Gram, 2010). Studien visar att ungdomarna efter hand tillägnade sig kunskap om vad mat kostar och hur de ekonomiskt kunde prioritera sina val. Vid besöket i affären kunde maten ibland bli dyrare eller billigare än vad som var tänkt från början. Etiska ställningstaganden och de mer värden som förknippades med dessa gav ytterligare en dimension till matvalen och sattes ofta mot de ekonomiska aspekterna. Enligt min mening var den inre överläggningen och bekräftelsen av ställningstagandet viktiga. Ibland behövde man motivera för sig själv varför den ekonomiska aspekten inte alltid fick företräde. Föräldrar kunde också legitimera fördyrande ekologiska val.

Att mat inte skall vara dyrare än nödvändigt kan ses som en produkt av den värdegrund som Aléx (1994, 2003) visar i sina studier. Denna värdegrund lades i Sverige under 1900-talet och ekonomiskt övervägda val blev det korrekta liksom att välja rationellt och inte emotionellt. Principen är att man skall eftersträva att få det bästa och mesta till minsta möjliga kostnad. För många av ungdomarna i studien gällde denna doktrin men ibland blev den alltså omförhandlad. För konsumtionsideal till trots väljer människan inte alltid det mest ekonomiskt och praktiskt rationella sett utifrån egna behov och resurser (Gustavsson & Eek, 2005; Klintman m.fl., 2008).

Detta framgick med tydlighet av ungdomars resonemang när de beskrev sina överväganden då ekonomisk rationalitet sattes mot emotionella värden. Grønhoj

(2007b) visar att ungdomar anser att det är angeläget att kunna värdera priset i förhållande till kvaliteten och att impulsköp inte betraktas som förenliga med övervägda konsumtionsbeslut. Även förmågan att se sitt eget köpbehov och att hantera privatekonomin anses viktig. Grønhøj pekar, i sin studie, på en diskrepans mellan ungdomars konsumtionspraktik och teoretiska ideal när det gäller större inköp. Ungdomarna i min studie agerade, om än inte alltid, enligt den ideala bilden av konsumtion som Grønhøj menar ungdomar har. Jag hävdar att ungdomarna i min studie beskrev sina överväganden av en matvaras kvalitet, pris och förväntade värde och att de oftast var ekonomiskt medvetna (om än inte den första tiden av eget boende). Dessutom beaktades inte enbart den egna, utan även kompisars och ibland familjens ekonomi när matvalen gjordes.

Ansvariga aktörer på ungdomars matarenor

Som jag ser det är det viktigt att diskutera samhällets ansvar som erbjuds ungdomar för att förbereda dem inför ett självständigt tänkande, ansvarstagande och aktivt agerande vid val av mat. Speciellt viktigt är det med tanke på det framtids-scenario världens klimatforskare för fram och där människors konsumtion av mat utan tvekan är en stor utmaning och där klimatpåverkande köttkonsumtion och mattransporter ofta synliggörs (Clarín & Johansson, 2009).

I studien framkom att samhälleliga och familjebundna normer från uppväxten påverkade ungdomarnas överväganden i den nya livssituationen (jfr Liukko, 1996; Mennell, m.fl., 1992). *De facto* är det så att skolan har ett värdegrundsuppdrag och skall uppmuntra till självständigt tänkande i livs- och moralfrågor (Risenfors, 2011). Grundskolans hem- och konsumentkunskap är ämnet som i kursplanen har mål knutna till hushålls vardagspraktiker och där val av mat i förhållande till hållbar konsumtion behandlas (Skolverket, 2011). Skolan har med andra ord ett uppdrag att förbereda ungdomar till självständigt tänkande och agerande i såväl moraliska som miljöbaserade matval. Behovet av utökad kunskap om ekonomiska och miljö- och klimatomåttliga frågor när det gäller matval är uppenbart. Detta utgör som jag ser det ett argument till att införa hem- och konsumentkunskap på gymnasienivå för att det är då ungdomars behov av kunskap, oavsett om de bor hos föräldrar eller om de har ett eget hushåll, ökar.

Min uppfattning, som också stärks av andra forskningsresultat, är att många unga har ett intresse för miljö- och klimatfrågor (jfr Ojala, 2007; Wickenberg, 2004). En del av detta intresse bottnar i den egna hälsan (Magnusson, 2004) men ungdomarna såg sig också som en del i ett kollektiv med ansvar för den gemensamma miljön (jfr Lindgren, m.fl., 2005; Skill, 2008). Vad ungdomar i framtiden

bör få med sig från uppväxten är en vidgad kunskapsbas om mat utifrån miljö- och klimatproblematiken och därmed en förmåga att mer insiktsfullt problematisera de egna ställningstagandena. Det är troligt, vilket också ungdomarna i studien påtalade, att individen i framtiden behöver kunskaper om att göra övervägda matval där flera miljöperspektiv beaktas. De behöver kunskaper som handlar om hur valen kan problematiseras utifrån ekonomiska, smakmässiga och andra aktuella och angelägna aspekter. Utbildning, är viktig samtidigt som individen behöver ges stöd i sina matval från samhället och producentleden. Detta kan ske genom forskning och framtagna riktlinjer och redskap för att underlätta så att individens konsumtionsbeslut blir gynnsamma för miljön och klimatet. Det är utmanande för omgivande aktörer att förse ungdomar med verktyg så att kloka överväganden kan göras, när de etablerar dagliga vanor i den första matvalsvärlden.

Vidare forskning

Under tiden projektet pågått har nya frågor som skulle vara intressanta att belysa uppkommit. En uppföljande studie där de medverkande ungdomarna tillåts komma till tals i nästa livsfas skulle kunna vara ett sätt att öka förståelsen för den livslånga process en person deltar i när det gäller matval. Det är också intressant att spekulera över vad ett annat perspektiv på denna studie skulle gett för resultat. Vad hade framkommit i analysen om jag istället hade valt att belysa etnicitet, hälsa, kön- och/eller klassperspektiv tydligare? Alternativt kunde jag mer specifikt ha fokuserat på ungdomars uppfattning om vad som ger dem välbefinnande och meningsskapande i förhållande till sina matval.

Att genomföra en liknande studie som den aktuella men med andra ungdomar och andra förutsättningar som till exempel att de arbetar vore som jag ser det ett sätt att vidga förståelsen för ungdomars matvalsvärldar och hushållande. I en framtid där matvalen allt mer kommer att behöva problematiseras och där etiska ställningstaganden inte per automatik behöver polariseras mot en ökad kostnad utan där det kan vara frågan om att avstå matkonsumtion trots att det finns ekonomiska möjligheter, vore en möjlig infallsvinkel (jfr Alfredsson, 2004). Speciellt intressant kunde det då vara att studera dessa frågor i ljuset av ungdomars strävan efter egna meningsfulla ställningstaganden och ställningstaganden gentemot kollektivet och vad som kan betraktas som omvärlden (klimatet) (jfr Gould, 2003). Mat och klimat är frågor som starkt hör samman men det framgår av ungdomarnas utsagor i studien att matval och klimat är förbundna med kunskaper inom respektive område. Fördjupande studier om hur kunskap runt matval genereras och görs meningsfull inom ramen för ungdomars matarenor

blir naturliga forskningsfält, exempelvis inom skolans olika verksamheter, inom idrottsrörelsen eller på den kommersiella matarenan.

Ungdomsforskning involverar sällan ungdomars ageranden inom det område som rör hemmet och de val som görs där. De flesta konsumtionsval ungdomar gör kan enligt Bjurström (1997, 2005, 2011) ses som uttryck för livsstilsval, identiteter och smak. Däremot ses inte val i vardagen som sådana uttryck. Jag vill vända på tankegången och hävda att det är genom att studera ungdomars matval som möjligheter till att nå en djupare förståelse för ungdomars livsstilsval, smak och identitet ges. Enligt min mening är matval en del i ungdomars uttryck för vem de är och vem de vill vara, inte minst visar detta sig i förhållande till miljö- och klimatfrågor.

Summary

Introduction

Young people today are independent participants in a consumer society (Cook, 2008; Miles, 2000). Their consumption of food, social media and artifacts also show those around them and themselves who they want to be (Lèvi-Strauss, [1962]1984). Food-related choices are of importance not only for the individual and the household but also for the conditions all have to adapt to. The earth's resources are limited and the world population is steadily increasing; at the same time, there is a threat of increasing greenhouse gas emissions as there is overconsumption in our part of the world (United Nations' Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC], 2007a, 2007b, 2007c). Thus, the individual's food choices have become an increasingly important issue.

This thesis addresses the question of what happens when young people assume responsibility for their food consumption and how this new situation is formed in young people's everyday lives. For the majority, this occurs during a new phase in their lives when they move to establish an own independent living. In a new reality with their own domestic responsibilities, the conditions to some extent change (Guzman, Bjørkum & Kjærnes, 2000). Furthermore, the move from home results in a freedom that gives young people power over food decisions. The influence of the family remains but is marginalized for most young people (Feltham, 1998; Wills, Backet-Milburn, Lawton & Roberts, 2009).

The way food is connected to identity is a recurrent theme over time in research on food, meals and the individual (Fischler, 1988; L'orange Fürst, 1993; Warde, 1997). In a constantly changing world, consumption becomes a territory in which young people can express and test their own roles while negotiating positioning (Miles, 2000). Postman (1984) argues that childhood has become increasingly diffuse with children's participation and involvement in society constantly increasing. Equally unclear is the perception of the extent of adolescence and in many parts of the world this period is tending to become longer (Furlong & Cartmel, 2007).

Young people often develop multiple consumer identities (Autio, 2004). Individual consumption is not only a question of distinguishing oneself from

others, it can also be a commitment to social harmonization where the driving force for the young people is to appear as one individual among others (Ekström & Hjort, 2011). The boundaries of young people's life-world are not always sharply drawn and things such as music and fashion can be regarded as contributing to shaping identity in the cultural sphere (Fornäs, 1993; Gianneschi, 2007; Sernhede, 2006; Werner, 2009). In my opinion, this can be used in the sphere that includes the family, meals and the choice of food. Consumption norms and knowledge are predominantly mediated by parents, either directly via information or indirectly through observations of decisions taken by the parents in various situations (Hjalmarsson, 2007; Moschis, 1985). Economic issues are not perceived as difficult to handle by young people leaving home, although they note with some surprise how much everyday food costs (Grønhøj, 2007b).

In a process of socialization related to food culture values, norms and behaviors are passed on between generations (Mennell, Murcott & Otterloo, 1992) and, as a consequence, young people's preferences and values around food are the result of parents passing on their knowledge and experience (DeVault, 1991; Liukko, 1996; Otnes, 1991; Sjögren-de Beauchaine, 1988). In children and adolescents, this socialization to some extent takes place by means of the meals at home (Charles & Kerr, 1988; Douglas, 1982; Murcott, 1983). Young people assimilate the information on food provided by the parents but do not always consider the messages conveyed when they can decide themselves (Bassett, Chapman & Beagan, 2008; Prättälä, 1989; Wills, et al., 2009), for example when they chose to become vegetarians (James, Curtis & Ellis, 2009).

When young people move away from home their choice of food in everyday life change (von Post-Skagegård, et al., 2002; Östlund, 2005). For example, time spent choosing food becomes important and cooking and eating should be fast, especially if the young person lives in a single-person household (Guzman, et al. 2000). Initially, young people are largely loyal to brands their parents have chosen but gradually this influence wanes as a consequence of the increased impact of views of friends (Feltham, 1998). The organization of the meals does not significantly change according to Jansson, (1990) and Guzman, et al., (2000). Shared meals increase the motivation to cook. Despite this, it is not considered negative to eat alone as independent living is perceived as exciting and positive and moving away from parents is seen as relatively unproblematic (Bahr Bugge, 2005; Jansson, 1990). By preparing and eating food with friends, opportunities to form friendships appear (Brown, Edwards & Hartwell, 2010).

SUMMARY

The definition of ethical consumption involves a variety of considerations relating to the environment and the climate, ecological choices, people, animals, solidarity and political choices and locally produced products that individuals negotiate in the specific choice situation (Hall, 2011). Standpoints on environmental issues vary in meaning over time (Cowe & Williams, 2000). Researchers have posited that the individual's food choices have an impact on the environment because each product's energy history contributes to the climate load as is the case in the choice of food transportation (Carlsson-Kanyama, 2004; Lagerberg-Fogelberg & Carlsson-Kanyama, 2006; Shanahan & Carlsson-Kanyama, 2005). Food is the part of household consumption, which pollutes the environment the most (Angervall, Sonesson, Ziegler & Cederberg, 2008; Regeringens proposition 2005/06:105). It can be noted that Swedish meat consumption has increased more than 30 percent since 1989 (Johansson, 2005c). Different players recommend that the individual adjust his/her food choices to become more environmentally and above all climate-adapted (Angervall, et al., 2008; Björklund, Holmgren & Johansson, 2008; Johansson, 2008). Norms for environmentally-related food consumption exist, but the possibility of staging these is sometimes lacking among ordinary people (Stjerna, 2007; Östberg, 2003). In practice, however, the economic situation and the cost often play a superior role (Ekström & Forsberg, 1999; Grønhøj, 2002; Soler, 1997). Defining what food choices are considered to be environmentally friendly is complex and attention needs to be paid to several aspects of the choices made (Lagerberg-Fogelberg, 2008). Commitment to the environment is formed in childhood (Grønhøj, 2002; Johansson, 2005b). As regards issues related to the environment, children are especially influenced by their parents, but also the school contributes to deepening their understanding and knowledge (Almers, 2009; Björneloo, 2007; Wickenberg, Axelsson, Fritz, Helldén & Öhman, 2004).

Home Economics can be defined in several ways depending on what topics are being studied or where in the world the research is carried out. I have chosen to start from a European and North American definition. The Home Economics perspective involves a holistic view of what happens in everyday life with a focus on the household (Bubolz & Sontag, 1993; Shanahan, 2003; Sontag and Bubolz, 1996). To illustrate the considerations the young people described when facing the various food choices, I have used Archer's (2003, 2007) concept of Internal Conversation in which the individual reasons with himself to come up with positions and decisions. In these conversations, the individual is both object and subject and occasionally motivates the arguments to convince himself of his own positions. Young people's positioning has been interpreted by means of

Bourdieu's concepts (1993) including symbolic capital, distinction and habitus. To illustrate young people's actions, Goffman's (1974) descriptions of social interaction as dramaturgical staging have been adopted. Ziehe (1993b) argues that especially young people, metaphorically speaking, project themselves and consider and comment on what they actually see.

Aims

The purpose of this thesis is to study how young people who recently moved to their own household reason about and present food choices in this new phase of their lives with their own responsibility for food and preparing meals. Furthermore, the objectives include efforts to understand how new experiences and practices are shaped in a situation where the habits of childhood are broken or consolidated and in which interactions with others and the family are taking place under new conditions. In particular, potential influences on environment and climate change have been addressed and analyzed. Based on this primary purpose, the following specific aims have been defined:

- How do young people reason about food choices and how do they describe past experiences and future visions about food?
- What food choices do young people present to their surroundings and how are these presentations expressed?
- How do young people reason about their food choices in relation to the environment and the climate?

Methods

In essence, I have chosen to use qualitative methods with an exploratory approach. My intention has been to let the young people's own reasoning and presentations stand out. During the three years the study took, a total of 51 young people participated to various degrees. Of these, 19 have recurrently been involved while others have participated on one or a few occasions. The sample consisted of a group of adolescents that spend part of their terms on a sailing ship (sailing adolescents), environment-oriented adolescents, adolescents studying at university and a second group of sailing adolescents included in a pilot study.

Year 1. A pilot study was conducted in order to get a first glimpse of young people's food choices in everyday life and to test a questionnaire to be used in the study later on. The results from the pilot study were eventually included in

SUMMARY

the main study. The analysis of the questionnaires and discussions carried out with the young people identified three dimensions and eight areas that became the starting point of the study conversation guide. The environment-oriented adolescents participated on three occasions, when answering the questionnaire and at two conference calls. As part of the study, I had the opportunity to work with the sailing adolescents during part of their education. The conversations and the observations were carried out during this phase. Furthermore, the individuals included in this group answered the questionnaire and at the end of the year they reflected in writing upon their choices of food of everyday life.

Year 2. The university adolescents consisted of four youths participating over a period of two weeks. They took part in two conversations, one of them accompanied by photographs to illustrate their food choices during a period of one week. The sailing adolescents participated in photo-based conversations towards the end of their second year.

Year 3. The environment-oriented adolescents took photos of their food choices during a period of one week. These photos formed the basis of a subsequent conversation. Towards the end of the study the sailing adolescents provided written reflections upon their choices of food.

The participating youths came from different parts of Sweden, the majority from the West of Sweden. About 25 percent were born abroad or had parents who were. Their ages ranged between 15 and 23 years during the period the study was conducted and more girls than boys appeared to be interested in participating. Common to all participants was that they were motivated to study and that the majority of the parents had a post-secondary education.

The conversations in this study (lasting between 40 and 120 minutes) can be seen as semi-structured, on the verge of unstructured, but with a given theme, a question guide (Bryman, 2002; Kvale & Brinkmann, 2009; May, 2001). All conversations were recorded digitally and subsequently transcribed. All adolescents (n=23) who photographed their food choices did so with a digital camera and the number of photos taken varied between 11 and 40 during a period of one week. The material collected was gradually processed and analyzed. The study's ethical standards have followed existing social science principles and guidelines (Vetenskapsrådet, 2011).

Young people's food choices in everyday life

This section briefly describes young people's experience of growing up with a normative view of food choices in everyday life. How young people have experienced the situation in their own family varied considerably but obviously each family had their own mobile strategies. Insights into the families' daily life showed not only differences but also a certain degree of coherence. Quite often, young people stated that both parents were involved and responsible in matters related to the family's food consumption, even if the mother most frequently had the overall planning responsibility. This is partly in line with previous research that argues that it is the mother in the family who bears the primary responsibility in issues related to the household (Curtis, et al., 2009). The young people talk with self-esteem about how they actively participated in a more or less organized way in the family's daily food habits, whether it's been chosen or not. They know that they have learned what choice of food and handling food means. All the young people believe that they possess knowledge of the subject, even those who state that they were more restrained with a helping hand when they lived with their parents.

The fact that food is a clear family affair emerged in the results. This view is a recurring theme in qualitative food research where food and meals are seen as the glue and create solidarity with the family as a symbol (DeVault, 1991; Ekström, 1990; Holm, 2003; Murcott, 1983). The importance of the common meals during childhood and after moving to own households is visualized by the young people through their stories. Based on young people's participation in the household while growing up, one can alternatively consider the parents' views of to what extent the children should be involved and take responsibility as competent actors or not. These two approaches are associated with the way young people consume in the community (cf. Qvortrup, 1994). In my opinion, however, these views can be transferred to the way parents relate to children's participation in household commitment.

A common picture of parents with an explicit desire to give young people a foundation to stand on when it comes to food emerges in the study. The young people basically expressed an understanding of how food choices and food handling have been undertaken by the parents. Quite often, criticism was followed up with explanations of why the food was not homemade or varied as much as they wished. My interpretation is that the parents simply could not cook, did not have time or were uninterested. Such arguments should be seen in the light of a connection in the process of handling the food in the household.

Irrespective of reasons, the major advantage of moving to one's own household was being able to make one's own decisions. The majority stated that after the move, they had for the first time been allowed, or had the opportunity, to assume full responsibility for their food choices.

Young people's choices of food – Influencing factors

The results from study clearly show that young people's food choices were a consequence of multifactorial influences. In the following, the sensory, economic, health, social, ethical and knowledge-related aspects of this influence are highlighted. Aspects that recurred in conversations with the young people and in different ways appear to have influenced their food choices. The importance of these influencing factors varied between the individuals as well as the specific time with its given context and discourse when the choices were made. Not infrequently, the impact of these factors was related to whether the young people were alone or saw others.

Experience in the form of norms and knowledge young people carried with them created prerequisites for reflections and standpoints regardless of whether they were ethical, health-related or belonged to any other category. The social conditions that were often of crucial importance for the young people could be weighed against economic factors, emotional beliefs and hedonistic preferences. The young people described that options they had to consider in a certain choice situation often were weighed against each other and that these had to be negotiated with themselves and (sometimes) with their surroundings. This situation is a prime example of a form of inner conversation that led to the everyday decisions the young people had to make. According to Archer (2003, 2007), this is a conversation that is constantly ongoing and brings the individual ahead in his or hers thinking process, thus creating conditions for new considerations.

Some of the young people said that they considering aspects other than the sensory and economical ones when making decisions. Likewise, not all of them claimed that health concerns played a crucial role in their choice of food but nevertheless there was often some form of consideration that preceded the decision. Ethical considerations were not always explicitly expressed or defined, but in practice examples such as the well-being of animals could be important for the choice. The fact that individuals have different strategies for their ethical choices of food and that the decisions are seen as complex has been highlighted in previous research. Furthermore, the decisions include hedonistic and

economic considerations, which the present study also verifies (cf. Biel & Magnusson, 2005; Linden, 2004). Opinions the young people expressed by choosing food from an environmental perspective became a positioning that can be seen as an individual commitment. A commitment that can be compared with what Helve (1999) calls surfing on fundamental values. In the present study, the young people expressed such surfing against themselves and their surroundings by means of deliberate food choices. Positions and actions by the young people created values for themselves, values that they hoped would result in conditions for an improved environment.

Choices of food – multifaceted decisions in everyday life

The following paragraphs summarize how young people staged the practical components in their everyday life, including planning, conduct, preparation and cleaning up after the daily meals. The results clearly show how the young people, based on their own preferences and circumstances, navigated to create regularity in their everyday life. From the material, it is also evident how multi-faceted and complex their situation, with its multitude of opportunities, considerations and decisions, was. I have shown upon young individual's ways of relating to their daily food choices and their strategies for how orchestrating meals may vary.

The results from the study reveal a clear desire to, and often a striving towards, a social context around the meals. This ambition was most evident with regard to dinner, while other meals, perhaps with the exception of coffee/snacks, were not regarded as important. As the view on how food and meals would look like was fairly consistent, one can be led to believe that a standard or norm was widely accepted (Douglas & Nicod, 1974). This assumption is certainly true if one considers the comparison of young people from continents other than Europe. However, the current study visualized obvious individual differences in opinions on what the meal should look like, which is in line with the claim by Douglas (1982) that every household has its own culture and structure. This picture can also be interpreted as being under constant progression and evaluation and the majority of the participants expressed a clear desire to develop their own food choices in everyday life.

Most of the young people had experience of eating at school and had thus been programmed to eat a cooked lunch outside the home for five days a week for at least 9 years (in some cases 17 years). This lunch was a norm that many young people, however, had a pragmatic attitude towards. Because adolescents often prioritized the time, the preparation of a meal must be rapid (Guzman, et al.,

2000). The alternative was sandwiches, which many of the young people felt were both tasty and sufficiently filling but not a proper lunch.

Recurring manifestations such as activities and actions that can be seen as rituals were described in the young people's everyday life. Food-related rituals with family and friends occurred but compared from a historical perspective, the ritual shifted in time and to some extent where it took place (Bahr Bugge, 2005; Murcott, 1983). Breakfast was exemplified by the young people as a symbol of the ritual meal.

There was also a force that drove young people to expose themselves to unfamiliar tastes or textures as they apparently said they did not like. Several mentioned freedom and the opportunity to become part of a collective as underlying motives (Lindgren, Lüthi & Furth, 2005). If they were unable to eat anything that others ate, it could result in exclusion (Fischler, 1988). The young people had an understanding that some young people had the ability to absorb and develop their flavors. Either one belonged to the group or strove to become included, otherwise the ambition to be included was missing. The food choices not only communicated what the young people actually chose but also what was excluded (Mintz, 1996). By clearly expressing emotive arguments that governed the decisions, it was possible to maintain a position (cf. Autio, 2004; Carle & Sjöstrand, 1995; Klöfver, 1995). Alternatively, young people could privatize their choices by not communicating them. Their choices were not always concise and could vary from time to time.

Choices of food in public arenas

This section of the results shows that the young people's experiences of choosing food are the result of actions in several different arenas. Young people felt it was important to spend time with friends (and family) and, on these occasions, to meet in public arenas outside the home. These visits were prioritized and appreciated but the financial aspect was often taken into account. An action that shows that the young people had a financial insight one can assume they had developed (and refined) during childhood and through new experiences being added to the old ones (cf. Lanchance & Choquette-Bernier, 2004; Moschis, 1985; Roedder John, 2002). How important it actually is for young people to hang out in public arenas emerges in other studies. These have shown that young people have the ability to navigate towards solutions that result in financial expenditure in relation to the social community (cf. Larsson, 2005; Wentzel, 2010).

Some of the young people were committed to the environment but did not always actively look for ethical alternatives when meeting in public arenas. Sometimes, it was just a coincidence or randomness that governed the choices made and on other occasions, their own or others' (ethical) positions profoundly influenced the decisions made. Based on the results, it is obvious that the choice of establishment was not always satisfactory. The social aspects were primary when the participants were considering whether they should go out for a meal or snack. What then actually happened was subordinated to the final decision. From the reflections on the decisions taken, I understand that an evaluation of the visits was carried out afterwards. No one told me that the social community had resulted in disappointment. Several of the young people reflected on the expensive coffee/snacks but prioritized them despite the fact that it could cost as much as an item of clothing. I interpret this opinion as meaning that the latter item was considered to have a more permanent value but that the first option was nevertheless important to choose.

Own responsibility - own choices

Through the analysis of young people's collective statements, various strategies around eating habits before and during the early period of having one's own household became apparent. Flexibility around the new eating habits is made visible and my reasoning is based on the analysis of the young people's statements concerning various food regimes. Whether young people chose to take those regimes into account or not, it is possible to understand that hierarchies between the regimes existed. In the young people's choices of food in everyday life a floating food norm existed, a norm that they usually related to and via which they positioned themselves. The participants acted in different arenas, each with its own special characteristics. By highlighting a selection of arenas where young people acted upon their autonomous or collective prerequisites emerged (cf. Ekström, 2007).

The responses indicate a certain degree of tolerance towards the food choices made by the immediate surroundings. Not infrequently, it was a clear self-image the young people wanted to express to their surroundings. Their own views were autonomous and some were allowed to become public and collective and could be expressed differently depending on the prioritized preferences. Mostly, this can be interpreted as meaning that the young people were satisfied with the decisions made and seldom or never had a bad conscience about the situation they were a part of.

Concluding remarks

Some of the young people were able to see their own choices in a meta-perspective and evaluate the decisions in several dimensions. For the majority, the decisions were made following internal considerations processed against the health discourse that generally could be said to prevail among the young people. With the exception of what was clearly communicated through choices of organic labeled products in the store, ethical positions were not obvious. Few of the participants evaluated their own impact on environment. Furthermore, they did not consider ethical standpoints from several perspectives simultaneously as this was something that was perceived as problematic. The young people often had a fundamental reason for their positions that could vary depending on their choice of food at the time. What emerges is that over time, ethical arguments could shift from one position to another, and the young people were able to reflect on this revised position and see it as a value in their decisions.

The reasons for choosing vegetarian food differed between the young people, and for some the decision could be renegotiated. At these times, the young people had risen above their own preferences in order to bring themselves to eat what others ate. Sometimes, the young people tried to respond to others' expectations on what foods should be chosen or eaten. The adolescents' considerations are in line with Archer's (2003, 2007) internal conversation to negotiate with themselves while they are in an arena in which they operate, see themselves with the eyes of their surroundings and try to convey an image of themselves (Goffman, 1974). The extreme was to fully or partially abstain from participating in a meal as the possibility of compromise or negotiation did not exist in the given situation. Consumption then became something more than just eating food, it became a positioning that communicated where the individual stood in relation to his surroundings and how he wanted to be perceived through his choices of food.

In most of the conversations with the young people, it became obvious that opinions of friends significantly influenced food-related decisions. In a given situation when a decision was to be taken and friends were present, an internal conversation took place. According to Archer (2003, 2007), this conversation is implemented by the individual, in this case the young people themselves. This was also the case when the young people jointly negotiated to reach a common decision on a specific choice of food. In other examples the young people brought different preferences to a head and fell into hierarchical assessments of these preferences. Thus, in this way the young people projected an image of

themselves to the surroundings but also became aware of the image they wanted others to have of them.

The food selection strategies were sometimes a matter of being seen and taking part in a collective action. While it may be understood that the individual person was a project in which an identity was created and signaled to the outside world was important, the creation of an acceptable platform to act upon was considered key. The climate problem was a relatively new phenomenon for these young people. None of the young people questioned the substance of the connection between food choices and climate change or the rhetoric surrounding the transportation of food and environmental impact of various means of producing it. However, the young people challenged existing environmental action organizations to a certain extent. What emerged was a belief that as individuals they will need to act more actively in these matters in the future. Lack of knowledge in the area was mentioned but on the other hand, the young people exemplified their reasons for altering their choices of food based on facts they have embraced. If one compares the young people's statements about food strategies based on health and climate points of view, a distinct difference is revealed. Food selection strategies were directly or indirectly valued based on how well they were perceived to be balanced from a health-related perspective. This evaluation was also to some extent made by those individuals who said they ignored the issue of health. However, there was a limit for how extravagant the food selection strategies were allowed to be. In contrast to the skills many had developed as regards health aspects of food choices, an overall holistic view on the aspects of environmental and climate impact on food choices was often vague.

Referenser

- Adams, M. & Raisborough, J. (2010). Making a difference: ethical consumption and the everyday. *The British Journal of Sociology*, 61(2), 256-274.
- Adorno, T. W. (1990). On popular music. I S. Frith & A. Goodwin (Red.), *On record: rock, pop, and the written word* (s. 84-91). London: Routledge.
- Ahava, A-M. & Palojoki, P. (2004). Adolescent consumers: reaching them, border crossings and pedagogical challenges. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4), 371-378.
- Al x, P. (1994). *Den rationella konsumenten: KF som folkuppfostrare 1899-1939*. Doktorsavhandling. Umeå: Universitet Stockholm.
- Aléx, P. (2003). *Konsumera r tt - ett svenskt ideal: behov, hushållning och konsumtion*. Lund: Studentlitteratur.
- Alfredsson, E. C. (2004). "Green" consumption-no solution for climate change. *Energy*, 29(4), 513-524.
- Almers, E. (2009). *Handlingskompetens f r hållbar utveckling: tre berättelser om vägen dit*. Doktorsavhandling. Jönköping: Högskolan f r lärande och kommunikation.
- Ambjörnsson, F. (2004). *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Amiraiian, D. E. & Sobal, J. (2009). Dating and eating. Beliefs about dating foods among university students. *Appetite*, 53, 226-232.
- Andersson, P. J. (2003). *Livsstilsrelaterade matvanor-en studie av attityder och beteende hos svenska konsumenter*. Examensarbete. Uppsala: Institutionen för Ekonomi SLU.
- Angervall, T., Sonesson, U., Ziegler, F. & Cederberg, C. (2008). *Mat och klimat. En sammanfattning om matens klimatpåverkan i ett livscykelperspektiv*. SIK-Rapport Nr 776 2008: SIK.
- Anving, T. (2012). *Måltidens paradoxer: om klass och kön i vardagens familjepraktiker*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds Universitet.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Archer, M. S. (2003). *Structure, agency, and the internal conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M. S. (2007). *Making our way through the world: human reflexivity and social mobility*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arentze, T. A. & Timmermans, H. J. P. (2005). An Analysis of Context and Constraints-dependent Shopping Behavior Using Qualitative Decision Principles. *Urban Studies*, 42(3), 435-448.
- Autio, M. (2004). Finnish young people's narrative construction of consumer identity. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4), 388-398.

- Azar, C. (2008). *Makten över klimatet*. Stockholm: Bonnier.
- Bachtin, M. (1984). *Rabelais and his world*. (1. Midland book ed.) Bloomington, Indiana.: Indiana Univ. Press.
- Bahr Bugge, A. (2005). *Middag en sosiologisk analys av den norske middags praksis*. Doktorsavhandling. Statens Institut for forbruksforskning, SIFO: Instituttet for sociologi og statsvitenskap; Norges tekni-naturvitenskaplig universitet (NTNU) Trondheim.
- Bajden, D. (2006). To Possess and to Be Possessed: The Sacred Facet of Gift Giving. I K. M. Ekström & H. Brembeck (Red.), *European Advances in Consumer Research*, 7 (s.176-181). EACR 2005 Göteborg.
- Bassett, R., Chapman, G. & Beagan, B. (2008). Autonomy and control: The co-construction of adolescent food choice. *Appetite*, 50, 325-332.
- Beasley, L. J., Hackett, A. F. & Maxwell, S. M. (2004). The dietary and health behaviour of young people aged 18-25 years living independently or in the family home in Liverpool, UK. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4), 355-363.
- Beauprè, P. Turcotte, P. & Milan, A. (2006). Junior comes back home: Trends and predictors of returning to the parental home. *Canadian Social Trends, Statistics Canada-Catalogue*, 11(8), 28-34.
- Belk, R. (2010). Sharing. *Journal of Consumer Research*, 36(2), 715-734.
- Berg, C. (2002). *Influences on schoolchildren's dietary selection: focus on fat and fibre at breakfast*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Berggren, I. (2001). *Identitet, kön och klass: hur arbetarflickor formar sin identitet*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bergman, Å. (2009). *Växa upp med musik: ungdomars musikamvändande i skolan och på fritiden*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bhaskar, R. & Archer, M. S. (Red.). (1998). *Critical realism: essential readings*. London: Routledge.
- Biel, A. & Grankvist, G. (2005). Miljövänlig konsumtion. Märks den? I M. Johansson & M. Kuller (Red.), *Svensk miljöpsykolog* (s.317-328). Lund: Studentlitteratur.
- Bildtgård, T. (2002). *Hur maten blev en risk: medicinens bidrag till regleringen av det svenska ätandet*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Bildtgård, T. (2009). Mental Foodscapes. Where Swedes would go to eat well (and places they would avoid). *Food, Culture & Society*, 12(4), 498- 523.
- Birch, L. L. (1980). Effects of Peer Models 'Food Choices and Eating Behaviors on Preschoolers' Food Preferences. *Child Development*, 51, 489-496.
- Bissonnette, M. M. & Contento, I. R. (2001). Adolescents Perspectives and Food Choice Behaviors in Terms of the Environmental Impact of Food Production Practices: Application of a Psychosocial Model. *Journal of Nutrition Education*, 33(2), 72-82.
- Bjerén, G. (1984). *Kärlek, barn & arbete: en socialantropologisk studie av levnadshistorier som gäller kvinnor och män från Nordvärmland*. Stockholm: Socialantropologiska institutionen, Stockholms Universitet.

SUMMARY

- Bjurström, E. (1997). *Högt & lågt/smak och stil i ungdomskulturen*. Doktorsavhandling. Stockholm: Umeå Universitet.
- Bjurström, E. (2005). *Ungdomskultur, stil och smak*. Umeå: Boréa.
- Bjurström, E. (2011). Ungdomar och konsumtion. Betydelse av smak, stil och identitet. I K. M. Ekström (Red.), *Unga konsumenter - utsatta och kapabla* (s. 36-51). Karlstad: Konsumentverket.
- Björk, M. (1997). *Hemarbetets modernitet: en fråga om kön, kunskap, tid och rum*. Doktorsavhandling. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan. Stockholm.
- Björklund, J., Holmgren, P. & Johansson, S. (2008). *Mat & klimat*. Stockholm: Medströms bokförlag.
- Björneloo, I. (2007). *Innebörder av hållbar utveckling: en studie av lärares utsagor om undervisning*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Blos, P. (1962). *On adolescence: a psychoanalytic interpretation*. New York: Free press.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism Perspective and Method*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Boalt, C. (1939). *27.000 måltider: en undersökning av kostvanor*. Stockholm: Kooperativa förbundet.
- Bourdieu, P. (1993). *Kultursociologiska texter*. (4. uppl.) Stockholm: B. Östlings bokförlag. Symposion.
- Brembeck, H. (2007). *Hem till McDonald's*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Brembeck, H. (Red.). (2010). *Ju mer vi är tillsammans: om fyrtiotalisterna och maten*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Brembeck, H. & Johansson, B. (2010). Foodscapes and Children's Bodies. Cultural Unbound. *Journal of Current Cultural Research*, 2(42), 797-818.
- Broady, D. (1991). *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: Högskolan för lärarutbildning.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brown, L., Edwards, J. & Hartwell, H. (2010). A taste of the unfamiliar. Understanding the meanings attached to food by international postgraduate students in England. *Appetite*, 54, 202-207.
- Brusdal, R. (2001). *Hva broker barn o unge penger på? En beskrivelse av ulike forbruksmønstre blant barn o unge I alderen 8-24 år*. Prosjektnotat nr.1 Oslo: SIFO.
- Brusdal, R. (2006). *Children as consumers-competent or not?: An Empirical Study of Parents in the Nordic Countries*. Paper presenterat vid Child and Teen Consumption 2006, 2nd international conference, Copenhagen.
- Bryman, A. (1997). *Kvantitet och kvalitet i samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Bryman, A. (2002). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Bubolz, M. M. & Sontag, S. M. (1993). Human Ecology Theory. I P. Boss, W. J. Doherty, R. LaRossa, W. R. Schumm & S. K. Steinmetz (Red.), *Sourcebook of family theories and methods: a contextual approach* (s.419-448). New York: Plenum.
- Carle, J. & Sjöstrand, P. (1995). *Från diskotek till hypotek: ungdomars ekonomi och konsumtion*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

- Carlsson-Kanyama, A. (2004). Collaborative housing and environmental efficiency: the case of food preparation and consumption. *International Journal Sustainable Development*, 7(4), 341-352.
- Carlsson-Kanyama, A., Pipping Ekström, M. & Shanahan, H. (2003). Food and life cycle energy inputs: consequences of diet and ways to increase efficiency. *Ecological Economics*, 44, 293-307.
- Carlsson-Kanyama, A., Sundkvist, Å. & Wallgren, C. (2004). *Lokala livsmedelsmarknader - en fallstudie; Miljöaspekter på transporter och funktion för ökat medvetande om miljövänlig matproduktion*. Stockholm; Centrum för miljöstrategisk forskning.
- Carson, R. L. ([1963]1979). *Tyst vår*. (Ny utgåva) Stockholm: Prisma.
- Casey, R. & Rozin, P. (1989). Changing Children's Food Preferences: Parent Opinions. *Appetite*, 12, 171-182.
- Cavazza, N. & Guidetti, M. (2008). Structure of the relationship between parents' and children's food preferences and avoidances: An explorative study. *Appetite*, 50(1), 83-90.
- Charles, N. & Kerr, M. (1988). *Women, food, and families*. Manchester: Manchester University Press.
- Chen-Yu, J. & Seock, Y-K. (2002). Adolescents' Clothing Purchase Motivations, Information Sources, and Store Selection Criteria: A Comparison of Male/Female and Impulse/nonimpulse Shoppers. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 31(1), 50-77.
- Clarín, A. & Johansson, S. (2009). Hållbar konsumtion av jordbruksvaror-hur påverkas klimat och miljö av olika matvanor? Rapport 2009:20, Jönköping: Jordbruksverket. Hämtad 20120120, <http://www.jordbruksverket.se/download/18.72e5f95412548d58c2c80002944/ra>
- Coakley, A. (2003). Food or "virtual" food? The construction of children's food in a global economy. *International Journal of Consumer Studies*, 27(4), 335-340.
- Contento, I. R., Williams, S., Michela, J. L. & Franklin, A. B. (2006). Understanding the food choice process of adolescents in the context of family and friends. *Journal of Adolescent Health*, 38, 575-582.
- Cook, D. T. (2008). The Missing Child in Consumption Theory. *Journal of Consumer Culture*. 8(2), 219-243.
- Cowe, R. & Williams, S. (2000). *Who Are the Ethical Consumers?* Manchester: Booklet for the Co-operative Bank.
- CRC, United Nations (1989). *The United Nations Convention on the Rights of Child, FNs konvention om barnets rättigheter antagen av FNs generalförsamling den 20 november 1989*. Hämtad 110614, <http://www.barnombudsmannen.se/Adfinity.aspx?pageid=7864>
- Croll, J. K., Neumark-Sztainer, D. & Story, M. (2000). Healthy Eating: What Does It Mean to Adolescents? *Journal of Nutrition Education*. 33(4), 195-198.
- Cullbrand, I. & Petersson, M. (2005). *Nationella utvärderingen av grundskolan 2003 (NU-03): hem- och konsumentkunskap*. Stockholm: Skolverket.

SUMMARY

- Cunningham, H. (2005). *Children and childhood in western society since 1500*. (2. uppl.) London: Longman.
- Curtis, P., James, A. & Ellis, K. (2009). Fathering through Food: Children's Perceptions of Fathers' Contributions to Family Food Practice. I A. James, A. T. Kjørholt & V. Tingstad (Red.), *Children, food and identity in everyday life* (s. 94-111). Basingstoke [England]: Palgrave Macmillan.
- DeVault, M. L. (1991). *Feeding the family: the social organization of caring as gendered work*. Chicago: University of Chicago Press.
- Didier, T. & Lucie, S. (2008). Measuring consumer's willingness to pay for organic and fair Trade products. *International Journal of Consumer Studies*. 32(5), 479-490.
- Dolphijn, R. (2004). *Foodscapes: towards a Deleuzian ethics of consumption*. Delft: Eburon.
- Douglas, M & Nicod, N. (1974). Taking the biscuit: the structure of British meals. *New Society*, 19(12), 744-747.
- Douglas, M. ([1966] 2002). *Purity and danger: an analysis of concept of pollution and taboo*. London: Routledge.
- Douglas, M. (1982). *In the active voice*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Dovey, T. M., Staples, P. A., Gibson, E. L. & Halford, C. G. (2008). Food neophobia and "picky/fussy" eating in children: A review. *Appetite*, 50(7), 181-193.
- Drotner, K. (1991). Kulturellt kön och modern ungdom. I J. Fornäs., U. Boëthius & C. Cwejman. (Red.), *Kön och identitet i förändring* (s. 145-171). FUS-rapport nr 3. Stockholm: Brutus Östlings Symposion.
- Durkheim, E. (1995). *The elementary forms of religious life*. New York: The Free Press.
- Edson Escalas, J. & Bettman, J. R. (2003). You Are What Eat: The Influence of Reference Groups on Consumers' Connections to Brands. *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 339-348.
- Ekström, K. M. (1995). *Children's influence in family decision making: a study of yielding, consumer learning and consumer socialization*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ekström, K. M. (2007). Participation in the Catwalk of Consumption. I K. M. Ekström & B. Tuftte (Red.), *Children, media and consumption: on the front edge* (s. 335-348). Göteborg: The International Clearinghouse on Children, Youth and Media, Nordicom, Göteborgs universitet.
- Ekström, K. M. & Hjort, T. (2011). Försakelse och förhandlingar vardag för barnfamiljer med knapp ekonomi. I K. M. Ekström (Red.), *Unga konsumenters utsatta och kapabla* (s. 52-66). Karlstad: Konsumentverket.
- Ekström, M. (1990). *Kost, klass och kön*. Umeå: Umeå Universitet.
- Elvstrand, H. (2002). Children's reflections on income and savings. I M. Fülöp, M. Hutchings & A. Van den Dries (Red.), *Young people's understanding of economic issues in Europe* (s. 175-192). Stoke-on-Trent: Trentham.

- Engström, R. (2006). *Food, energy and the environment from a Swedish perspective*. Doktorsavhandling. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan.
- Eurobarometer (2009). *Europeans' attitudes toward climate change*. Special Eurobarometer 313 Hämtad 20120119, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_313_en.pdf
- Fairtrade Sverige (2011). *Om Fairtrade*. Hämtad 20110915, www.fairtrade.se.
- Fauth, J. (2002). *Money, consumption and the environment Young consumers at the beginning of the 21st century*. Frankfurt am Main: Fritz Knapp Verlag.
- Featherstone, M. (1994). *Kultur, kropp och konsumtion*. Stockholm: Brutus Österlings bokförlag.
- Feltham, T. S. (1998). Leaving home: brand purchase influences on young adults. *Journal of consumer marketing*, 15(4), 372-85.
- Fischler, C. (1980). Food habits, social change and the nature/culture dilemma. *Social science Information*, 19(6), 937-53.
- Fischler, C. (1988). Food, self and identity. *Social Science Information*, 27(2), 275-92.
- Fiske, J. (1991). *Understanding popular culture*. London: Routledge.
- Folkesson, C. (2002). *Om beroende av motoriserade transporter för vardagens inköp: tillgänglighet till handel i Karlshamn och Ronneby 1980-1998*. Lic. Lund: Lunds Universitet.
- Folkhälsoguiden (2009). *Nytt verktyg för skolmatskvalitet*. Hämtad 100509 från, http://www.folkhalsoguiden.se/Projekt.aspx?id=3724&cid=0&searchtext=s_kolmat
- Fornäs, J. (1993). Navigationer på kulturfloden. Stilskapande som kommunikativ praxis. I J. Fornäs, U. Boëthius, H. Ganetz & B. Reimer (Red.), *Unga stilar och uttrycksformer*. FUS-rapport Nr. 4. (s.11-161). Stockholm: B. Östlings bokförlag. Symposion.
- Fornäs, J. (1994a). Konsten att tänka mer än en sak i taget. Aspekter på komparativ tvärvetenskaplig ungdomskulturforskning. I J. Fornäs, U. Boëthius & S. Cwejman (Red.), *Metodfrågor i ungdomskulturforskningen*. FUS-rapport Nr. 1. (s. 9-26). (2. uppl.) Stockholm: B. Östlings bokförlag. Symposion.
- Fornäs, J. (Red.). (1994b). *Ungdomskultur i Sverige*. Stockholm: B. Östlings bokförlag. Symposion.
- Forssell, J. (2002). *Hushållsproduktion och föräldraledighet: att städa, tvätta och laga mat - med och utan barn*. Doktorsavhandling. Linköping: Linköpings Universitet.
- Foucault, M. (2003). *Övervakning och straff: fängelsets födelse*. (4. uppl.) Lund: Arkiv.
- Frostling-Henningsson, M., Hedbom, M. och Thuresson, L. (2010). *Varför skiljer sig intentionen från handling vid val av livsmedel?* Forskningsrapport 2010:2. Handelsns utvecklingsråd.
- Frykberg, J. (2005). *Vad kostar hållbara matvanor?* Statens Folkhälsoinstitut. Rapport 2005:17.
- Fuentes, M. (2011). *Att göra hem: en studie av unga mäns boende och konsumtion på 2000-talet*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.

SUMMARY

- Furlong, A. & Cartmel, F. (2007). *Young people and social change: new perspectives*. (2. uppl.) Buckingham: Open University Press.
- Gianneschi, M. (2007). *Varor och märken-om att vara och märkas*. Lic. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Giddens, A. (1999). *Modernitet och självidentitet: självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos.
- Gillberg, G. (2010). *Individualiseringens villkor: unga vuxnas föreställningar om arbete och självförverkligande*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Gisselberg, M. (1985). *Att stå vid spisen och föda barn-om hushållsarbete som kvinnoarbete*. Research Reports nr 87. Umeå: Sociologiska institutionen, Umeå Universitet.
- Goffman, E. (1974). *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Goldscheider, F. K. & DaVanzo, J. (1986). Semiautonomy and Leaving Home in Early Adulthood. *Social Forces*, 65(1), 187-201.
- Gore, A. (2008). *En obekvämt sanning: om den globala uppvärmningen och vad vi kan göra åt den*. Ica Bokförlag.
- Gould, N. J. (2003). Fair trade and the consumer interest: a personal account. *International Journal of Consumer Studies*, 27(4), 341-345.
- Gram, M. (2010). Self-reporting vs. observation: some cautionary examples from parent/child food shopping behavior. *International Journal of Consumer Studies*, 34, 394-399.
- Grankvist, G. (2002). *Determinants of choice of eco-labeled products*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Grønhoj, A. (2002). *Miljøvenlig adfærd i familien: et studie af familjemedlemmernes involvering og sociale interaktion*. Aarhus; The Aarhus School of business.
- Grønhoj, A. (2007a). Green girls and Bored Boys? Adolescents' Environmental Consumer Socialization. I K. M. Ekström & B. Tufte (Red.), *Children, media and consumption: on the front edge* (s. 319-334). Göteborg: The International Clearinghouse on Children, Youth and Media, Nordicom, Göteborgs universitet.
- Grønhoj, A. (2007b). The consumer competence of young adults: a study of newly formed households. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 10(3), 243-264.
- Grønhoj, A. & Thøgersen, J. (2011). Action speaks louder than words: The effect of personal attitudes and family norms on adolescents' pro-environmental behaviour. *Journal of Economic Psychology*, 33, 292-303.
- Gullberg, E. (2004). *Det välnärda barnet-föreställningar och politik i skolmåltidens historia*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Gummeson, L., Jonsson, I. & Conner, M. (1997). Predicting intention and behaviour of Swedish 10-16-year-olds at breakfast. *Food Quality & Preference*, 8(4), 297-306.

- Gustavsson, M. & Eek, D. (2005). Resursdilemman. I M. Johansson & M. Kuller (Red.), *Svensk miljöpsykologi* (s. 303-316). Lund: Studentlitteratur.
- Guzman, M. Bjørkum, E. & Kjærnes, U. (2000). *Ungdomers måltider. En studie av livssituasjon, mat og kjønn*. SIFO Report No.6. Statens Institutt For Forbruksforskning: Lysaker.
- Gålmark, L. (2000). *Vadå vegan: handbok för veganer, vegetarianer och andra nyfikna*. Stockholm: Pandang.
- Hajtaieb El Aoud, N. & Neely, S. M. (2008). Teenager-peer interaction and its contribution to a family purchase decision: the mediating role of enduring product involvement. *International Journal of Consumer Studies*, 32, 242-252.
- Halkier, B. & Holm, L. (2008). Food consumption and political agency: on concerns and practices among Danish consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 32(6), 667-674.
- Hall, S. M. (2011). Exploring the ethical "everyday"; An ethnography of ethics of family consumption. *Geoforum*. 42(6), 627-637.
- Halling, B., Jacobsson, T. & Nordlund, G. (1990). *Skollunchen-igår, idag, imorgon*. Borås: Lantbrukarnas Riksförbund, Centraltryckeriet AB.
- Harju, A. (2008). *Barns vardag med knapp ekonomi: en studie om barns erfarenheter och strategier*. Doktorsavhandling. Växjö: Växjö Universitet.
- Harker, D., Sharma, B., Harker, M. & Reinhard, K. (2010). Leaving home: Food choice behaviour of young German adults. *Journal of Business Research*, 63, 111-115.
- Heath, S. Brooks, R. Cleaver, E. & Ireland, E. (2009). *Researching young people's lives*. Los Angeles: SAGE.
- Hedlund, T. & Persson, A. (2009). *Godis åt folket: en bok om hur svenskarna blev sockerslavar i karamellkungens rike*. Stockholm: Anderson pocket
- Hellman, A. (2010). *Kan Batman vara rosa?: förhandlingar om pojkighet och normalitet på en förskola*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Helve, H. (1999). What happened to Young "Humanists", "Individualists", and "Traditionalists"? A Comparative Study of Changing Value-worlds of Young People in the Framework of Postmodernity. I V. Puuronen (Red.), *Youth in everyday life contexts* (s. 48-66). Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Henriksson, B. & Månsson, S-A. (1996). Deltagande observation. I P-G. Svensson & B. Starrin (Red.), *Kvalitativa studier i teori och praktik* (s. 11-51). Lund: Studentlitteratur.
- Hirdman, Y. (1983). *Magfrågan: mat som mål och medel: Stockholm 1870-1920*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Hirdman, Y. (2003). *Genus: om det stabila föränderliga former*. (2., [rev.] uppl.) Malmö: Liber.
- Hjalmarson, H. (2007). *En växande marknad: studie av nöjdbeten med konsumtionsrelaterade livsområden bland unga konsumenter*. Doktorsavhandling. Stockholm: Handelshögskolan Stockholm.
- Hjort, T. (2004). *Nödvändighetens pris: konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds Universitet.

SUMMARY

- Hjälmeskog, K. (2000). *"Democracy begins at home": utbildning om och för hemmet som medborgarfostran*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Hjälmeskog, K. Cullbrand, I. & Peterson, M (2006). Huslig utbildning i Sverige under ett halvt sekel. I K. Hjälmeskog, (Red.), *Lärarprofession i förändring: från "skolkök" till hem- och konsumentkunskap* (s. 14-47). Föreningen för svensk undervisningshistoria, Uppsala.
- Hofberg, C. (2005). *Marocko på ett fat*. Stockholm: Prisma.
- Holm, L. (1991). *Kostens förändring*. København: Akademisk Forlag.
- Holm, L. (2001a). Family meals. I U. Kjærnes (Red.), *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report no 7. (s. 199-212). Lysaker, Norway: National Institute for Consumer Research.
- Holm, L. (2001b). The social context of eating. I U. Kjærnes (Red.), *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report no 7. (s. 159-198). Lysaker, Norway: National Institute for Consumer Research.
- Holm, L. (2003). Måltidet som socialt fællesskab. I L. Holm (Red.), *Mad, mennesker og måltider: samfundsvidenskabelige perspektiver* (s. 21-34). København: Munksgaard.
- Holzer, B. (2006). Political consumerism between individual choice and collective action: social movements, role mobilization and signaling. *International Journal of Consumer Studies*, 30(5), 405-415.
- Hornborg, A. (2004). Teknik, ekologi och ojämnt utbyte. I P. Wickenberg, A. Nilsson & M. Stenroth Sillén (Red.), *Miljö och hållbar utveckling-samhällsvetenskapliga perspektiv från en lundaborisont* (s. 269-308). Lund: Studentlitteratur.
- Husby, I. (2008). *Børns mad, mellemmåltider og hovedmåltider-I et folkesundhedsperspektiv*. Forskerskolen i Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet.
- Hydén, M. (2000). Forskningsintervjun som relationell praktik. I H. Haavind (Red.), *Kön och tolkning* (s. 130-154). Stockholm: Natur och Kultur.
- Inglehart, R. & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2007a). *Summary for policy makers. Climate change 2007: Mitigation of climate change*. Cambridge University Press. Hämtad 20111121 [Http://www.ipcc.ch](http://www.ipcc.ch).
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2007b). *Summary for policy makers. Climate change 2007: Impacts, adaptation, and vulnerability*. Cambridge University Press. Hämtad 20111121 [Http://www.ipcc.ch](http://www.ipcc.ch).
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2007c). *Summary for policy makers. Climate change 2007-The Physical science basis*. Cambridge University Press. Hämtad 20111121 [Http://www.ipcc.ch](http://www.ipcc.ch).
- James, A., Curtis, P. & Ellis, K. (2009). Negotiating Family, Negotiating Food: Children as Family Participants?. I A. James, A. T. Kjørholt & V. Tingstad (Red.), *Children, food and identity in everyday life* (s. 35-51). Basingstoke [England]: Palgrave Macmillan.

- Janhonen-Abreuah, H. (2010). *Gone with the Wind? Immigrant Women and Transnational Everyday Life in Finland*. University of Helsinki: University Print Helsinki.
- Jansson, S. (1990). *Matvanor och hälsomedvetande: en studie av ensamboende ungdomar*. Uppsala: OSJ förlag.
- Jenkins, R. (2008). *Social identity*. (3. uppl.) London: Routledge.
- Jensen, A-M. (2009). Pluralization of Family Forms. I J. Qvortrup, W. A. Corsaro & M. Honig (Red.), *The Palgrave handbook of childhood studies* (s. 140-56). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Johansson, B. (2005a). *Barn i konsumtionsambället*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Johansson, B. (2009). Sparare, delegerare och hedonistiska konsumentnjutare. I A. Banér (Red.), *"Allt blir en vara": barn, kultur och konsumtion* (s. 9-22). Stockholm: Centrum för barnkulturforskning vid Stockholms Universitet.
- Johansson, B. (Red.). (2008). *Klimatfrågan på bordet*. Stockholm: Formas.
- Johansson, B., Laub Hansen, G., Hillén, S., Huutilainen, A., Mark Jensen, T., Mäkelä, J. & Roos, G. (Red.). (2006). *Nordiska barns bilder av mat och ätande*. Nordiska Ministerrådet Tema Nord 2006:566 och Centrum för konsumentvetenskap, CFK-rapport 2006:04. Hämtad 110406 från, www.cfk.gu.se
- Johansson, M. (2005b). Miljöutbildning bland barn och ungdomar. En väg till miljöengagemang? I M. Johansson & M. Kuller (Red.), *Svensk miljöpsykolog* (s. 341-358). Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, S. (2005c). *The Swedish Foodprint. An Agroecological Study of Food Consumption*. Uppsala: Swedish University of Agricultural Sciences.
- Johansson, S. (2007). *Dom under trettio, vem bryr sig och varför?: ungdomars värderingar och politiska deltagande*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Jonsson, I. M. (2004). *Family meal experiences: perspectives on practical knowledge, learning and culture*. Doktorsavhandling. Örebro: Örebro Universitet.
- Jonsson, P. (2006). *Capturing the elusive simplifier*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Justegård, H. (2002). Earning money of your own: paid work among teenagers in Sweden. I M. Fülöp, M. Hutchings & A. Van den Dries (Red.), *Young people's understanding of economic issues in Europe* (s.193-211). Staffordshire: Trentham Books Limited.
- Kemmer, D. Andersson, A. S. & Marshall, D. W. (1998). The "Marriage Menu": life, food and diet transition. I A. Murcott (Red.), *The 'nation's diet': the social science of food choice* (s. 197- 208). London: Longman.
- Kinnear, T. C. & Taylor, J. R. (1973). The Effect of Ecological Concern on Brand Perceptions. *Journal of Marketing Research*, 10(2), 191-197.
- Kittler, P. G. & Sucher, K. (2008). *Food and culture*. (5. uppl.). Australia: Thomson/Wadsworth.

SUMMARY

- Kjærnes, U. (2001a). Discussion and conclusions. I U. Kjærnes (Red.), *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report no 7. (s. 255-284). Lysaker, Norway: National Institute for Consumer Research.
- Kjærnes, U. (Red.). (2001b). *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report no 7. Lysaker, Norway: National Institute for Consumer Research.
- Klein, N. (2000). *No logo: no space, no choice, no jobs, taking aim at the brand bullies*. London: Flamingo.
- Klingberg, J. (2011). *The influence of climate on ozone risk for vegetation*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Klintman, M., Boström, M., Ekelund, L. & Lindén, A-L. (2008). *Maten märks: förutsättningar för konsumentmakt*. Lund: Department of sociology, Lunds Universitet.
- Klöfver, H. (1995). *Miljömedvetenhet och livsstil bland organiserade ungdomar*. Doktorsavhandling. Motala: Kanaltryckeriet.
- Koivisto Hursti, U-K. (1997). *Child food choice and the family*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Koivisto Hursti, U-K. & Sjöden, P-O. (1997). Food and General Neophobia and their Relationship with Self-Reported Food Choice: Familial Resemblance in Swedish Families with Children of Ages 7–17 Years. *Appetite*, 29, 89-103.
- Koivisto, U-K. & Sjöden, P-O. (1996a). Food and general neophobia in Swedish families: Parent-child comparisons and relationships with serving specific foods. *Appetite*, 26, 107-118.
- Koivisto, U-K. & Sjöden, P-O. (1996b). Reasons for Rejection of Food Items in Swedish Families with Children Aged 2–17. *Appetite*, 26, 89-103.
- Krav (2011). <http://www.krav.se/Om-KRAV/Organisationen/ Historik/ KRAVs-historia/> Hämtad 110410.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kümpel Noergaard, M., Brunsø, K., Haudrup Christensen, P. & Mikkelsen, M. R. (2007). Children's Influence on and Participation in the Family Decision Process During Food Buying. *Young Consumers*, 8(3), 197-216.
- Lachance, M. J. & Choquette-Bernier, N. (2004). College students' consumer competence: a qualitative exploration. *International Journal of Consumer Studies*, 28(5), 433-442.
- Lachance, M. J., Beaudoin, P. & Robitaille, J. (2006). Quebec young adults' use of knowledge of credit. *International Journal of Consumer Studies*, 30(4), 347-359.
- Lagerberg-Fogelberg, C. (2008). *På väg mot miljöanpassade kostråd: vetenskapligt underlag inför miljökonsekvensanalysen av Livsmedelsverkets kostråd*. Uppsala: Livsmedelsverket.
- Lagerberg-Fogelberg, C. & Carlsson-Kanyama, A. (2006). Environmental assessment of foods-an LCA inspired approach. I C. Fuentes & A. Carlsson-Kanyama (Red.), *Environmental information in the food supply system* (s. 55-84). Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).

- Lalander, P. & Johansson, T. (2002). *Ungdomsgrupper i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Larson, N. I., Story, M., Eisenberg, M. E. & Neumark-Sztainer, D. (2006). Food Preparation and Purchasing Roles among Adolescents: Associations with Sociodemographic characteristics and Diet Quality. *Journal of the American Dietetic Association*, 106(2), 210- 219.
- Larsson, B. (2005). *Arenor för alla En studie om ungas kultur-och fritidsvanor*. Ungdomsstyrelsen 2005:1. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Larsson, C. (2001). *Young vegetarians and omnivores: dietary habits and other health-related aspects*. Doktorsavhandling. Umeå: Umeå Universitet.
- Lèvi-Strauss, C. ([1962]1984). *Det vilda tänkandet*. Lund: Arkiv.
- Lèvi-Strauss, C. (1970). *The Raw and the Cooked*. London: Jonathan Cape.
- Lindeman, M. & Stark, K. (1999). Pleasure, Pursuit of Health or Negotiation of Identity? Personality Correlates of Food Choice Motives Among Young and Middle-aged Women. *Appetite*, 33, 141-161.
- Lindén, A-L. (2004). *Miljömedvetna medborgare och grön politik*. Stockholm: Formas.
- Lindgren, M., Lüthi, B. & Fürth, T. (2005). *The me we generation: what business and politics must know about the next generation*. Stockholm: Bookhouse Publishing.
- Lindstrom, M. & Seybold, P. B. (2003). *Brandchild: remarkable insights into the minds of today's global kids and their relationships with brands*. London: Kogan Page.
- Liukko, A. (1996). *Mat, kropp och social identitet*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- L'orange Fürst, E. (1993). *Mat-et annet språk: en studie av rasjonalitet, kropp og kvinnelighet belyst med litterære tekster*. Doktorsavhandling. Oslo: Oslo Universitet.
- Lundby, E. (2011). *Hur handlar unga?: En studie om ungas konsumtion 2011*. Karlstad: Konsumentverket.
- Lundqvist, Å. (2007). *Familjen i den svenska modellen*. Umeå: Boréa.
- Lupton, D. (1996). *Food, the body and the self*. London: Sage.
- Lövin, I. (2010). *Tjyst hav 2.0*. Medströms Bokförlag.
- Magnusson, M. (2004). *Consumer perception of organic and genetically modified foods: health and environmental considerations*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Magnusson, M. & Biel, A. (2005). *Konsumentens val av miljövänliga livsmedel*, Uppsala & Göteborgs universitet: Rapport, MAT21, 7/2005.
- Mattsson Sydner, Y., Sidenvall, B., Fjellström, C ., Raats, M. & Lumbers, M. (2007). Food Habits and Foodwork: The Life Course Perspective of Senior Europeans. *Food, Culture & Society: An International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(3), 367-387.
- Mauss, M. (1972). *Gåvan*. Uppsala: Argos.
- May, T. (2001). *Sambällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Mead, G. H. (1976). *Medvetandet, jaget och samhället: från socialbehavioristisk ståndpunkt*. Lund: Argos.

- Mead, M. (1970). *Kultur och engagemang: en studie av generationsklyftan*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Meadows, S. (2010). *The child as social person*. New York: Routledge.
- Mennell, S. (1996). *All manners of food: eating and taste in England and France from the Middle Ages to the present*. (2. uppl.) Urbana: University of Illinois Press.
- Mennell, S., Murcott, A. & Otterloo, A. H. V. (1992). *The sociology of food: eating, diet and culture*. London: Sage.
- Metzger, J. (2005). *I köttbullslandet: konstruktionen av svenskt och utländskt på det kulinariska fältet*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Meurs, H. & Haaijer, R. (2001). Spatial structure and mobility. *Transportation Research Part D*, 429-446.
- Micheletti, M. (2003). *Political virtue and shopping: individuals, consumerism, and collective action*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Micheletti, M. & Stolle, D. (2004a). Politiska konsumenter: marknaden som arena för politiska val. I S. Holmberg & L. Weibull (Red.), *Ju mer vi är tillsammans: tjugoåttio kapitel om politik, medier och sambälle* (s. 103-116). SOM-undersökningen 2003. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Micheletti, M. & Stolle, D. (2004b). *Swedish Political Consumers. Who They Are and Why They Use the Market as an Arena for Politics*. Paper presented at the Political Consumerism: Its Motivations, Power, and Conditions in the Nordic Countries and Elsewhere, Oslo.
- Mikkelsen, M. R. & Kümpel Nørgaard, M. (2006, 27-28 April). *Children's Influence on Family Decision-Making in Food Buying and Consumption*. Paper presenterat vid Child and Teen Consumption 2006: 2nd International Conference, 2006 Copenhagen.
- Miles, S. (2000). *Youth lifestyles in a changing world*. Philadelphia: Open University Press.
- Mintz, S. W. (1996). *Tasting food, tasting freedom: excursions into eating, power, and the past*. Boston: Beacon Press.
- Mobjörk, M. & Jonsson, D. K. (2009). *Litteraturstudie om klimatpåverkan från svensk konsumtion*. Rapport FOI memo 2594. Stockholm: Naturvårdsverket. Hämtat 120425 från, www.naturvardsverket.se/upload/05_klimat_i_forandring/pdf/klimat_konsumtion_litteraturstudie.pdf
- Modin, R. (2011). *Livsmedelsvinn i hushåll och skolor-en kunskapssammanställning*. Rapport 4, Uppsala: Livsmedelsverket.
- Moerbeek, H. & Casimir, G. (2005). Gender differences in consumer's acceptance of genetically modified foods. *International Journal of Consumer Studies*, 29(4), 308-318.
- Moinian, F. (2007). *Negotiating identities: exploring children's perspectives on themselves and their lives*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Moisio, R. (2004). Between Mothers and Markets. *Journal of Consumer Culture*. 4(3), 361-384.

- Mooney, E., Farley, H. & Strugnell, C. (2004). Dieting among adolescent females- some emerging trends. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4), 347-354.
- Mooney, K. M. & Walbourn, L. (2001). When college students reject food: not just a matter of taste. *Appetite*, 36, 41-50.
- Moschis, G. P. (1985). The Role of Family Communication in Consumer Socialization of Children and Adolescents. *Journal of Consumer Research*, 11, 898-913.
- Muggleton, D. (2000). *Inside subculture: the postmodern meaning of style*. Oxford: Berg.
- Murcott, A. (1997). Family meals-a thin of the past? I P. Caplan (Red.), *Food, health and identity* (s. 32-49). London: Routledge.
- Murcott, A. (2000). Invited presentation; Is it still a pleasure to cook for him? Social changes in household and the family. *Journal Consumer Studies & Home Economics*, 24(2), 78-84.
- Murcott, A. (1983). "it's a pleasure to cook for him": foods, mealtimes and gender in some South Wales households. I E., Gamarnikov, D. H. J. Morgan, J. Purvis & D. Taylorson (Red.), *The Public and the Privat* (s.78-90). London: Heinemann.
- Myrdal, A. & Myrdal, G. ([1934] 1997). *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Bokförlaget Nya Doxa.
- Mårtensson, M. & Pettersson, R. (2002). *Grön vardag, hushåll, miljöhänsyn och vardagspraktik*. Stockholm: Brutus Österlings Bokförlag Symposium AB.
- Mäkelä, J. (2001). The meal format. I U. Kjærnes (Red.), *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report no 7. (s. 125-158). Lysaker, Norway: National Institute for Consumer Research.
- Mäkelä, J., Kjærnes, U. & Pipping Ekström, M. (2001). What did they eat? I U. Kjærnes (Red.), *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report no 7. (s. 65-90). Lysaker, Norway: National Institute for Consumer Research.
- Naturvårdsverket (2008). *Konsumtionens klimatpåverkan*. Rapport 5903: Stockholm, Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket (2010b). *Den svenska konsumtionens globala miljöpåverkan*. Rapport 6355: Stockholm, Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket (2010a). *Klimatmärkning av livsmedel, Nulägesbild januari 2010*. Rapport 6355: Stockholm, Naturvårdsverket.
- Nerlich, B. (2004). Risk, Blame and Culture: Food and Mouth Disease and the Debate about Cheap Food. I M. E. Lien & B. Nerlich (Red.), *The politics of food* (s. 39-58). Oxford: Berg.
- Neumark-Sztainer, D., Story, M., Ackard, D., Moe, J. & Perry, C. (2000). The "Family Meal" Views of Adolescents. *Journal of Nutrition Education*, 32(6), 329-335.
- Nilsson, M. (2007). *Den hemlige kocken: det okända fusket med maten på din tallrik*. Stockholm: Ordfront.
- Nilsson, M. (2008). *Äkta vara: guiden till oförfalskad mat*. Stockholm: Ordfront.

- Nordén, B. (2007). *Youth learning for sustainable development: analysis of experiences of online learning*. Lund: Lärande Lund, Lunds Universitet.
- Nordlund, G. (1991). *Skolmåltider i förändring: rapport från en försöksverksamhet läsåret 1989-1990*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet.
- Nordlund, G. & Jacobson, T. (1997). *Högstadienkäten: högstadielävernars måltidsvanor relaterat till hur de mår och känner sig i skolan, deras skolprestationer och sociala bakgrund*. Umeå: Umeå Universitet.
- Nordlund, G. & Jacobson, T. (1999a). *Gymnasieelevernas matvanor. Del 1, Gymnasieelevernas matvanor: om gymnasieelevers matvanor och attityder till måltider och måltidssituationer i skolan och hemma samt konsekvenser av skolmåltidsavgifter*. Umeå: Umeå Universitet.
- Nordlund, G. & Jacobson, T. (1999b). *Gymnasieelevernas matvanor. Del 2, Gymnasieelevernas matvanor: gymnasieelevernas matvanor relaterat till hur de mår och känner sig, deras fysiska aktiviteter, deras skolprestationer och sociala bakgrund*. Umeå: Umeå Universitet.
- Nyberg, M. (2009). *Mycket mat, men lite måltider: en studie av arbetsplatsen som måltidsarena*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds Universitet.
- Näsman, E. & von Gerber, C. (2003). *Från spargris till kontokort: barndomens ekonomiska spiraltrappa: [slutrapport från forskningsprojektet För liten för pengar]*. Norrköping: Linköpings Universitet, Institutionen för tematisk utbildning och forskning.
- O'Doerty Jensen, K. (2003). Mad og identitet. I L. Holm, (Red.), *Mad, mennesker og måltider: samfundsvidenskabelige perspektiver* (s. 65-80). København: Munksgaard.
- Ojala, M. (2007). *Hope and worry: exploring young people's values, emotions, and behavior regarding global environmental problems*. Doktorsavhandling. Örebro: Örebro Universitet.
- Olofsson, M. & Öhman, D. (2011). *Matens pris: boken som matindustrin inte vill att du ska läsa*. Stockholm: Reporto i samarbete med Bonnierförlagen.
- Olsen, J. (2004). Budget Management of Childhood. I H. Brembeck, B. Johansson & J. Kampmann (Red.), *Beyond the competent child: exploring contemporary childhoods in the Nordic welfare societies* (s. 275-292). Frederiksberg: Roskilde University Press.
- Olsson, C. (2008). *Celiac disease in Swedish children and adolescents: Variations in incidence and essentials of gluten-free eating with a youth perspective*. Doktorsavhandling. Umeå: Umeå Universitet.
- Otnes, P. (1991). What do meals do? I E. L'orange Fürst, R. Prättälä, M. Ekström, L. Holm & U. Kjærnes (Red.), *Palatable worlds: sociocultural food studies* (s. 97-110). Oslo: Solum forlag.
- Palmblad, E. & Eriksson, B. E. (1995). *Kropp och politik: hälsoupplysning som samhällspegel från 30-tal till 90-tal*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Palojoki, P. (1997). *The complexity of food-related activities in a household context: study of Finnish homemakers' food choices and nutrition knowledge*. Doktorsavhandling. Helsingfors: Helsingfors Universitet.

- Papadaki, A., Hondros, G., Scott, J. A. & Kapsokefalou, M. (2007). Eating habits of University students living at, or away from home in Greece. *Appetite*, 49, 169-176.
- Patterson, E. (2010). *Dietary intakes of Swedish children and adolescents*. Doktorsavhandling. Stockholm: Karolinska institutet.
- Petersson, M. (2007). *Att genusrapport på säker eller minerad mark: hem- och konsumentkunskap ur ett könsperspektiv*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Petersson, A., Olsson, U. & Fjellström, K. (2004). Family life in grocery stores-a study of interaction between adults and children. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4), 317-328.
- Pipping Ekström, M. & Hjalmeskog, K. (2006). 150 år av ”outsourcing” av hemarbete. I K. Hjalmeskog, (Red.), *Lärarprofession i förändring: från "skolkök" till hem- och konsumentkunskap* (s. 171- 191). Föreningen för svensk undervisningshistoria, Uppsala.
- Pipping Ekström, M. & L'orange Fürst, E. (2001). The gendered division of cooking. I U. Kjærnes (Red.), *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic Peoples*. Report no 7. (s. 213-233). Lysaker, Norway: National Institute for Consumer Research.
- Platzer, E. (2007). *Från folkhem till karriärhushåll: den nya husliga arbetsdelningen*. Doktorsavhandling. Växjö: Växjö Universitet, Lund.
- Postman, N. (1984). *Den förlorade barndomen*. Stockholm: Prisma.
- Postman, N. (1985). *Amusing ourselves to death: public discourse in the age of show business*. New York: Viking.
- Prell, H. (2010). *Promoting dietary change: intervening in school and recognizing health messages in commercials*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Preston, C. (2004). Children's advertising: the ethics of economic socialisation. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4), 364-370.
- Prim, M. (2007). *Ready meals from the consumers perspective: attitudes, beliefs, contexts and appropriateness*. Doktorsavhandling. Örebro: Örebro Universitet.
- Prättälä, R. (1989). *Young people and food: socio-cultural studies of food consumption patterns*. Doktorsavhandling. Helsingfors: Helsingfors Universitet.
- Quart, A. (2004). *Branded: the buying and selling of teenagers*. New York: Basic.
- Qvortrup, J. (1994). Childhood Matters: An Introduktion. I J. Qvortrup (Red.), (s. 1-23). *Childhood matters: social theory, practice and politics*. Aldershot: Avebury.
- Regeringens proposition (2005/06:105). *Trygga konsumenter som handlar hållbart. Konsumentpolitikens mål och inriktning*.
- Regeringens proposition (2009/10:155). *Svenska miljömål- för ett effektivare miljöarbete*.
- Regeringskansliet (2010). *Den nya skollagen-för kunskap, valfrihet och trygghet*. Proposition 2009/10:165. Hämtad 100615 från, <http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1985:1100>
- Repstad, P. (2007). *Närhet och distans: kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. (4., [rev.] uppl.) Lund: Studentlitteratur.

- Risenfors, S. (2011). *Gymnasieungdomars livstolkande*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Roedder John, D. (2002). Consumer socialization of children-a retrospective look at twenty-five years research. I F. Hansen (Red.), *Children: consumption, advertising and media* (s. 25-90). Copenhagen: Copenhagen Business School Press.
- Rokka, J. & Uusitalo, L. (2008). Preference for green packaging in consumer product choices-Do consumers care? *International Journal of Consumer Studies*, 32(5). 516-525.
- Rosengren, A. (1991). *Två barn och eget hus: om kvinnors och mäns världar i småsambället: en etnologisk studie*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Roux, D. & Korchia, M. (2006). Am I What I Wear? An Exploratory Study of Symbolic Meanings Associated with Second hand. *Clothing. Advances in Consumer Research*, 33, 29-35.
- Rozin, P. & Vollmecke, T. A. (1986). Food likes and dislikes. *Annual Review of Nutrition*, 6, 433-56.
- Rozin, P., Fischler, C., Shields, C. & Masson, E. (2006). Attitudes towards large numbers of choices in the food domain: A cross-cultural study of five countries in Europe and the USA. *Appetite*, 46, 304-308.
- Rozin, P., Hanko, K. & Durlach, P. (2006). Self-prediction of hedonic trajectories for repeated use of body products and foods: Poor performance, not improved by a full generation of experience. *Appetite*, 46, 297-303.
- Rydh, C. J., Lindahl, M. & Tingström, J. (2002). *Livscykelanalys: en metod för miljöbedömning av produkter och tjänster*. Lund: Studentlitteratur.
- Salomonsson, A. (1987). Det vegetariska alternativet. B. I Borda & A. Salomonsson (Red.), *Mera än mat* (s. 96-161). Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Sandberg, H. (2000). Varför kommer inte mina intervjupersoner i tid? I G. Jarlbro, (Red.), *Vilken metod är bäst - ingen eller alla?: metodtillämpning i medie- och kommunikationsvetenskap* (s. 174-197). Lund: Studentlitteratur.
- Sandberg, H. & Thelander, Å. (2000). Hur nära kan man tillåta sig komma? Att pendla mellan närhet och distans i forskningsprocessen. I G. Jarlbro, (Red.), *Vilken metod är bäst - ingen eller alla?: metodtillämpning i medie- och kommunikationsvetenskap* (s. 198-121). Lund: Studentlitteratur.
- Santos, M. L. S. & Booth, D. A. (1996). Influences on Meat Avoidance Among British Students. *Appetite*, 27, 197-205.
- SAOL (13. uppl.). (2006). Norstedts Akademiska Förlag. Hämtad 111226 från, http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista.
- Savage, J. S., Fisher, J. O. & Birch, L. L. (2007). Parental Influence on Eating Behavior: Conception to Adolescence. *Journal of Law, Medicine & Ethics*. 35(1), 22-34.

- SCB. (1990). *Folk och Bostadsräkningen, FoB, 1990*. Hämtad 20110913, http://www.scb.se/statistik/BE/BE0205/_dokument/BE0205_DO_1990.pdf
- SCB. (2008). *Ungdomars flytt hemifrån*, Demografiska rapporter 2008:5. Stockholm: SCB.
- SCB. (2009a). *Barn i dag - En beskrivning av barns villkor med Barnkonventionen som utgångspunkt*. Temarapport 2009:2. Stockholm: SCB.
- SCB. (2009b). *Livsmedelsförsäljningsstatistik 2009 Livsmedelsförsäljningen inom detaljhandeln*, Food sales 2009 HA 24 SM 1001 Hämtad 110525 från, http://www.scb.se/statistik/HA/HA0103/2009A01/HA0103_2009A01_SM_HA24SM1001.pdf
- SCB. (2011). *Tidsanvändningsundersökning: Hemarbetet mer jämlikt*. Pressmeddelande 2011:233. Hämtad 110906 från, http://www.scb.se/Pages/PressRelease_319925.aspx
- Schlosser, E. (2002). *Snabbmatslandet: ett mål för McWorld*. Stockholm: Ordfront.
- Schor, J. B. (2004). *Born to buy: the commercialized child and the new consumer culture*. New York: Scribner.
- Scitovsky, T. ([1976]1992). *The joyless Economy The psychology of human satisfaction*. Revised edition. New York: Oxford University Press.
- Sellerberg, A. (1976). Om olika synsätt på maten, *Näringsforskning*, 20, 250-262.
- Sellerberg, A. (2008). *En het potatis: om mat och måltider i barn- och tonårsfamiljer*. Lund: Lunds Universitet.
- Sepp, H. (2002). *Pre-school children's food habits and meal situation: factors influencing the dietary intake at pre-school in a Swedish municipality*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Sernhede, O. (2006). *Ungdom och kulturens omvandlingar: åtta essäer om modernitet, ungas skapande och fascination inför svart kultur*. Göteborg: Daidalos.
- Shanahan, H. (2003). Hushållet-navet i livssystemet. I K. Ellegård & L. Stuesson (Red.), *Konsumenterna och Makten att använda och bevara resurser* (s.165-187). Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Shanahan, H. & Carlsson-Kanyama, A. (2005). Interdependence between consumption in the North and sustainable communities in the South. *International Journal of Consumer Studies, Special Issue on sustainable consumption*, 29, 298-307.
- Shanahan, H., Carlsson-Kanyama, A., Offei-Ansah, C., Pipping Ekström, M. & Potapova, M. (2003). Family meals and disparities in global ecosystem dependency. Three examples: Ghana, Russia and Sweden. *International Journal of Consumer Studies, Special Issue: Globalization and family/consumer welfare*, 27(4), 283-293.
- Sigfridsson, I. (2005). *Självklara drycker?: kaffe och alkohol i social samvaro*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Simmel, G. (1977). *The problems of the philosophy of history: an epistemological essay*. New York: Free Press.

- Sjögren-de Beauchaine, A. (1988). *The bourgeoisie in the dining-room: meal ritual and cultural process in Parisian families of today*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Skill, K. (2008). *(Re)Creating ecological action space: householders' activities for sustainable development in Sweden*. Doktorsavhandling. Linköping: Linköpings Universitet.
- Skolverket (2011a). *Kommentarmaterial till kursplanen i hem- och konsumentkunskap*. Hämta 120502 från, <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2588>
- Skolverket (2004). *Nationella utvärderingen i grundskolan 2003: Sammanfattande huvudrapport*. (Rapport 250). Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2011b). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket. Hämtad 120102 från, www.skolverket.se/publikationer?id=2575.
- Solér, C. (1997). *Att köpa miljövänliga dagligvaror*. Doktorsavhandling. Göteborg: Stockholms Universitet.
- Sontag, M. S. & Bubolz, M. M. (1996). *Families on small farms: case studies in human ecology*. East Lansing: Michigan State University Press.
- Stald, G. (2007). Mobile Identity: Youth, Identity, and Mobile Communication Media Youth, *Identity, and Digital Media, December 3*, 143-164.
- Statens kulturråd (1993). *Nationalencyklopedin: ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd. Bd 6 & 9, [Eu-Fredk, Him- Issk]*. Höganäs: Bra böcker.
- Statens Livsmedelsverk (2005). *Svenska näringsrekommendationer. Rekommendationer om näring och fysisk aktivitet*. Hämtad 100601 från, http://www.slv.se/upload/dokument/mat/rad_rek/SNR2005.pdf
- Statens Livsmedelsverk (2007a). *Bra mat i skolan. Råd för förskoleklass, grundskola, gymnasieskola och fritidshem*. Hämtad 100601 från, http://www.slv.se/upload/dokument/mat/mat_skola/Bra_mat_i_skolan_2007.pdf
- Statens Livsmedelsverk (2007b). *Nyckehälsymbol*. Hämtad 100601 från, <http://www.slv.se/en-gb/group1/Food--Health/Keyhole-symbol/>
- Statens Livsmedelsverk (2007c). *Tallriksmodellen*. Hämtad 100601 från, <http://www.slv.se/sv/grupp1/Mat--Naring2/Kostrad/Tallriksmodellen/>
- Statens Livsmedelsverk (2007d). *Årsredovisningen 2007*. Hämtad 110913 från, http://www.slv.se/upload/dokument/rapporter/arsredovisningar/arsredovisning_2007.pdf
- Stjerna, M. (2007). *Föreställningar om mat och ätande: risk, kropp, identitet och den "ifrågasatta" maten i vår tid*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Stockholms läns landsting (2004). *Ät S. M. A. R. T*, Centrum för tillämpad näringslära. I I. Dahlin & P. Lindskog (Red.). Hämtad 110509 från, <http://www.folkhalsoguiden.se/Informationsmaterial.aspx?id=1068>
- Storm-Mathisen, A. (2003). *Spending patterns among norwegian teenagers and the impact of "locked" and "open" categories of identity*. Project Note no 13. Oslo: SIFO.
- Storm-Mathisen, A. (2004). Consumption patterns and identity constructions of Norwegian teenagers. A preliminary outline. I K. Hjalmeskog & H. Åberg

- (Red.), *Learn for Life. Consumers and Society in Dialogue A Conference Report* (s. 53-69). Stockholm.
- Strandell, H. (2000). Identitet eller interaktion: perspektiv på innebörder av kön. I A. Andenæs & H. Haavind (Red.), *Kön och tolkning: metodiska möjligheter i kvalitativ forskning* (s. 105-129). Stockholm: Natur och kultur i samarbete med Gyldendal akademisk.
- Svensson, P-G. (1996). Förståelse, trovärdighet eller validitet? I P-G. Svensson & B. Starrin (Red.), *Kvalitativa studier i teori och praktik* (s. 209-227). Lund: Studentlitteratur.
- Thomsson, H. (2002). *Reflexiva intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Tufte, B. (2007). Tweens as Consumers-with Focus on Girls' and Boys' Internet Use. I K. M. Ekström & B. Tufte (Red.), *Children, media and consumption: on the front edge* (s. 93-106). Göteborg: The International Clearinghouse on Children, Youth and Media, Nordicom, Göteborgs universitet.
- Tuorila, H., Lähteemäki, L., Pohjalainen, L. & Lotti, L. (2000). Food neophobia among the Finns and related responses to familiar and unfamiliar foods. *Food quality and Preference*, 12, 29-37.
- Ungdomsstyrelsen, Sverige (2011). *Ung idag 2011: en beskrivning av ungdomars villkor*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen, Sverige (2006). *Fokus 06: en analys av ungas kultur och fritid*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen, Sverige. Statistiska centralbyrån (2007). *Unga med attityd: Ungdomsstyrelsens attityd och värderingsstudie 2007*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Unusan, N. (2006). University students' food preference and practice now and during childhood. *Food Quality and Preference*, 17, 362-368.
- van der Merwe, D., Kempen, E. L., Breedts, S. & de Beer, H. (2009). Food choice: student consumers' decision-making process regarding food products with limited label information. *Journal of Consumer Studies*, 34, 11-18.
- Van Loo, W., Caputo, V., Nayga, R. M., Meullenet, J-F., Crandall, P. G. & Ricke, S. C. (2010). Effect of Organic Poultry Purchase Frequency on Consumer Attitudes Toward Organic Poultry Meat. *Journal of Food Science*. 75(7), 384-397.
- Veblen, T. ([1899]1970). *The theory of the leisure class: an economic study of institutions*. London: Unwin.
- Vejrup, K., Lien, N., Klepp, K-I. & Bere, E. (2007). Consumption of vegetables at dinner in a cohort of Norwegian adolescents. *Appetite*, 51, 90-96.
- Vetenskapsrådet (2011). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Vilhelmson, B. (1999). Daily mobility and the use of time for different activities. The case of Sweden. *GeoJournal*, 48, 177-185.
- Virgin, E. (1970). *Skolmåltider-förr och nu*. Svenska Utbildningsförlaget Liber AB York.
- Von Post-Skagegård, M., Samuelsson, G., Karlström, B., Mohsen, R., Berglund, L. & Bratteby, L-E. (2002). Changes in food habits in healthy Swedish

- adolescents during the transition from adolescence to adulthood. *European Journal of Clinical Nutrition* 56, 532-538.
- Världskommissionen för miljö och utveckling (Red.). Hägerhäll, B. (1988). Vår gemensamma framtid. Rapport från Världskommissionen för miljö och utveckling under ordförandeskap av statsminister Gro Harlem Brundtland. Stockholm: Prisma och Tidens Förlag.
- Warde, A. (1997). *Consumption, food, and taste: culinary antinomies and commodity culture*. London: Sage.
- Warde, A., Cheng, S-L., Olsen, W. & Southerton, D. (2007). Changes in the Practice of Eating: A Comparative Analysis of Time-Use. *Acta Sociologica*, 50(4), 363-385.
- Wellros, S. (1992). *Ny i klassen: om invandrarbarn i svenska skolan*. Malmö: Gleerup.
- Wenzer, J. (2010). *Eating out practices among Swedish youth: Gothenburg area foodscapes*. Göteborg: Centrum för konsumentvetenskap (CFK), Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Werner, A. (2009). *Smittsamt: en kulturstudie av musikbruk bland tonårstjejer*. Doktorsavhandling. Linköping: Linköpings Universitet, Umeå.
- Wesslén, A. (2000). *Teenagers and food: the impact of culture and gender on attitudes towards food*. Licentiat. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Westerberg Jacobson, J. (2010). *Wish to be thinner development and prediction of disturbed eating: a longitudinal study of Swedish girls and young women*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Westermark, Å. (2003). *Informal livelihoods: women's biographies and reflections about everyday life: a time-geographic analysis in urban Colombia*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Wickenberg, P. (2004). Utbildning för utveckling som påverkan och styrmedel. I P. Wickenberg, A. Nilsson & M. Steneroth Sillén (Red.), *Miljö och hållbar utveckling: samhällsvetenskapliga perspektiv från en lundaborisont* (s. 113-146). Lund: Studentlitteratur.
- Wickenberg, P. Axelsson, H. Fritzén, L. Helldén, G & Öhman, J. (Red.). (2004). *Learning to change our world?: Swedish research on education & sustainable development*. Lund: Studentlitteratur.
- Wills, W., Backet-Milburn, K., Lawton, J. & Roberts, M-L. (2009). Consuming Fast Food: The Perceptions and Practices of Middle-Class Young Teenagers. I A. James, A. T. Kjörholt & V. Tingstad (Red.), *Children, food and identity in everyday life* (s. 52-68). Basingstoke [England]: Palgrave Macmillan.
- Wray-Lake, L., Flanagan, C. A. & Osgood, D. W. (2010). Examining Trends in Adolescent Environmental Attitudes, Beliefs, and Behaviors Across Three Decades. *Environment and Behavior*, 42 (1), 61-85.
- Wyon, D. (1991). En beteendevetares syn på forskning om frukostens betydelse. Forskningsrådsnämnden. *Måltiden och måltidsordningen*. Stockholm: Forskningsrådsnämnden (FRN).

- Zeher, H. (2009). Institutionalization as a Secular Trend. I J. Qvortrup, W. A. Corsaro & M. Honig (Red.), *The Palgrave handbook of childhood studies* (s. 127-139). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Zelizer, V. A. R. (1994). *The social meaning of money*. New York: Basic Books.
- Zepeda, L. & Deal, D. (2008). Think before you eat: photographic food diaries as intervention tools to change dietary decision making and attitudes. *International Journal of Consumer Studies*, 32, 692-698.
- Zick Varul, M. (2009). Ethical selving in cultural contexts: Fairtrade consumption as an everyday ethical practice in the UK and Germany. *International Journal of Consumer Studies*, 33(2), 183-189.
- Ziche, T. (1993a). *Kulturanalyser: ungdom, utbildning, modernitet: essäer*. (3. uppl.) Stockholm: B. Östlings bokförlag. Symposion.
- Ziche, T. (1993b). Självrefererandet kan inte undvikas. Några effekter av undervisningsrationaliseringar. I J. Fornäs, U. Boëthius & B. Reimer, (Red.), *Ungdomar i skilda sfärer* (s. 285-298). Stockholm: B. Östlings bokförlag. Symposion.
- Åberg, H. (2000). *Sustainable waste management in households-from international policy to everyday practice: experiences from two Swedish field studies*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Östberg, J. (2003). *What's eating the eater? Perspectives on the Everyday Anxiety of Food Consumption in Late Modernity*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds Universitet.
- Östlund, C. (2005). Stor okunskap om mat hos hemifrånflyttarna-Ont om pengar-det blir inte mycket över till mat. *Vår Föda*, 57(1), 4-7.

Tidigare utgåvor:

Editors: Kjell Härnqvist and Karl-Gustaf Stukát

1. KARL-GUSTAF STUKÁT *Lekskolans inverkan på barns utveckling*. Stockholm 1966
2. URBAN DAHLLÖF *Skoldifferentiering och undervisningsförlopp*. Stockholm 1967
3. ERIK WALLIN *Spelling. Factorial and experimental studies*. Stockholm 1967
4. BENGT-ERIK ANDERSSON *Studies in adolescent behaviour. Project Yg, Youth in Göteborg*. Stockholm 1969
5. FERENCE MARTON *Structural dynamics of learning*. Stockholm 1970
6. ALLAN SVENSSON *Relative achievement. School performance in relation to intelligence, sex and home environment*. Stockholm 1971
7. GUNNI KÄRRBY *Child rearing and the development of moral structure*. Stockholm 1971

Editors: Urban Dahllöf, Kjell Härnqvist and Karl-Gustaf Stukát

8. ULF P. LUNDGREN *Frame factors and the teaching process. A contribution to curriculum theory and theory on teaching*. Stockholm 1972
9. LENNART LEVIN *Comparative studies in foreign-language teaching*. Stockholm 1972
10. RODNEY ÅSBERG *Primary education and national development*. Stockholm 1973
11. BJÖRN SANDGREN *Kreativ utveckling*. Stockholm 1974
12. CHRISTER BRUSLING *Microteaching - A concept in development*. Stockholm 1974
13. KJELL RUBENSON *Rekrutering till vuxenutbildning. En studie av kortutbildade yngre män*. Göteborg 1975
14. ROGER SÄLJÖ *Qualitative differences in learning as a function of the learner's conception of the task*. Göteborg 1975
15. LARS OWE DAHLGREN *Qualitative differences in learning as a function of content-oriented guidance*. Göteborg 1975
16. MARIE MÅNSSON *Samarbete och samarbetsförmåga. En kritisk granskning*. Lund 1975
17. JAN-ERIC GUSTAFSSON *Verbal and figural aptitudes in relation to instructional methods. Studies in aptitude - treatment interactions*. Göteborg 1976
18. MATS EKHOLM *Social utveckling i skolan. Studier och diskussion*. Göteborg 1976

19. LENNART SVENSSON *Study skill and learning*. Göteborg 1976

20. BJÖRN ANDERSSON *Science teaching and the development of thinking*. Göteborg 1976

21. JAN-ERIK PERNEMAN *Medvetenhet genom utbildning*. Göteborg 1977

Editors: Kjell Härnqvist, Ference Marton and Karl-Gustaf Stukát

22. INGA WERNERSSON *Könsdifferentiering i grundskolan*. Göteborg 1977
23. BERT AGGESTEDT & ULLA TEBELIUS *Barns upplevelser av idrott*. Göteborg 1977
24. ANDERS FRANSSON *Att rädas prov och att vilja veta*. Göteborg 1978
25. ROLAND BJÖRCKBERG *Föreställningar om arbete, utveckling och livsrytm*. Göteborg 1978
26. GUNILLA SVINGBY *Läroplaner som styrmedel för svensk obligatorisk skola. Teoretisk analys och ett empiriskt bidrag*. Göteborg 1978
27. INGA ANDERSSON *Tankestilar och hemmiljö*. Göteborg 1979
28. GUNNAR STANGVIK *Self-concept and school segregation*. Göteborg 1979
29. MARGARETA KRISTIANSSON *Matematikkunskaper Lgr 62, Lgr 69*. Göteborg 1979
30. BRITT JOHANSSON *Kunskapsbehov i omvårdnadsarbete och kunskapskrav i vårdutbildning*. Göteborg 1979
31. GÖRAN PATRIKSSON *Socialisation och involvering i idrott*. Göteborg 1979
32. PETER GILL *Moral judgments of violence among Irish and Swedish adolescents*. Göteborg 1979
33. TAGE IJUNGBLAD *Förskola - grundskola i samverkan. Förutsättningar och hinder*. Göteborg 1980
34. BERNER LINDSTRÖM *Forms of representation, content and learning*. Göteborg 1980
35. CLAES-GÖRAN WENESTAM *Qualitative differences in retention*. Göteborg 1980
36. BRITT JOHANSSON *Pedagogiska samtal i vårdutbildning. Innehåll och språkbruk*. Göteborg 1981
37. LEIF LYBECK *Arkimedes i klassen. En ämnespedagogisk berättelse*. Göteborg 1981
38. BIÖRN HASSELGREN *Ways of apprehending children at play. A study of pre-school student teachers' development*. Göteborg 1981

39. LENNART NILSSON *Yrkesutbildning i nutidshistoriskt perspektiv. Yrkesutbildningens utveckling från skräväsandets uppbörande 1846 till 1980-talet samt tankar om framtida inriktning.* Göteborg 1981
40. GUDRUN BALKE-AURELL *Changes in ability as related to educational and occupational experience.* Göteborg 1982
41. ROGER SÄLJÖ *Learning and understanding. A study of differences in constructing meaning from a text.* Göteborg 1982
42. ULLA MARKLUND *Droger och påverkan. Elevanalys som utgångspunkt för drogundervisning.* Göteborg 1983
43. SVEN SETTERLIND *Avslappningsträning i skolan. Forskningsöversikt och empiriska studier.* Göteborg 1983
44. EGIL ANDERSSON & MARIA LAWENIUS *Lärares uppfattning av undervisning.* Göteborg 1983
45. JAN THEMAN *Uppfattningar av politisk makt.* Göteborg 1983
46. INGRID PRAMLING *The child's conception of learning.* Göteborg 1983
47. PER OLOF THÅNG *Vuxenlärares förhållningsätt till deltagarerbete. En studie inom AMU.* Göteborg 1984
48. INGE JOHANSSON *Fritidspedagog på fritidshem. En yrkesgrupps syn på sitt arbete.* Göteborg 1984
49. GUNILLA SVANBERG *Medansvar i undervisning. Metoder för observation och kvalitativ analys.* Göteborg 1984
50. SVEN-ERIC REUTERBERG *Studiemedel och rekrytering till högskolan.* Göteborg 1984
51. GÖSTA DAHLGREN & LARS-ERIK OLSSON *Läsning i barnperspektiv.* Göteborg 1985
52. CHRISTINA KÄRRQVIST *Kunskapsutveckling genom experimentcenterade dialoger i ellära.* Göteborg 1985
53. CLAES ALEXANDERSSON *Stabilitet och förändring. En empirisk studie av förhållandet mellan skolkunskap och vardagsvetande.* Göteborg 1985
54. LILLEMOR JERNQVIST *Speech regulation of motor acts as used by cerebral palsied children. Observational and experimental studies of a key feature of conductive education.* Göteborg 1985
55. SOLVEIG HÄGGLUND *Sex-typing and development in an ecological perspective.* Göteborg 1986
56. INGRID CARLGREN *Lokalt utvecklingsarbete.* Göteborg 1986
57. LARSSON, ALEXANDERSSON, HELMSTAD & THÅNG *Arbetsupplevelse och utbildningsyn hos icke facklära. Göteborg 1986*
58. ELVI WALLDAL *Studier vid gymnasieskolans världlinje. Förväntad yrkesposition, rollpåverkan, självuppfattning.* Göteborg 1986
- Editors: Jan-Eric Gustafsson, Ference Marton and Karl-Gustaf Stukát
59. EIE ERICSSON *Foreign language teaching from the point of view of certain student activities.* Göteborg 1986
60. JAN HOLMER *Högre utbildning för lågutbildade i industrin.* Göteborg 1987
61. ANDERS HILL & TULLIE RABE *Psykiskt utvecklingsstörda i kommunal förskola.* Göteborg 1987
62. DAGMAR NEUMAN *The origin of arithmetic skills. A phenomenographic approach.* Göteborg 1987
63. TOMAS KROKSMARK *Fenomenografisk didaktik.* Göteborg 1987
64. ROLF LANDER *Utvärderingsforskning - till vilken nytta? Göteborg 1987*
65. TORGNY ÖTTOSSON *Map-reading and wayfinding.* Göteborg 1987
66. MAC MURRAY *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning.* Göteborg 1988
67. ALBERTO NAGLE CAJES *Studievalet ur den väljandes perspektiv.* Göteborg 1988
68. GÖRAN LASSBO *Mamma - (Pappa) - barn. En utvecklingssekologisk studie av socialisation i olika familjetyper.* Göteborg 1988
69. LENA RENSTRÖM *Conceptions of matter. A phenomenographic approach.* Göteborg 1988
70. INGRID PRAMLING *Att lära barn lära.* Göteborg 1988
71. LARS FREDHOLM *Praktik som bärare av undervisnings innehåll och form. En förklaringsmodell för uppkomst av undervisningshandlingar inom en totalförsvarsorganisation.* Göteborg 1988
72. OLOF F. LUNDQUIST *Studiestöd för vuxna. Utveckling, utnyttjande, utfall.* Göteborg 1989
73. BO DAHLIN *Religionen, själen och livets mening. En fenomenografisk och existensfilosofisk studie av religionsundervisningens villkor.* Göteborg 1989
74. SUSANNE BJÖRKDAHL ORDELL *Socialarbetare. Bakgrund, utbildning och yrkesliv.* Göteborg 1990
75. EVA BJÖRCK-ÅKESSON *Measuring Sensation Seeking.* Göteborg 1990
76. ULLA-BRITT BLADINI *Från hjälpskolelärare till förändringsagent. Svensk speciallärutbildning 1921-1981 relaterad till specialundervisningens utveckling och förändringar i speciallärares yrkesuppgifter.* Göteborg 1990

77. ELISABET ÖHRN *Könsmönster i klassrumsinteraktion. En observations- och intervjustudie av högstadieelevers lärarkontakter.* Göteborg 1991
78. TOMAS KROKSMARK *Pedagogikens vägar till dess första svenska professur.* Göteborg 1991

Editors: Ingemar Emanuelsson, Jan-Eric Gustafsson and Ference Marton

79. ELVI WALLDAL *Problembaserad inläring. Utvärdering av påbyggnadslinjen Utbildning i öppen hälso- och sjukvård.* Göteborg 1991
80. ULLA AXNER *Visuella perceptionsvårigheter i skolperspektiv. En longitudinell studie.* Göteborg 1991
81. BIRGITTA KULLBERG *Learning to learn to read.* Göteborg 1991
82. CLAES ANNERSTEDT *Idrottlärarna och idrottsämnet. Utveckling, mål, kompetens - ett didaktiskt perspektiv.* Göteborg 1991
83. EWA PILHAMMAR ANDERSSON *Det är vi som är dom. Sjuksköterskestuderandes föreställningar och perspektiv under utbildningstiden.* Göteborg 1991
84. ELSA NORDIN *Kunskaper och uppfattningar om maten och dess funktioner i kroppen. Kombinerad enkät- och intervjustudie i grundskolans årskurser 3, 6 och 9.* Göteborg 1992
85. VALENTIN GONZÁLEZ *On human attitudes. Root metaphors in theoretical conceptions.* Göteborg 1992
86. JAN-ERIK JOHANSSON *Metodikämnet i förskollärautbildningen. Bidrag till en traditionsbestämning.* Göteborg 1992
87. ANN AHLBERG *Att möta matematiska problem. En besyning av barns lärande.* Göteborg 1992
88. ELLA DANIELSON *Omvårdnad och dess psykosociala inslag. Sjuksköterskestuderandes uppfattningar av centrala termer och reaktioner inför en omvårdnadssituation.* Göteborg 1992
89. SHIRLEY BOOTH *Learning to program. A phenomenographic perspective.* Göteborg 1992
90. EVA BJÖRCK-ÅKESON *Samspel mellan små barn med rörelsehinder och talhandikapp och deras föräldrar - en longitudinell studie.* Göteborg 1992
91. KARIN DAHLBERG *Helhetsyn i vården. En uppgift för sjuksköterskeutbildningen.* 1992
92. RIGMOR ERIKSSON *Teaching Language Learning. In-service training for communicative teaching and self directed learning in English as a foreign language.* 1993
93. KJELL HÄRENSTAM *Skolboks-islam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap.* Göteborg 1993.

94. INGRID PRAMLING *Kunnamdets grunder. Prövning av en fenomenografisk ansats till att utveckla barns sätt att uppfatta sin omvärld.* Göteborg 1994.
95. MARIANNE HANSSON SCHERMAN *Att vågra vara sjuk. En longitudinell studie av förhållningssätt till astma/allergi.* Göteborg 1994
96. MIKAEL ALEXANDERSSON *Metod och medvetande.* Göteborg 1994
97. GUN UNENGE *Pappor i föräldrakooperativa dagbem. En deskriptiv studie av pappors medverkan.* Göteborg 1994
98. BJÖRN SJÖSTRÖM *Assessing acute postoperative pain. Assessment strategies and quality in relation to clinical experience and professional role.* Göteborg 1995
99. MAJ ARVIDSSON *Lärares orsaks- och åtgärdsstankar om elever med svårigheter.* Göteborg 1995
100. DENNIS BEACH *Making sense of the problems of change: An ethnographic study of a teacher education reform.* Göteborg 1995.
101. WOLMAR CHRISTENSSON *Subjektiv bedömning - som besluts och handlingsunderlag.* Göteborg 1995
102. SONJA KIHLMSTRÖM *Att vara förskollärare. Om yrkets pedagogiska innebörder.* Göteborg 1995
103. MARITA LINDAHL *Inläring och erfarenande. Ettäringars möte med förskolans värld.* Göteborg. 1996
104. GÖRAN FOLKESTAD *Computer Based Creative Music Making - Young Peoples' Music in the Digital Age.* Göteborg 1996
105. EVA EKEBLAD *Children • Learning • Numbers. A phenomenographic excursion into first-grade children's arithmetic.* Göteborg 1996
106. HELGE STRÖMDAHL *On mole and amount of substance. A study of the dynamics of concept formation and concept attainment.* Göteborg 1996
107. MARGARETA HAMMARSTRÖM *Varför inte högskola? En longitudinell studie av olika faktors betydelse för studiebegärade ungdomars utbildningskarriär.* Göteborg 1996
108. BJÖRN MÅRDÉN *Rektorers tänkande. En kritisk betraktelse av skolledarskap.* Göteborg 1996
109. GLORIA DALL'ALBA & BJÖRN HASSELGREN (EDS) *Reflections on Phenomenography - Toward a Methodology?* Göteborg 1996
110. ELISABETH HESSLEFORS ARKTOFT *I ord och handling. Innebörder av "att anknyta till elevers erfarenheter", uttryckta av lärare.* Göteborg 1996
111. BARBRO STRÖMBERG *Professionell förhållningssätt hos läkare och sjuksköterskor. En studie av uppfattningar.* Göteborg 1997
112. HARRIET AXELSSON *Våga lära. Om lärare som förändrar sin miljöundervisning.* Göteborg 1997

113. ANN AHLBERG *Children's ways of handling and experiencing numbers*. Göteborg 1997
114. HUGO WIKSTRÖM *Att förstå förändring. Modellbyggande, simulering och gymnasieelevers lärande*. Göteborg 1997
115. DORIS AXELSEN *Listening to recorded music. Habits and motivation among high-school students*. Göteborg 1997.
116. EWA PILHAMMAR ANDERSSON *Handledning av sjuksköterskestuderande i klinisk praktik*. Göteborg 1997
117. OWE STRÅHLMAN *Elitidrott, karriär och anslutning*. Göteborg 1997
118. AINA TULLBERG *Teaching the 'mole'. A phenomenographic inquiry into the didactics of chemistry*. Göteborg 1997.
119. DENNIS BEACH *Symbolic Control and Power Relay Learning in Higher Professional Education*. Göteborg 1997
120. HANS-ÅKE SCHERP *Utmanande eller utmanat ledarskap. Rektor, organisationen och förändrat undervisningsmönster i gymnasieskolan*. Göteborg 1998
121. STAFFAN STUKÁT *Lärares planering under och efter utbildningen*. Göteborg 1998
122. BIRGIT LENDAHL ROSENDAHL *Examensarbetets innebörder. En studie av blivande lärares utsagor*. Göteborg 1998
123. ANN AHLBERG *Meeting Mathematics. Educational studies with young children*. Göteborg 1998
124. MONICA ROSÉN *Gender Differences in Patterns of Knowledge*. Göteborg 1998.
125. HANS BIRNIK *Lärare- elevrelationen. Ett relationistiskt perspektiv*. Göteborg 1998
126. MARGRETH HILL *Kompetent för "det nya arbetslivet"? Tre gymnasieklasser reflekterar över och diskuterar yrkesförberedande studier*. Göteborg 1998
127. LISBETH ÅBERG-BENGTSSON *Entering a Graphicate Society. Young Children Learning Graphs and Charts*. Göteborg 1998
128. MELVIN FEFFER *The Conflict of Equals: A Constructionist View of Personality Development*. Göteborg 1999
129. ULLA RUNESSON *Variationens pedagogik. Skilda sätt att behandla ett matematiskt innehåll*. Göteborg 1999
130. SILWA CLAESSON *"Hur tänker du då?" Empiriska studier om relationen mellan forskning om elevuppfattningar och lärares undervisning*. Göteborg 1999
131. MONICA HANSEN *Yrkeskulturer i möte. Läran, fritidspedagogen och samverkan*. Göteborg 1999
132. JAN THELIANDER *Att studera arbetets förändring under kapitalismen. Ure och Taylor i pedagogiskt perspektiv*. Göteborg 1999
133. TOMAS SAAR *Musikens dimensioner - en studie av unga musikers lärande*. Göteborg 1999
134. GLEN HELMSTAD *Understanding of understanding. An inquiry concerning experiential conditions for developmental learning*. Göteborg 1999
135. MARGARETA HOLMEGAARD *Språkmedvetenhet och ordinläring. Lärare och inlärare reflekterar kring en betydelsefälsövning i svenska som andraspråk*. Göteborg 1999
136. ALYSON MCGEE *Investigating Language Anxiety through Action Inquiry: Developing Good Research Practices*. Göteborg 1999
137. EVA GANNERUD *Genusperspektiv på lärargärning. Om kvinnliga klasslärares liv och arbete*. Göteborg 1999
138. TELLERVO KOPARE *Att rida stormen ut. Förlösningberättelser i Finnmark och Sápmi*. Göteborg 1999
139. MAJA SÖDERBÄCK *Encountering Parents. Professional Action Styles among Nurses in Pediatric Care*. Göteborg 1999
140. AIRI ROVIO - JOHANSSON *Being Good at Teaching. Exploring different ways of handling the same subject in Higher Education*. Göteborg 1999
141. EVA JOHANSSON *Etik i små barns värld. Om värden och normer bland de yngsta barnen i förskolan*. Göteborg 1999
142. KENNERT ORLENIUS *Förståelsens paradox. Yrkesfarens betydelse när förskollärare blir grundskollärare*. Göteborg 1999.
143. BJÖRN MÅRDÉN *De nya hälsomissionärerna – rörelser i korsvägen mellan pedagogik och hälsopromotion*. Göteborg 1999
144. MARGARETA CARLÉN *Kunskapsflytt eller avbytarbänk? Möten med industriarbetare om utbildning för arbete*. Göteborg 1999
145. MARIA NYSTRÖM *Allvarligt psykiskt störda människors vardagliga tillvaro*. Göteborg 1999
146. ANN-KATRIN JAKOBSSON *Motivation och inläring ur genusperspektiv. En studie av gymnasieelever på teoretiska linjer/program*. Göteborg 2000
147. JOANNA GIOTA *Adolescents' perceptions of school and reasons for learning*. Göteborg 2000
148. BERIT CARLSTEDT *Cognitive abilities – aspects of structure, process and measurement*. Göteborg 2000
149. MONICA REICHENBERG *Röst och kausalitet i lärobokstexter. En studie av elevers förståelse av olika textversioner*. Göteborg 2000

150. HELENA ÅBERG *Sustainable waste management in households – from international policy to everyday practice. Experiences from two Swedish field studies.* Göteborg 2000
151. BJÖRN SJÖSTRÖM & BRITT JOHANSSON *Ambulanssjukvård. Ambulanssjukvårdarens och läkares perspektiv.* Göteborg 2000
152. AGNETA NILSSON *Omvårdnadskompetens inom hemsjukvård – en deskriptiv studie.* Göteborg 2001
153. ULLA LÖFSTEDT *Förskolan som lärandekontext för barns bildskapande.* Göteborg 2001
154. JÖRGEN DIMENÄS *Innehåll och interaktion. Om elevers lärande i naturvetenskaplig undervisning.* Göteborg 2001
155. BRITT MARIE APELGREN *Foreign Language Teachers' Voices. Personal Theories and Experiences of Change in Teaching English as a Foreign Language in Sweden.* Göteborg 2001
156. CHRISTINA CLIFFORDSON *Assessing empathy: Measurement characteristics and interviewer effects.* Göteborg 2001
157. INGER BERGGREN *Identitet, kön och klass. Hur arbetarflickor formar sin identitet.* Göteborg 2001
158. CARINA FURÅKER *Styrning och visioner – sjuksköterskeutbildning i förändring.* Göteborg 2001
159. INGER BERNDTSSON *Förskjutna horisonter. Linsförändring och lärande i samband med synsättnings eller blindhet.* Göteborg 2001
160. SONJA SHERIDAN *Pedagogical Quality in Preschool. An issue of perspectives.* Göteborg 2001
161. JAN BAHLENBERG *Den otroliga verkligheten sätter spår. Om Carlo Derkerts liv och konstpedagogiska gärning.* Göteborg 2001
162. FRANK BACH *Om ljuset i tillvaron. Ett undervisningsexperiment inom optik.* Göteborg 2001
163. PIA WILLIAMS *Barn lär av varandra. Samlärande i förskola och skola.* Göteborg 2001
164. VIGDIS GRANUM *Studentenes forestillinger om sykepleie som fag og funksjon.* Göteborg 2001
165. MARIT ALVESTAD *Den komplekse planlegginga. Føskolelærarar om pedagogisk planlegging og praksis.* Göteborg 2001
166. GIRMA BERHANU *Learning-In-Context. An Ethnographic Investigation of Mediated Learning Experiences among Ethiopian Jews in Israel.* Göteborg 2001.
167. OLLE ESKILSSON *En longitudinell studie av 10 – 12-åringars förståelse av materialets förändringar.* Göteborg 2001
168. JONAS EMANUELSSON *En fråga om frågor. Hur lärares frågor i klassrummet gör det möjligt att få reda på elevernas sätt att förstå det som undervisningen behandlar i matematik och naturvetenskap.* Göteborg 2001
169. BIRGITTA GEDDA *Den offentliga hemligheten. En studie om sjuksköterskans pedagogiska funktion och kompetens i folkhälsoarbetet.* Göteborg 2001
170. FEBE FRIBERG *Pedagogiska möten mellan patienter och sjuksköterskor på en medicinsk vårdavdelning. Mot en värddidaktik på livsvärldsrund.* Göteborg 2001
171. MADELEINE BERGH *Medvetenhet om bemötande. En studie om sjuksköterskans pedagogiska funktion och kompetens i närståendeundervisning.* Göteborg 2002
172. HENRIK ERIKSSON *Den diplomatiska punkten – maskulinitet som kroppsligt identitetskapande projekt i svensk sjuksköterskeutbildning.* Göteborg 2002
173. SOLVEIG LUNDGREN *I spåren av en bemanningsförändring. En studie av sjuksköterskors arbete på en kirurgisk vårdavdelning.* Göteborg 2002
174. BIRGITTA DAVIDSSON *Mellan soffan och katedern. En studie av hur förskollärare och grundskollärare utvecklar pedagogisk integration mellan förskola och skola.* Göteborg 2002
175. KARI SØNDENÅ *Tradisjon og Transcendens – en fenomenologisk studie av refleksjon i norsk førskulelærarutdanning.* Göteborg 2002
176. CHRISTINE BENTLEY *The Roots of Variation of English-Teaching. A Phenomenographic Study Founded on an Alternative Basic Assumption.* Göteborg 2002
177. ÅSA MÄKITALO *Categorizing Work: Knowing, Arguing, and Social Dilemmas in Vocational Guidance.* Göteborg 2002
178. MARITA LINDAHL *VÅRDA – VÄGLEDA – LÄRA. Effekstudie av ett interventionsprogram för pedagogers lärande i förskolemiljön.* Göteborg 2002
179. CHRISTINA BERG *Influences on schoolchildren's dietary selection. Focus on fat and fibre at breakfast.* Göteborg 2002
180. MARGARETA ASP *Vila och lärande om vila. En studie på livsvärldsfenomenologisk grund.* Göteborg 2002
181. FERENC MARTON & PAUL MORRIS (EDS) *What matters? Discovering critical conditions of classroom learning.* Göteborg 2002
182. ROLAND SEVERIN *Dom vet vad dom talar om. En intervjustudie om elevers uppfattningar av begreppen maket och samhällsförändring.* Göteborg 2002
- Editors: Björn Andersson, Jan Holmer and Ingrid Pramling Samuelsson
183. MARLÉNE JOHANSSON *Slöjopraktik i skolan – hand, tanke, kommunikation och andra medierande redskap.* Göteborg 2002

184. INGRID SANDEROTH *Om lust att lära i skolan: En analys av dokument och klass 8y*. Göteborg 2002
185. INGA-LILL JAKOBSSON *Diagnos i skolan. En studie av skol situationer för elever med syndromdiagnos*. Göteborg 2002
186. EVA-CARIN LINDGREN *Empowering Young Female Athletes – A Possible Challenge to the Male Hegemony in Sport. A Descriptive and Interventional Study*. Göteborg 2002
187. HANS RYSTEDT *Bridging practices. Simulations in education for the health-care professions*. Göteborg 2002
188. MARGARETA EKBORG *Naturvetenskaplig utbildning vid hållbar utveckling? En longitudinell studie av hur studenter på grunskolläroprogrammet utvecklar för miljöundervisning relevanta kunskaper i naturkunskap*. Göteborg 2002
189. ANETTE SANDBERG *Vuxnas lekvärld. En studie om vuxnas erfarenheter av lek*. Göteborg 2002
190. GUNLÖG BREDÄNGE *Gränslös pedagog. Fyra studier om utländska lärare i svensk skola*. Göteborg 2003
191. PER-OLOF BENTLEY *Mathematics Teachers and Their Teaching. A Survey Study*. Göteborg 2003
192. KERSTIN NILSSON *MANDAT – MAKT – MANAGEMENT. En studie av hur värdenhetschefers ledarskap konstrueras*. Göteborg 2003
193. YANG YANG *Measuring Socioeconomic Status and its Effects at Individual and Collective Levels: A Cross-Country Comparison*. Göteborg 2003
194. KNUT VOLDEN *Mediekunnskap som mediekritikk*. Göteborg 2003.
195. LOTTA LAGER-NYQVIST *Att göra det man kan – en longitudinell studie av hur sju lärarstudenter utvecklar sin undervisning och formar sin lärarroll i naturvetenskap*. Göteborg 2003
196. BRITT LINDAHL *Lust att lära naturvetenskap och teknik? En longitudinell studie om vägen till gymnasiet*. Göteborg 2003
197. ANN ZETTERQVIST *Ämnesdidaktisk kompetens i evolutionsbiologi. En intervjuundersökning med no/ biologilärare*. Göteborg 2003
198. ELSIE ANDERBERG *Språkanvändningens funktion vid utveckling av kunskap om objekt*. Göteborg 2003.
199. JAN GUSTAFSSON *Integration som text, diskursiv och social praktik. En policyetnografisk fallstudie av mötet mellan skolan och förskoleklassen*. Göteborg 2003.
200. EVELYN HERMANSSON *Akademisering och professionalisering – barnmorskans utbildning i förändring*. Göteborg 2003
201. KERSTIN VON BRÖMSEN *Tolkningar, förhandlingar och tystnader. Elevers tal om religion i det mångkulturella och postkoloniala rummet*. Göteborg 2003
202. MARIANNE LINDBLAD FRIDH *Från allmänsjukvård till specialistsjukvård inom intensivvård. En studie av erfarenheter från specialistutbildningen och från den första yrkesverksamma tiden inom intensivvården*. Göteborg 2003
203. BARBRO CARLI *The Making and Breaking of a Female Culture: The History of Swedish Physical Education 'in a Different Voice'*. Göteborg 2003
204. ELISABETH DAHLBERG-LYCKHAGE *"Systers" konstruktion och mumifiering – i TV-serier och i studenters föreställningar*. Göteborg 2003
205. ULLA HELLSTRÖM MUHLI *Att överbrygga perspektiv. En studie av behovsbedömningsamtal inom äldreinriktat socialt arbete*. Göteborg 2003
206. KRISTINA AHLBERG *Symvänder. Universitetsstudenters berättelser om kvalitativa förändringar av sätt att erfara situationers mening under utbildningspraktik*. Göteborg 2004
207. JONAS IVARSSON *Renderings & Reasoning: Studying artifacts in human knowing*. Göteborg 2004
208. MADELEINE LÖWING *Matematikundervisningens konkreta gestaltning. En studie av kommunikationen lärare – elev och matematiklektionens didaktiska ramar*. Göteborg 2004
209. PIJA EKSTRÖM *Makten att definiera. En studie av hur beslutsfattare formulerar villkor för specialpedagogisk verksamhet*. Göteborg 2004
210. CARIN ROOS *Skriftspråkande döva barn. En studie om skriftspråkligt lärande i förskola och skola*. Göteborg 2004
211. JONAS LINDEROTH *Datorspelandets mening. Bortom idén om den interaktiva illusionen*. Göteborg 2004
212. ANITA WALLIN *Evolutionsteorin i klassrummet. På väg mot en ämnesdidaktisk teori för undervisning i biologisk evolution*. Göteborg 2004
213. EVA HJÖRNE *Excluding for inclusion? Negotiating school careers and identities in pupil welfare settings in the Swedish school*. Göteborg 2004
214. MARIE BLIDING *Inneslutandets och uteslutandets praktik. En studie av barns relationsarbete i skolan*. Göteborg 2004
215. LARS-ERIK JONSSON *Appropriating Technologies in Educational Practices. Studies in the Contexts of Compulsory Education, Higher Education, and Fighter Pilot Training*. Göteborg 2004
216. MIA KARLSSON *An ITiS Teacher Team as a Community of Practice*. Göteborg 2004
217. SILWA CLAESON *Lärares levda kunskap*. Göteborg 2004
218. GUN-BRITT WÄRVIK *Ambitioner att förändra och artefaktens verkan. Gränsskapande och stabiliserande praktiker på produktionsgolvet*. Göteborg 2004

219. KARIN LUMSDEN WASS *Vuxenutbildning i omvandling. Kunskapslyftet som ett sätt att organisera förnyelse.* Göteborg 2004
220. LENA DAHL *Ammningspraktikens villkor. En intervjustudie av en grupp kvinnors föreställningar på och erfarenheter av amning.* Göteborg 2004
221. ULRIC BJÖRCK *Distributed Problem-Based Learning. Studies of a Pedagogical Model in Practice.* Göteborg 2004
222. ANNEKA KNUTSSON *"To the best of your knowledge and for the good of your neighbour". A study of traditional birth attendants in Addis Ababa, Ethiopia.* Göteborg 2004
223. MARIANNE DOVEMARK *Ansvar – flexibilitet – valfrihet. En etnografisk studie om en skola i förändring.* Göteborg 2004
224. BJÖRN HAGLUND *Traditioner i möte. En kvalitativ studie av fritidspedagogers arbete med samlingar i skolan.* Göteborg 2004
225. ANN-CHARLOTTE MÅRDSJÖ *Lärarens skiftande innebörder – uttryckta av förskollärare i vidareutbildning.* Göteborg 2005
226. INGRID GRUNDÉN *Att återerövra kroppen. En studie av livet efter en ryggmärgsskada.* Göteborg 2005
227. KARIN GUSTAFSSON & ELISABETH MELLGREN *Barns skriftspråkande – att bli en skrivande och läsande person.* Göteborg 2005
228. GUNNAR NILSSON *Att äga π. Praxisnära studier av lärarstudenters arbete med geometrilaborationer.* Göteborg 2005.
229. BENGT LINDGREN *Bild, visnhet och vetande. Diskussion om bild som ett kunskapsfält inom utbildning.* Göteborg 2005
230. PETRA ANGERVALL *Jämställdhetsarbetets pedagogik. Dilemman och paradoxer i arbetet med jämställdhet på ett företag och ett universitet.* Göteborg 2005
231. LENNART MAGNUSSON *Designing a responsive support service for family carers of frail older people using ICT.* Göteborg 2005
232. MONICA REICHENBERG *Gymnasieelever samtalar kring facktexter. En studie av textsamtal med goda och svaga läsare.* Göteborg 2005
233. ULRIKA WOLFF *Characteristics and varieties of poor readers.* Göteborg 2005
234. CECILIA NIELSEN *Mellan fakticitet och projekt. Läs- och skrivsvårigheter och strövan att övervinna dem.* Göteborg 2005.
235. BERITH HEDBERG *Decision Making and Communication in Nursing Practice. Aspects of Nursing Competence.* Göteborg 2005
236. MONICA ROSÉN, EVA MYRBERG & JAN-ERIC GUSTAFSSON *Läskompetens i skolor 3 och 4. Nationell rapport från PIRLS 2001 i Sverige. The IEA Progress in International Reading Literacy Study.* Göteborg 2005
237. INGRID HENNING LOEB *Utveckling och förändring i kommunal vuxenutbildning. En yrkeshistorisk ingång med berättelser om lärbarbar.* Göteborg 2006.
238. NIKLAS PRAMLING *Minding metaphors: Using figurative language in learning to represent.* Göteborg 2006
239. KONSTANTIN KOUGIOUMTZIS *Lärarkulturer och professionskoder. En komparativ studie av idrottslärare i Sverige och Grekland.* Göteborg 2006
240. STEN BÄTH *Kvalifikation och medborgarfostran. En analys av reformtexter avseende gymnasieskolans samhällsuppdrag.* Göteborg 2006.
241. EVA MYRBERG *Fristående skolor i Sverige – Effekter på 9-10-åriga elevers läsförståelse.* Göteborg 2006
242. MARY-ANNE HOLFVE-SABEL *Attitudes towards Swedish comprehensive school. Comparisons over time and between classrooms in grade 6.* Göteborg 2006
243. CAROLINE BERGGREN *Entering Higher Education – Gender and Class Perspectives.* Göteborg 2006
244. CRISTINA THORNELL & CARL OLIVESTAM *Kulturmöte i centralafrikansk kontext med kyrkan som arena.* Göteborg 2006
245. ARVID TREEKREM *Att leda som man lär. En arbetsmiljöpedagogisk studie av toppledares ideologier om ledarskapets taktiska potentialer.* Göteborg 2006
246. EVA GANNERUD & KARIN RÖNNERMAN *Innehåll och innebörd i lärares arbete i förskola och skola – en fallstudie ur ett genusperspektiv.* Göteborg 2006
247. JOHANNES LUNNEBLAD *Förskolan och mångfalden – en etnografisk studie på en förskola i ett multietniskt område.* Göteborg 2006
248. LISA ASP-ONSJÖ *Åtgärdsprogram – dokument eller verktyg? En fallstudie i en kommun.* Göteborg 2006
249. EVA JOHANSSON & INGRID PRAMLING SAMUELSSON *Lek och läroplan. Möten mellan barn och lärare i förskola och skola.* Göteborg 2006
250. INGER BJÖRNELOO *Innebörder av hållbar utveckling. En studie av lärares utsagor om undervisning.* Göteborg 2006
251. EVA JOHANSSON *Etiska överenskomelser i förskolebarns världar.* Göteborg 2006
252. MONICA PETERSSON *Att genuszappa på säker eller osäker mark. Hem- och konsumentkunskap ur ett könsperspektiv.* Göteborg 2007
253. INGELA OLSSON *Handlingskompetens eller inlärd hjälplöshet? Lärandeprocesser hos verkstadsindustriarbetare.* Göteborg 2007

254. HELENA PEDERSEN *The School and the Animal Other. An Ethnography of human-animal relations in education.* Göteborg 2007
255. ELIN ERIKSEN ØDEGAARD *Meningsskapning i barnehagen. Innhold og bruk av barns og voksnes samtalefortellinger.* Göteborg 2007
256. ANNA KLERFELT *Barns multimediala berättande. En länk mellan mediakultur och pedagogisk praktik.* Göteborg 2007
257. PETER ERLANDSON *Docile bodies and imaginary minds: on Schön's reflection-in-action.* Göteborg 2007
258. SONJA SHERIDAN OCH PIA WILLIAMS *Dimensioner av konstruktiv konkurrens. Konstruktiva konkurrensformer i förskola, skola och gymnasium.* Göteborg 2007
259. INGELA ANDREASSON *Elevplanen som text - om identitet, genus, makt och styrning i skolans elevdokumentation.* Göteborg 2007
- Editors: Jan-Eric Gustafsson, Annika Härenstam and Ingrid Pramling Samuelsson
260. ANN-SOFIE HOLM *Relationer i skolan. En studie av feminiteter och maskuliniteter i år 9.* Göteborg 2008
261. LARS-ERIK NILSSON *But can't you see they are lying: Student moral positions and ethical practices in the wake of technological change.* Göteborg 2008
262. JOHAN HÄGGSTRÖM *Teaching systems of linear equations in Sweden and China: What is made possible to learn?* Göteborg 2008
263. GUNILLA GRANATH *Milda makter! Utvecklingsamtal och loggböcker som disciplinerings tekniker.* Göteborg 2008
264. KARIN GRAHN *Flickor och pojkar i idrottens läromedel. Konstruktioner av genus i ungdomsträningarutbildningen.* Göteborg 2008.
265. PER-OLOF BENTLEY *Mathematics Teachers and Their Conceptual Models. A New Field of Research.* Göteborg 2008
266. SUSANNE GUSTAVSSON *Motstånd och mening. Innebörd i blivande lärares seminarieramtal.* Göteborg 2008
267. ANITA MATTESSON *Flexibel utbildning i praktiken. En fallstudie av pedagogiska processer i en distansutbildning med en öppen design för samarbetslärande.* Göteborg 2008
268. ANETTE EMILSON *Det önskvärda barnet. Fostran uttryckt i vardagliga kommunikationshandlingar mellan lärare och barn i förskolan.* Göteborg 2008
269. ALLI KLAPP LEKHOLM *Grades and grade assignment: effects of student and school characteristics.* Göteborg 2008
270. ELISABETH BJÖRKLUND *Att erövra litteracitet. Små barns kommunikativa möten med berättande, bilder, text och tecken i förskolan.* Göteborg 2008
271. EVA NYBERG *Om livets kontinuitet. Undervisning och lärande om växters och djurs livscyklar - en fallstudie i årskurs 5.* Göteborg 2008
272. CANCELLED
273. ANITA NORLUND *Kritisk sakprosläsning i gymnasieskolan. Didaktiska perspektiv på läroböcker, lärare och nationella prov.* Göteborg 2009
274. AGNETA SIMEONSDOTTER SVENSSON *Den pedagogiska samlagen i förskoleklassen. Barns olika sätt att erfara och hantera svårigheter.* Göteborg 2009
275. ANITA ERIKSSON *Om teori och praktik i lärutbildningen. En etnografisk och diskursanalytisk studie.* Göteborg 2009
276. MARIA HJALMARSSON *Lärarprofessionens genusordning. En studie av lärarens uppfattningar om arbetsuppgifter, kompetens och förväntningar.* Göteborg 2009.
277. ANNE DRAGEMARK OSCARSON *Self-Assessment of Writing in Learning English as a Foreign Language. A Study at the Upper Secondary School Level.* Göteborg 2009
278. ANNIKA LANTZ-ANDERSSON *Framing in Educational Practices. Learning Activity, Digital Technology and the Logic of Situated Action.* Göteborg 2009
279. RAUNI KARLSSON *Demokratiska värden i förskolebarns vardag.* Göteborg 2009
280. ELISABETH FRANK *Läsförmågan bland 9-10-åringar. Betydelsen av skolklimat, hem- och skolsamverkan, lärarkompetens och elevers hembakgrund.* Göteborg 2009
281. MONICA JOHANSSON *Anpassning och motstånd. En etnografisk studie av gymnasieelevers institutionella identitetskapande.* Göteborg 2009
282. MONA NILSEN *Food for Thought. Communication and the transformation of work experience in web-based in-service training.* Göteborg 2009
283. INGA WERNERSSON (RED) *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik.* Göteborg 2009
284. SONJA SHERIDAN, INGRID PRAMLING SAMUELSSON & EVA JOHANSSON (RED) *Barns tidiga lärande. En tvärsnittsstudie om förskolan som miljö för barns lärande.* Göteborg 2009
285. MARIE HJALMARSSON *Loyalitet och motstånd - anställdas agerande i ett föränderligt hemtjänstarbete.* Göteborg 2009.

286. ANETTE OLIN *Skolans mötespraktik - en studie om skolutveckling genom yrkesverksammas förståelse*. Göteborg 2009

287. MIRELLA FORSBERG AHLCRONA *Handdockans kommunikativa potential som medierande redskap i förskolan*. Göteborg 2009

288. CLAS OLANDER *Towards an interlanguage of biological evolution: Exploring students' talk and writing as an arena for sense-making*. Göteborg 2010

Editors: Jan-Eric Gustafsson, Åke Ingerman and
Ingrid Pramling Samuelsson

289. PETER HASSELSKOG *Slöjdlärares förhållningsätt i undervisningen*. Göteborg 2010

290. HILLEVI PRELL *Promoting dietary change. Intervening in school and recognizing health messages in commercials*. Göteborg 2010

291. DAVOUD MASOUMI *Quality Within E-learning in a Cultural Context. The case of Iran*. Göteborg 2010

292. YLVA ODENBRING *Kramar, kategoriseringar och hjälpförklar. Könskonstruktioner i interaktion i förskola, förskoleklass och skolår ett*. Göteborg 2010

293. ANGELIKA KULLBERG *What is taught and what is learned. Professional insights gained and shared by teachers of mathematics*. Göteborg 2010

294. TORGEIR ALVESTAD *Barnebagens relasjonelle verden - små barn som kompetente aktörer i produktive forhandlinger*. Göteborg 2010

295. SYLVI VIGMO *New spaces for Language Learning. A study of student interaction in media production in English*. Göteborg 2010

296. CAROLINE RUNESDÖTTIR *I otakt med tiden? Folkbägskolorna i ett föränderligt fält*. Göteborg 2010

297. BIRGITTA KULLBERG *En etnografisk studie i en thailändsk grundskola på en ö i södra Thailand. I sökandet efter en framtid då nuet har nog av sitt*. Göteborg 2010

298. GUSTAV LYMER *The work of critique in architectural education*. Göteborg 2010

299. ANETTE HELLMAN *Kan Batman vara rosa? Förhandlingar om pojkighet och normalitet på en förskola*. Göteborg 2010

300. ANNIKA BERGVIKEN-RENSFELDT *Opening higher education. Discursive transformations of distance and higher education government*. Göteborg 2010

301. GETAHUN YACOB ABRAHAM *Education for Democracy? Life Orientation: Lessons on Leadership Qualities and Voting in South African Comprehensive Schools*. Göteborg 2010

302. LENA SJÖBERG *Bäst i klassen? Lärare och elever i svenska och europeiska policytexter*. Göteborg 2011

303. ANNA POST *Nordic stakeholders and sustainable catering*. Göteborg 2011

304. CECILIA KILHAMN *Making Sense of Negative Numbers*. Göteborg 2011

305. ALLAN SVENSSON (RED). *Utvärdering Genom Uppföljning. Longitudinell individforskning under ett halvsekel*. Göteborg 2011

306. NADJA CARLSSON *I kamp med skriftspråket. Vuxenstuderande med läs- och skrivsvårigheter i ett livsvärldsperspektiv*. Göteborg 2011

307. AUD TORILL MELAND *Ansvar for egen læring. Intensjoner og realiteter ved en norsk videregående skole*. Göteborg 2011

308. EVA NYBERG *Folkbildning för demokrati. Colombianska kvinnors perspektiv på kunskap som förändringskraft*. Göteborg 2011

309. SUSANNE THULIN *Lärares tal och barns nyfikenhet. Kommunikation om naturvetenskapliga innehåll i förskolan*. Göteborg 2011

310. LENA FRIDLUND *Interkulturell undervisning – ett pedagogiskt dilemma. Talet om undervisning i svenska som andraspråk och i förberedelseklass*. Göteborg 2011

311. TARJA ALATALO *Skicklig läs- och skrivundervisning i åk 1-3. Om lärares möjligheter och hinder*. Göteborg 2011

312. LISE-LOTTE BJERVÅS *Samtal om barn och pedagogisk dokumentation som bedömningspraktik i förskolan. En diskursanalys*. Göteborg 2011

313. ÅSE HANSSON *Ansvar för matematiklärande. Effekter av undervisningsansvar i det flerspråkiga klassrummet*. Göteborg 2011

314. MARIA REIS *Att ordna, från ordning till ordning. Yngre förskolebarns matematiserande*. Göteborg 2011

315. BENIAMIN KNUTSSON *Curriculum in the Era of Global Development – Historical Legacies and Contemporary Approaches*. Göteborg 2011

316. EVA WEST *Undervisning och lärande i naturvetenskap. Elevers lärande i relation till en forskningsbaserad undervisning om ljud, hörsel och hälsa*. Göteborg 2011

317. SIGNILD RISENFORS *Gymnasieungdomars livstolkande*. Göteborg 2011

318. EVA JOHANSSON & DONNA BERTHELSEN (Ed.) *Spaces for Solidarity and Individualism in Educational Contexts*. Göteborg 2012

319. ALASTAIR HENRY *L3 Motivation*. Göteborg 2012

320. ANN PARINDER *Ungdomars matval – erfarenheter, visioner och miljöargument i eget buskök*. Göteborg 2012